216,2

Library of the Museum

OF

COMPARATIVE ZOÖLOGY,

AT HARVARD COLLEGE, CAMBRIDGE, MASS.

Founded by private subscription, in 1861.

Bought.

No. 7272.

Nov. 10. 1879.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

DER

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

TE BATAVIA,
Gedrukt in d'E: Compagnies Boek-drukkery,
By EGBERT HEEMEN 1780.

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

VOORBERICHT,

VERVAT DER

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN

BATAVIA,

OF

GE NOOTSCHAP.

VOORBERICHT.

§. I.

By het *Programma* van dit *Genootſchap*, den 30. Juny 1778. en het *Eerſte Deel* zyner Verhandelingen, den 15. September 1779 uitgegeven, is het begin en de voortgang van het zelve duidelyk gebleeken: het zal dan by de Uitgave van dit *Tweede Deel* noodig zyn, deszelfs lotgevallen te vervolgen. Uitgave van het Eerſte Deel.

§. II.

Geduurende den loop van dit jaar, is het *Genootſchap* door aanzienelyke Geſchenken aangemoedigd. Geſchenken.

De Wel Edele Geſtrenge Heer ADRIAAN MOENS vereerde aan het *Genootſchap* eene *Mummi* die, uit Egypten op Mallebaar door een Engelſch Heer aangebragt, door Zyn Wel Edelen Geſtrengen was gekocht, met eenige andere Zeldzaamheden. Ook heeft het *Genootſchap*, van Mallebaar, door eene onbekende hand, dit jaar weder een honderd gouden Ducaaten ontvangen.

De Wel Edele Geſtrenge Heer DAVID JOAN SMITH vereerde aan het zelve eene zeer uitmuntende verzameling van Ooſterſche *Manuſcripten*, waar voor aan Denzelven, eenige dagen te voren, eene aanzienlyke ſomma gelds geboden was, dan welken Hy, uit eene Edelmoedige zugt voor Kunſten en Weetenſchappen, liever aan het *Genootſchap* wilde ſchenken; en kort daar na eene groote meenigte plans en tekeningen zoo van de Stad Batavia zelve als van derzelver omtrek: 't geen door Dirigeerende Leden met dank aangenomen is.

De Wel Edele Geſtrenge Heer JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH beſchonk het *Genootſchap* met een honderd gouden Ducaaten.

De Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, Gouverneur van Ambon, vereerde aan het zelve 500. Rds. en de Heer CAREL JAN BOERS, gewezen Sjabandhar alhier, gaf by zyn vertrek een geſchenk van de zelfde waerde.

Van den Ternaatſchen Gouverneur JACOB ROELAND THOMAS'SEN ontving het *Genootſchap* eene witte Papoeſche Meid.

En

En van den Heer JOHANNES SIBERG, geëligeerd Gouverneur van Java, eenige fraaie ſtukken Sumatraas Goud-Ertz.

Terwyl de Heer Voorzittende Directeur, volgens Zyne voorjaarige belofte, aan het *Genootſchap* vereerde een huis ſtaande óp de groote Rivier binnen de Stad Batavia, met verſcheidene kaſſen met Boeken, Naturalien en Rariteiten,

§. III.

Door alle deeze milde giften is het *Genootſchap* in ſtaat geraakt, zyne Bibliotheek en Naturalien-Kabinet in orde te brengen: en hoopt daar van eerlang eene gedrukte *Catalogus* uit te geeven. Staat van de Bibliotheek en het Kabinet.

Ondertuſſchen zyn beiden alle Woensdagen voor een ieder, van 8. tot 10. uuren, open, terwyl de Leden de noodige boeken, daar uit ter leen kunnen krygen onder eene behoorlyke Recepiſſe.

§. IV.

Correspondentie met Genootschappen in Europa

De Geleerde Genootschappen in Nederland, aan de vuurige wenschen van dit Genootschap voldaan hebbende, door het uitschryven van eenige Vraagen voor rekening van het zelve, worden dezelven alhier ingelascht als:

Door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. Om in den jaare 1785. te beantwoorden.

„Nademaal een zuivere dampkring „van zo groot belang is voor de ge„zondheid der Ingezetenen, en dezel„ve by 't staande ofte te langzaam af„lopende water in de rivier, (die „dagelyks in den omtrek van Batavia „met veele duizende ponden vuilighe„den aangevuld wordt,) onmogelyk „kan verkreegen worden: Welke is „het beste middel om eene sterkere „schuuring en afvoering deezer vuile „stoffen te verkrygen en te onderhou„den, en aan Batavia een zuiverer en „gezonder lucht te bezorgen?

Door

Door het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Natuurkunde te Rotterdam om voor den 1. Maart 1781 te beantwoorden.

„ 1. Door proeven te toonen welke „ Luchtverhevelingen van de werking „ der natuurlyke Electriciteit afhangen; „ hoe dezelven er door worden voort- „ gebragt, en welke de bekwaamſte „ middelen zyn om onze Huizen, Sche- „ pen en Perſoonen tegen den ſchade- „ lyken invloed derzelven te bevei- „ ligen?

„ 2. Welken invloed heeft de natuur- „ lyke Electriciteit en derzelver ver- „ ſchillende verdeeling in onzen damp- „ kring op gezonde en ziekelyke Licha- „ men? In welke ongeſteldheden en „ ziekten is de konſtige Electriticeit „ dienſtig tot genezing of verligting? „ Op wat wyze werktzy tot dat einde? „ En welke is de beſte manier om 'er zich „ met dat oogmerk van te bedienen?

Door de Zeeuwſche Maatſchappye van Kunſten en Wetenſchappen te Vliſſingen om in den jaare 1782. in January beantwoord te worden.

„Een *Compendium* te formeeren, „waarin alles in 't kort vervat is, 't „geen zoo in 't Hollandſch als in vreem„de Talen proefondervindelyk ge„ſchreeven is, van het nodige dat de „Officieren die in directie zyn op ſche„pen, zoo van de zeevaart als Chirur„gie behooren te weeten, en dat hun „tot een handboek kan verſtrekken.

§. V.

Verdere Correſpondentie.

Om de inſtelling van dit Genootſchap nuttiger te maaken, hebben Dirigeerende Leden goede Correſpondentien gezocht met kundige Profeſſoren in de Ooſterſche Taalen, byzonder met de Heeren RAU SCHRODER en SCHEIDIUS, te *Utrecht*, *Groningen* en *Harderwyk*, terwyl zy in den voorleeden jaare aan den Heer VOSMAAR, voor het Cabinet van Zyne DOORLUCHTIGE HOOGHEID, ook eenige Rariteiten hebben toegezonden.

Tot

Tot zyne gevolmagtigden in Nederland heeft het Genootschap verzocht de Heeren REINIER ARRENBERG, Secretaris van het *Bataafsch Genootschap*, Courantier en Boekhandelaar te *Rotterdam*, en JOHANNES ALLARD Boekhandelaar te *Amsterdam*, aan welken alle Brieven voor dit Genootschap kunnen overhandigd worden, en het Letternieuws ook jaarlyks wordt toegezonden voor de Boekzaalen.

Buiten de Indische Correspondentie op alle de Comptoiren der Nederlandsche Compagnie heeft het Genootschap aan de Missionarissen te *Peking* in *China* geschreeven, als mede aan de Missionarissen der Deenen tot *Tranquebaar*: van de eersten heeft men tot heden geen antwoord kunnen bekomen, doch de laatsten hebben ons niet alleen zeer beleefd geschreeven, maar ook alle Boeken toegezonden die door hun in de Oosterssche Taalen gedrukt zyn geworden, welk vriendelyk geschenk door het Genootschap, evenredig, vergolden is.

§. VI.

§. VI.

Beantwoorde algemeene Vraagen.

By het Programma Pag. 12—22. en het Voorbericht van het eerſte Deel Pag. 9—19. hadt het Genootſchap verſcheidene algemeene vraagen voorgeſteld, zonder de minſte voorkeur of bepaaling van tyd; waar op verſcheidene antwoorden ingekomen zyn, en Dirigeerende Leden hebben daar over, ook uitſpraak gedaan, als

1. Op de 34. vraage by het Voorbericht I. Deel.
   Voor die een hefpomp uitvindt, om een water Colom loodregt uit de Rivier op te voeren.
   Wierdt het antwoord onder de Zinſpreuk *Aqua alimentum terræ* op den 4. October bekroond met eene zilveren Medaille, zynde de Schryver daar van de Lieutenant Ingenieur J. B. PILON, en het *Model* voor een ieder aan het huis van het Genootſchap te zien.
2. Op de 35. vraage „voor die aantoont hoedaanig door een „ *Werktuig het groote Timmerhout uit de Binnen-landen kan worden afgevoerd* wierdt

wierdt het antwoord onder de Zinſpreuk *Induſtria Juvat:* door Dirigeerende Leden niet voldoende geoordeeld.

3. Ontving men een geſchrift tot titul voerende *korte aanteekeningen over de algemeene graſſeerende Zinkings Ziekte in* 1779. 't welk Dirigeerende Leden waardig oordeelden in het tweede Deel der Verhandelingen gedrukt te worden: zynde de Schryver de ſtads Chirurgyn DAVID BYLON.

4. Doch eene andere verhandeling over dezelve Stoffe en onder de Zinſpreuke *Door yver bloeit de Kunſt* werdt ter zelver tyd afgekeurd.

5. Onder de Zinſpreuk *Concordia res parvæ Creſcunt:* was eene verhandeling ingekomen over de Welvaart van *Batavia* door eene handelende bank over Zee.

6. Onder de Zinſpreuk *Est optimum ſemper quod tutisſimum, Bataviaaſch Welvaart door het ſtichten van Colonien.*

Beiden deeze verhandelingen wierden voor onvoldoende aangezien.

Over het volgende antwoord hebben

ben Dirigeerende Leden nog geene uitſpraak kunnen doen, maar het zelve alvorens, ter onderzoek, in Commiſſie geſteld.

Een werktuig om de Moker-vaart op *Calidras* en *Batoe-Tjeper* te verwyderen, zonder derzelver navigatie te beletten, onder de Zinſpreuk *Labor improbus vincit omnia.*

Het zal het genootſchap byzonder aangenaam zyn, antwoorden te ontvangen op de vraagen by het Programma pag. 12. en by het Voorbericht van het I. Deel pag. 9. bekend geſteld, ten getale van 46.

Egter zal het niet minder aangenaam zyn, berichten te ontvangen over Volken, Taalen, Zeden, Oudheden, Natuurlyke Hiſtorien en Geſchiedeniſſen deezer Geweſten, die onder die vraagen niet begreepen zyn, en Dirigeerende Leden zullen, na een ryp en onpartydig onderzoek, daar over uitſpraak doen, en volgens belofte, de bekroonde antwoorden met eene zilveren Medaille of één honderd Ryksdaalders beloonen.

§. VII.

§. VII.

De algemeene Vergadering, die op den 8. Maart 1780. hadt moeten gehouden worden, is op verzoek van Zyn' Hoog-Edelheid, en om de wille van Hoogſt deszelfs aanhoudende indiſpoſitie, tot bekwaamer gelegenheid uitgeſteld: zoo dat Dirigeerende Leden op den 5. February beſlooten, hier van niet alleen kennis te geven aan Heeren Directeuren, maar ook aan Hun Edelen die poincten voor te draagen, die anders door dezelve, in de algemeene Vergadering, hadden moeten beſlifcht worden: Deeze Reſolutie van Dirigeerende Leden door den Hoog-Edelen Heer Opper Directeur en de Wel-Edele Groot-Agtbaare en Geſtrenge Heeren Directeuren geleezen zynde, hebben Hunne Hoog-Edelheden goedgevonden te approbeeren de gedaane voorſtellen der Dirigeerende Leden, die op die goedkeuringe, in hunne gehoudene Vergaderinge op den 8. Maart 1780. hebben beſlooten. Algemeene Vergaderinge.

§. VIII.

Dat aangaande de ingekomene Antwoorden op de Prys-vraagen voor Ultimo Pryſvragen.

timo Juny 1779 en wel op de eerſte vraag, gemeld by het Programma pag. 48.

Welke zyn de bekwaamſte plaatzen, de onkoſtbaarſte wyze, en de gevoeglykſte middelen, om de Lyken, in plaats van in de Kerken en op de Kerkhoven deezer Stad, op eenen genoegzaamen afſtand van Batavia ter aarde te beſtellen: het antwoord ingekomen onder de Zinſpreuk *De vooroordeelen moeten voor de ondervinding zwigten*: onvoldoende geöordeeld wierdt.

Dat op de tweede Vraag, gemeld in het Programma, *Dewyl men meent dat het herſtellen der Sluizen het eenige middel zoude zyn, om de Stad van water te voorzien, welk is daar toe het beſte en voordeeligſte ontwerp?* het antwoord ingekomen onder de Zinſpreuk, *Ubi bene, ibi Patria*; in het algemeen wel niet voldoende was aan de opgegeevene vraag, dan dewyl de bekende Schryver van het zelve, de Lieutenant Ingenieur PILON, by ondervinding hadt getoond, dat de draagbaare Sluis of liever draagbaare Dam, zeer dienſtig was; om het water in de goede Mouſſon, met weinig moeite en koſten, op te ſtoppen, daar men wilde; zoo oordeelde de Vergadering

de

de præmie van een Hondert gekartelde Ducatons of eene gouden Medaille, van die waarde, hem toe te leggen.

Dat op de derde vraag by het Programma, *welke is het beſte en onkoſtbaarſte middel, om de Stad Batavia by nacht te verlichten, en by dag te begieten, en welk convenabel fonds kan daar toe worden uitgedacht?* de twee ingekomene Antwoorden, het eene onder de Zinſpreuk VOORBEELD TREKKEN, haar onvoldoende toeſcheen, doch het andere, in 't Franſch zonder Zinſpreuk, oordeelde de Vergadering, hoe wel gebrekkig in het aangeweezen fonds, echter het acceſſit te verdienen, en dus dat aan den Auteur eene zilveren Medaille kon worden toegelegd, indien hy zich wilde bekend maken.

§. XIX.

De Heer Voorzittende Directeur gaf aan de Vergadering in overweeging, of het niet noodzaakelyk zoude zyn, de Prys-vraagen, ten minſten voor drie Jaaren, uit te Schryven, en Jaarlyks drie vraagen op te geeven, om een ieder, zo wel hier als in Nederland, tyd te geeven Uitſchryving van Prys-vraagen.

zyne antwoorden aan het Genootſchap te doen toekomen: En is beſlooten die propoſitie te amplecteeren, en, behalven de Algemeene vraagen by het Programma van pag. 12—22. geſteld, de Prys-vraagen uit te ſchryven aldus.

Ter beantwoording Ultimo December 1780. Stelt het Genootſchap vóór de drie volgende vraagen, met belofte van eene gouden Medaille ofte een honderd zilveren Ducatons, zie I. Deel pag. 27.

1. *Welke zyn de oorzaaken der meeſte, voor al der Epidemique Ziektens van Batavia, inzonderheid der Rotkoortzen, en welke zyn de geſchikſte middelen, die tot voorkoming en geneezing derzelven voortaan moeten worden aangewend?*
2. *Welke zyn de Spys wortelen, die de Inlanders, in onze Ooſterſche Coloniën, inzonderheid de Javaanen, tot hun gewoon voedzel gebruiken? en welke is de beſte wyze, om die voort te teelen en tot ſpyze te bereiden?*
3. *Voor den geenen, die een honderd potten Wit-kalk, in het diſtrict van Batavia gemaakt, levert, in deugd en prys gelyk met de Bantamſche?*

4.

4. Extra-vraag, door Zyne Edelheid REINIER DE KLERK, met eene belofte van een præmie van 500. Ryksdaalders I Deel pag. 27.

Welke zyn de oorzaaken der aanſpoelinge van de modder aan de zee ſtranden van Batavia, daar de zelve voormaals zuiver, zandig, en ſchoon waren?

Zou de uitlegging van het zee-hoofd daar ook eenige aanleiding toe geeven?

Welke zyn de beſte middelen om die modder weg te krygen, zou dit mogelyk kunnen worden te weeg gebragt door het indyken der ſtranden, of door het maaken van doorſnydingen in de uitſteekende hoeken van CRAWANG en ONTONG-JAVA, of wel door openingen aan het zee-hoofd, of op eenige andere geſchikte wyze?

Ter beantwoording voor Ultimo December 1781. Stelt het Genootſchap een præmie van een honderd zilveren Ducatons op ieder der drie volgende vraagen.

1. *Die het beſte middel opgeeft, om de Buffel-dieverye en de menigvuldige moorden in de Boven landen, te beletten door bekwaame en mogelyke middelen, na 's lands geſteldheid geſchikt.*

2. *Hoe zoude men het beſt kunnen voorkomen, dat de vaartuigen der kleene vorſtjes, aan de overwal van JAVA woonende, hunne zee-roveryen (waar door zoo veele Javaſche ingezetenen in ſlaavernye vervallen, en van tyd tot tyd verſcheidene Europeezen, op eene allerwreedſte wyze, worden afgemaakt) langs de kuſten van Java niet meer zouden kunnen oeffenen?*
3. *Voor den geenen, die, op eene gevoeglyke wyze, het meerder gebruik van Rundvleeſch onder den Inlander weet in te voeren, en dies gebruik hun ſmaakelyk te maken, zoo dat het zelve op de Paſſers geſlagt en verkocht wordt, ten einde daar door den verkoop van het Rundvleeſch te bevorderen, en de zoo hoog noodige Buffels te beſpaaren?*
4. Extravraag, door het mede Dirigeerend Lid Mr. WILLEM VAN HOGENDORP voorgeſteld, met belofte van een hondert gouden Ducaten, voor die de zelve beſt beantwoordt. Zie Programma Pag. 49. wordende deeze tyd thans geprolongeerd tot Ultimo December 1781.

Wel-

Welke redenen zyn 'er om te mogen vaſt ſtellen, dat de Inënting der kinderziekte in de Ooſterſche volkplantingen van onzen Staat, met even zoo goeden uitſlag zoude kunnen werden aangewend, als in de Noordelyke geweſten van Europa; alwaar deeze kunſt reeds zoo verre gevorderd is, dat men op duizend ingeënte perſoonen naauwlyks eenen dooden tellen kan; daar in tegendeel, volgens de gemaatigdſte uitrekening, de natuurlyke kinderziekte, van duizend perſoonen, welke zy aantaſt, een honderd en dertig ten grave ſleept.

Dan vermits de ſchriften over de Inënting in deeze colonie weinig voor handen zyn, welke zou in deeze heete geweſten de beſte en eenvoudigſte manier van inënten weezen? welke maat regelen moet de geneesheer, geduurende den loop der ziekte, in acht neemen, en welke dieet of levenswyze moet hy den ingeënten voorſchryven?

Ter beantwoording voor Ultimo December 1782. ſtelt het Genootſchap voor de volgende drie vraagen, met belofte als hier vooren gezegd is.

1. *Welke zyn de beſte middelen om, geduurende de tegenwoordige ontvolking*

van Europa, de Europeezen in onze Ooſterſche colonien te vermenigvuldigen?

2. *Hoedanig kan men met vrucht onderneemen, het zedelyk caracter der Javaanen te verbeteren, zoo dat zy voor hun zelven gelukkiger en voor de algemeene 't zamenleeving nuttiger worden.*

By welke laatſte het belang der Maatſchappye, zoo veel mogelyk, in het oog moet gehouden worden.

3. *Waarom is het zitten in het ſchynzel der maan hier gevaarlyker dan in Europa?*
Welke zyn de eigenlyke kwaalen, die er uit ontſtaan, en welke zyn de beſte middelen om die te geneezen?

4. Extra, voor reekening van den Voorzittenden Directeur, volgens voorbericht van het I. Deel pag. 29. een honderd gouden Ducaaten.
Welke middelen van vernuft hebben Muhamed, de Imans, en de verdere Leeraars en zendelingen der Muſelmannen, ook by laatere tyden, met voordeel gebruikt, om de heidenen alomme, voor al in de verſchillende gewesten en eilanden van Ooſt-Indiën, by

by wyze van een zedelyke overtuiging, tot het geloof van den C O R A N *te bekeeren, en in dat geloof te beveſtigen?*

5. Extra, voor rekening van het Dirigeerend Lid JAN HOOYMAN, volgens Voorbericht I. Deel Pag. 48. twee honderd zilveren Ducatons.

Voor den geenen, welke in de Ommelanden deezer Stad van h t Jaar 1780. *tot* 1782. *het grootſte aantal Buffels, niet minder dan twee hondert ſtuks zal hebben aangeteeld en opgekweekt, zodanig dat die overwinſt, ten genoegen van het Genootſchap, blyken zal.*

En voor Ultimo December 1783. Stelt het Genootſchap drie vraagen, op de zelve conditien, voor.

1. *Welke middelen zyn het meeſt geſchikt ter verbetering zoo van de natuurlyke als zedelyke opvoeding der kinderen in deeze colonie, en welke is het beſte middel om, onder alle beletzelen, de kinderen hier te lande, de Nederduitſche taal van hunne eerſte jaaren af, als hunne moeder-taal, eigen te maaken?*
2. *Welk is het beſte middel om bekwaame Opper-en Ondermeeſters tot Compag-*

nies dienſt aan te moedigen en de gebrekkigen bekwaam te maaken?

3. *Welke zyn de beſte middelen, om de huis-dienſten te Batavia, ten heele of gedeeltelyk, in ſtede van ſlaaven, door vrye Chriſten-Inlanderen te doen verrichten?*

4. Extra, voor rekening van eenen onbekenden, een honderd gouden Ducaaten voor die beſt deeze vraage beäntwoordt.
Uit het beredeneerd plan van alle geleerde Genootſchappen in Europa, en de opgave van alle letter-kundige en periodique werken, op te geeven het beſte plan voor een geleerd Genootſchap en voor een letter-kundig-nieuws-papier.

5. Eindelyk belooft de Edele Heer, Voorzittende Directeur, twee honderd zilveren Ducatons voor den geenen die de volgende vraage beſt beantwoordt.
De voortgang der Nederlanderen in alle kunſten en weetenſchappen, 't zedert de opkomſte der Republyk tot heden: vergeleeken met de Engelſchen, Franſchen en Duitſchers.

By

By het beäntwoorden deezer Vraage vordert men vooral eene naauwkeurige opgave der groote mannen in alle takken, op dezelve wyze als de Graaf van BIELFELD omtrent de Duitſchers heeft trachten te doen in zyne *Progrès des Allemans* in 2. Deelen in 8vo. 1767. te Leiden gedrukt.

In de Hoofd-Wetenſchappen, noemen de Duitſchers LEIBNITS en WOLFF.

In de Philoſophie, daar en tegen de Nederlanders 's GRAVEZANDE, LEEUWENHOEK en HARTZOEKER.

Roemen zy op CARPZOVIUS, COCCEUS HEINECCIUS in de Rechtsgeleerdheid, wy hebben GROTIUS, BORT en anderen.

In de Genees-Kunde kan men BOERHAVE en ALBINUS geruſt tegen STAHL en HOFFMAN ſtellen.

En in de Theologie zyn de vermaarde naamen, by beide Natiën, oneindig.

In de Hiſtoriſche wetenſchappen behoeven de Nederlanders ook niet onder te doen.

Zy hebben zich, gelyk PUFFENDORFF en anderen, juiſt niet toegelegd om de Hiſtorie van andere Landen te beſchryven, maar die van hun eigen Land, en hier in is WAGENAAR meeſterlyk geſlaagd

De Geographie en Reizen zyn, door de groote Scheepvaart der Nederlanders, by hen ook voort gekweekt.

In de fraaie Kunſten, Welſpreekenheid en Dichtkonſt, wenſchen wy dat de beäntwoording van onze Vraage, voor al met voorbeelden, worde opgehelderd, en de tegenwoordige ſtaat van het *Schouwburg* aangeweezen.

Ook zal men voor al dienen te letten op de uitvindingen der Nederlanders, by voorbeeld, op de Drukkunſt, en het vervaerdigen van gekleurde tekeningen en anderen: zoo mede op den voortgang in de Mathematiſche Wetenſchappen,

Veſtingbouw-kunde.
Bouw-kunde
Schilder
Beeldhouw-kunſten.

De Muſiek. En voorts op alles wat tot eer der Natie in deeze verſcheidene Claſſen kan ſtrekken, door de oprichting van Hooge Schoolen, geleerde Genootſchappen, teken Academien, maandelykſche Journaalen, en de overzetting van alle goede boeken, die, in de verſcheidene taalen, in andere landen, gedrukt worden.

De

De Liefhebbers, die in Europa naar den prys willen dingen, kunnen hunne antwoorden beſchryven aan den Voorzittenden Directeur, en dezelve overhandigen aan den Heer JOHANNES ALLARD Boekhandelaar tot *Amſterdam*, of den Heer REINIER ARRENBERG, Secretaris van het *Bataafch Genootſchap* en Boekhandelaar te *Rotterdam*, welken dezelven, onder Recepiſſe, zullen ontvangen en herwaards zenden, en de Præmie, indien dezelven bekroond worden, aan den Schryver ter hand ſtellen.

§. X.

Beraaming omtrent het verkiezen van eenen Voorzittenden Directeur, of Dirigeerend Lid.

En alzo by het Programma niet bepaald was hoedanig men by aflyvigheid van eenen Voorzittenden Directeur, of ook wel van eenen der Dirigeerende Leden, tot de verkiezing zoude overgaan; zoo hebben Heeren Directeuren goedgevonden, Dirigeerende Leden te qualificeeren, in het eerſte geval, een der Heeren Directeuren tot Voorzittenden Directeur aan Hunne EDELHEDEN voor te draagen. Doch in het laatſte aan Dirigeerende Leden over te laaten van uit de Leden eene verkiezing te doen.

§. XI.

§. XI.

Voortgang der Inënting.

Het *Genootſchap* heeft in het *Eerſte Deel* zyner Verhandelingen, reeds getoond, hoe zeer het de inënting der Kinderziekte ter harte nam. Het mede Dirigeerend Lid JACOBUS VAN DER STEEGE, gaf dies wegens twee berichten op p. 71. en 333. te vinden: Omtrend dien zelfden tyd ſchreef de Heer VAN HOOGENDORP zyne *Sophronisha*, of de GELUKKIGE MOEDER DOOR DE INENTING VAN HAARE DOGTERS met zulk een gelukkig gevolg, dat er veelen tot de Inëntinge overgingen.

Doch, na meer dan honderd gelukkig uitgevallene Inëntingen, gebeurde het dat een kind, onder de kunſtbewerking, aan eenen zwaaren ſtoelgang en perſing overleedt. De Inwooners deezer Stad wierden door dit ſterfgeval, dat waarſchynlyk aan eene vreemde oorzaak toeteſchryven was, zoo afgeſchrikt, dat meeſt allen de Inënting, die in en om Batavia reeds zoo voorſpoedig was geweeſt, afkeurden. Uit dien hoofde gaf de Heer VAN HOGENDORP, in de maand February deezes jaars, een nieuw Stukje, onder den Titul van REDEVOERING DER INENTING TOT DE INGEZETENEN VAN BATAVIA aan het Ge-

Genootschap over. Men oordeelde dat het best zoude zyn, het zelve terstond, afzonderlyk, te laten drukken, en vervolgens in het *Tweede Deel* der Verhandelingen te plaatzen.

Omtrend dien zelfden tyd ontving het Genootschap verscheidene berichten over de Inënting; namelyk van de Heeren VAN-DER STEEGE omtrent Batavia; BONNEKE omtrent Java, en J. H. SCHUURMAN omtrent Mallebaar, waar in aan het zelve gebleeken is.

Dat 't zedert de laatste berichten, in het *Eerste Deel* onzer Verhandelingen gedrukt, door den Heer VAN DER STEEGE zyn Ingeënt 2. Christen en 17. Slaven-kinderen, die allen gelukkig hersteld zyn.

Dat de Heer BONNEKE op Samarang 35. zoo Christen-als Slaven-kinderen heeft ingeënt, waar onder het zoontje van den Heer Raad Extra ordinair van India en Javas Gouverneur VAN DER BURGH geweest is, die ook allen gelukkig hersteld zyn, terwyl de *Epidemie* byna allen en vooral de Chineezen, die de Pokjes natuurlyk kreegen, weg sleepte. (*) Dat

(*) Het Genootschap was van voorneemen deeze berichten, en vooral dat van den Heer BONNEKE, in dit Deel der Verhandelingen te laten drukken, maar om de veelheid der ingekomene Stukken heeft hetzelve 'er van moeten afzien.

Dat op Mallebaar, daar de natuurlyke Pokjes als de peſt gevreeſt worden, om dat zy meeſt altyd den dood na zich ſleepen, een en dertig Perſoonen waren ingeënt, die alle geneezen zyn.

Ook heeft men tyding van de Kuſt Cormandel, dat de Pokjes op Nagapatnam met den gelukkigſten uitſlag worden ingeënt.

Dus dringt het Genootſchap de Inënting aan ieder menſchlievenden huisvader op het harte, wil hy in zyn ouderdom niet in droefheid gedompeld worden, door de woede der natuurlyke Kinderziekte.

§. XII.

Directeuren

Onder de Edele Heeren Directeuren is geen Sterfgeval voorgevallen.

§. XIII.

Dirigeerende Leden

Maar het Genootſchap heeft eenen zwaaren ſlag ondergaan door den dood van den Heer JOSUA VAN IPEREN, op den 10. February deezes jaars.

En volgens Qualificatie van de Edele Heeren Directeuren, is op den 26. February tot Dirigeerend Lid verzocht de Predikant in de Gereformeerde Neder-

derduitsche Gemeente alhier J. C. METZLAR, en tegelyk aan zyn Eerw. opgedraagen, als Secretaris, de Resolutien en Brieven te Concipieeren en de proeven der druk pers na te zien.

§. XIV.

Onder de Leden zyn, 't zedert de Uitgave van het eerste Deel, overleeden.

Een Majoor der Burgery.

MELCHIOR BLOKKERT, Leden.

De Onderkooplieden.

GEORGE CLIFFORD,
JACOB ANTONY DE JONG,
EGBERT HULZEBOS,
PIETER LEONARDUS VAN EYS, en
HERMANUS THEODORUS TERKAMP, en

Den Koopman

PIETER DUVELAAR VAN CITTERS,

Daar en tegen zyn weder tot Leeden aangenomen.

ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generale Soldy Comptoir en Curator ad Lites.*

JACOBUS MACOR, *Binnen Regent van het Moorsche Hospitaal.*

DANIEL FREDRIK VAN RIEMSDYK,
SCIPIO CORNELIS VAN RIEMSDYK, en
RUDOLPH SAMUEL TAVEL.

Onderkooplieden alhier.

JO-

JOHANNES FREDERICUS BODE, *Predikant aan Cabo de goede Hoop.*

JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman en Opperhoofd te Cranganoor.*

CHRISTIAN GODFRIED BAUMGARTEN, *Eerſte-Klerk van Politie en Secretaris van Juſtitie op Malacca.*

WALTER MARCUS STUART, *Boekhouder en eerſte te Puntiana.*

JACOB VAN GEERLEN, *Boekhouder te Griſſë.*

ANDRIES HARTSINCK, *Onderkoopman en Adminiſtrateur.*

WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Onderkoopman Soldy Boekhouder en gezwooren Scriba, beiden op Sourabaaya.*

DANIEL KRYSMAN, *Baas ten Eilande Onruſt.*

JACOB WITTEVRONGEL, *Schipper in dienſt der E. Compagnie.*

HERMANUS SIEDENBURG, *Schipper.*

EZECHIEL LOMBARD, *Oppermeeſter tot Cheribon. en*

FREDERICUS MONTANUS, *Predikant te Samarang*

Tot Slot dezes betuigt het Genootſchap, dat het zeer verlangende is, zoo door de Genootſchappen als door geleerde Lieden in Europa, te mogen onderricht worden, waar in en hoedanig zyne Verhandelingen zouden kunnen worden verbeterd en verder ingericht, om zoo voor Europa als deeze Colonie ten beſte aan zyne Zinſpreuke te voldoen: *Ten Nutte van 't Gemeen.*

BATAVIA *Ult. Juny* 1780.

NAAM-

NAAM LYST
DER
HEEREN
DIRECTEUREN,
EN
LEDEN
VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
DER KUNSTEN EN WEETEN-SCHAPPEN &c.

OPPER DIRECTEUR.

Zyn' Edelheid, de Hoog-Edele Groot Achtbaare Heer
REYNIER DE KLERK,
GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDS INDIE.

DIRECTEUREN.

De Wel Edele Groot-Achtbaare Heer
Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, *Eerste Raad en Directeur Generaal van Nederlands Indië.*

***

De

De Wel Edele Geſtrenge Heeren

HENDRIK BRETON, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, en Preſident van 't Collegie van Heemraaden der Bataviaſche Ommelanden.*

Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Ceilon*

JOHANNES VOS, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Ontfanger Generaal*

Mr. THOMAS SCHIPPERS, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Preſident van den Achtbaaren Raad van Juſtitie.*

JACOBUS JOHANNES CRAAN, *Raad Extra Ordinair van Nederlands Indië, Commiſſaris Politicus, Buiten Regent van de Hoſpitaalen, Directeur van de Amphioen-Societeit en Commiſſaris over de Bovenlanden.*

ADRIAAN MOENS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Mallabaar.*

DAVID JOAN SMITH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Preſident van 't Collegie van Weesmeeſteren, mitsgaders Commiſſaris van de Verſtrekkingen der Soldyën.*

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER. *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Preſident van de Collegien van Heeren Schepenen, mitsgaders van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen, Colonel der Bataviaſche Burgerye, en Commiſſaris over de Bovenlanden.*

JA-

JACOB PELTERS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Banda*

HENDRIK VAN STOCKUM, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Directeur van de Bank Courant en Bank van Leening,*

JAN HENDRIK POOCK, *Raad Extra Ordinair van Nederlands Indië, Commissaris van 't klein Zegel.*

WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, en Directeur van Souratte.*

JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, mitsgaders afgaand Gouverneur en Directeur van Javas Noord Ooſtkuſt.*

Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, *Raad Extra Ordinair van Nederlands Indië, titulair, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Cabo de Goede Hoop.*

VOORZITTEND DIRECTEUR.

De Wel Edele Geſtrenge Heer

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië.*

DIRIGEERENDE LEEDEN.

JOHANNES HOOYMAN, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Luterſche Gemeente.*

SIRARDUS BARTLO, *Scheepen der Stad Batavia*

Mr. WILLEM VAN HOGENDORP, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur op Onruſt.*

HENDRIK NICOLAAS LA CLE, *Koopman en Secretaris van Weesmeeſteren.*

JACOBUS VAN DER STEEGE, *Medicinæ Doctor, Regent van het buit'n Hospitaal.*

Mr. EGBERT BLOMHERT, *Droſſaart der Bataviaſche Ommelanden, Vice-Preſident van Heemraden.*

Mr. PAULUS GEVERS, *Onderkoopman en Tweede Adminiſtrateur in het Zuikerpakhuis.*

FREDRIK BARON VAN WURMB, *Onderkoopman en Tweede Adminiſtrateur in de Waterpoort (Secretaris.)*

JACOB CASPER METZLAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gereformeerde Gemeente alhier. (Secretaris.)*

ORDINAIRE LEDEEN.

De E: Heer DIRK GOETBLOED, *Eerſte Secretaris van de Hooge Indiaſche Regeering.*

De

De E: Heer ADRIAAN DE BOCK, *Tweede Secretaris van ae Hooge Indiaſche Regeering.*

De Achtb. Heer Mr JOHANNES GABRIEL VAN GEHREN, *Ordinair Lid in den Achtbaaren Raad van Juſtitie.*

De Achtb. Heer Mr. PIERRE POELMAN, *Oud Ordinair Lid van Juſtitie en geweezen Water-Fiscaal.*

De Manh: Heer CHARLES LOUIS COLMOND, *Colonel titulair en Hoofd over Comp: Militie in Indië, Buiten-Regent van de Hoſpitaalen en Lid van Heemraaden.*

De Heer Mr. PIETER RAS, *Water Fiscaal, mitsgaders Scholarch en Curator over Stads Schoolen en Cenſor der Drukkerye.*

De Heer DAVID JULIUS VAN AITSMA, *Baljuw, Kerkmeeſter, en Kaſſier van de Amphicen Societeit.*

De Heer Mr. JAN HENDRIK TREVYN, *Oud Droſſaard.*

De Heer GEORGE THEOHEEREN, *Eerſte Opperkoopman des Caſteels Batavia.*

De Heer GERRIT VAN GROL, *Tweede Opperkoopman des Caſteels Batavia.*

De Manh: Heer JAN DIEDERIK SCHRYVER, *Commandeur en Opper-Equipagiemeeſter, Buiten Regent van de Hoſpitaalen, en Poſtmeeſter.*

De Heer JAN VERMEULEN, *Boekhouder Generaal*,

De Heer CAREL FREDRIK SEVERIN, *Visitateur Generaal.*

De Heer ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generaale Soldy-comptoir en Curator ad Lites.*

De Manh: Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Majoor titulair van de Infanterie en Lid van Heemraaden.*

De Manh: Heer JOHANNES RACH, *Majoor der Artillery en Buiten-Regent van de Hospitaalen.*

De Manh: Heer FRANCOIS VAN ARDENNE, *Ritmeester van de Dragonder Lyfwagt van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JAN HENDRIK WIEGERMAN, *Vice Presidt van Schepenen*

De Eerw: Heer THEODORUS VERMEER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over Staas Schoolen.*

De Eerw: Heer HERMANUS WACHTER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De

De Eerw: Heer ERICUS JOHANNES WILTENAAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Maleidsche en Portugeesche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen.*

De Eerw: Heer JAN NUBOORT, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van den Inlander, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Heemraad.*

De Heer CAREL JAN BOERS, *gewezene Opperkoopman en Sabandhaar*, (gerepatreerd in Ao. 1779.)

De Heer ADRIAAN BOESSES, *Opperkoopman Sabandhaar en President van Boedelmeesteren*

De Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE, *Oud Opperkoopman en Heemraad.*

De Manh: Heer WILLBOORT PEUSENS, *Onder-Equipagiemeester.*

De Heer FREDRIK JACOB ALBRECHT STEENWEG, *Opperkoopman en Geheimschryver van den Heer Gouverneur Generaal.*

De Heer JOHANNES THEMANS, *Hoofd van de Chirurgie, Buiten-Regent van de Hospitaalen,*

De Heer LAMBERTUS DANIEL KREBS, *Opperkoopman en Hoofd-Participant van de Amphiæn-Societeit.*

De Heer CORNELIS DE KEYZER, *Fabryk en Keurmeester van Kalk en Steen, Buiten Regent van de Hospitaalen, en Lid van Heemraaden.*

De Heer Mr. FLORIS VAN STYRUM, *Koopman en Eerste Administrateur in de Suikerpakhuizen, en Scheepen van Batavia.*

De Heer CASPARUS HARTMAN, *Koopman en Eerste Administrateur in 't Yzer Magazyn, mitsgaders Scheepen van Batavia.*

De Heer JOHANNES THEODORUS VISSCHER VAN GAASBEEK, *Koopman en Eerste Administrateur in 't nieuwe Kleedenpakhuis, mitsgaders Oud Scheepen van Batavia.*

De Heer Mr. JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, *Oud Scheepen van Batavia, consuleerend Advocaat en Eerste Vendumeester.*

De Manh: CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Capitain der Granadiers van 't eerste Batallion Infantery.*

De Manh: JOHAN ZACHARIAS ENGELHARD, *Capitain in het eerste Batallion Infantery.*

De Manh: SWEN JOHAN WIMMERCRANZ, *Capitain Luitenant-Ingenieur, Eerste Landmeeter, Opziender over de Rivieren en Slokkan en Taxateur der vaste Goederen.*

De

De E: DANIEL DIEDERIK VAN HAAK, *Koopman en Eerſte Gezworen Klerk ter Secretarye van Hunne Hoog-Edelheden.*

De E: FREDRIK HENDRIK BEYNON, *Koopman en Negotie boekhouder.*

De E: WILLEM KRAANE, *Koopman en groot Winkelier.*

De E: STEVEN POELMAN, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in de Pakhuizen aan de Weſtzyde.*

De E: JAN REYNIER COORTSEN, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in het Graan Maguazyn.*

De E: HENDRIK PIETER BANGEMAN, *Koopman en Tweede Adminiſtrateur in de Pakhuizen op Onruſt.*

De E: FRANS HENDRIK VROOM, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in de Medicinale Winkel.*

De E: DANIEL ADRIAAN BEEKMAN, *Koopman en Secretaris van Scheepenen.*

De E: HENDRIK AUGUST ROSSEL, *Koopman en Eerſte Confrontiſt der Bataviaſche Adminiſtratie-boeken.*

De E- PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, *Koopman en Boekhouder in het Ambagts Quartier.*

De E: JOSEPHUS GORDYN, *Koopman en Traſlateur in de Javaanſche Taal en Waagmeeſter.*

De E: LEENDERT GOOSSEN, *Koopman en Tranſlateur in de Maleidſche Taal en Waagmeejier.*

De E: DANIEL KRYGSMAN, *Baas ten Eilande Onruſt.*

De E: HERMANUS SIEDENBURG, *Schipper.*

De E: JACOB WITTEVRONGEL, *Schipper.*

De E: GEORGE JACOB MEYER, *Schipper.*

De E: PLEUN VAN DER KUIL, *Schipper.*

De E: JOSUA DE WOLF VAN IPEREN, *Schipper.*

De E: PIETER HAMMINK, *Schipper.*

De E: JAN SMITH, *Schipper.*

De E: EWALDUS RVNVAAN, *Weesmeester en Opziender van de Ryſtmarkt.*

De E: DAVID DU FAU DE LA LONGUE, *Oud Weesmeeſter.*

De E: JAN VAN DE POLDER, *Regent van het Wees-en-Armen-Huis, Heemraad, en adminiſtreerend Hoofd-participant van de Amphioen Sociteit.*

De E: THOMAS VAN SON, *Tweede Vendumeeſter.*

De E: JOHANNES MACOR, *Regent van het Moorſche Hoſpitaal.*

De E: DAVID BYLON, *Stads Chirurgyn.*

De E: LEENDERT ROLFF, *Notaris.*

De E: JAN BAPT ST PILON, *Ordinair-Luitenant der Artillery en Ingenieur.*

De

De E: PHILIPPUS DE ELWYK, *Onderkoopman en Adjunct Eerste Gezworen Klerk ter Secretarye van Hunne Hoog-Edelheden, mitsgaders Collecteur van het klein Zegel.*

De E: GOSE THEODORE VERMEER, *Onderkoopman, Tweede van de Groote Geld Cas.*

De E: GERARD JOHAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Marginalist.*

De E: JAN DANIEL BEYNON, *Onderkoopman op het Comptoir van den Heere Gouverneur Generaal*

De E: ARY. HUYZERS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het Graan Magazyn.*

De E: JOHAN FREDRIK BARON VAN RHEDE TOT DE PARKELER, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen bezyden de Water-poort*

De E: WILLEN ADRIAAN WILLEMS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het nieuwe Kleeden-pakhuis en Secretaris van het Collegie van Curatoren en Schoolarchen over Stads Schoolen, mitsgaders Buiten-Regent van het Wees en-Armen-Huis.*

De E: CORNELIS POTMANS, *Onderkoopman en tweede Administrateur, in de Medic: Winkel.*

De E: MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Onderkoopman en Secretaris van Heemraden*

De

De E: WILLEM CHRISTOFFEL ENGERT, *Onderkoopman en Boekhouder van de Artillery.*

De E: GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK, *Onderkoopman en Overdrager op 't Equipagie Comptoir, mitsgaders Regent van het Vrouwen-Tugthuis.*

De E: CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Onderkoopman en Kassier op 't Kostgeld Comptoir.*

De E: HERMANUS DE ROO, *Onderkoopman en tweede Landmeeter.*

De E: ELBERT ELIAS, *Onderkoopman en Secretaris van Commissarissen van Huwelykſche en kleine Gerichts zaaken.*

De E: Mr. WYBRAND DE JONG, *Onderkoopman en Secretaris van Boedelmeesteren.*

De E: DANIEL FREDRIK VAN RIEMSDYK, *Onderkoopman.*

De E: SCHIPIO CORNELIS VAN RIEMSDYK *Onderkoopman.*

De E: RUDOLPH SAMUEL TAVEL, *Onderkoopman.*

De E: JOHANNES NICOLAAS BESTBIER, *Procureur en Adjunct gezworen Klerk van Scheepenen.*

De E: WILLEM POPKENS, *Procureur*

De E: JACOBUS HENDRIK PARINGAUW *Onderkoopman en Gecommitteerde in het Proviſie Magazyn.*

De

De E: CHRISTIANUS HOLLENHAGEN, *Onderkoopman, Gezworen Klerk en Boekhouder van Weesmeesteren*

De E: FRANS HAKKER, *Gezworen Klerk van het Collegie van Heeren Scheepenen.*

De Eerzaame PIETER JOHAN VAN RHEDE, *Opperstuurman.*

EXTRAORDINAIRE LEEDEN.

In Ambon.

De E: Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer JOSIAS ALEXANDER DE VILLENEUVE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Banda.

De Heer JOHAN LEBREGT SEIDELMAN, *aankomend Gouverneur*

De Heer Mr. LEONARD VERSPYK, *Opperkoopman en Secunde.*

Ternaten.

De E: Heer Mr. JACOB ROELAND THOMASZEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ALEXANDER CORNABE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Ma-

Macaſſer.

De E: Heer PAULUS GODOFREDUS VAN DER VOORT, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer BAREND RYEKE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

De Heer CLAAS KRAANE *Koopman en Fiscaal.*

De Heer JACOBUS LEONARDUS DE VOS, *Onderkoopman en Licentmeeſter.*

Malacca.

De E: Heer PIETER GERARDUS DE BRUYN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ANTHONY ABRAHAM WERNDLEY, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

De Heer CHRISTIAAN GODFRIED BAUMGARTEN, *Eerſte Clerk van Politie.*

Cormandel.

De E: Heer REYNIER VAN VLISSINGEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer PHILIPPUS JACOBUS DORMIEUX, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

De Heer GEORGE FRANCOIS JACQUES DE RAVALET, *Onderkoopman en Secunde in Jagernapatnam.*

Ceilon.

De Wel Edele Geſtr. Heer Mr. IMAN WILLEM FALK enz. *Directeur.*

LEEDEN.

De Heer BARTHOLOMEUS JACOBUS RAKET, *Commandeur van Jaffenapatnam*

De

De Heer JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Opperhoofd te Tutucoryn.*

De Heer Mr. JOHAN WILLEM SCHORER, *Opperhoofd te Trinconomale.*

De E: ADRIANUS JOHANNES FRANKEN, *Koopman en Opperhoofd te Batticaloa.*

De E: JOHANNES REINTOUTS, *Onderkoopman en Cassier.*

Cabo de Goede Hoop.

De Wel Edele Gestr. Heer Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, *Directeur.*

LEEDEN.

De Heer PIETER HACKER, *Opperkoopman Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De Heer Mr. WILLEM CORNELIS BOERS, *Opperkoopman Independent Fiscaal.*

De Eerw. Heer JOHANNES FREDERICUS BODE, *Bedienaar des Goddelyken Woords.*

De Heer JACOBUS JOHANNES LE SUEUR, *Koopman en Cassier.*

Java's Noord-Oost Kust.

De E: Heer JOHANNES SIBERG, *Geëlligeert Gouverneur en Directeur,*

De Eerw: Heer FREDERICUS VONTANUS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Samarang.*

De Heer JOHAN MICHIEL VAN PANHUYS, *Opperkoopman en Resident te Japara.*

De

De Heer RUDOLPH FLORENTIUS VAN DER NIEPOORT, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Oosthoek.*

De Heer JACOB VAN SANTEN, *Opperkoopman en Hoofd Administrateur te Samarang.*

De Heer JAN MATTHYS VAN RHYN *Opperkoopman in rang en Resident in de mattarm.*

De Manh: FREDRIK LODEWYK VAN STRALENDORFF, *Capitein van de Cavallery en Eerste Resident te Souracarta.*

De Manh: LEENDERT HENDRIK VERMHER, *Capitain van de Infanterie en Commandant der Militie.*

De E: ISAAC CORNELIS DOMIS, *Koopman en Resident te Tagal.*

De E: Mr. NICOLAAS ALEXANDER, LELYVELD, *Koopman, Pakhuismeester en Negotie Boekhouder te Samarang.*

De E: BEREND WILLEM FOCKENS, *Koopman en Resident te Grisse.*

De E: REYNIER HOUCQUE, *Koopman en Fiscaal te Samarang.*

De E: ABRAHAM VAN HEMERT, *Koopman in rang, Tweede Resident, Scriba en Soldy-Boekhouder te Souracarta.*

De E: JAN FREDERIK AUGUST BONNEKEN *Opperchirurgyn te Samarang.*

De Manh: FREDRIK SOESTMAN, *Luitenant Ingenieur te Samarang.*

De

De E: WILLEM ADRIAAN PALM; *Onderkoopman en Reſident te Rembang*

De E: ANTHONY BARKEY, *Onderkoopman en Secretaris van Politie te Samarang.*

De E: AMBROSIUS PIETERS TULLEKE VAN HOGENHOEK; *Onderkoopman en Reſident te Paccalongang.*

De E: CAREL PHILIP BOLTZE; *Onderkoopman titulair en gezworen Tranſlateur.*

De Manh: CAREL FREDRIK VON BOOZE, *Cornet van de Cavallery te Samarang.*

De Manh: PAUL PAULSEN, *Vaandrig te Salatiga.*

De E: GERARDUS ROGHE, *Boekhouder en eerſte Klerk van Politie te Samarang.*

De E: WILLEM KERKMAN, *Boekhouder en Secretaris van Juſtitie te Samarang.*

De E: ANDRIES HARTSING, *Onderkoopman en Adminiſtrateur te Sourabaja.*

De E: WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Onderkoopman en Scriba te Sourabaja.*

De E: JACOB VAN GEERLE, *Boekhouder te Griſſee.*

Bengale;

De Heer JOHANNES MATTHEUS ROSS; *Directeur.*

De Heer GREGORIUS HERKLOTS, *Opperkoopman en Secunde, mitsgaders Opperhoofd en Pakhuismeeſter te Caſſimbazaar.*

****

De

De E: JAN PIETER HUMBERT, *Koopman en Eerſte in de Kledezaal te Hougly*

De E: ANTONY BOGAARD ANTHONYSZ, *Koopman en Negotieboekhouder aldaar.*

De E: WILLEM BARON VAN DANKELMAN, *Koopman, Fiſcaal en Dorpmeeſter te Hougly.*

De E: SAMUEL RADERMACHER, *Koopman, Opperhoofd te Pattena.*

De E: JACOB EILBRECHT, *Onderkoopman, Secretaris van Politie en Kaſſier te Hougly.*

De E: GOSEWYN WILLEM HENDRIK DE VRIESE, *Onderkoopman en Tweede te Pattena.*

De E: CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT, *Boekhouder en Tranſlateur in de Perſiaanſche en Moorſche Taalen.*

Souratte.

De Wel Edele Geſtr: Heer WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Directeur.*

LEEDEN.

De Heer Mr. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN, *Opperkoopman en Hoofd-Adminiſtrateur.*

De E: WILLEM HENDRIK VAN BYLAND, *Onderkoopman en Soldy-boekhouder.*

Sumatras-Weſtkuſt.

De E: JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Gezaghebber.*

De

De E: JOSEPH CHALLIER, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur te Padang*

De E: JESAIAS EHRENTROUT, *Onderkoopman Fiſcaal, Kaſſier en Soldy-boekhouder aldaar.*

De E: THOMAS VAN KEMPEN JANSZ, *Onderkoopmam en Opperhoofd te Poulo Chinco.*

De E: JACOBUS SAMUEL DE RAAFF, *Onderkoopman en Secretaris van Politie te Padang.*

De Manh: JAN MARTIN SCHEFFER, *Vaandrig en Cammandant te Padang.*

De Manh: LUDEWICH KAYZEL, *Vaandrig en Commandant te Priamang.*

De E: ANTHONY JOHANNES LEUFTINK, *Boekhouder en Eerſte Klerk van Politie en Secretaris van Juſtitie te Padang.*

De E: HENDRIK RAZOUX, *Boekhouder Negotie-Overdrager en Dispenſier te Padang.*

De E: JOHAN FREDRIK ZUGEL, *Boekhouder en Reſident te Adjerhadja.*

Mallabaar.

De Wel Edele Geſtrenge Heer ADRIAAN MOENS, *Directeur.*

L E E D E N.

De Heer REINIER VAN HARN, *Opperkoopman Secunde en Hoofd-Adminiſtrateur.*

De E: JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman Opperhoofd te Cranganoor.*

Bantam.

De Heer LIEVE NICOLAAS MEYBAUM, *Commandeur.*
De E: NICOLAAS WENDELIN BEITS, *Koopman en Administrateur.*

Japan.

De E: AREND WILLEM FEITH, *Opperkoopman en Opperhoofd.*
De Heer Mr: ISAAC TITSING; *Opperkoopman en Opperhoofd.*
De E: DIRK VINKEMULDER, *Koopman en Pakhuismeester.*

Cheribon.

De Heer Mr. WILLEM VAN DER BEEKE, *Opperkoopman en Resident.*
De E: EZECHIEL LOMBART, *Oppermeester.*

Ti-

Timor.

De E: WILLEM ADRIAAN VAN ESTE, *Onderkoopman en Opperhoofd.*

Banjermaſſing.

De E: PIETER WALBEEK, *Onderkoopman en Eerſte Reſident.*

Palembang.

De Heer Mr: GYSBERTUS HEMMY, *Eerſte Reſident.*

De E: Mr. PHILIPPUS JOHANNES VAN DER STENG, *Onderkoopman en Tweede Reſident.*

Puntiana.

De E: WALTER MARCUS STUART, *Reſident.*

SAMENTREKKING.

Opperdirecteur.	— — — — —	1.
Directeuren.	— — — — — —	15.
Dirigeerende Leden.	— — — —	9.
Ordinaire Leden te Batavia.	— —	90.
Extra-Ordinaire —— in Amboina.	— —	2.
—— — Banda.	— — —	2.
—— — Ternaten.	— —	2.
—— — Maccaſſer.	— —	4.
—— — Malacca.	— —	3.
—— — Chormandel.	—	3.
—— — Ceilon.	— —	5.
—— — Caab de Goede Hoop.		4.
—— — Java's NoordOoſtkuſt		26.
—— — Bengale.	— —	9.
—— — Souratte.	— —	2.
—— — Sumatra's Weſtkuſt.		10.
—— — Mallabaar.	— —	2.
—— — Bantam.	— —	2.
—— — Japan.	— — —	3.
—— — Cheribon.	— -	2.
—— — Timor.	— — —	1.
—— — Banjermaſſing.	—	1.
—— — Palembang.	— —	2.
—— — Puntiana.	— —	1.
Extraordinaire Leden	- - - -	86.
te Zamen.	- - - - - - -	201.

VERHANDELINGEN,

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP.

II. DEEL.

De Boekbinder moet dit Alphabeth het eerſt binden.

VERHANDELINGE

over de

HISTORIE-KENNIS,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN. (*)

Om de Hiſtorien, die alleen eenige byzondere gevallen verhaalen, van een algemeen nut te doen zyn, en 'er eene gemakkelyke handleidinge, by het leezen van alle hiſtoriſche boeken, door te verkrygen, moet men er de lotgevallen van het menſchelyk hart altyd in zoeken; en het bedrog eener verraderſche, en, voor de menſchelyke Maatſchappy, zeer verderfelyke en peſtdragende, zoogenaamde *Politie*, en ſtaatkundige verradery, in zoeken te ontdekken. Beſchryving der ware Hiſtoriekunde.

(*) Deze Verhandelinge behelſt den voornamen inhoud van twee openbare Leſſen, welke de Schryver, op den 21. Auguſtus en 11. September, 1779, voor een aanzienelyk aantal van Toehoorders, gaf.

Ik laat de Heeren FLECHIER, THOMAS en anderen gaerne Lofreedenen en Lykpredikatien houden, in welke men de handelingen van Engelen en Halve Goden invlecht, zonder de menſchelyke zwakheden, ongeblanket, teffens ten tooneele te voeren Ik laate JUVENALIS, APULEJUS, BOILEAU, VONDEL, LANGENDYK, HOLBERG en ander Schimpſchryvers, de ſchadelyke en ongerymde hertstogten der ſtervelingen alleen afſchilderen; die zelfs de menſchen, om zoo te ſpreeken, levendig villen, en dan het vleeſch, met zout en ſpaanſche peper, beſtrooyen. Maar het is hooggelyk te verdoemen, in eenen Hiſtorieſchryver, dat hy den zwadder zyner opbruiſchende galle, op zynen evenmenſch, uitbraake.

Het moet hem alleen, om onpartydige getuigeniſſen, te doen zyn: en hy is verpligt, alle de vermogens van zynen geeſt in te ſpannen, om, zonder naar loftuitingen, of laſter, te luiſteren, de geſchiedkundige waarheid uit te vorſchen; en de menſchen te ſchilderen, niet gelyk zy zyn moeſten, of gelyk de boo-

booze nyd en haat hen toetakelen, om hen, dus toegetakeld en gehavend, te-doen beſchouwen door een vergroot glas; maar gelyk zy waarlyk zyn, dat is, als redelyke ſchepzelen, die hun eigen belang, eenigen op de rechte wyze, maar de meeſten, ongelukkiglyk, op eene verkeerde wyze, behertigen.

Uitmuntenheid der eenvoudige Hiſtorie, boven de opgeſmukte.

Wanneer alle de hiſtoriſche verhaalen dermaten zyn ingericht, moeten zy ongelyk meer voordeel aanbrengen, dan alle de Fabelen en Romans, van den vroegeren en lateren tyd, te zamen: hoe veel nut ook dezelve, ter verbeteringe der zeden, en ter onderwyzinge in de pligten der beſchaafde zamenlevinge, hebben kunnen aanbrengen. Het Heldendicht, de Ridderboeken, en de Panegyren of Lofredenen bedwelmen ons verſtand; en, om dat zy, doorgaans ten minſten, de menſchen ſchilderen, niet gelyk zy zyn, maar gelyk zy behoorden te zyn, krygt men 'er eenen bedorven ſmaak door, in het beoordeelen der ware gebeurteniſſen. De Hiſtorien, de ware gebeurteniſſen ſmaaken niet langer: men krygt, van de waarheid, eenen walg, indien zy

niet met duizenden verzinſelen is opgeſchikt. Om deze reden, zyn de eerſte Jaarboeken van meeſt alle de oude Volkeren in gedicht gebragt en opgezongen, om die aangenaamer te maaken, en gemakkelyker in het geheugen te prenten.

Daarenboven hebben ook veele Hiſtorieſchryvers, als TITUS LIVIUS, HERODOTUS, en anderen, de gevallen, welke zy verhaalden, een weinig op willen tooyen, en levendig maaken. En, hier door, is het drooge van de Chronykſchriften eenigzins verbeterd geworden, hoe wel 'er de waarheid merkelyk door geleeden heeft.

Eerſte Hiſtoriſche gedenkſtukken.

Men vraagt doorgaans, by eene andere gelegenheid, waarom klimt de Griekſche Hiſtorie niet hooger op, dan tot aan de verbrandinge van Trojé? Geene vrage is gemakkelyker op te loſſchen. Voor HOMERUS, die den Trojaanſchen oorlog zoo uitvoerig en fraai, ja beter, dan DICTYS CRETENSIS, beſchreeven heeft, hadden de Grieken byna geene Poëeten, of Hiſtorieſchryvers gehad.

By gebrek van Hiſtoriſche Geſchriften,

ten, zyn de meeſte lotgevallen der vroegſte tyden onbekend gebleeven.

De opſchriften van Putten en Pyramiden, de ſtukken en brokken van oude Liederen, mitsgaders de overleveringen van langlevende menſchen, en vervolgens de *Inſcriptien* en Penningen hebben ons, in ſommige byzonderheden, den weg gebaand, om meerdere en zekere berichten van het voorgevallene te verzorgen. En, als men zyn oordeel gebruiken wil, kan men tamelyk wel, door de nevelen der verſieringe, in de fabelachtige Geſchiedverhalen der Goden en Helden voorkomende, doordringen: en er eenen zin aangeeven, die met de denkbeelden en gewoonten der aloude Volkeren overeenſtemt.

Nuttigheid van de gedenkſchriften der ongewyde, en vooral der gewyde Aloudheid.

Hoe nader de Hiſtorieboeken ons de waarheid opleveren, en hoe uitvoeriger en omſtandiger die waarheid in dezelve wordt voorgeſteld, hoe meer nut zy voor de menſchelyke Maatſchappy zullen aanbrengen.

Eer men de gebeurteniſſen in ſchrift

ſtelde, eer men ſchryven of leezen kon, eer KADMUS en anderen de Letterkennis, in Griekenland, en vervolgens in Europa, overbragten, vond men reeds de gedachteniſſe der aloudheid zoo noodzaakelyk en voordeelig, dat men die in verſen bragt; en 'er openbare, ſchoon gebrekkige, ſchouwſpelen van toeſtelde: hoedanige nog, in de Chineeſche Afgoden, en in de Wajangs onzer Ooſterlingen, zich voordoen.

In de eerſte eeuwen, voor al der Patriarchen, werd de Godsdienſt en Zedenleer, in hiſtoriſche verhalen van den ouden tyd, levendig opgegeeven. Zoodanig eene vorm van onderwyzen openbaarde zich naderhand nog geduriglyk, in de Pſalmen en Leerredenen der aloude Zienders, ook zelfs in de Redenvoeringen van STEPHANUS, PETRUS, PAULUS en van andere Apoſtelen.

En men mag vryelyk ſtaande houden, dat het groot oogmerk der Bibelſche Hiſtorien en gewyde Hiſtorieſchryvers was, om, door middel van doorluchtige en beruchte voorbeelden, de Deugd en Godsvrucht, hunnen tydgenooten, in te

te boezemen: en daar en tegen, de Ondeugd en Ongodsdienſtigheid van Koningen, Overheden en Onderdanen, in het helderſte daglicht te ſtellen.

Staatkundige Hiſtorie; onderſcheiden van de Natuur- en Letterkundige.

Men kan den inhoud van alle de hiſtorieboeken der verſcheidene Staaten en Volkeren, zeer gevoegelyk, onderſcheiden in de lotgevallen van het Menſchelyk Verſtand, en van het menſchelyk Onverſtand: ten ware men de Natuurlyke en Letterlyke Hiſtorie, onder dezelve, begrypen wilde; al wilden wy dan ook de Hiſtorie der Anatomie, Chymie, Genees-en Heelkunde, Philoſophie, Wiskunſt, en van alle andere Kunſten en Wetenſchappen, daartoe brengen.

Edoch als wy opzettelyk van de Hiſtorien ſpreeken, zonder 'er iets by te voegen: dan bedoelen wy den wonderlyken ſamenloop van gevallen en gevalletjes, waar in het Menſchelyk Verſtand en het menſchelyk Onverſtand, in de gewoone Samenlevinge en Burgerſtand, zich hebben doen gelden, betrekkelyk tot de ſamenlevinge. Trouwens de Staatkunde beſtiert 'er

het menſchelyk Verſtand; en het Onverſtand onderwerpt zich zeer gretig: om dat het zelve vooronderſtelt, dat 'er, in de Staatkunde alleen, beleid en dapperheid moeten doorſtraalen; zonder juiſt op de ware Deugd en zuivere Godsvrucht te letten.

Allervroegſte Regeringsvormen.

Ook is het noodig, dat het Onverſtand zich aan het Verſtand onderwerpe. Een Kind, 't geen aan den leiband begint te loopen, maakt geene vorderingen, indien het aan den leiband niet gehouden en voortgeſtuwd wordt.

Maar laaten wy by de eerſte Regerinsvormen een weinig ſtilſtaan. De Patriarchale Huishoudinge was de eerſte Regeringsvorm: het vaderlyk beſtuur was de eerſte Staatkunde, en het eerſte Hoogleeraarsampt; en het kinderlyk vertrouwen de vroegſte onderwerpinge, de nuttigſte leerzaamheid. De Kinderen werden groot, teelden kinderen; en ziet! zy werden ondergeſchikte Patriarchen en Leermeeſters over dezelve, en onder hunnen Grootvader; die dus allengskens het Opperhoofd werd van een klein Gemeenebeſt;

beſt, 't geen zich rondom zyne woninge nederſloeg: hoedanige Opperhoofden van talryke huisgezinnen wy nog, hier in de Javaſche Bovenlanden, aantreffen.

Doorgaans was 'er eene verkiezinge, by uiterſten wille, ten opzichte van den oudſten, of den bekwaamſten der Gebroederen, die, na 's ouden Vaders dood, met het algemeen gezag bekleed, en over zulks, met een aanzienelyk landgoed, boven zyne broederen, begiftigd werd.

Deze is de eenvoudige, de letterlyke beteekeniſſe der Teſtamenten van ISAAK en van JAÇOB, en zelfs reeds van NOACH, kort na den Zundvloed. Ja het Boek *Geneſis* geeft ons geene andere namen op, in de korte beſchryvinge van de vroegere hiſtorie der eerſte waereld, dan alleen van de elkanderen opvolgende Patriarchen, in de nederdalende linie van Adams nakomelingſchap. En dit zelfde moet men zeggen van de latere Leidslieden der Volkplantingen, na den Babyloniſchen Torenbouw, inzonderheid van de

Iſraëliten, Edomiten en Ismaëliten, en de byzondere geſlagten, welke, uit deze, naderhand, van tyd tot tyd, zyn voortgeſprooten. Zoo gaat het zelfs nog toe, onder de zwervende Arabieren, Tartaren en Indianen, zoo van de oude, als vande nieuwe waereld: indien de hedendaagſche Reizigers eenig geloof verdienen.

Ware Ariſtocratie.

Zoo lang de Eendragt en de Broederlyke Liefde bleeven volharden, ging die broederlyke overheeringe goed: hoewel het geene overheeringe was, maar alleen eene *Ariſtocratie* of Regeeringe der Edelen, die een hooſd en eerſten Edelen, of Stadhouder hadden; nergens anders om, dan om alle verwarringe, in de allergewichtigſte omſtandigheden, voor te komen.

Verkiesbare opvolginge in het opperbewind.

Indien een Patriarch, uit het gedrag zyner zonen, gedurende zyn leven, ontwaarde, dat hy, aan welken hy het Eerſtgeboorterecht, en dus ook de voorkeuze tot de opvolginge in zyn Patriarchaat, verſchuldigd was, verwarringe ſtond te veroorzaaken, en zyne naneven ongelukkig te maaken, ſloot

ſloot hy wel eens den eerſtgeborenen en oudſten uit; gelyk ons, uit de vervloekinge van *Cham* en *Canaan*, en het voorbygaan van *Ruben*, *Simeon* en *Levi*, en het voortrekken van *Ephraim* boven *Manaſſe*, ten overvloede, kan blyken.

Oorzaaken der eenhoofdige overheeringe.

En, om de zelfde reden, ſcheidden de huisgezinnen van elkanderen, gelyk die van *Loth* en van *Abraham*, in de valleije van *Sodom*: om die zelfde reden, werd *Ismaël* en *Hagar*, deszelfs moeder, weggezonden; de zegen van *Ezau* op *Jacob*, door eene Goddelyke beſtellinge, overgebragt; en alle de verſchillende kinderen van *Abraham*, by *Ketura*, tot hoofden van onderſcheidene volkplantingen aangeſteld.

Zoo dra het menſchelyk Onverſtand van geheele ſtammen en geſlagten dermaten toenam, dat het geene vryheid en Aardsvaderlyke Regeringe meer dulden kon, zonder in verwarringe te geraaken, en zich onderling te bederven, kwam 'er een volſtrekter gezag en geweldiger bedwang, om dat Onverſtand te beteugelen, en voor het

Al-

Algemeen Belang zorge te draagen: zoo dat zelfs eenigzins, ten minſten, by het inſtellen der Tijrannij, gelyk de *Grieken* de onafhangkelyke Eenhoofdige Regeringe noemden, de Goddelyke goedheid der aanbiddelyke Voorzienigheid ſcheen door te ſtraalen. Dit is aan *Iſraël* ten klaarſten gebleeken, toen dat ondankbaar en wispelturig volk, op het voorbeeld hunner ongeloovige naburen, eenen Koning begeerde. Zy waren misnoegd over de ſlappe Regeringe van *Heli*, en over de oude Gods-Regeringe, welke, onder het beſtel van *Samuël*, begon te herleeven. 't Ging hun eveneens, als de Kikvorſchen van de Fabel: zy waren niet te vreden met een blokje houts, dat hun voor Koning dienen moeſt: hun Koning moeſt meer leven, meer heerlykheid vertoonen; en ziet! *Jupiter* zond hun eenen Ooijevaar, die, hen, één voor één, begon inteſlokken. *Saul* had zyne rol nog niet uitgeſpeeld, toen hem de Koninglyke Heerſchappy, voor hem zelven en voor zyne nakomelingen, werd ontzegd, en eene Koninglyke Godsregeringe onder

DA-

DAVID en SALOMO, tot het hoogſte toppunt van luiſter en van heerlykheid, wierd verheeven. De Goddelyke Voorzienigheid had een innig medelyden met het Onverſtand van zyn volk: en hy bewees hun, wat men van eenen dapperen en wyzen Koning te vorderen had; en hoedanig de Koningen zich behoorden te gedraagen, indien zy den eerbied, de liefde en de hoogachtinge hunner onderzaten verdienen zullen.

Alle de Geſchiedeniſſen van alle tyden leveren ons de treffendſte voorbeelden van Verſtandige en Onverſtandige Vorſten, van verſtandige en onverſtandige Natiën: en even daarom is de Hiſtorie-kenniſſe van eene wyd uitgeſtrekte nuttigheid, in alle de omſtandigheden der Menſchelyke Maatſchappy. Want zoo het waar is, gelyk het is, dat leſſen wekken, maar voorbeelden trekken; en dat de mensch, zyns ondanks, door eenen ongevoeligen ſtroom van naarvolginge wordt weggeſleept: en dat, in dezen, de menſchen, meer den naam van apen, doorgaans, dan die van vernuftige ſterve-

Nuttigheid der geſchied verhalen.

lin

lingen, verdienen: hoe zal men dan, met eenige mogelykheid, de Hiſtoriën kunnen derven; welke ons de rampzalige gevolgen eener blinde en aapachtige naarvolginge, en alle de bittere vruchten van het Onverſtand en van de Ongerechtigheid, allerlevendigſt, voor oogen ſtellen? De aloude Historien, Heldendichten en Fabelen zyn, met geen ander oogmerk, geſchreeven, dan om het Gemeen te vermaaken en te onderwyzen.

De Wajangs, de Toneelſpelen van allerhanden aart hebben, by hunne eerſte inſtellinge, geen ander doelwit gehad, dan om achtinge en eerbied voor de Overheden, en eene verſtandige en vrywillige onderwerpinge, in te blaazen.

Het ergerlyke der Poëzy, en het nuttige derzelve, in de menſchelyke Staatkunde.

Men behoeft juiſt niet te ontveinzen, dat de Poëeten en Aloude Historie-Schryvers daaromtrend, eenen grooten miſſlag begaan hebben, wanneer zy hunne Koningen en Helden zo ſchilderden, dat 'er de nakomelingſchap iets meer, dan menſchelyks, in meende te ontdekken; hen voor Halve Goden deeden houden, en zoo, even gelyk de heden-

dendaagſche Chineezen, en de Roomſch, gezinde Chriſtenen, aan hunne afgezonderde ſchimmen, goddelyke eere, gebeden en offerhanden toebragten.

Dan dit kwaad, zoo verderfelyk voor den zuiveren en redelyken Godsdienſt, als de bronader en baarmoeder van de Afgodery en den Beeldendienſt, had nogthans deze groote nuttigheid, dat de Vorſten zig benaerſtigden, om wel te doen, om de Kunſten en Wetenſchappen te beloonen, om bewonderaars te vinden en veel vermogende pennen, die hunne gedachtenisſe vereeuwigen, en hen onder de Goden plaatzen zouden. Miſſchien zou men zelfs kunnen betogen, dat geene Helden en weldoenders van hun Vaderland den naam en rang van Onſterfelyke Goden, na hunnen dood, verworven hebben; dan die hunnen naam onder de Volkeren, beroemd en onſterfelyk gemaakt hadden: gelyk zy ook, zonder dat, geene plaats onder de Onſterfelyke Goden, welker woninge by het vleeſch niet is, dat is by de zalige Hemelingen, konden verwerven.

Het

De vergodinge der dooden zelfs by het leven geſtraft.

Het Onverſtand der Vorſten ging verder. Zy waren niet te vreden met de vergodinge na hunnen dood, zy wilden, ook in dit leven voor meer dan menſchen worden aangezien, en als dusdanige aangebeeden. Tot dat onverſtand, tot dien hemeltergenden hoogmoed vervielen vooral de Prinſen, welke de prieſterlyke waardigheid teffens bekleedden. Het belachelyke van zulke ongerymde en Godonteerende pogingen wordt, in de Hiſtorien, ten toon geſteld, om de Waereldgrooten van lateren tyd voorzichtiger en verſtandiger te maaken.

De gewyde Hiſtorien vooral openbaarden het ſchadelyke, het onbetamelyke van de misdaden, en de lafhertigheid en dwaasheid van alle Volkeren, die, met hunne Koningen en Opperheeren, Afgodery bedreeven, gedurende derzelver leven: of by opvolginge van de vleijende en huichelende laagheden hunner voorouders, Aartstirannen, zoo wel als weldadige en zachtmoedige Vorſten, in beeldtenis gebragt, of ten minſten in hunne ſchimmen, aanbaden, en, met Offerhanden en Godsdienſti-

ſtige plegtigheden vereerden; even gelyk hier de Chineezen doen. De gewyde Hiſtorien van alle volkeren, zoo als die, by de Propheten, voorſpeld en naderhand gebeurd zyn, toonen de Goddelyke verontwaerdiginge jegens zulke ſnoodheden, ten klaarſten; by het afſchilderen van de geſtrenge ſtraffen en verſchrikkelyke oordeelen, welke, niet alleen de aloude inwooners van Paleſtina, maar ook naderhand de voornaamſte, rykſte en geduchtſte natien, de Tyriers, by voorbeeld, de Babiloniers en Egyptenaren, troffen, en menig Koningryk, dat van Israël, en dat van Juda zelfs, over hoop wierpen, de ſteden vernielden, en de ſchoonſte landsdouwen in eenzame woeſtenyen verkeerden.

Uit de aloude geſchiedeniſſen van Griekenland en van Roome, leert men zonneklaar, welk eene overmagt de beſchaafde Zeden, Wysgeerte, Wetenſchappen en Kunſten hebben over andere en vreemde Natien, welke die voorrechten miſſchen. 'T was waarlyk niet zonder reden, dat men, te *Athene* en te *Sparte*, en ver-

Invloed der kunſten en wetenſchappen op de welvaart der natie.

volgens ook, in de guldene Eeuwe van AUGUSTUS, te Roome, alle de vreemde volkeren van *Asië*, *Europa* en *Africa*, die geene bondgenooten waren, of die maar even bondgenooten geworden waren, met den naam van *Barbaren* en Ongemanierden betitelde. Men leeſt by XENOPHON, by DIODORUS, by HERODOTUS, by TACITUS, by SALUSTIUS en andere Geſchiedſchryvers, de ſterkſte trekken van overmeeſterende ſchranderheid, menſchkunde en Heldendeugden. En men beſluit 'er uit, door eene natuurlyke en ongedwongene gevolgtrekkinge, dat waarlyk de Wetenſchappen, de Kunſten, de beſchaafde Zeden eenen onbedenkelyken invloed hebben, op de allergewichtigſte gevallen van Vrede en van Oorlog. En hier door weet men redenen te geeven, van den voorſpoed der Europeanen, by het onderwerpen van vele Indiſche Natien, met een handje vol volks: en teffens ook van de magt, de overmagt onzer Ooſt-Indiſche Maatſchappy, over eenige millioenen van Ooſterſche Vreemdelingen.

Wan-

Wanneer men de Kerkhiſtorie van het Chriſtendom, vooral die van de zoogenaamde Middel-eeuwe, onder het oog krygt, vindt men 'er een Tafereel der hatelykſte vruchten van het menſchelyk Onverſtand, van de zotſte bygeloovigheid, van de domſte dwingelandy der Kerkvoogden, van de onverdragelykſte ſlaverny der Burgers en Landlieden: kortom een allerakeligſt tooneel van de allernaarſte ellenden, waar in het Chriſtendom, door de onkunde, en daar uit voortſpruitende lafhertigheid, gedompeld lag: uit welken jammerpoel men eerſt het hoofd begon op te ſteeken, toen de Kunſten en Wetenſchappen, wederom, als uit eenen diepen ſlaap opgewekt, den weg begonnen te baanen tot de hervorminge der Burgerlyke en Godsdienſtige voorrechten en pligten, door het Evangelium voorgeſchreeven.

Rampzalige gevolgen van het Onverſtand der Chriſtenen, in de Middeleeuwe.

Uit de Oorlogen, Veldſlagen, Belegeringen van ſteden, onttrooningen der Vorſten, en de inlandſche onluſten, waar mede alle Hiſtorien vervuld en doorſpekt zyn, leert men den nyd, den toorn, de wreedheid, de onbezonnenheid,

Men leert de dieptens van het menſchelyk hart, uit de Hiſtorien, kennen.

heid, de loosheid, de boosheid, de dapperheid, de edelmoedigheid, de ſtandvaſtigheid, de lydzaamheid, met een woord, alle de drif.en en onderſcheidene hoedanigheden, gronden, bedoelingen, ongeregeldheden en bekwaamheden van het menſchlyk hart, duidelyker kennen, dan uit alle de ſamenſtellen der Zedenleer en Staatkunde te zamen. Men leert 'er uit, hoe verderfelyk de heerſchzucht, hoogmoed en wreedheid, voor het menſchelyk geſlagt, voor millioenen onnoozele Soldaten, Burgers, Vrouwen en Kinderen, ten allen tyde, geweeſt zyn; en dat op eene wyze, die, in kracht, alle wysgeerige redeneringen te boven ſtreeft. Hier om raadde DEMETRIUS, PHALEREUS aan PTOLOMÆUS PHILADELPHUS, den Koning van Egypte, dat hy zich, zoo veel Hiſtorie-ſchryvers zou aanſchaffen, als maar doenlyk was, om, by dezelven, te vinden het bedrog der hovelingen, en de ſchadelyke gevolgen hunner vleyery. AHASUERUS leerde, uit het boek der gedachteniſſen, de trouw van MORDACHAI kennen, en de vergetene deugd beloonen. En is dit zoo, gelyk het is, dat de Hiſtorie-

riekenniſſe, in dezen, alle de drooge zetregelen der Staat-en Zedenkunde, als wetenſchappen behandeld, verre weg overtreft: en dat de Staat-en Zedenkunde, zo niet alle hare bewyzen, ten minſten alle haare voorbeelden, die meer klemmen, dan eenige bewyzen kunnen doen, uit de beſchryvingen der lotgevallen van Koningryken en Gemeenebeſten ontleenen moet; dan ſpreekt het immers van zelfs, dat de Hiſtoriekenniſſe ruim zoo nuttig is, zoo niet nuttiger en voordeeliger, ter bevorderinge van vrede, heil, welvaart en voorſpoed, dan alle andere dierbaare en hoognuttige wetenſchappen. ALEXANDER droeg HOMERUS altyd by zich. SCIPIO, THEMISTOCLES, JULIUS CÆSAR en andere Helden waren nimmer Helden geworden, zoo zy niet, door den prikkel eener onſterfelyke eere van vroegere Helden, waren aangeſpoord. En wat hebben de roem der geleerdheid van ERASMUS, MELANCHTON, LEIBNITZ, VOLTAIRE, niet veel te weeg gebragt, in het voortbrengen van de edelſte vernuften, in deze en in de voorgaande Eeuwe? Er is derhalven, tot nut van

het Menſchdom, zeer veel aan gelegen, dat getrouwe en voorzichtige Hiſtorieſchryvers hoogelyk gewaardeerd en deftig beloond worden. Want, behalven dat zy voordeel en winſt aanbrengen, verſchaffen zy, daarenboven, aangenaamheden en vermaak: want niets is 'er, 't geen gretiger geleezen en duurder betaald wordt, dan goede Hiſtorieboeken.

Groote moeite van eenen getrouwen Hiſtorie Schryver.

Een Hiſtorie te ſchryven is niet alleen zeer laſtig en moeielyk; maar, in zekeren zin, ook zeer verdrietig. Het eerſte, 't geen elk Hiſtorie Schryver bedoelen moet, is de waarheid, en het levendig voorſtellen van die waarheid. Hy mag niet veinzen, niet vleyen, geen ſchadelyke en het menſchelyk vernuft onteerende byzonderheden verzwygen, niet laſteren, en geene verdraayinge aan gevallen geeven, om aartig te zyn, en de ſchertzeryen van het vernuft te laaten uitblinken, gelyk *Hume*, *Voltaire*, *Raynalt* die hebben laaten uitblinken. Deze is de ware reden, waarom de Schryvers van Jaarboeken, Letteroeffeningen, Bibliotheken, doorgaans gehaat zyn: en waarom men meeſt de

His-

Hiſtorie van zyn Vaderland niet verder vervolgt, dan tot aan het tydperk zyner geboorte, of, nog voorzichtiger zynde, tot eene eeuwe voor de zyne, om dat men anders de ouders en voorouders mogt ſchynen beledigd te hebben van zulke, die ons onaangenaamheden of voordeelen kunnen toebrengen. Men moet een THUANUS zyn, om eene Hiſtorie van zynen tyd, zoo uitvoerig, te ſchryven, als de beroemde Franſche Autheur, met voorbyzien van alle gevaren en hatelyke gevolgen, gedaan heeft. Kortom men moet een held zyn onder de Letterhelden, wil men eene goede Hedendaagſche Hiſtorie beſchryven, en dezelve, voor zynen dood, uitgeeven, om er eere by in te leggen, en zyn geſchryf van een wezentlyk nut te doen zyn: niet alleen voor zyne tydgenooten, en voor het nageſlagt, maar ook voor zich zelven en voor zyne eigene kinderen en nakomelingen.

Daar en boven is het byna onmogelyk, eene hedendaagſche Hiſtorie behoorlyk toe te ſtellen, zonder gewichtige en beſliſſende byzonderheden over het

Men kan bezwaarlyk eene goede hedendaag-

ſche Hiſtorie ſchryven.

het hoofd te zien; indien, men geen eerſte Staatsdienaar is, gelyk de Præſident *Du Thou*, of *Thuanus* was: of indien men ten minſten niet met hun kalf ploegen kan, en toegang hebben tot de geheimen van het Kabinet; om al het wetenswaardige te vinden, uit te trekken, en in eene behoorlyke orde te plaatzen; gelyk zulks, te Amſterdam, aan den beroemden *Wagenaar*, vergund werd. En even dat zelfde heeft plaats, als men eenige onuitgegeevene merkwaardigheden der vroegere tyden zal aan het daglicht brengen; gelyk de Heeren *Van der Spiegel*, *Te Water*, *Paulus*, betrekkelyk tot de verbeteringe onzer Vaderlandſche Hiſtorie, niet lang geleeden, en ik zelfs, by het opſtellen myner Kerkelyke Hiſtorie van het Pſalmgezang, (*) en van andere werjes, ondervonden hebben.

Het beſchryven eener Aloude Hiſtorie, niet minder laſtig en verdrietig.

Niet minder hoofdbreekens koſt het ſamenſtellen eener Aloude Hiſtorie, het zy dezelve reeds van velen, of ook maar van weinigen, beſchreeven is: in

(*) Zie de Voorr. voor het Tweede Deel.

in beide gevallen heeft het zyne verdrietelykheden. Want hoe menigmalen gebeurdt het niet, dat de Hiſtorieſchryvers elkanderen uitſchryven: of ook wel de een den anderen bekort, of, met onnoodige en verzonnene byvoegzelen en omſtandigheden, uitbreidt? In alle die gevallen ſtaat een nieuw Hiſtorie-Schryver verlegen: en weet niet, wat hy kiezen zal. De Franſchen ſpringen 'er luchtjes mede om; maar de Engelſchen hebben 'er dit op gevonden, dat zy hunnen Schryver aanhaalen; en niets anders te berde brengen, dan uittrekzels, uit de Schriften en Boeken, welke zy gebruiken; teffens de bladzyden aanwyzende, waar men de oorſprongkelyke vertellingen vinden kan: gelyk *Marsham* en *Simſon* hebben begonnen te doen. Dit is ongemeen laſtig, om dat men dan ſomwylen eene menigte van Schryveren telkens moet opſlaan, dezelve met elkanderen vergelyken, en 'er het waarſchynelykſte uit afzonderen, om geene ongerymdheden op elkanderen te ſtapelen. Spreeken zy elkanderen tegen, dan valt de arbeid nog verdrietiger. De eerſte vrage is dan, wie

is de geloofwaardigſte van die Schryveren: welke elkanderen zo taſtbaar te genſpreeken? Wil men dan te recht geraaken, moet men de *Logica* der waarſchynelykheden, van welke wy, miſſchien, by eene andere geleegenheid, met opzet, zullen ſpreeken, te baat neemen: en een Philoſophiſch Geſchichtſchryver worden; die de inborſten der Vorſten en Staats-dienaars, de onderſcheidene belangen der Regenten en Overheden, de vaſtgaande gewoonten der natien, de ingekankerde vooroordeelen van het gemeen, de kunſtgrepen der Prieſters, de geſteldheid van den grond, de omſtandigheden van den tyd, en duizend andere dingen, onpartydig moet raadpleegen, eer hy bykans eene letter op het papier mag zetten.

Vermeende Letterdievery der Hiſtorie-Schryvers.

Daar en boven kan hy van zyne lezers niet vergen, dat zy alle die oorſprongkelyke Schryvers geleezen hebben. Geſteld zynde, zy hebben 'er een of twee geleezen, met welke de tegenwoordige Schryver, in een zeker geval, volſtrekt overeenſtemt; dan heeft dees, huns erachtens, zich

aan

aan letterdievery ſchuldig gemaakt, en diſcht verwarmde kool op. Maar wykt hy juiſt van die Schryvers af, welke zy gevallig geleezen hebben, en nu raadpleegen; dan is hy een leugenſtoffeerder, in hunne oogen; en vertelt hy de voorvallen wat ſierlyk en aangenaam, dan is hy, op zyn beſt, een Fabel- en Romanſchryver, die geen geloof verdient, als geduurende die weinige uuren, die men, onder het leezen zyner verdichtzelen, verſpilt.

Verbaſtert de ſmaak der Lezers, met welke een Hiſtorie-Schryver te worſtelen heeft.

Dat kwaad evenwel is nog zo erg niet, als een ander kwaad, waar mede men, vooral in deeze eeuwe, te worſtelen heeft, wanneer men eene Hiſtorie zal opſtellen. Vele aanzienelyke en geleerde Leezers zyn, in hunne jeugd, door het leezen vnn Romans, of van ſchertzende Hiſtorieſchryvers, bedorven; van zulke namentlyk, die meer bedoelden te ſchertzen, dan de waarheid aan den dag te brengen. In de waarheid der gebeurteniſſen ontdekt zich altyd iets eenvoudigs; en dat eenvoudige, 't geen het kenmerk van de waarheid draagt, mishaagt hun.

Van

Van METEREN en AITSMA verveelen, om dat zy te eenvoudig en te uitvoerig ſchryven: BRAND, HOOFD, MEZERAI, NANI, LETI ſmaaken beter: maar wat is dat alles, in vergelykinge met BAYLE, HUME, VOLTAIRE en diergelyken? Zelfs mag men niet onpartydig ſchryven, of zulke Hiſtoriſche boeken loopen gevaar, om verketterd te worden, of tot peperhuizen te worden misbruikt. 'T koomt 'er juiſt niet op aan, of de Schryver tegen het huis van Orange, tegen de Synode van Dord, tegen den Godsdienſt zelfs, zich aankant: dit zal hem miſſchien te meer doen leezen. Maar als een Hiſtorieſchryver, uit echte gedenkſtukken, iets ten voordeele en ter verantwoordinge van dat alles, op het tapyt brengt: dan wordt hy voor bygeloovig, of ook wel voor een oudwyf, dat koldert, aangezien; en zyne *Memories* blyven ongeleezen. Iets waarlyk, dat eenen deftigen en waarheidminnenden Man byna moet afſchrikken, van immer de gedachteniſſe van voormalige bedryven te boeken, en dezelve in eene betere order te ſchikken, met aanvulinge van

al

al het beſtaanbaare, het geen hy, by de onderſcheidene Schryvers, in de onuitgegeevene handſchriften, op de gedenkpenningen en elders, aantreft.

'T is waar! de meeſte Hiſtorie ſchryvers zyn Chronykſchryvers, of ſaamenflanſers van allerhande verhalen, waarſchynelyke en onwaarſchynelyke: ook maaken zy zich wel eens ſchuldig aan andere misdryven, die hunne trouw en welmeenenheid verdacht maaken. Genoegzaam alle de Romeinſche Hiſtorie-ſchryvers, welke men, in het laatſt der voorgaande eeuwe, *in uſum Delphini*, dat is tot gebruik van den *Dauphyn* of Kroonprins van Frankryk, uitgaf, waren verminkt. De uitgaven der Engelſchen en Hollanders waren, voor het grootſte gedeelte, Lettervitteryen; en de overzettingen der *Franſchen* en *Duitſchers* zeer gebrekkig, windrig en oppervlakkig. LETI, BURNET, LEIBNITZ, SIMSON, PETAVIUS, de Engelſche Schryvers, en meer anderen hebben die misbruiken zorgvuldiglyk gemeeden, in de Burgelyke Hiſtorie: en JACOBUS BRUCKER heeft de

Gebrek der Staatkundige Hiſtorie-Schryvers verholpen.

de Philoſophiſche Hiſtorie tot eene volmaaktheid gebragt, welke alle verwachtinge te boven gaat. Zoo dat 'er niets meer overſchoot, dan ook eene vaſtgaande kunſtgreep uit te denken, welke de algemeene en byzondere geſchiedeniſſen, tot een oordeelkundig ſamenſtel, verhief: om, met het vernuft, te kunnen naargaan, hoe het eene geval uit het andere, de eene omſtandigheid uit de andere, natuurlyk waren voortgeſprooten.

Verbeteringe der Kerk- en Waereld Hiſtorie, door Mosheim en Robbertson.

THUCYDIDES, THEOPOMPUS, XENOPHON, HERODOTUS, POLYBIUS, en menige anderen verſtonden die nuttige kunſtgreep niet, al zoo min, als DIOGENES LAERTIUS, PLINIUS, de oude, STRABO, en zoortgelyken: hoewel deeze nog hebben uitgemunt, boven onze eerſte Kerkgeſchicht-ſchryvers, EUSEBIUS, SOCRATES, SOZOMENUS en EUAGRIUS. JUSTINUS, LIVIUS, TACITUS, SUETONIUS en DIO CASSIUS ſchynen de eerſte geweeſt te zyn, die, om zodanig een oordeelkundig en aaneengeſchakeld Hiſtorie ſchryven, hebben beginnen te denken.

Ramp-

Rampzalig zag 'er de ſtyl en ſchikkinge der Geſchicht-ſchryvers uit, voor al der Kerkelyken, voor de algemeene hervorminge der letteren. Men vergenoegde zich, meeſt al, met de Ridderboeken, welke, aan de Kruistogten naar het Heilige Land en andere uitſporigheden, hunnen oorſprong verſchuldigd waren. 'T was ook zeer gevaarlyk, de ſtaatkunde en overheeringe van den Pauſelyken Zetel, de dwingelandy der Baronnen, de kunſtgreepen der Koningen en Vorſten, ten toon te ſtellen. De Martelaarsboeken, EMANUEL VAN METEREN, FAMIANUS STRADA en anderen begonnen zeer partydig te ſchryven, door eene Godsdienſtige jalouſy en kwaadaardigheden, gedreeven. De Kerkvergaderinge van *Trente*, van *Dord*, en andere bedryven der Geeſtelykheid en der Monniken, werden of uitgeſcholden en gelaſterd, of tot aan den hemel opgevyzeld: twee uiterſten voorwaar! welke de waarheid der Hiſtorie bederven. Maar eindelyk hebben de voortreffelyke MOSHEIM de lotgevallen der Chriſten Kerke, en de alom beroemde ROBBERTSON, de Staatsver-

verwiſſelingen van Europa, in zyne Historie van Keizer CAREL DEN Vden, niet alleen onpartydig, maar teffens ook, op de vernuftigſte wyze, aaneengeſchakeld, en tot eenen trap van volmaaktheid gebragt, welke denkelyk, in de volgende eeuwen, weinig meer zal kunnen verbeterd worden.

Licht uit de Reisbeſchryvingen.

De Reisbeſchryvingen, inzonderheid de beſte hedendaagſche, verſpreiden een groot en helder licht over de Hiſtorien, inzonderheid der Aſiatiſche volkeren. Onze meeſte Reisen-Plaatsbeſchryvingen, gelyk die van KOLBE, VALENTYN, TAVERNIER, TOURNEFORT, PAUL LUCAS, en eene menigte van andere, door van der AA uitgegeeven; of door den abt DE LA PORTE uitgetrokken, worden, by veelen, van onnaauwkeurigheid, of eene ſnipperende en weinig beteekenende uitvoerigheid, beſchuldigd: behalven dat men er, hier en daar, eene menigte van bygeloovigheden en verdichtzelen meent aan te treffen. De Heer VOLTAIRE plagt te zeggen, dat niemand der Reizigers zich behoorlyk van zynen

nen plicht gekweeten had, als de beroemde KÆMPFER, die ons Perſië en Japan heeft leeren kennen; waar by wy gaerne, betrekkelyk ten minſten tot de natuurlyke Hiſtorie van Ambon, Java en andere Eilanden, gevoegd zagen den beroemden RUMPHIUS: betrekkelyk tot Barbarye en Egypten, den geleerden SHAW, en betrekkelyk tot Arabie, den vermaarden NIEBUHR: om van de nieuwe Reizigers DON JAN en ULLOA, BRYDONE, PILATI, BARETTI, ANSON, BOUGAINVILLE, DE LA CAILLE, COOK, en zoortgelyken thans niets te melden: voor zoo ver zy ten minſten ons nette Land-en Zeekaarten van ettelyke Geweſten bezorgen, en de zeden der volkeren, op eene verſtaanbare en aanneemelyke wyze, uitleggen.

Inzonderheid in het Ooſten.

De hedendaagſche Land-en Reisbeſchryvingen van Aſia en Africa hebben evenwel, tot nut der Hiſtoriekennis, zeer veel voor uit, boven die van Europa en van de Europiſche Volkplantingen in Amerika, alwaar alles genoegzaam verbaſterd is. In Aſia en Africa zyn de gebruiken, de landaart

en de landgeſtelteniſſe meeſt al gebleeven, gelyk zy ten tyde van *Alexander* den Grooten, *Nebucadnezar* en vroeger, geweeſt zyn. Gelyk ons onlangs ook de Heer GUYS, wegens de Grieken in Turkye, ter ophelderinge van HOMERUS, PINDARUS, ANAKREON en SAPPHO, heeft willen doen gelooven De Aſiatiſche Hiſtorieſchryvers en Poëeten houden, nog heden, den zelfden ſchryftrant, welke hunne voorzaaten en kunſtgenooten bezigden, ten tyde van Moſes en de Propheten; gelyk, onder anderen, blyken kan uit de Hiſtorie van *Nader Chah*, onlangs uit de Perſiaanſche taal, door WILLIAM JONES, in de Franſche ſpraak overgebragt: in de onze uitgegeeven, en uit andere werken van dien zelfden ſchryver. Evenwel hoe minder de beſchavinge is, gelyk die, vooral in Perſie plaats heeft, hoe nader men uit de gebruiken, tot de waarheid der aloude Hiſtorie, en den aart der Volkeren, geraaken kan.

Onkunde in de Oofterſe Hiſtorie.

Ondertuſſchen blyft het zeker, dat 'er nog geene Hiſtorie, van eenig volk, minder bekend is voor onze Europeanen, dan de Aſiatiſche en Africaanſche geſchie-

ſchiedeniſſen. De Engelſche Algemeene Hiſtorie-ſchryvers gaan wel van land tot land, en van volk tot volk; maar 't geen zy verhaalen, van de Vorſten en Volkeren van het Ooſten, vertoont, meeſt eene opvolginge van barbaarſche namen, en algemeene verrichtingen, die meeſt altyd op het zelfde uitkoomen, zonder dat men de vernuftige ſchakelinge der menſchelyke bedryven, door dezelve, behoorlyk beſchreeven vindt; om de Hiſtorie leerzaam en aangenaam te maaken voor den Leezer. Ook worden de nieuwſte, beſte, en meeſt befliſſende beſchryvingen van den Regeringsvorm der Ooſterlingen, en inzonderheid ook der Chineezen, van de Heeren MONTESQUIEU en de PAAUW, thans opzettelyk door den Heer ANTEQUIL DU PERRON en de Jeſuitiſche Miſſionariſſen te *Pekin*, tegengeſprooken en wederlegd: zoodat we, en van wegens onze onkunde in den Ooſterſchen ſchryſtyl en de Ooſterſche gebruiken, en van wegens het gebrek van goede Ooſterſche Hiſtorie-ſchryvers, naauwelyks weeten, wat wy bepaaldelyk, omtrend de lotgevallen der Ooſterſche Natien, moeten gelooven: om dat wy nog geene Land-en

Reisbeſchryvingen hebben, duidelyk, getrouw, en uitvoerig genoeg, om ons, daar omtrend, eenigzins te recht te helpen.

Gebrekkige taalkennis van de Reizigers.

Er is geen Reiziger in de waereld immer geweeſt, en denkelyk zal 'er nooit een komen, of hy heeft min of meer gebrek aan taalkenniſſe, vooral in het Ooſten, daar de tongvallen, gelyk overal in Europa, niet alleen verſchillen; maar zo verſchillen, dat menige naburige Volkeren, en vooral Eilanders, elkanderen niet kunnen verſtaan. 't Zou nog wel aangaan en eenigzins mogelyk zyn, dat de Reizigers in het Ooſten zouden kunnen te recht geraaken; indien het waar was, gelyk ſommigen vooronderſtellen, dat alleen de Arabiſche, Perſiaanſche, Turkſche en Chineeſche Spraaken moeten worden angeleerd, om in de hiſtoriſche geheimen door te dringen. Maar neen! men heeft ook Hiſtorieboeken, in het Javaanſch beſchreeven, gelyk *Sadja Radja Jawa*, het boek der Koningen van Java, en zoortgelyke, in andere eigenaartige tongvallen, die men niet wel aanleeren kan, zonder, eenen geruimen tyd, onder de Natie, by welke zoo eene byzondere tong-

tongval geſprooken wordt, gemeenzaam te hebben verkeerd. Zoo is het zelfs geleegen, gelyk myne Leezers beter weten, dan ik, met de Maleidſche ſpraake, die anders, vry algemeen, in onzen Ooſterſchen Archipel geſprooken wordt. Want men zou zich deerlyk bedriegen, indien men hier meende te recht te geraaken, by het volk, om zich, van deze of geene gewoonten, te laaten onderrichten, in het zuiver, of gelyk men het noemt, in het hoog Maleitſch, 't geen op Ambon en elders geſprooken wordt, en de Heer WERNDLEY ons, in zyne Spraakkunſt, aanpryſt. Het laag Maleitſch van Java en Batavia wordt geheel anders uitgeſprooken: en zoo is het alomme, niet alleen in onzen Ooſterſchen Archipel, maar ook in Mallabaar, Cormandel, Bengalen, en vooral ook op Ceylon, met de verſchillende, taalen en tong vallen, geſteld. Waar wil men dan te *Leide*, te *Utrecht*, te *Oxfort*, te *Parys*, te *Koppenhage*, of elders, iemand die taalkenniſſe en andere bekwaamheden aanleeren, om, door eenige Ooſterſche landen trekkende, of eenige Indiſche kuſten bezoekende, aanſtonds de gebruiken

en gebeurteniſſen dier volkeren te leeren kennen, om 'er, in zyne Reisbeſchryvinge, genoegzaam bericht van te geven; en dus eenig merkelyk voordeel aan de verbetering der Aſiatiſche en Africaanſche Hiſtorien toe te brengen? Dit is even zoo ongerymd, als dat men, in het Vaderland, Predikanten wil ordenen, die aanſtonds bekwaam moeten zyn, ten minſten zeer ſpoedig, om het Evangelium, in deze Geweſten, onder de Inlanders, met een goed gevolg, te prediken en voort te planten.

Bibliotheque Orientale en andere Hiſtoriſche boeken.

De *Bibliotheque Orientale*, dat is de *Ooſterſche Boekzaal*, van den Heer D' HERBELOT, die overlang in Folio was uitverkocht en zeer ſchaars te krygen, werd, nu onlangs in den jare 1778. in drie Deelen in groot Quarto, te 's Gravenhage, uitgegeeven; en ook in Folio, te Maaſtricht: en men maakt 'er het zelfde gebruik van, 't geen men van de Hiſtoriſche Woordenboeken van HOFFMAN, MORERI, BAYLE, HOOGSTRAATEN, CHAUFEPIE en zoortgelyke, gewoon is te maken: te weeten, dat men 'er de eigene namen der Vorſten en Geleerden in opſlaat, om 'er eene korte Levensbeſchryvinge van te vinden,

den, die 'er, buiten de ſchakel der Historie, in wordt opgegeeven. Als men zulke werken gebruiken zal, om 'er het Hiſtoriſch verhaal van andere ſchryvers door aan te vullen, dan verzamelt men de namen der voornaamſte perſonen, welke in die geſchiedeniſſe voorkomen, en zoekt die, in zulke Woordenboeken, op: wanneer men wel haaſt gewaar zal worden, of 'er zich eenige onbekende merkwaardigheden in voordoen: welke men dan, naar zyn welgevallen, te pas kan brengen. Even eens is het geſteld met de *Memoires des Inſcriptions & Belles Lettres* van Parys, en met alle de Bibliotheken, en Journalen, voor zo verre die eenige hiſtoriſche Gedenkſtukken, of uittrekzels van hiſtoriſche Boeken bevatten en beoordeelen. De Bladwyzers doen aldaar het zelfde voordeel, 't geen de Alphabetiſche order, in de geſchiedkundige Woordenboeken, doet: behalven dat men de aangehaalde ſchryvers en zulke geleerde ſchriften zelfs verpligt is op te ſlaan, en er mede te vergelyken, 't geen men zelfs daarover op de hooge School, of naderhand, in zyne *Adverſaria*, heeft aangeteekend.

Want, op zoortgelyke wyze, kan men, ook de uitſteekenſte merkwaardigheden uitkippen, en *Apophthegmata*, ſchoone gezegdens, en wonderlyke byzonderheden aanteekenen, gelyk ÆLIANUS, VALERIUS MAXIMUS, AULUS GELLIUS, PLINIUS, ALEXANDER AB ALEXANDRO, ERASMUS en zoortgelyke Schryvers gedaan hebben. Welke uitſtekende merkwaardigheden vooral kunnen te pas koomen, by het opſtellen van Lofredenen, Heldendichten en Romans; gelyk wy, denkelyk, by eene nadere gelegenheid, breedvoeriger zullen zeggen.

Nuttigheid van het opſtellen eener Hiſtorie.

Mogelyk zal iemand der Leezers ders my ſtilzwygende te gemoete voeren, waarom de kunſt van het opſtellen eener Hiſtorie zoo omſtandig opgegeeven, daar 'er zo weinige menſchen die kunſt beoefenen? Maar ik antwoorde, dat alles wat ik hier te berde brenge, zoo zeer niet daar toe ſtrekt, om te vermaaken; als wel om te onderwyzen. Dan myne vooruitzichten gaan verder. My is wel eens verhaald, in myne jeugd, en ik heb het naderhand wel geleezen, dat zommige beroemde mannen hunnen geleerden ar-

arbeid ontgonnen hadden, met het opſtellen van een Toneelſtuk, of van een Roman. Dit wil ik wel toegeeven; dan ik meene, dat geleerde Jongelingen, die bekwaam willen worden, om, t' eeniger tyd, zelve wat op te ſtellen, beter zullen doen, van, op de voorverhaalde wyze, eene Hiſtorie te vervaerdigen. Hier door zullen zy in de Menſchkunde ervaren worden: hier door zullen zy de waarheid leeren uitvorſchen, en wat 'er in de zamenleevinge verdrietig en aangenaam is, ontdekken; en zich dus, voor het vervolg, in hunne verwachtinge, niet vinden te leur geſteld: gelyk zy dat, na het ſchryven en lezen van Romans en Heldendichten, zekerlyk zullen ondervinden.

Nuttigheid der Romans en toneelſtukken voor een Hiſtorieſchryver.

Ondertuſſchen is 'er teffens, voor de levendigheid van den Hiſtoriſchen Schryfſtyl, niets nuttiger, dan de *Leonidas* van GLOVER, den *Telemachus* van FENELON, de *Argenis* van BARCLAY, den *Belisarius* van MARMONTEL, den *Joseph* van BITAUBÉ en VONDEL te leezen: of Comediën en Tragediën

diën by te woonen, in welke vooral de Hiſtorie, welke men meent te ſchryven, naar het leven wordt afgebeeld. Maar van dat alles mag men niets dan de levendigheid, en geenzins de verſieringe, of vergrootinge, ontleenen. Men moet echter eenig onderſcheid maaken, tuſſchen Romans, die, geheel en al, en zulke, die maar ten halven, of voor een gedeelte, verdicht zyn: want deeze laatſte, gelyk de *Æneis* van VIRGILIUS, de *Odyſſea* en *Ilias* van HOMERUS de gevallen van *Amadis* en *Pelion* van *Gaulen*, *Primalion* van *Grieken* en andere *Ridderboeken*, *Lofdichten* en *Lofredenen*, en alle die werken, welken wy zoo even opnoemden, moeten, wel degelyk, in de Hiſtoriekenniſſe worden te pas gebragt: zoo wel voor het beloop der gebeurteniſſen, als voor de levendigheid der verhalen. Waar in men echter voorzichtelyk moet te werk gaan, om dat de Poëeten en Roman-ſchryvers, en ook de opſtellers der Toneelſtukken meermaalen zich, aan misrekeningen van den tyd, aan vergrootingen, en aan ſamenflanſingen van onware en wäre omſtandigheden, ſchuldig maaken. Daar en tegen

kan

kan een Hiſtorie-ſchryver zeer wel de eerſtgenoemde ſoort van verdichte vertellingen voorbygaan, als die van de *Don Quichots*, *Robinſons*, *Pamelas*, SWIFTS *Vertelzel van de Ton*, KLIMS *onderaardſche Ryze*, *Pater* DANIELS *Reize naar de Waereld van Carteſius*, *Luy-Lekkerland*, de *Nothanker* van NICOLAI en diergelyke Satyriſche Fabelen: hoewel eene vernuftige leezinge derzelve de Menschkunde vermeerderen, en ook eenige levendigheid aan den Schryfſtyl geeven kan.

Nuttigheid der Ooſterſche Romans.

Wat de Ooſterſche Romans betreft, als by voorbeeld de *Arabiſche en Perſiaanſche Nachtvertellingen*, deze komen, in de Ooſterſche Hiſtorie, daarom zeer te pas, om dat zy alle hunne waarſchynelykheid ontleenen, uit de omſtandigheden van tyd, plaats en gebruiken, welke 'er vry uitvoerig in worden uitgebreid. Deze gebruiken en omſtandigheden in het oog houdende, zal een Hiſtorieſchryver de Aſiatiſche gebeurteniſſe, welke hy vervaerdigen wil, op die wyze inrichten, dat zy waarlyk Ooſtersch blyft. Men leert 'er ook andere Ooſterſche Boeken

ken en gedichten, zelfs van den ouden tyd, ten klaarſten, door verſtaan; gelyk wy, in onze Brieven over het *Hooglied*, hier en daar, genoegzaam beweezen hebben.

Vorderingen in de Ooſterſche Hiſtorie en Letterkunde.

Evenwel is het zeer te beklaagen, dat 'er, in de Koninglyke Bibliotheek te *Parys*, in die van *Leide*, van *Oxfort*, en van het *Vaticaan* en *Escuriaal*, nog zoo veele Ooſterſche Handſchriften, waar onder ettelyke Hiſtorien voorkomen, die nimmer nog zyn uitgegeeven, verdonkerd blyven, en aan den tyd, die alles vernielt, ten besten gegeeven worden. Middelerwyl geeft het ons een zeer goed vooruitzicht, voor de bevorderinge der Oosterſche Hiſtorie-en Letterkunde, dat de Heeren NEAULME en VAN DAALEN, by de uitgaave der drie eerſte Deelen van *D' Herbelot*, eerſtdaags belooven eene menigte van byvoegzels, zo ter opheldering der Artikelen, in de *Bibliotheque Orientale* voorkomende, als ter vermeerderinge dier Artikelen, in een of meer volgende Deelen, aan de geleerde Waereld te zullen mede deelen: waar naar wy, aan wie de bevorderinge-

ge der kundigheden, in deze Geweſten, ter harte gaat, met recht, grootelyks mogen verlangen. Wy kunnen ons ondertuſſchen ook verblyden met de *Zendaveſta*, of het uitgebreide Wetboek der Magi, en ook met de *Ooſterſche Wetgevinge*, beide onlangs, door den beroemden Heer ANTEQUIL DU PERRON, koninglyken Tolk der Ooſterſche taalen te Parys, te Amſterdam uitgegeeven, waar mede hy ons den Godsdienſt, de Zedenkunde en de Regeringsvorm der Ooſterlingen, uit een ganſch ander oogpunt, doet beſchouwen, dan wy die tot heden toe beſchouwden: maakende dees veel gebruik van den Heer DOW, die eene *Hiſtorie van Hindoſtan*, niet lang geleden, in Engeland en in de Engelſche tale, heeft gemeen gemaakt; en teffens ook eene verhandelinge over den aart en den oorſprong der eenhoofdige overheeringe, voor al der Mogols, in dat waerelddeel: welke de Heer ANTEQUIL DU PERRON, woordelyk heeft ingelaſt: en die er ook, uit de *Akbar Namak* van ABOUL JAZEL, eenige byvoegzelen by doet, welke ons de eerſte Staatsbedieningen en andere byzonderheden van het burgerlyk

Pag. 212-232.

en

en krygskundig beſtuur, duidelyker doen kennen, dan wy die ooit gekend
Pag. 246. hebben.

Heuchelyke beloften van den Heer Du Perron.

Denkelyk zullen myne Leezers eenigzins opgetogen zyn en vergenoegd, over dien voortgang der Ooſterſche Hiſtorie-kenniſſe, in onze dagen. Maar om Ulieden myne Heeren en vrienden, nog eenige oogenblikken in dien goeden luim te houden, moet ik hier eene belofte van den Heer Du Perron, uit het Fransch overgezet, woordelyk laaten volgen.

Pag. 244-245.

„ Ik eindige dit eerſte werk van
„ de Ooſterſche wetgevinge niet, zoo
„ ſchryft hy, dan om voor een ander
„ belet te vragen, 't geen reeds verre
„ gevorderd is; en daar ik my mede
„ bezig houde, ſedert de uitgave van de
„ *Zendaveſta*. Myn oogmerk is, om,
„ in zekeren zin, de poorte van Indië
„ voor de Europeezen te openen. De
„ wetenſchappen, kunſten, gevoelens, Godgeleerdheid, aloude Hiſtorie, de Geographie van *Indoſtan*,
„ kennen wy niet verder, als van hooren
„ zeggen: om dat de opgave der Reizigers, en op zyn beſt, eenige
„ wei-

„ weinige Perſiaanſche boeken, de
„ eenige bronnen zyn, uit welke men
„ tot hier aan toe, heeft kunnen put-
„ ten. Wel is waar, dat de Perſiaan-
„ ſche taal zeer noodzaakelyk is, om,
„ daar omtrend, verder te recht te ge-
„ raaken: en dat ik het aanleeren van
„ die ſpraake niet genoeg kan aanpry-
„ zen. Maar moeten daarom die ta-
„ len en tongvallen, welke aan het
„ Land eigen zyn, voor ons altyd ee-
„ ne ontoegangkelyke verborgendheid
„ blyven? De Reizigers leeren ons,
„ dat de Pagoden van Indië vervuld
„ zyn met boeken, geſchreeven, in
„ het *Malabaarsch*, *Telongoes* en *Sams-*
„ *kretams*; en moeten wy dan niet
„ branden van verlangen, om te we-
„ ten, wat dezelve behelzen? Aller-
„ veiligſt, 't is waar, zou het zyn, ge-
„ letterde mannen, die de vereischte
„ bekwaamheden hadden, derwaards
„ henen te zenden. Maar dit zal men
„ niet doen; om dat de onkoſten te
„ hoog zouden loopen, en men die
„ beter aan koopwaren verſpillen kan.
„ Om ons eenigzins op den weg te
„ helpen, en den geheimzinnen bol-
„ ſter der Indiſche Letterkunde te

„ kraa-

„ kraaken, en dus toegang tot de ge-
„ heimen te krygen, zal ik, in de
„ Schryfletteren van het land, met de
„ Lezinge, in Europiſche letters, daar
„ tegen over, drie Woordenboeken
„ uitgeeven; één *Malabaarsch* en
„ *Fransch*, het tweede *Telongous*, en
„ het derde *Samſkretams*, insgelyks
„ met de Franſche vertaalinge daar te-
„ gen over. Elk dezer talen zal hare
„ onderſcheiden *Grammatica* by zich
„ hebben: vervolgens zal ik ten voor-
„ ſchyn brengen eene vertolkinge van
„ de *Oupnekhat*, zynde een vertoog
„ van Indiaanſche Godgeleerdheid,
„ 't geen ik reeds, in het eerſte deel
„ van dit werk, heb doen kennen. Ook
„ zal ik 'er byvoegen, 't geen myn
„ leezen van boeken en papieren,
„ over de Oudheden en Geographie
„ van Indouſtan, 'er zal kunnen byvoe-
„ gen. Laaten de nieuwe Reizigers, die
„ het Indisch, Guzaratsch, Moorſch,
„ Bengaalsch en Tibetaansch verſtaan,
„ hunnen arbeid by den mynen voe-
„ gen: en gansch Indië, dat is, de
„ wieg en bakermat van alle de weten-
„ ſchappen van *Aſië*, zal zich voor
„ onze oogen opdoen. Die moeds ge-

„ noeg

„ noeg heeft, om zekere onderne-
„ mingen te beginnen, heeft reeds
„ ten halven geſlaagd." Dus verre de Heer ANTEQUIL DU PERRON.

Wy kunnen 'er nog wel byvoegen, dat de Perſiaanſche Spraakkunſt, of *Grammatica*, van den Heer WILLIAM JONES, door den Heer C. L. EILBRACHT, te Hougly in Bengalen, ten voorleden jaare, in het Hollandſch overgebragt, en herwaards overgezonden, verdiende, door den druk, alhier of in het Vaderland, te worden gemeen gemaakt; om dus onze Natie, op Cormandel en de Malabaar, in de hand te werken, ter verkryginge van Hiſtoriſche en Oudheidkundige kundigheden; gelyk wy ook hopen, dat de Malabaarſche, Telongouſche en Samkrestamſche Woorden-boeken, zo dra zy uitkomen, uit het Franſch, in het Hollandſch, Engelſch en Portugeeſch, zullen worden vertolkt; om alle de Europeezen, ter bereikinge van het groot doeleinde, de handen in elkanderen te doen ſlaan: en dus in ſtaat geſteld te worden, om alle de Hiſtorieboeken,

Hope op de Overzettingen der Oosterſche Hiſtorien en Woorden boeken.

in de Pagoden bewaard, te kunnen leezen en uittrekken. Vooral diende men de taal van Thibet aan te leeren; om dat ik vermoede, dat de meeſte gedenkſtukken der aloudheid onder de LAMAS beruſten: om dat de groote LAMA nog nimmer is uitgeplunderd; en om dat hy, met bykans het geheel Ooſten, van onheugchelyke tyden af, in onderhandelinge was. En 't geen de Heer DU PERRON opgeeft, wegens de verſchillende talen van Indoſtan, is ook waar, betrekkelyk tot alle de talen en tongvallen, van Ceilon, Sumatra, Borneo, Celebes, Java, Siam, Ternate en andere ſtreeken: voor zo ver die, even gelyk Java, hunne eigene gewyde Hiſtorieboeken mogten bezitten. En hier omtrend zullen de Opperhoofden en Gouverneurs der Buitenkantoren, voor eerſt en voor al, zoo wy hopen, ten nutte van het Bataviaſch Genootſchap, alle mogelyke berichten zoeken in te winnen. Eer-

(*) Men zal, achter de *Beſchryving van Timor*, en ook in die *van Borneo*, in dit Tweede Deel, reeds by voorraad, treffende voorbeelden, ter beveſtiginge van deze waarheid, ontmoeten. En die voorbeelden zyn van groot belang, voor de Ooſterſche Letterkunde.

Eer ik deze ſtoffe geheel glippen laate, valt 'er nog het een en ander te zeggen, van de Eenzelvigheid, of *Monotonie* der Hiſtorien, en van de droogheid en onverſtaanbaarheid der korte Chronyken; en dus ook van de maatregelen, welke men zou moeten neemen, om die beide onaangename gebreeken te verhelpen, welke men, voor al by de Geſchiedſchryvers van de Middel-eeuw, en ook veelal, by de Turkſche, Arabiſche, en Perſiaanſche Hiſtorieſchryvers, aantreft: hoe zeer ook deze laatſte de droogheid en eenzelvigheid hunner verhalen, met poëetiſch loofwerk zoeken op te ſchikken: gelyk MOHAMED MOHADI, in zyne Hiſtorie van *Nadir Chah*, dat is van *Thamas Kuli Khan*, meeſterlyk heeft uitgevoerd. Dagregiſters en Jaarboeken kunnen de eenzelvigheid van morgen en avond, welke dagelyks wederom komen, onmogelyk myden: en de Chronyken komen altyd, met het Jaargetal, ten voorſchyn: eveneens gelyk de Waarnemingen van het Weder, met de Graden der Thermometers van *Fahrenheit* en *Reaumur*.

Eenzelvigheid der Hiſtorien en droogheid der Chronyken.

Wat de Eenzelvigheid, of *Monotonie* Hulpmid-

delen tegen de Eenzelvigheid.

aanbetreft, niets kan meer verveelen, dan, by gedurige herhalingen, te moeten leezen van veldſlagen, belegeringen van ſteden, en 't vermoorden van menige duizenden van menſchen, als de ſlagtoffers der eigenzinnigheid hunner Vorſten en Overheden. Trouwens de vleizucht heeft gewild, dat men de overwinningen, alleen aan den Generaal, zou toeſchryven, die 'er dikwyls het minſte toe gedaan heeft; en dat men de gevechten doorgaans woedender en heftiger maakt, dan dezelve zyn voorgevallen: om, daar door, den heldenmoed ende onverſchrokkenheid van den Aanvoerder, des te ſterker, te doen uitblinken. De Franſche Hiſtorie-ſchryvers zyn, allereerſt, in onze dagen, daar van afgegaan, en begonnen te verhaalen, zoo wel, wat men in het middelpunt, als in de beide vleugels, zoo wel wat in de voorhoede, als wat in de achterhoede, gebeurde: kortom alles wat tot het levendig vertegenwoordigen der Batailje dienſtig was. Homerus, als een der oudſte Hiſtorieſchryveren aangemerkt, en Titus Livius hebben eene menigte van perſonen ten tooneele gevoerd, en dezelve doen ſpreeken en tegen

gen elkanderen twiſten; 't geen gewiſſelyk geene verkeerde handgreep was, om de verveelende eenzelvigheid te doen ophouden. SUETONIUS heeft 'er de Romeinſch Oudheden tuſſchen in gevoegd; STRABO de Plaatsbeſchryvingen; en TACITUS de Staatkundige beginzelen, waarop men, genoegzaam altyd, zyne belangens bouwde. Byzondere omſtandigheden, zelf van een enkelen ſoldaat, een fraai gezegde onder het ſtryden, de gevallige tweegevechten, de geſteldheid van den grond, de krygsliſten, gelyk die by FRONTINUS te vinden zyn, de toebereidzelen tot, en de gevolgen van den oorlog, de Menſchkunde, voor al de aanmerkingen over het wonderdadig Albeſtuur, de geſteldheid van het weder, met kunſt geſchikt, en uitvoerig genoeg opgegeeven, doen den Leezer vermaak, en neemen de eenzelvigheid weg, die hem het boek zoude doen toeſlaan, om het miſſchien naderhand nog eens en voor het laatſte, geeuwende en droomende, in te zien; zonder de leezinge behoorlyk te kunnen doorzetten.

Over de droogheid der Tydrekenin- Oordeel;

over het droogge der Chronologie en Genealogie.

gen en Opvolgingslyſten klaagt men dikwyls ten onrechte: als, by voorbeeld, over eenige eerſte Hoofdſtukken van het eerſte Boek der Chronyken, onder ons heilige Schriften voorkomende; 't geen dezen ſchralen aanvang neemt.

Adam, *Seth*, *Enos*.
Kenan, *Mehaleël*, *Jered*.
Noach, *Sem*, *Cham* en *Japhet*.

Zulke *Genealogiſche* Tafelen moeſten aldaar tot eene inleidinge verſtrekken, om de eerſte Waereld, voor den Zondvloed, alleen aan te ſtippen, en op de Volkplantingen van Noachs nakomelingen vervolgens naauwkeuriger te letten. De Schryver zou anders den ſchakel der vorige afſtammingen verzweegen, en dus een onvolkomen werk gegeeven hebben. En meeſt alle de Volkshiſtorien der Ooſterlingen beginnen met eene Geſlagtlyſt van Adam af, gelyk de *Genealogiſche Hiſtorie der Tartars* van ABUGALSIE BAYARDUN-CHAN en onze *Hiſtorie der Koningen van Java*, welke het Bataviaaſch Genootſchap eerlang verder ſtaat uit te geeven.

De

De beknopte ſamenſtellen van Historien, als die van PETAVIUS, TURSELINUS, en OFFERHAUS, betrekkelyk tot de Algemeene Geſchiedeniſſen, hebben ook iets van het *Genealogiſche*, en van de opvolgingslyſten der Koningen en Mogendheden: houdende zy teffens de Tydrekenkunde in het oog, om de gelyktydigheid, zoo wel, als de voorledene en volgende gebeurteniſſen, als uit een oogpunt, te doen beſchouwen: 't geen, in uitvoerige geſchiedverhalen, zoo gemakkelyk niet in het oog kan loopen. En dit is zeer nuttig, om het geheugen te hulp te koomen, en het beloop van alle de Hiſtorien te kunnen by een trekken. Ook zyn die beknopte zamenſtellen alleen daar toe ingericht, om ze tot leggers, by het onderwyzen der Hiſtorien, te gebruiken; wanneer een Hoogleerar dezelve uitbreidt en aangenaam maakt voor zyne leerlingen. Anderzins zyn zy aangenaam genoeg voor Geleerden, die veel geleezen hebben, en, op het leezen van eene naam, of het aanſtippen van een geval, zich, aanſtonds, eene menigte van omſtandigheden weeten te herinneren: en dus, in

Beknopte Hiſtoriesche samenſtellen.

weinige oogenblikken, zich eene zeer groote gebeurteniſſe, levendig genoeg, voorſtellen.

Noodzakelykheid der Tydrekeninge.

De *Chronologie*, voor zoo ver die tot de gemengde Wiskunde behoort, hoe droog en ſchraal zy ook ſchyne, is zeer noodzaakelyk, om alle verwarringen in de Hiſtoriekennis voor te koomen; de verſcheidene tydperken, van de Juliaanſche Periode, van de Scheppinge, van den Zundvloed, van den Uittogt der kinderen Iſraëls uit Egypte, van Trojes brand, van de Olympiaden, van de Stichtinge van Rome, van Chriſtus Geboorte, van de Vlucht van Mahometh, of de *Hegira*, en diergelyke, komen telkens te pas, om regelmatig eene Hiſtorie te ſchryven, die, zonder zulk eene bepalinge, zou ſamenvloeien, en een bayert van gelykzoortige gevallen, onder elkanderen, klutzen. Voor kundigen zyn die aanhalingen van het een of ander tydperk juiſt zoo onaangenaam niet, om dat deeze 'er de nuttigheid van weeten, en om dat de uitſteekende gevallen, van welke die rekeningen beginnen, telkens voor hunne aandacht koomen. Voor een leerling ien mindikun-

digen is er derhalven niets anders op, dan zich die gevallen aan te leeren; en dan zal ook, voor hem, het drooge en onaangename uit, de Tydrekeningen, wegvallen: en dat allengskens meer, naar mate hy meer tuſſcheninſchietende heldendaden en uitſteekende gevallen aanleert, en zich vertegenwoordigt. Even het zelfde moet men zeggen, omtrend de *Geographie*, die, zonder het inzien van Landkaarten, nooit kan worden aangeleerd. De eerſte van PTOLOMÆUS CLAUDIUS, eenen Egyptiſchen Sterrekundigen, die onder Keizer MARCUS AURELIUS ANTONINUS, omtrend het jaar 140 na Chriſtus, bloeide, waren vry gebrekkig: maar zy kunnen echter worden aangemerkt, als het voorbeeld, 't geen anderen naderhand gevolgd zyn. CELLARIUS, BOCHART en andere ophelderaars der aloude Geographie, hebben PTOLOMÆUS met STRABO moeten vergelyken, om PLINIUS, DIODORUS, HERODOTUS, CURTIUS JUSTINUS en andere Geſchichtſchryvers op te helderen. Sedert eenigen tyd, zyn de Landen en Steden netter, voor al door de Heeren DE L' ISLE en BUACHE, op hare lengte en breedte ge-

zet, Sterrekundige waarnemingen, voor al op de Manen van den planeet Jupiter. Ook kan ons de oude Geographie weinig meer te pas komen, om dat alomme, in die landen, welke PTOLOMÆUS en STRABO beſchryven, de namen der Geweſten, Rivieren en Steden zo veranderd zyn, door middel der Volkplantingen en overſtroomingen der Noordſche Volkeren, dat er byna geene ſchaduwe van de vroegere Landbeſchryvinge kan worden te pas gebragt. De Landkaarten en Hemelklooten worden, nog dagelyks, verbeterd en aangevuld, met nieuwe Kuſten en Eilanden. Het afzetten met koleuren geeft eenige duidelykheid voor de inbeeldingskracht, en tot behulp van het geheugen: voor al de Perſpectiefprenten, met welke men, de jeugd, de Landgezichten en Steden van binnen, eenigzins, leert kennen. Maar dit alles neemt niet weg, dat de Geographiſche onderwysboeken voor de jeugd, die van ROBBE, van HUBNER, van BACHIENE en van OSTERVALT, altyd eenigzins droog en onaangenaam, moeten blyven. Ik, voor my, hebbe nimmer, op die wyze, de Geographie kun-

kunnen, of willen aanleeren. Zoo dra ik iets van de Globe wiſt, en van de Lengte en Breedte der Luchtſtreeken, vond ik my beſt, met den omloop der voornaamſte Kuſten van de vier Waerelddeelen, door behulp der inbeeldingskracht, my in het geheugen te prenten. Dit deed my de grootére en natuurlyke grenzen der menſchelyke woonplaatzen kennen. Wyders veſtigde ik myne aandacht op de groote Rivieren en op de Gebergten, gelyk de Alpen, de Pyrenæen, de Andes en ſoortgelyken: en dit breidde myne Geographiſche kundigheden eenigzins uit. Vervolgens nam ik de ligginge der groote Steden waar, en vertegenwoordigde my die, als by voorbeeld, *London*, *Parys*, *Amſterdam*, *Hamburg*, *Koppenhage*, *Stokholm*, *Petersburg*: en ik vroeg my zelven, waarom liggen die Steden daar, en niet elders? Zoodanige vrage vond ik beantwoord, in de *Chorographien*, of Plaatsbeſchryvingen, en in de Hiſtorien der byzondere Steden, uit derzelver Papieren en Archiven opgeſteld. De Archiven, Privilegien en Oudheden der Steden maakten my dezelve nog aanmerkenswaardiger, voor-

al,

al, wanneer 'er Vredensonderhandelingen geſlooten, roemruchtige mannen geboren of geſtorven waren; of wanneer er, in de nabuurſchap, een zwaar gevecht, 't geen, op ettelyke Landkaarten, met een kruislings zwaard wordt afgebakend, was voorgevallen: of eenig ander geval, 't geen tot een ſpreekwoord geworden was. *Jeruſalem*, *Babel*, *Conſtantinopole*, *Roome*, *Aleppo*, *Iſpahan*, *Peking*, *Batavia* en ſoortgelyke laaten zich dus, van minder befaamde ſteden en dorpen, onderſcheiden. Want waarom zou ik myn geheugen vermoeyen, met eene opeenſtapelinge van ydele benamingen van ſteden en gehuchten, die niets aanmerkenswaardigs hebben uitgeleverd; en aldus mynen koſtelyken tyd verkwiſten?

De Algemeene Hiſtorie nuttig voor het aanleeren der Geographie.

Om derhalven de Geographie behoorlyk aan te leeren, zou het noodig zyn, de Hiſtorie, inzonderheid de Algemeene, te baat te neemen; en de beſte Landkaarten en fraaiſte Gezichten, onder het behandelen der Hiſtorien, voor zich te hebben, en raad te pleegen; ten einde de Geweſten en Steden levendig te

te doen kennen; als of men er zelf aanwezig ware. Want het komt, allen jongelingen niet, gelegen, om te reizen: 't geen anders de beſte manier zou zyn, om de Geographie te beoeffenen, en in het hoofd te prenten. Er zal meer, in het geheugen en de verbeeldingskracht, blyven hangen, als men, by het behandelen der Hiſtorie, telkens, ten minſten nu en dan, de tyden en de plaatzen, levendig en treffende, doe kennen, en daar door bewyzen, dat de Landbeſchryvinge en de Tydrekeninge de twee oogen der Hiſtorie zyn; en dat de Hiſtorie blind blyft, wanneer men haar niet teffens die beide oogen doet openen.

VER-

A E B

VERVOLG

DER

BESCHRYVING

VAN HET

EILAND

TIMOR,

voor zoo verre het tot nog toe bekend is, waar by gevoegd is de beſchryving van eenige nabygelegene Eilanden,

DOOR

Mr. W. VAN HOGENDORP.

Volken, die geene vaſte en beſchreevene grondwetten hebben, en welkers rechtspleegingen meeſt, op gewoontens en oude gebruiken, worden uitgevoerd, kunnen niet wel onder eenige Regeerings-vorm geplaatſt worden. Het gezag Regeeringsvorm.

zag der Koningen op dit Eiland is niet willekeurig, maar bepaald; en geen hunner kan aan het leeven, de vryheid of de goederen van zyne onderdaanen raaken, zonder eerſt eene beſchuldiging, waar op een vonnis der Grooten gevolgd zy, tegen hun te hebben ingebragt. Echter is hunne magt zoo groot, dat zy ſlechts zoodanige beſchuldiging hebben in te brengen, om den beſchuldigden, zonder eenig verhoor, te doen veroordeelen. Het lot van deezen ongelukkigen is dan gemeenlyk, dat alle zyne goederen worden verbeurd verklaard, en hy zelve tot ſlaaf gemaakt, ten voordeele van den Koning, die hem meeſt altoos aan vreemde handelaaren verkoopt, en dus van zyn gebied verwydert. Zomwylen gebeurt het, dat hy, door zyne nabeſtaanden, voor eenig goud of vee van groote waerde geloſcht wordt.

Rechtspleeginge. Zy hebben geene vaſte wetten, volgens welken zy recht pleegen. Zy ſtraffen een diefſtal, met den daader te doen wederom geeven de waerde van het geſtoolen goed, en hem eene boete

te op te leggen, of hem, zoo de diefstal van aanbelang is, tot slaaf te verklaaren; gelyk zy ook den overspeeler doen. Maar schoon zy wel zeggen, dat die een anders bloed vergiet, den dood verdient, komen zy zeer zeldzaam tot dat uiterste; en met het geeven van eenige buffels, of van goud, raaken er veele misdaadigers vry.

Maar, wanneer, in de nabuurschap der Hollanders, een der koningen iemand wil te recht gesteld hebben, geeft hy denzelven over aan het Opperhoofd van Timor, die eene algemeene vergadering van de Koningen en van den Raad laat beleggen. Zoo hy den dood verdiend heeft, toont het Opperhoofd de gronden aan, waarop hy sterven moet. Dit gedaan zynde, wordt hy ter dood veroordeeld, en het vonnis uitgevoerd op naam der Koningen; want het Opperhoofd, noch zyn Raad hebben geen magt over leeven en dood.

De onderdaanen van ieder Ryk zyn verplicht voor den koning te verschynen, als deeze hen laat roepen, 't zy, om voor hem te werken, of in den kryg

te gaan; en by aldien het is, om een verſchil dat door den koning moet beſliſcht worden, dan is het de gewoonte, van een gouden of zilveren plaat te geeven. Zy moeten 's jaarlyks eenige ryſt, Turkſchkoorn of vee geeven, de ryſtvelden van hunne Hoofden beploegen, hunne huizen opbouwen of vernieuwen, enz:. Die onder het gezag van de Hollanders en Portugeezen ſtaan, leggen hunnen onderhoorigen niets op, zonder voorkennis van het Opperhoofd.

Wanneer twee nabuurige koningen in verſchil zyn, verzoeken zy eenen derden koning, het zelve te willen beſliſſchen. Deeze draagt altoos zorg, dat hy, voor zyne genomene moeite, wel betaald worde; maar die onder het beſtier van de Maatſchappye zyn, laaten de uitſpraak over aan het Opperhoofd, en het gebeurt dikwerf, wanneer zy het, door zyne bemiddeling, niet eens kunnen worden, dat zy liever het onderwerp, waar over zy twiſten, aan de Maatſchappy afſtaan, dan één van beiden daar mede bevoordeeld te worden. Deze nayver onder de Vorſten, die hen altoos verdeeld houdt, is niet

na-

nadeelig voor de zekerheid van onze bezittingen op dit Eiland.

In zommige Ryken; by voorbeeld, in dat van Amacono, kunnen de vrouwen den throon beklimmen, by mangel van mannelyke erfgenaamen; 't geen echter zeldzaam gebeurt, om dat de menigte van 's konings vrouwen hem altoos veele kinderen van beide kunnen geeft.

De meeſte Grooten van het Ryk zyn van koninglyken bloede Volgens de wetten moet de oudſte zoon van den koning zynen vader opvolgen: maar de voogden der jonge vorſten maaken zich dikwerf zoo een grooten aanhang, dat zy eenen van hunne kinderen den throon doen beklimmen. Hier aan zyn de koningen, die onder de Hollanders en blanke Portugeezen ſtaan, minder bloot geſteld, om dat de hooge Regeering, zoo te *Batavia*, als te *Macao*, de aanſtelling van den nieuwen koning moet goedkeuren, en Deeze zich niet alvorens kan bedienen van de voorrechten, die aan het opperſte gezag verknocht zyn. De Grooten.

De Ryks-ſchatten.

Elk Ryk heeft ook zyne byzondere koſtbaarheden, die in gouden en zilveren plaaten, en aan elkanderen gereegen koraalſteenen beſtaan. Deeze rykdommen zyn in hooge achting, en worden by alle groote gelegenheden voor het gemeen ten toon geſteld; by voorbeeld: wanneer een koning den throon beklimt; of wanneer de onderdaanen de tienden van hunnen ingezaamelden Oogſt betaalen; in welken tyd ook veele offerhanden van groot vee geſchieden.

De Ryks-grooten, zoo wel als het volk, zyn in het denkbeeld, dat hun de grootſte ongelukken zouden overkomen, indien er éénig ſtuk van deeze koſtbaarheden gemiſcht wierdt. Zy meenen, dat het den koning, of iemand van zyn huis, alleen geoorloofd is, dezelven aanteraaken, en dat die geene, wiende luſt bekroop, om er iets van te ſteelen of te verdonkeren, op ſtaanden voet zoude dood vallen; daarom worden de zelven ook nooit opgeſlooten; maar alleenlyk ingroote mandens, midden in 's Koning huis, opgehangen, en het 's jaarlyks aangebragte wordt er, na eene plegtige inwyding, bygevoegd.

De

De koningen van *Coupang* hebben eene wreede gewoonte, wanneer zy den throon beklimmen. Zy verbeelden zich, van de Kaaimannen of Krokodillen afkomſtig te zyn; en, uit dien hoofde, offeren zy hun dikwerf, en geeven hun ſpyze aan den oever der zee. Deezen, aan een zeker geluit gewoon zynde, en weetende, dat zy op eene bepaalde plaats hun voedzel zullen vinden, komen ten voorſchyn, wanneer men hen roept. Om de andere regeering, by voorbeeld, als de kleenzoon, wiens vader en grootvader ook koning geweeſt zyn, die waardigheid ſtaat te aanvaarden, is 'er een voornaam feeſt. De grooten en het volk komen allen aan ſtrand op die plaatze, die daartoe plechtig is ingewyd, en *Klaiba* genaamd wordt, en offeren aan eenen van die Kaaimannen eene jonge maagd op, die zy fraai uitgedoſcht, en met bloemen en andere vercierzelen opgetooid, op het uiterſte van den oever vaſt binden, van waar zy, door een van die dieren wordt weg gehaald. Hunne bygeloovigheid gaat zoo verre, van zich te verbeelden, dat de Kaaiman haar tot zyne vrouwe maakt,

Wreede gewoonte van de Koningen van Coupang.

en wel kan onderſcheiden, of zy nog maagd zy, dan niet; hebbende, in voorige tyden, een hunner zoodanige offerhande wederom, leevendig en ongeſchonden, op ſtrand te rug gebragt, om dat hy ondervonden hadt, dat zy de bovengemelde vereiſchtens niet meer bezat.

Zy voegen er nog een varken by, wiens borſtels rood moeten zyn, en ook ryſt, klappers, en ſirie-bladeren. Wanneer men den koning van *Coupang* naar de rede van deeze onmenſchelyke daad vraagt, weet hy er geene andere te geeven, dan dat het zedert onheuglyke tyden de gewoonte is. Meer van hunne bygeloovigheden, omtrent de Kaaimannen, hier by te brengen, zoude een misbruik der aandagt van mynen leezer zyn.

Oorlogen. Alvorens zy elkanderen den oorlog aandoen, offeren zy altoos eenig groot vee, om uit deszelfs ingewanden te zien, of zy gelukkig zullen oorlogen. Wanneer hunne waarzeggers niets goeds voorſpellen, wachten zy eenige dagen; dan offeren zy op nieuws, en dat

dat geſchiedt zoo lang, tot dat hun voorſpeld wordt, dat hun de geesten zullen gunſtig zyn.

Dit gedaan zynde trekken zy te velde, onder een groot geſchreeuw, en geblaas op een uitgeholden buffelshoorn; zy beginnen gemeenlyk met alles te vernielen, wat in de omliggende landen onder hun bereik komt. Ongelukkig zyn de vrouwen, kinderen, en weerlooze oude lieden, die in hunne handen vallen, want zy dooden alles, en kappen hunne hoofden van den romp.

Na deeze verrichtingen, bedryven zy groote vreugde, danſſende rondöm de koppen, die zy veroverd hebben; hun teffens in een zoort van rouwklagte afvraagende, waarom zy hunne vyanden geworden waren. Deeze vreugde-bedryven duuren veele nachten achter één, in welken tyd zy buffels en varkens ſlagten, om zich te zuiveren van het vergooten bloed, en de kwaade geeſten te vergenoegen; waarna zy de koppen laaten droogen in den rook, en in het midden van het Raad-huis

der Negerye ophangen als gedenktekenen van hunne overwinning.

Orang-braani. Zeldzaam gebeurt het, dat zy een vyand, die zich verſchanſt heeft, aanranden; maar, in hunne ſchermutzelingen, hebben zy van wêerskanten voorvechters, die zy, in de *Maleidſche* taal, *Orang-braani* noemen, en die bekend zyn aan hunne byzondere kleeding. Zoo veele koppen, als zy hebben afgekapt, zoo veele pronkvaantjes hebben zy op hun hoofd, of hunnen rugge vaſt gemaakt. Ook hebben zy hunne armen en beenen ombonden met zwart en langhairig bokken-vel, en met kleene ſchelletjes; alles om te bewyzen, dat zy in de voorige oorlogen veele koppen hebben t' huis gebragt. Deeze voorvechters daagen elkanderen uit; maar als één of twéé van een party komen te vallen, gaan de overigen op den loop.

Godsdienſt Men kan te regt zeggen, dat de Timoreezen geenen anderen Godsdienſt hebben, dan eenige gewoontens en plegtigheden, die op hunne feeſten in gebruik zyn. Zy hebben echter, in hun-

hunne taal, het woord *Oeſſinénoe*, 't welk Heer der Zonne betekend; maar zy brengen denzelven geene de minſte eere toe.

In de nabyheid van de Hollandſche volkplantinge, woonen eenige Timoreezen, die den naam van Chriſtenen draagen, om dat zy gedoopt zyn. De Koningen en Hoofden laaten hunne kinderen niet doopen, dan na eene volledige offerhande, en een nauwkeurig onderzoek van de ingewanden der geofferde dieren, om te weeten, of het geen nadeel zal doen aan hun koninglyk huis, of aan het ryk. Gemeenlyk blyven de oudſte zoonen, of erfgenaamen van de kroon ongedoopt.

Wyze om den tyd te rekenen.

Wanneer zy willen bepaalen, op welken tyd iets voorgevallen zy, kunnen zy geene andere uitrekening maaken, dan door het noemen van het Opperhoofd dat toen geregeerd heeft, of van deezen of geenen van hunne voorouderen. Is het iets, dat binnen kort geſchied is, dan neemen zy den tyd van het planten der ryſt, of van het Turkſch koorn, of van den oogſt, en

van het bloeien van den Tamarinde-boom of andere boomen, ook wel van den tyd, dat zy hebben begonnen, met vrouwen te verkeeren.

Als iemand hun geld ſchuldig is, leggen zy zoo veele knoopen in een ſnaar, als 'er poſten van die ſchuld zyn, en het is ongelooflyk, hoe ſterk hun geheugen zy, om die allen te onthouden. Wanneer zy groote getallen moeten uitrekenen, gebruiken zy de korrels van Turkſch-koorn, en leggen die vyf aan vyf naaſt elkanderen, en doen er geduurig zoo veelen by en af, als zy noodig hebben, om de rekening op te maaken.

Huwelyks plechtigheden.

Hunne huwelyken zyn verzeld van weinige plegtigheden. Iemand, die zin in eene vryſter heeft, laat haar ten huwelyk vraagen aan haar vader of voogd, die eene zekere hoeveelheid van goud of van buffels eiſcht, naar maate van zynen rang. Als de partyen het eens zyn, ſlagt men eenige dieren, om de ingewanden te beproeven. Wanneer dezelven voordeelig zyn, wordt het huwelyk voltrokken. Het is aan een

een gemeenen Timorees niet geoorloofd, zich te verbinden met eene vrouw van koninglyken bloede; en die roekeloos genoeg is, om verkeering met dezelve te hebben, wordt op de allerſtrengſte wyze geſtraft.

Het is hun, en vooral den vorſten geoorloofd, veele vrouwen te hebben, en het ſtrekt ook tot een bewys van hunnen rykdom. Een koning, ja zelfs een gemeene wordt geſchat ryk te zyn, wanneer hy, onder zyne kinderen, veele dochters heeft, want, by het uithuwelyken der zelven, ontvangt hy er eene goede betaaling van goud en buffels voor; en zoo lang deeze ſchuld niet volkomen afbetaald is, heeft hy het recht, van zyne dochter weder te neemen, zonder het reeds betaalde op de ſchuld te rug te geeven. Zelfs mag hy de kinderen, die intusſchen gebooren zyn, eigenen, want het goud en de buffels, die men aan den vader voor zyne dochter geeft, worden aangemerkt, als eene betaaling van de kinderen, die uit dat huwelyk zullen ſpruiten.

Wan-

Ziektens van den vorſt.

Wanneer een koning of iemand van zyn huis ziek wordt, is het altoos de ſchuld van den eenen of anderen ongelukkigen, die van tovery beſchuldigd en terſtond tot ſlaaf verweezen, of in het blok geſlooten wordt. Dit gedaan zynde, wordt er eene groote menigte van vee geſlagt, om aan de booze geeſten te offeren, en hunnen kwaaden invloed te overwinnen. 'T is echter aanmerkelyk, dat zy in alle hunne offerhanden niets opofferen, dan 't geen zy niet kunnen eeten, als by voorbeeld. de hoornen, de ooren, de ſtaert, de pooten. Het overige verdeelen zy aan de tegenwoordig zynde vrienden en nabuuren.

In dien tuſſchentyd, neemt de zieke inlandſche geneesmiddelen in. Zoo dezelve niet geneeſt, hervatten zy zoo dikwerf de offerhande, tot dat hy of geneeze, of ſterve. In het laatſte geval is alles in de grootſte verſlagenheid, en alle Ingezetenen zyn verplicht, op de eerſte tyding, hunne hoofden kaal te laaten ſcheeren. De vrouwen en byzitten van den overledenen koning, trekken zich de hairen uit het zelve,

en

en wringen zich in allerhande bogten, om haare droefheid te kennen te geeven; eindelyk gaat men wederom over tot het ſlagten van buffels en varkens; waarna men het lyk, op een tafel, midden in het huis legt, in zyne allerkoſtelykſte kleeding, de oogen, neus, mond, ooren, en borſt bedekt met gouden plaaten, en den hals vercierd met ſnoeren van koraalen, en gouden kettingen. In deezen ſtaat moet het twee dagen blyven liggen, onder het gehuil en geween van zyne vrienden, die van tyd tot tyd eenige ſnaphaanſchoten doen. Dan wordt 'er een groote Kapok-of Jager-boom om verre gehouwen, en uitgehold tot de noodige lengte, om er het lyk, met alle die vercierzelen en koſtbaarheden, inteleggen. Het zelve daar ingelegt, en de opening met gom wel toegemaakt zynde, wordt deeze boom in een nabuurig huis overgebragt, waar, een of twee maanden lang, de nabeſtaanden en alle de nabuurige koningen (zoo de doode een koning geweeſt is) verpligt zyn eenige vrouwen te zenden, om te weenen. Zomtyds blyft het lyk een, twee, ja zelfs drie jaaren liggen, eer het be-

begraaven wordt; het geen meeſt afhangt van den tyd, dien de throonsopvolger noodig heeft, om eene genoegzaame hoeveelheid buffels, ryſt en andere benodigdheden, by één te verzaamelen. Deeze hoeveelheid hangt af van de grootte van het ryk, om dat ieder der onderdaanen verplicht is, zyn aandeel in geld of waaren op te brengen. Wanneer alles gereed is, verzoeken zy de nabuurige koningen en goede vrienden, en beginnen de plegtigheid, met op nieuws te weenen. Als men het lyk uit het huis wil draagen, is er als een zoort van ſtryd tuſſchen de vrouwen, en de draagers; de eerſten om het in het huis te houden, de laatſten om het weg te neemen; eindelyk laaten de vrouwen het ſlippen, en het wordt in het koninglyk graf gelegd, het aangezicht gedraaid naar het Ooſten. Zomtyds ook wordt het ſtaande geplaatſt in het graf, dat dan op de wyze van een put gemaakt is.

Naaſt het graf zetten zy ryſt, klappers en pinang, en, na dit alles, ſlagten zy het vee, dat in honden, paarden, buffels en varkens beſtaat. Na het doen der offerhande gee-

geeven zy aan allen die tegenwoordig zyn, ryſt, Turſch-koorn, en het vleeſch der geſlagte buffels en varkens, en dus vieren zy den derden, negenden, en zommigen ook den zevenentwintigſten dag na de begraavenis, waarmede alle plegtigheden een einde neemen. In voorige tyden, was men gewoon, in het ryk van *Sonnebaya*, twee leevendige ſlaaven met eenige mondbehoeftens in het graf van den overledenen koning te ſluiten; maar deeze wreede gewoonte, en veele anderen van gelyken aart, zyn, na de komſt van de Hollanders op het Eiland, vernietigd.

De Throons-Opvolger is verplicht, alle de vrouwen van den voorigen koning te onderhouden. Die hun behaagen, plaatzen eenigen onder hunne byzitten; want de bloedſchande is, in dit geval, by zommige Timoreeſche koningen geoorloofd.

Wanneer iemand van het gemeen ſterft, wordt hy eenvoudig in een wit ſtuk grof lywaad gedaan, zonder eenige andere plegtigheid, dan het ſlagten van een hoen, of een dier van weinig waarde.

Hun-

Vreugdebedryven. Hunne vreugdebedryven zyn zonder eenigen ſmaak; zy vermaaken zich zomtyds ganſche nachten met het danſſen van eenen ronden dans. Als zy zingen, herhaalen zy alle oogenblikken het woordje *Tona*, *Tona*, en eindigen eensklaps door een algemeenen ſchreeuw. Hunne koningen hebben ook *Gambelans* of *Gong-ſpellen* gelyk de Javaanen. Als zy hunnen buuren willen bekend maaken, dat zy zich den toekomenden nacht zullen vermaaken, blaazen zy op een uitgeholden buffelshoorn, waar van zy zich ook op zee bedienen, om elkanderen te kennen.

Vaartuigen. Hunne vaartuigen of *Canoots* zyn gemaakt van een uitgeholden boom, aan welken zy aan weerskanten twee ſtukken hout, die vyf a zes voeten uitſtaan, vaſt hechten; aan het einde van deeze houten maaken zy er twee anderen vaſt, van ligt hout, dat niet zinkt, om het vaartuig te beletten van om te ſlaan. Hunne zeilen zyn lang vierkantig geſneeden. Deeze vaartuigen zyn goed om langs de kuſten te vaaren, van welken zy zich ook nooit verwyderen.

Zy

Zy zyn groote liefhebbers van het reizen te land. De gemeenen gaan meeſt te voet, en neemen den tyd, by den nacht en den vroegen morgenſtond, waar, ruſtende, by de hitte van den dag, onder het lommer van den eenen of anderen boom. Elk neemt met zich zoo veel voorraad van Turkſchkoorn, dat hy te vooren laat braaden en ſtampen, en in bollen kneeden, als hy noodig denkt, tot het volbrengen van zyne reize. Met een zoo weinig krachtgeevend voedzel, houden zy het, veele dagen, uit; zonder ooit over honger of dorſt te klaagen, mits zy ſlechts hunnen gewoonen pinang niet ontbeeren. Hunne paerden en buffels, die in groote menigte op Timor zyn, graazen vry in de boſſchen en velden; maar zy gebruiken de laatſten alleenlyk, tot het bereiden der ryſt-velden, op order van hunne vorſten, en de eerſten, tot het vervoeren van ſandelhout, waſch of andere koopwaaren naar de kuſten, daar de vreemdelingen den handel komen dryven. Een ieder kent de zynen aan zekere tekenen, die hy, met een heet yzer, op derzelver rug brandt.

De wyze, op welke zy de wilde buffels tam maaken, is merkwaerdig. Deeze

Tam maaken der wilde buffels.

dieren zyn boven maate wild, en ongemakkelyk, om te bejaagen, vermits zy zich meeſt op de ſteilſte bergen, die bedekt zyn met bamboezen, ophouden; maar de Timoreezen weeten dezelven echter zoo lang te vervolgen, dat zy genoodzaakt worden, den weg te kiezen naar eene beſtemde plaatze, alwaar zy zich ingeſlooten vinden, en eenige dagen in ruſt gelaaten worden. Naderhand komen hunne zoogenaamde toveraars daarin, zonder eenige vreeze; zy verſchuilen zich achter tamme buffels, die zy onder de wilden brengen; waarna zy de ſtaert en pooten der laatſten beſtryken met zekere geſtampte wortels, en leiden hen eindelyk, waar heenen zy willen; even eens, als of zy reeds lang waren tam geweeſt. Deeze jagt is alleen voor de koningen en grooten; want men moet in groote menigte zyn, om ze te doen gelukken.

De gemeenen gaan echter veeltyds op de buffels-jagt, gewapend met ſnaphaanen en pieken, en eene groote meenigte van honden, om hunnen voorraad van gedroogd vleeſch te maaken. Ook hebben zy meeſt altoos eenen goeden buit, om dat zy zeer ervaaren in het

het ſchieten zyn, en zeldzaam losbranden, zonder verzekerd te zyn, van iets neder te vellen.

De Timoreezen, die in de ſtreeken woonen, daar niet dan wilde varkens zyn, richten hunne honden toe op deeze jagt, en maaken er zoo wel gedroogd vleeſch van, als de anderen van de buffels. Die van *Coupang* alleen jaagen veel op de hartebeeſten, die in dat gedeelte van het Eiland zeer menigvuldig zyn.

NABYGELEGENE EILANDEN.

Eilanden, die onder het beſtier van het opperhoofd op Timor liggen.

De Eilanden *Poeloe-Smauw*, *Poeloe-Kambing*, *Rotty*, *Savo*, *Solor* en *Sumba*, die onder de beſtiering zyn van het Hollandſch Opperhoofd, dat op Timor ligt, zyn (uitgezonderd het laatſte) genoeg bekend, om er eene beſchryving van te geeven; maar de zeden en gewoontens der inwooners komen, ten meeſten deele, zoo over één met die der Timoreezen, dat ik, om in geene herhaalingen te vervallen, niets dan eenige byzonderheden van dezelven melden zal.

Poeloe-smauw. *Poeloe-ſmauw*, dat het digſte by ligt, is, door eene zee-engte van omtrent twee mylen breed, afgeſcheiden van de vaſte wal van Timor. Dit Eiland heeft ſes mylen in de lengte, en drie in de breedte. Men vindt er meeſt bosſchaadjen, en de grond is er zeer onvruchtbaar. Het éénigſte, dat er geplant wordt, is turkſch koorn. De inwooners zyn onderdaanen van den koning van *Coupang*, die er zyn verblyf houdt.

Zonderlinge bron. Op eene plaats, die *Uiyaſſa* genaamd wordt, is er een bron, wiens water eenen ſcherpen yzer-en vitrioolachtigen ſmaak heeft. Het heeft dezelfde eigenſchap, als het zeepwater; wanneer men er linnen in waſcht, ſchuimt het, en maakt het zelve boven maate wit. De boorden, van waar het afloopt, zyn zwart en ſtinkende. Digt by deezen bron, ſtaat een boom, die *Noenoek* genaamd wordt, en zeer vermaard is om zyne grootte; want meer dan duizend menſchen zouden, des noods, onder denzelven, kunnen huisveſten. Het is dezelfde, dien wy hier den Waringen of Wonderboom noemen.

Mid-

Midden in de bovengemelde zee-engte, ligt het kleene Eiland *Poeloe-Kambing* of het *Harten-Eiland*, dus genaamd, om de menigte, die er van die dieren zyn. Het zelve heeft eene byzonderheid, die wel waerdig is, van opgemerkt te worden. Zyn omtrek is omtrent drie-vierde van eene myl, en het heeft de gedaante van eene ronde ſpitze, wier bovenſte top is afgeſneeden; waar door het naar eene ſterkte gelykt, die van binnen vlak is, doch wier buitenſte kanten, even als eene muur van vier en twintig voeten, verheven zyn. Deeze vlakte is vierhonderd ſchreden breed, en men vindt in dezelve veele wellen, waaruit een zwavelachtig water, fonteins-wyze, opſpringt. Dit water heeft in zich een zoort van ſlyk, of leenige klei, welke zich boven de wel, daar het uitkomt, piramidaals-wyze, en even als de pyp van een fontein, vyftien â twintig voeten hoog, ja zomtyds nog hooger, opwerpt. De Harten drinken geen ander water, en graaven kleene kuilen in den grond, waarin het zelve, eenigen tyd geſtaan hebbende, helder wordt. Het is te denken, dat dit Eiland, door ee-

Het Eiland Poeloe-kambing.

wellen

ne aardbeevinge, of eenig ander toeval zy ingezakt, en deeze gedaante gekreegen hebbe: ook hoort men, wanneer men zich, digt, by eene van deeze wellen begeeft, een zoort van dof gedruiſch, dat uit den grond opkomt. Op *Poeloe-Smauw* zyn ook diergelyke wellen, en als men, in derzelver omtrek, wat diep graaft, vindt men er laagen van zwavel.

Merkwaerdige plant. Er groeit op dit Eiland eene plant, wier naam onbekend is, doch waar van men groote voordeelen, in de Geneeskunde, zoude kunnen behaalen, indien men dezelve wel onderzocht; zy verwekt eene ſterke braaking en afgang. Zy groeit aan den oever der zee, op plaatzen, die het meeſt aan de zon bloot geſteld zyn. Haare gedaante is die van eene diſtelachtige ſtruik, omzet met veele groote doornen, van haar ſtam af tot aan de ſtruiken toe, aan welken eenige bladeren komen, als die van het *Klimop*. De plant zelve is rond met eenige knoeſten; van onder is zy twee of drie duimen dik, en loopt ſpits toe tot den kruin, die zeer dun is. Wanneer ze jong is, is zy van eene donker-

groe-

groene kleur; maar als zy rypgeworden is, wordt zy geelachtiger. Zy is zeer ſponsachtig en gemakkelyk te ſnyden; haare ſmaak is zeer bitter. De inlanders leggen een ſtuk van de grootte en dikte van een dukaton in wat brandewyn, die zy opdrinken, en haare uitwerking miſt nooit.

Het Eiland *Rotty* ligt, omtrent tien mylen ten Zuid-weſten van *Coupang*, en is negen mylen lang, en twee en een halve breed. Men telt er vyftien Rykjes, waar van *Termano*, daar de Tolk der Hollanders woont, het voornaamſte is. Dit Eiland is boven alle de anderen zeer vruchtbaar, en geeft veel ryſt, gierſt, en ook veele zoorten van wild, en hoornvee. De inwooners zyn beter gemaakt, en derzelver vrouwen ſchooner, dan de Timoreezen, en hunne taal is veel aangenaamer, dan die der nabuurige Eilanden. Het Eiland *Rotty*.

Schoon de Hollandſche Geeſtelyken er, van tyd tot tyd, komen doopen, hebben deeze Eilanders geen het minſte begrip van den Chriſtelyken Godsdienſt; zy laaten zelfs ongaerne hunne

kinderen doopen, en zy krygen zoo weinige onderrichtinge, dat het moogelyk beter ware, hen te laaten in eene volkomene onweetenheid: te meer, daar zy zich dagelyks bezoedelen met de allervuilſte welluſtigheden, en daarin van haare tederſte jeugd, als 't ware, worden opgebragt.

Dit Eiland is, door de Natuur zelve, zoo wel verſterkt, dat men het met moeite zoude overmeeſteren. De meeſte Negeryen zyn gelegen op de hoogſte bergen, en van eenen zeer ongemakkelyken toegang. De inwooners worden gehouden voor veel moediger en onderneemender, dan die van Timor; en de Hollanders hebben reeds, meer dan eens, de droevige bewyzen van hunne wraakzucht en bloeddorſtigheid ondervonden.

Merkwaardige klippen.

Daar zyn, op de kuſt van *Termano*, twee groote klippen, 350 roeden van elkanderen afgeſcheiden; zy verbeelden zich, dat deeze twee rotzen man en vrouw zyn, en dat het waarneemen van der zelver huwelyks-plichten, in den omtrek van *Termano*, ſterke ſtormen of zwaare aardbeevingen verwekt; Een klee-

kleene rots aan den voet van die zy voor de vrouw aanzien, is zelfs volgens hun gedachten, uit dat zoogenaamde huwlyk, voortgeſprooten.

Wanneer een Kaaiman een nabeſtaanden van den koning, of van eenen der grooten van het Ryk, heeft weggehaald, kondigen zy den Kaaimannen den oorlog aan, en maaken wederom met hun den vrede, met even zoo veele plegtigheden, als of zy met een der nabuurige volkeren te doen hadden.

Schoon zy een overvloed van ryſt en gierſt hebben, gebruiken zy dezelven niet voor hun dagelyks voedzel; zy kooken een zoort van ſtroop, met ſap, dat zy drukken uit de bloem van den Jager-boom (*), deeze ſtroop, met water gemengd, ſtrekt hun te gelyk tot ſpyze en drank; zoo ras een kind ter waereld komt, wordt hem dezelve reeds gegeeven, om er hem aan te gewennen.

De Jager-boom is zeer gemeen op dit Eiland, dus kan een ieder zich van

* De Jager-boom is een zoort van Palm-boom.

deezen drank voorzien, die, in tyden van hongersnood of belegering, zeer dienſtig is. Men heeft meer dan eens eene Negery een beleg, een maand lang, zien uithouden, zonder eenig ander voedzel dan te hebben.

De Vreemdelingen, die hem niet gewoon zyn te drinken, raaken er van aan den afgang. Zy weeten er ook een zoort van brandewyn van te ſtooken, die, veel van arak heeft: en laaten ze ook uitgiſten in ledige doppen van kallebaſſen, waar in zy zekeren wortel doen, die hunne geile luſten ſterk opwekt. Deezen drank noemen zy *Laaro*. Mannen en vrouwen gebruiken dien tweemaalen daags; hy zweemt veel naar den Cyder, die in Europa van appelen gemaakt wordt.

Zy zyn groote liefhebbers van het drinken van bloed; want, als zy een buffel of een varken ſlagten, mengen zy van het bloed onder dien drank, en eeten verders het beeſt, op eene ſlordige wyze; ſnydende een ieder zoodanig een ſtuk, als hy noodig acht, om zyn honger te boeten, van den dooden

den romp, het welk hy, op een weinig vuur, gaar braadt.

Ten Weſten van *Rotty* liggen verſcheidene kleene Eilanden, onder welken, dat van *Dao* het voornaamſte is. De anderen zyn van te weinig aanbelang, om er van te ſpreeken. De inwooners van *Dao* zyn de goudſmeden van alle de nabuurige Eilanden, en ſchoon zy byna geenen der noodige gereedſchappen bezitten, zyn zy vermaard, om de netheid, met welke zy het goud bewerken. De geringſte ingezeten draagt ten minſten een gouden ketting om zynen hals. Het Eiland *Dao*.

Het Eiland *Savo*, dat ten Weſt-Zuidweſten en vier-en-twintig mylen van *Coupang* afligt, word gerekend agt mylen groot, en drie en een halve breed te zyn. Het zelve is verdeeld in vyf Rykjes, waarvan *Timo* het voornaamſte is, en welkers Koningen onder het beſtier van onze Maatſchappye ſtaan. Zy kunnen te zamen ongeveer vier duizend gewapende mannen op de been brengen. Het land is er niet bergachtig, en weinig met hout bewaſſchen; de Inwoo- Het Eiland *Savo*.

ners

ners, die veel naar die van *Rotty* gelyken, behalven, dat hunne vermaaken en welluſtigheden zoo onbeſchaamd niet geoeffend worden, zyn welgemaakt, en worden ook voor vernuftiger en dapperder gehouden, dan hunne nabuuren.

Het land brengt veel ryſt, gierſt, buffels en paerden voort; met deeze laatſten dryven zy ſterken koophandel op *Coupang*. Hunne huizen zyn allen gebouwd van jager-hout; en zy maaken dezelfde ſtroop van dien boom, als die van *Rotty*; doch zy gebruiken die, met meer maatigheid, en niet als hun voornaam voedzel. Wanneer zy eene wonde hebben, leggen zy op dezelve niets anders, dan een ſtuk verſch ſpek, dat zy dagelykſch verwiſſelen, tot dat de wonde geneezen zy.

Wyze van hunne Koningen of Grooten in de graſtede te leggen.

Zy leggen zommigen hunner dooden zittende in derzelver graſtede, op eene wyze, dat de kin aan de knien raake, echter is deeze gewoonte een eerbewys onder hen; en wordt niet in acht genomen, dan voor eenen overleedenen koning, of eenen onderdaan, die, in zyn leeven, groote bewyzen van dapperheid gegeeven hebbe.

In

In de negery van *Seba* is een zwaare ſteen, dien zy voor heilig houden. Wanneer zy iets met eede moeten beveſtigen, gaan zy naar die plaats, en doen den eed onder het aanraaken van dien ſteen. Zy verhaalen, dat verſcheidene, onder het zweeren, zyn dood gebleeven; en dat hy in tweën gebarſten is, op zekeren dag, dat iemand, die van overſpel beſchuldigd wierdt, zich wilde zuiveren, door eenen eed, op den zelven te doen. Dit is zeker, dat hy geſpleeten is. Byzondere ſteen.

Hunne liefſte ſpyze is hondenvleesch; ook is het het dier, dat zy het meeſt offeren, in gewigtige voorvallen. Men moet echter uitzonderen die van 't Rykje *Liaè*, die, van de vrouwelyke zyde, afkomſtig zyn van de Koningen van *Timo*, en geen hondenvleesch eeten, om dat zy zich verbeelden, dat wie hunner van het zelve at, ziek zoude worden. Spyze.

De Koning van *Timo*, van de mannelyke zyde afkomſtig, heeft veele voorrechten, en ontvangt byzondere eere, als zynde de voornaamſte van het Eiland,

land, de jegenswoordige, *Siehe* genaamd, is een man van 75 jaaren, die, er reeds vyftig heeft geregeerd, en altoos getrouw aan de Maatſchappy is geweeſt.

Ieder Ryk heeft een perſoon, die te gelyk prieſter en uitvoerer van de Rechts-vonniſſen is. Hy is het ook, die de ingewanden der dieren, wanneer zy geofferd worden, bezichtigd. Hy draagt altoos, in alle groote plechtigheden, eenen grooten ſaber, en wanneer iemand ter dood verweezen wordt, is het zyn plicht, om de ſtraf-oeffening te verrichten. Uit hoofde van hunne bekende dapperheid, onderneemt het Hollandsch Opperhoofd van *Timor* niets van gewigt, of hy heeft twee à drie honderd *Savoneezen* in zynen dienſt. Zy dienen hem vrywillig, om dat zy genoeg belooning vinden in den buit, dien zy maaken; want natuurlyk zyn zy tot roof en plundering genegen.

Zy zyn even ſterk gezet op hunne gouden vercierzelen, als die van *Rotty* en *Timor*; de Grooten draagen Elpenbeenen arm-ringen, en gouden hals-

hals-kettingen. De gemeenen gaan eenvoudig gekleed, en maaken hun meeſte werk van eenen fynen neus-doek, dien zy om hun hoofd ſlaan.

Zy beſtryken zich het lighaam met oliën van welriekend hout, en vooral van den noot-muscaad, waar van zy veel werks maaken, en laaten, reeds op hun achtſte of tiende jaar, hunne tanden veilen, om die van gelyke grootte te hebben. De vrouwen draagen eenen gordel, om het lyf, van zwarte of geele koraalen, twaalf of veertien vaêmen lang.

Hunne wooningen zyn gemaakt, als die van *Rotty*; maar zy onderhouden dezelven beter en zindelyker, gelyk zy ook minder haveloos, in hunne ganſche leevenswyze, zyn.

Men plant, op dit Eiland, veel tabak, die er zeer wel voortteelt, en voor den beſten van dien ſtreek gehouden wordt.

Twintig mylen van *Coupang* ligt het bergachtig en onvrugtbaar Eiland *Solor*, Het Eiland *Solor*.

lor, dat agt mylen lengte heeft. Op *Lawaijang*, dat de voornaamſte Negery is, hebben de Hollanders het Fort *Fredrik Hendrik*. De meeſte Inwooners, die langs de kuſten woonen, zyn van den Mahumedaanſchen Godsdienſt, ſchoon zy weinig van denzelven weeten; landwaards in, hebben zy er in 't geheel geenen. Hunne huizen zyn gemaakt van bamboezen, die zeer menigvuldig op dat Eiland zyn.

Daar is op *Solor* een groot vertier van yzer, oliphants tanden, zyden patholen, en andere ſtoffen, welken de inwooners verruilen tegen ſlaaven, wasch, amber, vogelnestjes, oly en traan van visch, en andere producten.

Zy zyn goede Zeelieden, ook moet de Koning van *Lamakeira* honderdvyftig van zyne onderdaanen, ten dienſte van de Maatſchappy, te *Coupang*, onderhouden: En op de kuſt van dit, en eenige nabuurige Eilanden, is de viſſchery der Noord-kapers, die byna, op dezelfde wyze, geſchiedt, als de Walvisſch-visſchery. Behalven dat zy er veel oly van kooken, hebben zy somtyds het geluk, van een ſtuk amber in de blaas

van

van den noordkaper te vinden, die thans op eenen zeer hoogen prys is, om dat er de Soloreezen, 't zedert eenige jaaren, de waerde van hebben leeren kennen. In vorige tyden, lieten zy dezelven opkooken, en gebruikten het afkookzel, tot het smeeren van hunne vaartuigen. Zommigen echter werpen dezelven weederom in zee, uit hoofde van hunne bygeloovigheid.

Zy maaken vooral veel werks van oliphants-tanden, en in dezelven beſtaat hunne voornaamſte rykdom. Zy laaten zich die nadraagen, als hun grootſte cieraad, wanneer zy een bezoek gaan afleggen.

Zy gaan ook handig om met den ſabel, het ſchild, de pyl en den boog. Velen van hun kunnen het Arabisch leezen en ſchryven.

Aan de punt van het groote Eiland van *Floris*, ten noord weſten van *Solor*, ligt de negery *Larentoeka*, die van de zwarte Portugeezen op *Timor* afhanglyk is. De Portugeeſche zendelingen,

hebben er veele Chriſtenen gemaakt. Daar is dicht by deeze negery, boven op een berg, een wel van warm water, die van eenen zwavel- en ſalpeterachtigen grond omringd, en waarſchynlyk oorzaak is van de aardbeevingen, die men er, van tyd tot tyd, gewaar wordt.

Die van *Solor* bedienen zich van het ſalpeter en den zwavel, die in hun Eiland gevonden worden, tot het maaken van buskruid; maar vermits zy dezelven niet wel weeten te zuiveren, noch te mengen, heeft hun kruid de kracht niet van het onze, en wordt altoos vochtig, wanneer er ſlechts lucht bykomt.

Daar liggen nog veele kleene Eilandjes, dicht by *Solor*, als *Adenara*, *Lomben*, *Panter*, *Ombaije* en meer anderen, die niet onder het gebied of de beſtiering van het Opperhoofd van *Timor* ſtaan, en niet bezocht worden, dan door eenige weinigen, die er handel op dryven.

Het Eiland Sumba.

Het laatſte Eiland, dat onder het gebied der Hollanders ligt, is dat van *Sumba*, dat 55 mylen lang en 12 breed is;

is; hebbende het Eiland *Floris* ten Noorden, dat van *Savo* ten Zuid-Oosten, en ten Noord-weſten dat van *Bima*. De meeſten van deszelfs Koningjes waren voorhenen onder de beſtiering, of ten minſten leenmannen, van de Maatſchappye; maar behalven die van *Manielly*, hebben zy zich allen aan die gehoorzaamheid onttrokken; en men heeft hen meermaalen, doch vruchteloos, wederom onder dezelve zoeken te brengen. Dit Eiland wordt ook het *Sandelbosch-Eiland* genaamd, doch zonder rede; want, ſchoon er dit hout wel groeit, is het er echter minder gemeen, dan op *Timor*, en met het zelve wordt geen de minſte handel gedreeven. Men zal ook veele moeite hebben, om de Inwooners tot het kappen der boomen, over te haalen; om dat zy ſtellen, dat de zielen der overleedenen zich, in den eenen of anderen boom, herbergen; en hen daar toe te dwingen, zoude noch minder raadzaam zyn, om dat hun Eiland, uit de natuur zelve, zeer ſterk, en het land bergachtig is.

De *Capas* groeit er zoo overvloedig, dat men ze byna voor niet heeft. Kattoen.

De *Endeneezen*, *Boutoneezen* en *Maccaſſaaren* ruilenze tegen blauw linnen, neusdoeken en geweeren. Daar is ook een zandbank, ten weſten van het zelve, waar de laaſtgenoemden jaarlyks *Tripan* komen viſſchen. Men vindt er *Caret* langs de kuſten, en zy dryven ook handel in ſlaaven.

Visch, die naar China gevoerd wordt.

Er groeit op dit Eiland een boom, welks baſt geſlaagen en gedraaid, gelyk men de hennip doet, een alleriterkſte zoort van touw geeft.

De Landäart is er wreed, en zeer genegen, om tot wanhoop te vervallen. Zy neemen dikwerf het beſluit, om zich te verhangen, wanneer zy de minſte rede van misnoegen hebben. Voor het overige zyn zy hoog van geſtalte, maar kwaalyk gemaakt; lafhartig in den kryg, en nooit ſtaande voor ſchietgeweer; ten zy zy ſterk verſchanſt liggen. Zy hebben geene andere wapenen, dan hunne pielen, ſchilden en ſabels, waar mede zy handig zyn; ook zyn zy goede Ruiters. Zy hebben eene menigte van paerden, buffels, varkens, en wild. Men heeft er, onder het

het gevogelte, Faiſanten, en de *Maléou*, die op *Ambon* zeer bekend is; en een vogel met eenen dikken bek, die de Hollanders *Jaar-vogel* noemen, om dat men zyne jaaren kent aan het getal der knobbels, die boven op zynen bek waſſchen. (*)

De zuid-kuſten van dit Eiland zyn zeer ſteil, en de zee zeer diep; het geen de aanlanding van dien kant gevaarlyk maakt. Aan den noordkant, vindt men, tuſſchen de bergen, en wat diep landwaards in, groote vlaktens van fyn zand, waar in noch boom noch ſtruik groeien.

(* Men zal meer dan eene zoort van zulke Grootbekkige Vogels, uit de verhandelingen van dit Genootſchap, by vervolg van tyd, leeren kennen.

VERZAMELING

van eenige

TIMOREESCHE WOORDEN.

Eén . . .	*Eſſa.*
Twéé . . .	*Noua.*
Drie . . .	*Fenou.*
Vier . . .	*Haa.*
Vyf . . .	*Nima.*
Zes . . .	*Ney.*
Zeven . . .	*Itou.*
Acht . . .	*Fanou.*
Negen . . .	*Senauu*
Tien . . .	*Boua eſſa.*
Elf . . .	*Boua eſſa meſſa:*
Twaalf . .	*Boua eſſa noua &c.*
Twintig . .	*Boua noua.*
Dertig . .	*Boua Fenou.*
Honderd . .	*Natou meſſa.*
Duizend . .	*Niffou.*
God, . .	*Ouſſi nenou.*
De Zon, .	*Nenou.*
De Maan,	*Founan.*
De Sterren,	*Fioun.*
De Aarde,	*Neyn.*
Het Vuur,	*Ayi.*
De Donder,	*Nalotto.*

De

De Regen, . . .	*Onlan.*
Warm, . . .	*Manas.*
Koud, . . .	*Maniki.*
De Zee, . .	*Taſſi.*
Een Rivier, . .	*Noé.*
Een Eiland, . .	*Nouſſa.*
Viſch, . . .	*Ikan.*
Een Kaaiman, .	*Ney beſſy.*
Een Koning, . .	*Nay Suffa.*
Een Beſtierder,	*Siſi maka toua.*
Een Heer, . .	*Oeſſi.*
Een Gem: man,	*Atoni.*
Een Slaaf, . .	*Ate.*
Eene Vrouw, .	*Bifein.*
Een Kind, . . .	*Liakalyko.*
Een oud Man, .	*Atony mnaſſi.*
Een Europeeſch,	*Kaſſe mouty.*
Een Vyand, . .	*Méo ouff.*
Een Vriend, . .	*Auk bekenou.*
De Dood, . . .	*Maté.*
Ziek, . . .	*Naméen.*
Een Toveraar, .	*Mnaani.*
Een Wortel, .	*Baaf.*
Een Boom, . .	*Au ouf.*
Een Blad, . . .	*Haunau.*
Fruit, . . .	*Au fona.*
Een Boſch, .	*Naſſi.*
Betel, . . .	*Poua.*
Sirie, . . .	*Manous.*

Coco, . . .	*Noa.*
Mangas-boom,	*Oupon.*
Limoen boom,	*Moukè.*
Aardappelen, .	*Lakou.*
Tabak, . . .	*Shaut.*
Lange Peper, .	*Onnors.*
Zout, . . .	*Maſſé*
Brandewyn, . .	*Touak k ſſi.*
Siroop van touak,	*Oony.*
Honing, . .	*Oni au.*
Een Vaartuig, .	*Pnauw ouſt.*
Een Caroot, . .	*Pnauw kalykø.*
Een Huis, . . .	*O uny.*
Een Ryſtveld, .	*Ana euy.*
Water, . . .	*Euy.*
Hout, . . .	*Au.*
Een Paard, . .	*Bekaſi.*
Een Büffel, . .	*Eyjaé.*
Een Varken, .	*Faſi.*
Een Hond, . .	*Aſſou.*
Eene Kat, . . .	*Meouk.*
Eene Vogel, . .	*Kolok.*
Eene Geit, . .	*Bibi.*
Kyſt, ...	*Any.*
Turkſch koorn,	*Pena.*
Waſch, . . .	*Liling.*
Sandelhout, . .	*Aumeni.*
Eene Munt, . .	*Lapea.*
Goud, . . .	*Tanoni manatou.*

Zil-

Zilver, . .	*Tanoni Pouti.*
Koper, . . .	*Netimera.*
Yzer, . . .	*Beſſi.*
Lood, . . .	*Noopens.*
Oly, . . .	*Mina.*
Een Snaphaan, .	*Kenak.*
Kruid, . . .	*Oupak.*
Een Sabel, . .	*Sonmi.*
Eene Piek, . .	*Aoni.*
Eene Boog, . .	*Anit.*
Eene Pyl, . . .	*Betas.*
Een Snoeimes, .	*Fena.*
Een Byl, . . .	*Faany.*
Een Mes, . . .	*Beſſi.*
Eeten, . . .	*Taa.*
Drinken, . .	*Minum euy.*
Slaapen, . . .	*Toupa.*
Kwaad, . . .	*Kana leko.*
Groot, . . .	*Naaek.*
Kleen, . . .	*Kalyko.*
Wit, ...	*Mouti.*
Zwart, . . .	*Metom.*
Rood, . . .	*Taſſa.*
Geel, . . .	*Ouki.*
Groen, . . .	*Mate.*
Blaauw, . . .	*Itam.*

BESCHRYVING
VAN HET
EILAND
BORNEO,
voor zo verre het zelve, tot nu toe, bekend is,
DOOR
Mr. J. C. M. RADERMACHER.

§. I.

Inleiding.

Myn oogmerk is niet te herhaalen, 't geen VALENTYN (*a*) in zyne Beſchryving van India, of SALMON, (*b*) in den *Tegenwoordigen Staat van alle Volken*, over *Borneo*, en vele anderen (*c*) gezegd hebben; maar aan den Leezer mede te deelen de nieuwe ontdekkingen, welke ik gelegenheid gehad heb, te krygen, over dit Eiland, en die ik

(*a*) Zie het III. Deel van den Druk 1726.
(*b*) Zie het II. Deel van den Druk 1739.
(*c*) By voorbeeld de Heer PREVOT, in zyne Hiſtoriſche Beſchryvinge der Reizen, 18. Deel. pag. 150. De Abt DE LA PORTE, in den Nieuwe Reiziger, 4. Deel. pag. 86. enz.

ik meeſt verſchuldigd ben aan den Heer WILLEM ADRIAAN PALM, Koopman en Reſident te *Rembang*.

§. II.

Gelegenheid. Het Eiland *Borneo* ſtrekt zich, van de vier Graden Zuider- tot de acht Graden Noorder-breedte, en van 150. tot 158. Lengte: en is dus lang 187, en breed 127 mylen. Door deszelfs ligginge, verſchilt het weinig van de luchtſtreek van Java, als alleen daar in, dat het weinig bergen heeft, en doorgaans een modderachtig ſtrand, 't geen zich, tot 12. en 15. mylen, en, op ſommige plaatzen, meer landwaards in, uitſtrekt Edoch 't geen verder landwaards in gelegen is, zou vruchtbaar zyn, indien de Inlander, door luiheid, niet liever zich ophield, met wat Goud en Diamanten te zoeken; om daar voor, van Java, het noodig voedzel te krygen. Het middelſte gedeelte van het Eiland beſtaat in een zeer hoog en en wyd uitſtrekkenden Kriſtalyn-berg; alzoo genaamd, om dat er een meenigte Kriſtal aan deszelfs omtrek gevonden wordt. Aan den voet van dat gebergte, vindt men de groote bin-

binnen-zee: en uit die zee komen alle rivieren, die het Eiland alomme besproeyen. De ware Inboorlingen zyn de *Biajos*, (*d*) ook *Dajakkers* genaamd, die de binnelanden bewoonen: terwyl de Stranden bezeeten worden, door een mengelmoes van *Maleyers*, *Javanen* en *Maccassaaren*.

§. III.

De Nederlanders zyn, in den jaare 1608. reeds gezeeten geweest, te *Landac* en *Succadana*: daar een zeker BLOEMERT, als Resident, zich toen onthield. De Portugeezen, zegt de Abt RAYNALD, in zyne *Histoire Philosophique et Politique*, I. D. p. 177. hebben er zich reeds, omtrent het jaar 1526, willen nestelen; vereerende aan den Vorst eenige stukken fraay tapyt. Maar dees, zoo hy voorgaf, vreezende, dat de man-

Ontdekking der Europeezen.

(*d*) JACOB JANZE DE ROI. in zyne Reis van A. 1601, gedrukt in de *Aanmerkingswaerdige Voyagien* in folio, by *P. van der Aa* te Leiden, noemt dezelve *Viadjes*. Deszelfs Reis-togt behelst meest, het geene hem dagelyks is voorgekomen: en geeft weinig licht aan de Landbeschryving.

mannen, in het tapyt geweeven, hem verworgen zouden, wilde de vereering niet aanneemen. Deze Landen, die, van oude tyden af, den Koning van Bantam toebehoord hebben, zyn, door dien Vorſt, in den jare 1778, aan de Nederlandſche Ooſtindiſche Maatſchappye in eigendom geſchonken: die, hare Loge op *Pontiana*, tuſſchen *Landac* en *Succadana* gelegen, heeft opgerecht. In 1706. hebben de Nederlanders reeds handel op *Banjermaſſing* gedreeven, en denzelven, tot vyfmalen toe, hervat. Doch, in den jare 1747. is 'er, de laatſte reize, poſt gevat: en het uitſluitend verbond met den Vorſt gemaakt, 't geen, zonder afbreekinge, tot heden toe in ſtand blyft; zynde de Veſting der Compagnie aldaar, *Tatas* genaamd. De Engelſchen zyn, eenige jaren, gezeeten geweeſt, op *Succadana*, tot in het jaar 1694; toen zy het in 't geheel verlaaten hebben. Op *Banjermaſſing* zyn zy, van het jaar 1700. tot 1706, op verſcheide reizen, gezeeten geweeſt; doch, in het laatſtgenoemd jaar, is hare Loge afgeloopen: en zedert hebben zy *Borneo* geheel verlaaten.

§. IV.

§. IV. Het Ryk van *Banjermaſſing* is wel het grootſte van dit Eiland, en ook het voornaamſte; door het verbond van den Vorſt met de Ed. Compagnie, en door deszelfs ſchoone Rivier, in welke Vaartuigen van 100. voeten kunnen vlooten, die 12. tot 13. voeten diep gaan: moetende, die grooter zyn, by *Tabaniauw*, aan den mond der Rivier, blyven liggen. De thans regeerende Vorſt noemt zich *Soeſoehoenan Natahalam*; doch heeft de Regeering aan zynen oudſten Zoon, onder zyn toezicht, opgedraagen, met den naam van *Sulthan Sleeman Schahidullach*. Het Hof, dat, voor heen, te *Cayoe-tangie*, zyn verblyf hield, is, zedert het jaar 1771, naar *Marthapoera* opgebrooken: alwaar de *Soeſoehoenan* eene groote Stad heeft aangelegd, en eene zeer breede rivier laaten graaven, in twee deelen, verdeeld: en teffens den naam van *Martapoera*, in *Boemie Kintjana*, veranderd. Strandvolkeren.

De Inwooners van die Stad worden begroot op . 1800 kopp.

De verdere Steden en Dorpen, in dit Ryk, gelegen, zyn de volgende:

Ca-

Deze zyn de plaatzen, landwaard in gelegen, en het Mahomedanendom toegedaan.

Cajoetangie, wier inwooners men begroot op . . .	200	kopp.
Tatas, of *Banjermaſſing* .	2000	=
Coeien, of oud *Banjer* . . .	100	=
Lekrompy en *Lujong* . . .	500	=
Pamankée .	100	=
Brambang .	80	=
Moira Bahan .	50	=
Songie Bennar	40	=
Labouang Amaas	60	=
Taping, . . .	100	=
Nagara, . . .	550	=
Benois Ampat	90	=
Caljong Campang	200	=
Amontey .	520	=
Calona . .	120	=
Manapang .	120	=

En deze langs het ſtrand, om de Zuid van de Rivier, en mede door

Molucque .	200	kopp.
Tabenjouw .	140	=
Blanang .	90	=
Tambangen .	80	=

Ma-

Mahomedanen bewoond. { *Takiesong* . 50 kopp.

Verder westwaaards van de Rivier vindt men de volgende:

Sibangoe heeft 1000 Tjattjas.

Byadjo, of *Dajak katjiel* heeft 50. Negeryen: en ieder derzelve een onnoemelyk getal Inwooners.

Byadjoe, of *Dajak Bezaar*, heeft 734. Dorpen, welker menigte van Inwooners al even onmogelyk zyn te bepaalen.

Mandawee word bepaald op . . . 200 kopp.

Buiten duizenden van *Dajakkers*.

De Regent wordt genaamd *Kjey Ingebaij Soeradi Radja*.

Sampit wordt begroot op 400 kopp.

Behalven de *Dajakkers*, onder den Regent *Kjey Ingebay Soedi Ratta.*

Pamboang word gereekend, als *Sampit* 150 " "

En de *Dajakkers* als boven, staande dezelve onder *Radeen Jaya.*

Cota Ringin begroot men op . . 600 " "

Buiten de *Dajakkers*, welker getal onmogelyk is naar te gaan. De Regent noemt zich *Ratoe Cotta Ringin.*

Dus dit Ryk van *Banjer* 8540 Mahomedanen zoude uitleveren: ongeagt de *Dajakkers*, die alleen vele duizenden uitmaaken.

De

De

gemeenſte Woorden,

IN HET

BANJAREES,

zyn de volgende:

's Morgen'svroeg	*Eſoeg Eſoeg.*
's Avonds - -	*Bagi Hita.*
's Nachts - -	*Malang.*
Donker - -	*Cadap.*
Water - - -	*Banjoe.*
Zout - - -	*Hoedja.*
Peper - - -	*Sahan.*
Padie, Ryſt -	*Pannée.*
Ik - - - - -	*Cola.*
Gy - - -	*Indieka.*
Gezegd - - -	*Oijour.*
Hy - - -	*Siedien.*
Hy heeft gezegd	*Oijour Siedin.*
Digte by - -	*Parah Parab.*
Een graf - -	*Paſirathan.*
Een Jongetje -	*Sie Boetoe.*
Een Meisje -	*Sie Diang.*

En hunne levenswys en plegtigheden zyn, omtrend, gelyk aan die der andere Mahomedanen.

De Loge der Maatſchappye ligt aan het uiteinde van de Negery *Tatas* of *Banjermaſſing*, aan de weſt-zyde van de Chineeſche ſpruit (doorden Inlander *Claijang* genaamd) even beneden de ſpruit, die naar oud *Banjer* (ook wel *Banjermaſſing* genaamd) loopt: en beſtaat in een vyfhoekig gepaliſſadeerd Fort: aan de Rivier, of de ooſt-kant, met drie, en, achter aan de land- of weſt-zyde, met twee bolwerken voorzien.

De Handelwaren, in het Banjareeſche vallende, beſtaan uit peper, goud, doch gemeen van alloij, en meeſt ſtofgoud, diamanten, hand- en bindrottings, vogelneſtjes, eerſte zoort, wasch, ſtroomatten, *Toedongs*, *Pedra del Porco*, *Bezoar*, drakenbloed, yzer en kaymatten.

Daar en tegen trekt dit Land weder ſterk langwerpige agaatſteenen, in zoorten, roode agaate ringen, koraalen in zoorten, Chineeſche waren, als, onder andere, grof porcelein, ruwe en andere zyde &c. amphioen, doch ter ſluik; alzoo de Keizer 't gebruik

bruik daar van zeer ſterk verbiedt; lywaaten en kleedjes van allerhande zoorten: en verder al wat Java uitlevert.

't Gewicht is aldaar eene *Matta bourong*, doende drie derzelve een *Ula*, 6. *Ulas* een *Maas*, en 16. *Maas* een *Tikal*, of once.

Van *Cotta Ringin*, verder noordwaards aan, komt men aan het Ryk *Mattan*, op 1. gr. 15. min. Zuider Breedte: vervolgens aan *Succadana*, op 0. gr. 50. min. Zuider Breedte.

Verder noordwaards vindt men de rivier van *Pontiana*, die, met vele monden, onder de Linie, in zee valt.

Deze rivier verdeelt zich, 7. à 8. mylen boven den mond, in twee ſpruiten. De zuidelykſte tak behoort onder *Pangerang Joſep*, door de Nederlandſche Compagnie, in 1778. tot Sulthan van *Saſango* en *Pontiana* verheeven, onder den naam van *Sarief Abdulla Rachman.* Hy is een zoon van den *Panebahan* van *Mampawa*, en is

getrouwd met, doch nu geſcheiden, van de Zuſter des Konings van *Banjermaſſing*, *Ratoe Sarib Anom*, bezittende hy *Pontiana*, gelegen op NBte. o. gr. 20. min. en *Sangauw* of *Sagango*, op de zuider arm der rivier, gelegen op o. gr. 10. min. NBte. Zyn Ryk ſtrekt zich verre binnen lands uit. By 't aanweezen van den Heer PALM, kwam 'er een zyner onderhoorigen, de Koning van *Gascaro*, wel honderd mylen landswaards gelegen: in welk land eenige Pilaren gevonden worden, drie voet hoog en drie voet breed, met Europeeſche Karacters beſchreeven, waar van men de figuren nog verwacht. De rivier heeft, aan den mond, 12. voeten; by ſpring, 16. voeten waters, zoo dat de Barquen en Chialoupen gemakkelyk, voor Compagnies Loge, kunnen aankomen.

By *Pontiana*, heeft men 12 uuren tyds noodig, van den mond der rivier tot aan de Loge.

Pontiana en *Saſango* geeven goud, tot 20. ropyen 't reaal, wasch tot 20. Rds. 't Picol; vogelneſtjes, paarlen, ſago, diamanten, tin en yzer. Daar

en

en tegen zyn 'er allerlei levensmiddelen en lynwaten getrokken, doch voornamentlyk ryſt, waar van de *Cooijang* van 4500. ℔. voor 4. Realen gewichts aan goud verkocht wordt. En het zout, tot 25. Spaanſche Realen, de *Coijang*. De Thermometer blyft 'er van 82. tot 94. graden: en de regens en nevels zyn 'er, in de regen mouſſon, menigvuldig.

Landak is gelegen op den noorder tak der rivier van *Pontiana*, omtrend 17. mylen opwaards, op o. gr. 35. min. NB^te.

In den jaare 1608, heeft hier, reeds, een Reſident van de Maatſchappye gelegen. Nu onlangs, in 1778, is het weder onder derzelver gehoorzaamheid gekomen. Zy heeft 'er, tot Regent, benoemd den *Pangerang Saidja Nata.*

De koopman PALM, had gelegenheid, op zyne reize naar *Landak*, in de maand July 1779, de *Biajoos* of *Dajakkers* volkomen naar te ſpeuren, en zelfs de goud en diamant mynen te bezichtigen: hebbende hy ook het geluk gehad, op zyne

te rug reize, de zoo verlangde groote zoort van Orang Oetang te vangen. Ik laat hier zyn Journaal gedeeltelyk volgen.

Ao. 1779. RELAAS van het voorgevallene, geduurende de Reize van den Heer PALM, naar *Landak*.

Den 7. July des namiddags om 5. uuren vertrokken wy, nevens de Tommongongs, *Mankoe Boemie* en *Boesoe*, die, als zendelingen van den Prins van *Landak*, herwaards waaren gezonden, met agt lange Praauwen of Joukons, naar *Landak*; neemende tot gezelſchap mede den Zoon van Sulthan *Sarief*, met naame *Pangerang Caſſim*: en, na dat wy, om 6. uuren, de Rivier *Panhawan*, en, kort daarna, *Poelo Anjoet* (zynde een Eiland in 't midden der Rivier liggende, en omtrend een quart myl in zyn omtrek groot) beide ter rechter zyde, voor by waaren, maakten wy, ten 9. uuren, onze

vaar-

vaartuigjes in 't boſch vaſt, om aldaar den dag aftewachten.

Den 8. = = Met den dag onze reize vervorderende, paſſeerden wy, om 7. uuren *Qualla Tambanga* (zynde een Rivier, die, voor by *Trap*, naar *Mampauwa* loopt) ter linker zyde. Voorts zagen wy, dien dag, niets anders, dan ontoegangkelyke boſſchen en wilderniſſen, zoo wel als

Den 9. = = Wanneer wy, op den middag, *Salat Madure*, en, kort daarna, *Qualla Jeloe*, ter rechter zyde, voor by trokken.

Den 10. = = Niets dan wilderniſſen nog ziende, paſſeerden wy, om 9. uuren *Qualla Janouang*, en, een uur daar na, *Qualla Sanga*, beiden ter linker zyde.

Den 11. = = Nog niets anders, dan wilderniſſen voor by varende, kwamen wy echter op

Den 12. = = met het aanbreeken van

den dageraad, aan de zoogenaamde *Ladangs*, of Tuinen, waar, hier en daar, een huisje van de wilde *Biadjoos* ſtond. Wy gingen in eenige derzelven, alwaar, zoo wel de Mannen als Vrouwen, enkel met een kleedje, van omtrend een hand breed, voor haar ſchaamelheid, liepen, zynde voor het overige geheel naakt: zelfs de Vrouwen niet eens haren boezem bedekkende. Zy booden ons meeſt alle een handje vol ryſt aan, waar voor wy hun bedankten, en, met eenigen ſterken drank en hollandſche tabak, beſchonken; zy ongemeene liefhebbers daar van ſcheenen te zyn. Om 7. uuren 's avonds kwamen wy aan de oude Negery, genaamd *Jeryie* (van waar de *Pangerang* zedert twee jaaren is verhuiſd) en wy verbleeven aldaar, dien nacht.

Den 13. = = 's Morgens om 7. uuren vertrokken wy, van de oude Negery: voeren, om 9. uuren, de zoo genaamde Chineeſche Cam-

Campong voor by, en kwamen, om half tien uuren, by een ſteenen rif, dat over de ganſche Rivier zich uitſpreidt, en voor niemand, zelfs niet met kleine Jonkens, bevaarbaar is, door de zwaare watervallen en klippen, welke men hier bejegent.

Hier werden, aan alle de vaartuigen, drie en vier touwen, van wilde rottings gevlochten, gebonden, waar mede men ons, door de klippen, naar boven haalde. Om 12. uuren kwamen wy aan de woning van den Prins, alwaar wy, onder 't Salut van eenige Kanonſchooten, en 't ſpeelen op *Gambelans*, wierden ontvangen: en, na het nuttigen van een kopje Thee, wierd ons, allernaaſt zyn huis, een verblyfplaats aangeweezen; werwaards ons de Prins zelf begeleide.

De woning van den Prins is gelegen op eenen berg, 118. trappen hoog, op een uitſteeken-

kenden hoek, waar, ter rechter zyde, een rivier, die naar *Mampauwa* loopt, en ter linker zyde mede eene rivier, die in 't *Klakkatte* uitkomt, voorby ſtroomen: zynde beide deze rivieren mede vol van groote klippen, welke dezelve, voor groote Jonkens, onbevaarbaar maaken. Aan den overkant van deze rivier ligt, op iederen hoek, een berg; zoo dat geene Mogendheid in de Waereld in ſtaat is, hem hier uit te haalen. Ook bevinden zich, op 's Princen Battery, buiten eenige kleine metalen Stukjes, twee achtponders yzeren Canons: zynde 't eene, met het Amſterdamſch Compagnies Wapen, en 't andere, met het Deenſche, voorzien. Doch hoe zy die boven op de berg hebben gekreegen, kunnen wy onmogelyk begrypen, van wegens, de aanmerkenswaerdige ſteilte.

De Kleeding der *Landakkers* is even gelyk, met die der Maley-

leyers. Dan hunne Vrouwen, ja zelfs die van den Pangerang *Sitja Nata*, gaan alle, tot onder den navel toe; bloot draagende echter een ordentelyk Kleedje, om hun midden.

Den 14. = = gingen wy, verzeld van den Prins van *Landak*, de Goud-en Diamant-mynen bezichtigen: en lieten, in onze tegenwoordigheid, het Goud uit den aardbodem haalen.

Dus verre het verhaal van den Heer PALM.

Verder Noordwaards, het Strand volgende, vindt men *Mampauwa*, ſtaande onder den Panombahan *Moeſanoel Madrie*. Edoch die heeft de Regeering overgegeeven aan zynen Zoon *Guſty Maas*, die nog vier Broeders heeft. En de Onderdaanen van elk dezer, maaken tuſſchen de 1000. a 2000. *Tjattjars* uit.

Sam-

Sambas, onder een Sulthan, wiens naam my onbekend is.

Klakka, onder *Pangerang Kaya.*

Mokka, onder *Pangerang Diepa.*

De menigte van Inwooners dezer drie laatſte plaatzen is nog niet gebleeken. Men zegt, in het algemeen, dat derzelver getal niet groot zoude zyn, buiten de Dajakkers of Bergvolkeren. In dit Ryk vallen Goud en Diamanten; maar in zoo eene menigte niet, als in dat van *Banjer:* ook Rottings, Waſch &c. De Waren, aldaar getrokken, zyn allerhande Javaanſche Producten en Lywaten, in zoort. Doch het is thans niet raadzaam, op die plaatzen, te handelen; alzoo verſcheidene onvergenoegde Vorſten, als *Radjie Hadjie*, een Riouwſch Prins, *Pangerang Oesoep*, een Palembangſch Prins, en anderen meer, zich aldaar onthouden; en meeſt van den Zeeroof leeven.

Van *Mokka* tot *Borneo* zyn nog eene menigte van Negeryen, waar van de namen onbekend zyn: en die door Heidenen bewoond worden.

Bor-

Borneo is het Noordelykſte Koningryk van dit Eiland; en het ſtaat onder eenen Sulthan, die 'er zyn Hof houdt; en, onder wien, nog ſtaan de kleine Vorſten van *Mokka*, *Seribas*, *Klakka*, en *Palo*.

Op deze plaats wordt een voordeeliger Handel gedreeven. De Producten zyn Paerlen, Vogelneſtjes, Waſch, Slaaven, Ryſt en Kampher. De Borneoſche Kampher is de allerbeſte, en daarop volgt de Sumatraſche van Baros, welke beide, als een zuivere Gom, uit eenen, tot noch toe onbekenden, boom tyfert. Van de Borneoſche wordt, jaarlyks, omtrent 35. Picols van 125. ponden, tot 3200. Ryksdaalders, verkocht: en, van de Sumatraſche, 20. Picols tot 2200. Ryksdaalders. Doch de Japanſche, die uit de Bladen van een zoort van Laurierboom gekookt wordt, geldt niet meer, dan 50. Rds. het Picol. (*e*)

De

e) De Heer RAYNA, reeds aangehaad, vergiſt zich omtrent de Kampher: want hy zegt, in het I. Deel p. 236. dat dezelve uit hout gekookt wordt, en dat het pond acht honderd Livres koſt; dat zoude zyn 166. Rds. en dus het Picol Rds. 20750; 't geen ongerymd is.

De koopwaaren, aldaar getrokken, zyn Tin, Lywaten in zoort, en Javaanſche Producten, uitgezonderd Ryſt.

De Sulthan van *Borneo* is vry prachtiger, en meer gevreesd, onder zyn Volk, dan die van *Banjer*: maar ook getrouwer aan zyn woord en zyne vrindſchap, volgens het getuigenis van eenige Engelſchen, die er, met kleene Scheepen, weinige Lywaten, voor Peper, verruilen.

Tuſſchen *Borneo* en *Tidor* liggen

Balangan, dat onder eenen Prins van dien naam ſtaat; en wat verder,

Barouw, alwaar een Sulthan regeert.

De hier vallende Waren zyn Vogelnesjes, Tripangs, Waſch en Karret. Die hier getrokken worden, zyn Javaaſche Producten in zoort, en grove Lywaten. Hier na volgt

Dannuar, 't geen onder een *Dato* ſtaat, die *Beginda* genaamd is; en verder

Sa-

Samoeantee, onder *Dato Tommongong*: van daar komt men op

Cotee, daar een Sulthan regeert, onder den naam van *Adjie Oemoet.*

Ook liggen 'er, tuſſchen deze twee laatſte plaatzen, nog veele dorpen, waar van de namen onbekend zyn: De waren, zoo wel die hier vallen, als die er getrokken zyn, zyn de zelfde, als die van *Borneo.* Hier van dan komt men op

Apparkarrang, ſtaande onder Sulthan *Thoea;* en van daar eindelyk op

Paſſier, 't geen het laatſte Koningryk is: en thans onder de regeering ſtaat van Sulthan *Annóm.*

De Handelwaren, die hier vallen, beſtaan in Goud, Vogelneſtjes, Waſch en Bindrottings. Daar en tegen zyn hier getrokken allerhande Javaanſche Producten, in zoorten.

De inwooners van *Paſſier* zyn zeer weinig in getal; dewyl ze niet in ſtaat zyn, de *Boegineezen*, (die zich meeſter van de rivier, en dus van den handel gemaakt hebben) uit hun land te weeren. Deze *Boegineezen* zyn thans zonder Hoofd: zynde het zelve, met na-

me, *Adoe*, naar *Poelo Laut* vertrokken, met zynen aanhang, daar hy zich ſchynt te neſtelen. Van hier komt men, verder Zuid-Weſtwaards aan, op

Simpanahan, onder *Pangerang Prabo* ſtaande. Hier valt niets, dan weinige Vogelneſtjes en Stroomatjes: en hier is niets getrokken, dan levens-middelen. De inwooners zyn weinige. Van hier tot den hoek van *Salatang*, behoort alles onder den Koning van *Banjermaſſing*, zoo wel als de groote en kleine *Poelo-Lauts*.

§. V.

Biadjoos. Het Land van *Borneo* heeft, inwendig, zoo 't ſchynt, geene ryken; maar de Bergvolkeren komen, met hunn producten of negotie, naar de naaſtbygelegen ſtranden, ter markt.

BIADJOOS, of *Dajakken.*

1. Deze *Biadjoos*, die eene groote ſtreek lands, beweſten de Banjerſche rivier, en binnen lands bewoonen, zyn zeer

zeer ryzig van geſtalte en welgemaakt. Hunne vrouwen, welke zy nooit naar *Banjer* medevoeren, zegt men, dat ſchoon en blank zyn. De mannen beſchilderen zich met allerhande figuuren, by de heidenſche natien van dien oord, en om den Ooſt van Indië, gebruikelyk. Zy komen, te *Banjer*, Goud, Bindrottings en Ryſt verkoopen; waar tegen zy weder medeneemen eenige Chineeſche grove kommen en pierings, koperen en aarden waterpotten, of *tampayangs*, waar op de figuuren, by hun in achting, als Draaken, Slangen, &c. van buiten te zien zyn. De lywaten, by hun in fleet, zyn *Karrikams*, groote roode *Sourats*, *Moeris* bruin en blaauw, katoene *Patholen*, Balyſche kleedjes, Chineeſch en Javaanſch linnen, en wat glazen koralen.

2. By het verloſſen hunner vrouwen, ſpeelt de man voor vroedvrouw, zonder dat men 'er andere ceremonien waarneemt, dan dat een zeker bezweerder, genaamd *Balian*, onder het zingen en het ſlaan op een *Gindang*, der kraamvrouw eenige medicyn toereikt. Geboorte.

3. Als een Jongman eenige neiginge voelt voor een meisje, zend hy een Trouwen.

vrouwsperſoon derwaards, om de dochter, van hare ouders, te verzoeken. Edoch geene vrouw of jonge dochter zal hem toegang vergunnen, indien hy niet eerſt iemand den kop afgeſlaagen, en daar door blyken van dapperheid gegeeven hebbe. Als de toeſtemming verleend is, brengt de vryer, in perſoon, een ſlaaf of ſlavin, twee kleedjes en een waterpot, op welken de figuuren, by hun in achting, geteekend ſtaan, tot een geſchenk aan zyne aanſtaande bruid. De bruiloftsdag verſcheenen zynde, richten beide, bruid en bruidegom, ieder afzonderlyk, een feeſtmaal, ten hunnen huize, aan: na welk feeſt de bruidegom, in ſtatie, naar het huis van de bruid, wordt wedergebragt; alwaar hy, aan de deur, een der vrienden vindt, die hem, met het bloed van een geſlagten haan, beſtrykt: zynde de bruid met dat van een geſlagt hoen beſtreeken. Zy geeven malkanderen, daar op, de bebloede handen: maar wanneer zich het bloed, te verre, verſpreidt, houden zy het voor een kwaad voorteeken. Waar na de nieuwgetrouwden by den anderen blyven; en deze plegtigheid, met een ander feeſtmaal, beſlooten wordt.

4. Als

4. Als een man zyne vrouw, door den dood, verlooren heeft, kan hy ook niet hertrouwen, of hy moet, vooraf, iemand van eene andere natie het hoofd hebben afgeslaagen; om daar mede te kennen te geven, dat hy den dood van zyn overledene vrouw gewrooken heeft. Sterfgevallen.

Het lyk wordt in eene kist gelegd, en zoo lang in huis bewaard, tot dat de zoon, vader, man of naaste bloedverwant eenen slaaf gekocht heeft; (het welk menigmaalen wel een jaar aanloopt) welke slaaf dan, op den dag, wanneer het dood lighaam verbrand zal worden, moet onthoofd worden, om den overledenen, als een slaaf, in de andere waereld, te dienen: gelyk dat ook, aan dien ongelukkigen dienstelling, zeer scherp wordt aanbevoolen, eer men hem slagt. De asche van het verbrand lyk wordt vervolgens in een waterpot (hier voren beschreeven) bewaard: en die pot wordt dan, nevens het hoofd van den omgebragten slaaf, in een klein opzettelyk daar toe vervaardigd huisje, of eene tombe, als in eene begraafplaatze, bygezet. Begravenissen.

Huizen. 5. Zy woonen, ganſche familien met hunne ſlaaven, zomtyds tot 100. perſoonen, in een huis. Hunne woningen, die van planken zyn, hebben geene venſters, noch vertrekken; niets anders, dan een klein hokje, 't geen, tot eene ſlaapplaats, afgeſchooten is. Zy branden weinig of geen licht, zich vergenoegende met eenen Dammer te ontſteeken; die hun, niet langer dan tot 8. uuren, 'savonds verlicht.

Godsdienſt. 6. Zy zyn gansch niet ontbloot van de kenniſſe van een Opperwezen, 't geen zy, onder den naam van *Dewatta*, aanbidden: en die, naar hunne gedachten, niet alleen, hier boven woont; maar van wien zy ook gelooven, dat hy de waereld heeft geſchaapen, en de zelve nog beſtiert en onderhoudt. Waarom zy, van dezen *Dewatta*, ook hun geluk en voorſpoed afſmeeken.

Jagt op Menſchenkoppen. 7. Als iemand op de jagt wil gaan, om een kop of koppen te zoeken, geeft hy daar van kennis aan zyne vrienden en magen, die zich met hem daar over beraadſlaagen, en hem, in perſoon, met hun-

hunne verpandelingen en ſlaven, vergezelſchappen, en dus naar de rivier van *Banjer*, in ſtilte, afzakken. Daar gekomen zynde, loeren zy gemeenlyk op een klein viſſchers bootje; het geen zy dan, by nachte, overvallen, of, ook wel by dag, weeten te verraſſen: wanneer doorgaans een of twee van die ongelukkige Banjareezen het ſlagt-offer hunner moordluſt worden. Als een *Dajakker* een kop geveld heeft, en dien thuis brengt, verheugt zich de ganſche negery daar over; en elk toont, het zy man of vrouw, oud of jong, zyne vreugde, voor dien gevelden kop. Aan het huis gekomen zynde, wordt hy, die den kop heeft verooverd, van een ieder beſchonken. Dan wordt 'er gedanſt, doch, alvorens, worden 'er Gommen (*), in eene lange rye, voor het huis, op den weg, geplaatſt; daar de overwinnaar, met den kop in zyne hand, langs voort moet gaan: wordende hy, door alle de daar zich bevindende vrouwen, al danſſende, ingewacht. Aan de deur genaaderd zynde, vindt hy, aan het einde van de gommen, een kus-

(*) Gom is een koper ſpeeltuig

sen geplaatst, daar hy op gaat zitten; wanneer hem de kop, door de vrouwen, wordt afgenoomen. En dan wordt 'er gegeeten, en de afgeslaagen kop, met eeten, in den mond gewreeven, en drank daar in gegooten; en dus boven aan den zolder opgehangen.

Bygeloovige voorbereidzelen tot hunne togten.

8. Wanneer zy zich op reize zullen begeeven, of een togt onderneemen, om de Banjersche koppen te gaan zoeken: roepen zy vooraf de kuikendieven, met gezangen en het strooien van ryst, op den grond; zoo lang, tot dat 'er een voor den dag komt: het welk veeltyds 2. of 3. dagen aanloopt, eer zy er een zien opdagen. Als deze vogel nu rondom hen heenen zweeft, en zich, in de lucht opvliegende, verliest; of wel naar dien kant heenen trekt, daar zy naar toe willen; dan is het een gelukkig voorteeken; en de reis wordt, met een goede hoop, ondernoomen. Doch als deze vogel, een anderen weg, henen vliegt, staaken zy hun voorneemen, en zien van de reize af, tot op eene andere gelegenheid.

Regeeringsvorm.

9. De *Biadjoos* hebben byna geenen Regeeringsvorm; veel minder eenige ge-

geſchreevene wetten: maar het wraak-oeffenen wordt, by hen, zeer ſtiptelyk waargenoomen. Iemand van diefſtal beſchuldigd zynde, zonder dat het, met genoegzaame getuigen, kan beweezen worden, wordt geroepen, voor de Oud-ſten: die den beſchuldigden dan, zoo wel als den aanklager, onder handen neemen: zettende een pot, waar in zy water en asch doen; en waar op zy dan een ſtukje hout, en op dat hout twee koperen pitjes liggen, dwars over den pot henen. Dit gedaan zynde, doen zy de beide partyen zweeren: waar na zy het ſtokje omkeeren, zoo dat de pitjes in 't water vallen. Vervolgens doen zy den aanklaager en beklaagden, ieder naar een van die pitjes, zoeken, tot dat zy 'er ieder een gevonden hebben. Wiens pitje dan, door de asch, wat geſchuurd of blank geworden is, die wordt geöordeeld, eene rechtvaerdige zaak te hebben, en hy wint het Proces.

10. Als een getrouwde vrouw over-ſpel begaat, en de man daar achter komt, zal hy den echtbreeker niet aanranden: neen! hy zoekt een, twee of drie van deszelfs ſlaaven te vermoorden: en dan is daar mede die ſchande geboet. Doch Overſpel.

de vrouw wordt, meeſt met woorden, en ook wel eens met ſlagen, gekaſtyd. Maar wanneer de man zich van zyne vrouw wil laaten ſcheiden, behoudt hy hare klederen en cieraden: en hy doet haar nog, daar en boven, eene boete van 20, 25. of 30. Spaanſche Realen aan hem betaalen: en dan mogen zy beide weder trouwen: zynde de veelwyvery by hun onbekend.

Zyn den Sulthan van Banjer onderdanig.

11. Aan den Sulthan van *Banjer*, dien zy voor hunnen vorſt erkennen, betaalen zy jaarlyks eene geringe ſchatting, van 20. Realen zwaarte, aan ſtofgoud.

Eenige Woorden in 't Biadjoos.

12. Om eenig denkbeeld van hunne byzondere taale te geeven, laaten wy hier deze woorden volgen.

Koeman, . . .	Eeten.
Betiro, . . .	Slaapen.
Bangoen, . . .	Waaken.
Mananjong, . .	Gaan.
Mambiſſe, . . .	Vaaren.
Apun, ...	Vader.
Judo, ...	Moeder.
Tattong, . . .	Overgrootvader.
Baadjang, . .	Een Hartebeeſt.

Ba-

Baboey, . . .	Een Varken.
Krewou, . . .	Een Buffel.
Laauk, . . .	Een Vis.
Dannom, . . .	Water.
Apoey, . . .	Vuur.
Behas, . . .	Ryſt.
Parey, . . .	Padie (*).
Horay, . . .	Goeden dag.
Horangkoot, . . .	Morgen ochtend.
Havilo, . . .	Goeden avond.
Hiro, ...	's middags.
Matee, . . .	Dood.

Hunne morſigheid.

13. De Heer PALM zegt, dat hy, in zyne reize na *Landak*, aan eene wooning der Biadjoos kwam, waar wel honderd te zamen, in een huis, logeerden. Deze menſchen ſtonden alle rondom, om hem te bezichtigen, als hebbende nooit blanken gezien. Hunne woning was met kleine vertrekken voorzien, hangende, meeſt voor alle de deurtjes, een menſchenhoofd: ja zy vonden 'er zelfs onder, die nog geen vier dagen oud waren, en waar de zappen nog aanhoudendlyk uitliepen: 't geen zulken onverdraagelyken ſtank en akelig

(*) Padie is Ryſt in de bolſte

lig gezicht uitleverde, dat onze reizigers ſchielyk weder te rug keerden. In een der huizen van de *Biadjoos*, aan den wal ſtappende, zagen zy de ſtukken van een kaaiman, op de *lanteezen*, of latten, te droogen liggen, het geen die menſchen voor eene groote lekkerny houden; gelyk ook het vet van dit dier, 't geen zy, in bamboezen, zonder eenig zout, bewaaren. Het gaf zulken walgelyken ſtank, dat zy meenden ſlaauw te worden, en daarom, ten eerſten, vertrokken.

§. VI.

Dieren.
Orang Oetang.

In de beſchryving der dieren, komt de *Orang Oetang* voor alle anderen. In Ooſt-Indie valt dezelve, alleen op het Eiland *Borneo*: de kleine zoort is, door den Heer VOSMAER, volmaakt beſchreeven en afgebeeld in 1778. zynde volgens hem de *Satyrus* van LINNÆUS, en (*a*) de *Orang*

(*a*) De eerſte van die zoort, die bekend is, kwam uit *Congo*; dezelve was zoo groot als een kind van drie jaren. Hy is door TULP beſchreeven, na dat hy aan den Prins van Orange FREDERIK HENDRIK; was preent gedaan. Zie *Hiſtoriſche Beſchryving der Reizen*, in 4to. VII. de Deel. pag. 168. alwaar de zeve

Orang Oetang van EDWARDS. Deze kleine zoort vindt men, op *Banjermassing*, zomtyds, dog meer op *Manpauwa* en *Landak*. Ik heb 'er, geduurende myn verblyf in India, wel vyftig gezien, maar nooit boven de $2\frac{1}{2}$ voet langs. Die in het Kabinet van het *Bataviaasch Genootſchap*, in geraamte, ſtaat opgezet, is lang 2 voet en 4 duimen. De grootere zoort, die door den Heer DE BUFFON, naar verſcheide auteuren, van de grootte van een Mensch, beſchreeven is, heeft men, zedert langen tyd, voor eene harſſenſchim gehouden. En miſſchien was dit nog lang een raadzel gebleeven, indien de Koopman en Reſident van *Rembang* PALM, in zyne te rug reize van *Landak* naar *Pontiana*, dezelve niet han

---

zelve ook *Quojon Morro*, *Mandrel*, en ook *Boggo* genaamd is. Even bevorens ſpreekt de Auteur van twee dieren, die in *Congo* vallen, en alleen in grootte verſchillen. Het kleinſte word *Enjokko*, ook *Pigmee*, en *Pongo dooder* genaamd. Het grootſte, dat *Chiampanzee* en *Pongo* genaamd wordt, was twee voeten vier duimen hoog, en werd, in 1738. te *Congo* gevangen. De figuur daar van is als van een mensch: en dus is het niet onwaarſchynlyk, dat het de *Chiampanzee* is, die in 1744. te Parys te zien was; en die door den Heer *Voltaire*, in zyne *Melanges de Literature*, beſchreeven is, onder den naam van le *Maure Blanc* of *Albino* van *Loango*, een witte Neger was.

had geſchooten, en, in *liquor*, naar *Batavia* overgevoerd, van waar dezelve, door het *Bataviaasch Genootſchap*, aanſtonds aan den Heer A. Vosmaer, voor het kabinet van zyne Doorluchtige Hoogheid, naar Nederland is gezonden. De Heer Palm ſchreef my, in dezer voegen:

„ Hier mede bekoomt Uw Edele,
„ tegen alle verwachtinge, (alzoo ik,
„ voor lang, meer dan honderd du-
„ katen aan de Borneoërs en Banja-
„ reezen geboden had, voor een *O-*
„ *rang Oetang* van 4 à 5 voeten) ee-
„ nen, dien ik, des morgens omtrend
„ 8 uuren in 't viſier kreeg. Lang heb-
„ ben wy bezig geweeſt, met aller-
„ hande middelen uit te denken, om,
„ in de diepſte wildernis, omtrend
„ halver wegen *Landak*, dit verſchrik-
„ kelyk gedierte levendig te vangen.
„ Zelfs hebben wy, dien dag, om
„ geen eeten gedacht, om hem maar
„ bezet te houden: teffens zorge draa-
„ gende, dat wy, van hem niet, geraakt
„ wierden; terwyl hy, onophoudelyk,
„ zwaare ſtukken hout en groene
„ takken afbrak, en ons daar mede
„ ſmeet.

„ ſmeet. Dit ſpel duurde tot in den
„ achtermiddag, om 4 uuren; wanneer
„ wy beſlooten, om hem den kogel te
„ geeven: 't geen ook my, zoo wel
„ gelukte, en beter, dan ik nog im-
„ mer naar een ſchyf geſchooten heb:
„ want de kogel ging juiſt in de zyde
„ en in het bovenlyf, en dus is het
„ dier weinig geſchonden. Wy brag-
„ ten hem nog levendig in de praauw,
„ bonden hem, aan de ſtylen van de
„ kaaimatten, die ons tot eene tent
„ dienden: alwaar hy, in den morgen-
„ ſtond, aan zyne bekomene wonde,
„ overleed. Geheel *Pontiana* liep
„ myne barcq af, toen wy, met dit ge-
„ drogt, aankwaamen, om het zelve
„ te zien. Dan ik heb my genood-
„ zaakt gevonden, hem te openen, en
„ het ingewand er uit te neemen. Hy
„ is, van den hiel tot de heupe,
„ lang 21, van de heup tot de ſchouder
„ 21, en van de ſchouder tot de kruin
„ van het hoofd 7. of ſamen 49. dui-
„ men. De dikte van den buik is $49\frac{1}{2}$
„ duim, en die der armen, boven den
„ elleboog, $15\frac{1}{2}$ duim."

Op *Batavia* was dezelve wat inge-krompen, door de ſterkte van den Arak:

Arak: de Heer van WURMB, zal 'er in dit Deel iets nader van beſchryven. Men vindt ook, op *Borneo*, veele zoorten van Apen; waar onder een, *Cabau* genaamd, rood van kleur, met eene lange lel, als een kalkoen, aan de neus, dien hy vaſt houdt, als hy, van den eenen boom naar den anderen, ſpringen zal.

Vreemde Apen.

§. VII.

Men heeft er, tot heden toe, geene zonderlinge planten ontdekt.

Planten.

§. VIII.

By het bearbeiden der Diamantmynen, is veele oplettenheid van nooden, om de plaats eerſt uit te zoeken, daar men graaven wil. Men kan die kennen, aan zekere keiselſteentjes, die, op de oppervlakte van den grond, gevonden worden, en gewoonlyk zwart zyn: en verder aan de geele ſteenachtigheid van de aarde. Doch, om noch zekerer, hier in, te werk te gaan, gebruikt men de Bergvolkeren, daar om ſtreeks woonachtig, welke zy *Malem* noemen; en

Diamantmynen.

en verzoeken die, hun eene goede plaatze aan te wyzen: voorgeevende, dat die menſchen de weerſchyn, of de ſtralen der Diamanten, op zekere tyden, kunnen zien uit den grond opgaan; als om vier uuren des morgens, om twaalf uuren des middags, en om vier uuren des namiddags: die hun dan, zonder de minſte voorbetalinge, zulke eene plaats aanwyzen; wanneer zy aldaar een gat graaven, van omtrend eene roede in het vierkant, met yzeren vierkantige pennen. Want een ſchop, ofhouweel kan, in dien ſteenachtigen grond, niet gebruikt worden. De aarde daar mede losgemaakt zynde, nemen zy die, met *Tangoks* of manden daar uit, en ſtapelen die op eenen hoop; wanneer weer anderen, in een gemaakte waterpoel zittende, den uitgegraavenen grond, eerſt met grove, en dan weder met fyner zeeften doorziften, en het overgeblevene zand, in eene houten wan, met dat water, waar in zy zitten, zuiveren, en voor het laatſt nazien: en, niets vindende, worden de grond en de ſteenen op zyde geworpen. Doch vinden zy wat, zoo zyn er, die, van des *Soeſoehoenangs* wegen, of van hem, die

zoo een ſtuk lands gepacht heeft, oppaſſen, om die ſteenen te verzamelen. Straks worden die by een geworpen, en de mynwerkers worden, tegen eenen middelmatigen prys, betaald, met uitſluiting van die ſteenen, welke boven de vyf carraat weegen; dewelke onmiddelyk aan den Keizer moeten overgeleverd worden. Edoch die order is voor de onnoozelen, alzoo zy gemakkelyk kunnen ingeſlikt, en dus zeer veilig bewaard worden.

De Mynen gaan, in de loodlyn, naar beneden, zomtyds wel tot 10. vademen diepte; wanneer de kanten, met takkeboſſchen en dwarshouten, geſtut worden, voor het inſtorten: 't geen echter, in weerwil van deze voorzorg, wel gebeurt, voor al by zwaar onweer; zoo dat het hun aan kundigheid, ter uitvinding van de noodige middelen, om deze en andere zwaarigheden voor te komen, ontbreekt: gelyk ze ook niet in ſtaat zyn, wanneer het zwaar regent, in de mynen te arbeiden, door den grooten toevloed van water, het welk zy, in den droogen tyd, wederom uitloozende, door eene fyne zeef laaten

ten loopen: alzoo, daar in, ook ſtofgoud gevonden wordt. Behalven deze Mynen, die in het gebergte gevonden worden, en door den Heer PALM dikwerf beoogt zyn, vindt men er nog, aan den kant van zommige rivieren, daar men den grond van ophaalt en zuivert, en dus dat Edelgeſteente zoekt. Doch die het gezien heeft, zal zich niet verwonderen, dat hetzelve zoo duur is, alzoo tien of twaalf mannen wel eene maand lang kunnen graaven, eer ze voor 20. ſpaanſche realen, aan geſteente, vinden.

De voornaamſte Diamant-mynen vindt men op *Ambauwaug* boven *Molucco*, in het *Banjermaſſingſche*, en by *Landak*, en *Pontiana*.

In het *Banjermaſſingſche* vindt men het Goud, op de diepte van drie vademen; en, te *Kirſan* op *Doekoe*, is de ader van eenen rooden mergel. Doch, op *Landak*, is de Myn omtrent tien vademen diep: en men moet zoo lang graaven, tot dat men eene korſt vindt, veel gelykenis hebbende met eenen Rotten boom: want zoo lang zy dezen ader, het Dekzel der Myne genoemd, niet vinden, kunnen zy geen Goud krygen. Goud-Mynen.

Deze korſt loopt door de ganſche myn heen: en onder dezelve vindt men het Goud, in een roode aarde; welke, door het water, geſcheiden en gezuiverd wordt, tot dat alleen het Stof-goud zuiver overblyft.

Hier by vindt men ook *Maas Ourong*, zynde een zoort van metaal, hier Staal- of ook wel Starre-ſteenen genaamd, die tot knoopjes geſleepen worden. Ook vindt men er Kriſtal, doch zeer weinig.

Eindelyk vindt men, op het Eiland *Crimata*, by *Succadana*, Yzer, zoo wel als Tin-ertz; doch het welk niet ryk genoeg is, om het arbeidsloon goed te maaken.

LYST
DER
GEESTELYKE EN WAERELDLYKE
KEIZERS
VAN
JAPAN:
zynde een vervolg op de Beſchryving van den Heer
E. KÆMPHER,
uitgegeeven ten Jare 1733.

De *Geeſtelyke Keizers*, onder den Titel van *Dario*, *Tenno* of *Mikado*. De laatſte, daar KÆMPHER van ſpreekt, bladz. 141. was

De		Japanſche Jaren.	Jaren na Chriſtus.
114	VIGASI-TAMANO-IN	Reg: 2347	1687.
115	NAKANO-MIKADONO-IN	— 2369	1709.
116	SAKOERA-MATINO-IN	— 2395	1735.
117	MOMO-ZOMO-IN	— 2407	1747.
118	ZINTO-JOZIO,	— 2422	1762.
119	KINSEO-QUOTEY,	— 2430	1770.

Deeze honderd- en negentiende is nog in leven, volgens de laatſte berichten.

De *Waereldlyke Keizers. Cubo Sama* is de laatſte, daar KÆMPHER van gewaagt, p. 147.

36	TSAINA-JOSI-KOO,	regeerde	2340	1680.
37	JENOB-KOO,	— —	2369	1709.
38	JET-SOEKOE-KOO,	— —	2373	1713.
39	JOSI MOENE-KOO,	— —	2376	1716.
40	JESI-GOE-KOO,	— —	2405	1745.
41	JEVAL-KOO,	— —	2422	1762.

Deze een- en- veertigſte leeft nog, volgens de jongſte tydingen.

De Engelſche Algemeene Hiſtorie, waar van het IX. Deels Eerſte Stuk, in de Hollandſche ſpraak, ten jaare 1777. het licht zag, heeft ook de Opvolgings-lyſt niet verder kunnen brengen, dan de Heer KÆMPHER die gebragt had: noemende zy den laatſten, of 114den Geeſtelyken Keizer KINSIN, of KINSEOKWO, welke benaming magtig veel verſchilt van VIGASI-TAMANO-IN, bladz: 221.

Met de Waereldlyke Keizers eindigen ook de Engelſche Hiſtorieſchryvérs, volgens hunnen Autheur, in *Tſinajos* of *Tſina Joſiko*, bladz: 236. Dit kort Bericht is derhalven van eenig aanbelang, om dat men geene uitvoerigere berichten bekomen kan. Mogelyk zal echter het Genootſchap nog wel het een en ander ontdekken, 't geen, in die bekrompenheid, nochtans iets meer zal opleveren; dan eene enkele lyſt van Geeſtelyke en Waereldlyke Keizers: om dus, min of meer, de afgebrokene Hiſtorie van Japan, Chronyksgewyze, aantevullen.

De

DE BELEMMERINGEN, TREURGEZANG,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

Waar ik my keer, helaas! waar ik myne oogen wende,
'T is alles nare ellende:
Vernuft en Kunſt, ja zelf de ſchoone Poësy,
'T raakt alles in de ly.
De Vryheid bukt en kruipt voor duizend aartstyrannen:
Het Recht wordt uitgebannen:
Men ſleept de Deugd, geboeid aan de edle Wetenſchap,
En zweept haar, ſtap by ſtap.
Die twee Gezuſters, zoo verknocht in haar belangen,
Gaan met bekreeten wangen:
Zy gaan, beangſtigd, en in aklig rouwgewaad,
Belaên met hoon en ſmaad.
Wat deert u, Schoone? 'k ben ontzet door uwe traanen,
Ik zie die oogen taanen,
Die heldre zonnen, zoo vol vuurs, zoo ſterk van licht,
In 't goddlyk aangezicht!
Wat deert u, Schoone? wat? wie zou benaauwde klagten
Van u, Volmaakte, wachten?

Van u, myn luſt, myn trooſt? lydt gy, dan ſmelt myn hart;
Dan ſtikt het in zyn ſmart!
Uw dienſtknecht, Godheên, ſmeekt om kennis van die rampen,
Daar gy, gy meê moet kampen:
Gy Wysheid en gy Deugd, wie is 't, die u beſtrydt?
Ik wedde, 't is de Nyd! —
„ *Neen! riep de Wysheid, neen! myn Prieſter! ons beſpringen*
„ *Een drom Belemmeringen,*
„ *Vloekmonſters, uit het zaad der Onkunde opgegroeid;*
„ *Die hebben ons geboeid.*
„ *Wy ſtapten ruſtig toe, om, in de diepſte hoeken,*
„ *De Schyndeugd op te zoeken,*
„ *En die geveinsde, zonder gryns, te laaten zien,*
„ *By eerelyke lien.*
„ *Wy vonden haar verſlonsd, en, met ontſnoerde vlegten,*
„ *Zich oeffnen in de rechten:*
„ *Gewoonte zat by haar, en Eigenzinnigheid,*
„ *En vittend Onbeſcheid.*
„ *Dat viertal blokte ſterk aan een ontwerp van wetten,*
„ *Die palen zouden zetten*
„ *Aan alle nieuwigheên, daar 't menſchelyk vernuft*
„ *Zich heden ſtomp op ſuft.*
„ *Naauw werden ze ons gewaar, of ziet! die tooverkollen*
„ *Geraakten aan het hollen,*
„ *Als wynpapinnen, die, met leeuwen aan de hand,*
„ *Omwoelen door het land.*
„ *Zy huilden, gilden, en een leger zwarte dwergen*
„ *Stoof op, om ons te tergen:*
„ *Wy raakten in den kring verward, en door 't getal,*
„ *Omringeld, in de val.*

„ *Een-*

„ *Eerwaarde Ervarenis, die ons op weg verzelde,*
„ *En wonderen vertelde,*
„ *Lonkte ons noch vriendelyk toe; als eene groote ſchaar,*
„ *Met yſſelyk misbaar,*
„ *De wapenkreet verhief, en drieſt kwam aangevloogen,*
„ *En, met verwilderde oogen,*
„ *Fluks toegeſchooten, ons in harde kluiſters ſloeg,*
„ *En helſchen ſchrik aanjoeg.*
Zoo ſprak de Wysheid: en de Deugd herhaalde 't zuchten,
Om all' die ongenuchten,
Om all' die letzels, die haar ſtuytten, op het pad,
Naar Salems glorie-ſtad.
Ik beefde: -- en myn gemoed zwol op van mymeringen,
Die 'k waagen zal te zingen,
Van mymeringen, die de gryze Ervarenheid
My inblaaſt, nu zy ſchreit.
Want iedre ſnik, voorwaar! die afbreekt onder 't weenen,
En elke zucht in 't ſteenen,
Verſchaft my nieuwe ſtof voor 't ſleepend Treurgezang.
En rekt myn' toonen lang.
Neen! 'k heb geen' Hippokreen, noch liefdedrank, van nooden,
Hoe gul my aangebooden,
Geen ſchuimend druivenbloed: een enkle tranendrop
Beurt mynen luim in top!
Te ſchreyen met de Deugd, u, Wysheid, te beklaagen,
O! dat 's myn grootſt behagen!
Dat geeft verrukking, dat geeft aandrang aan myn ſtem,
En aan myn jammren klem!
Geen Attila, omſtuwd met millioenen Hunnen,
Zou my dit kermen gunnen;
Daar hy het Roomſche ryk verdelgt, te vuur, te zwaard;
En Deugd, noch Wysheid, ſpaart.

Maar nu, nu elk om 't zeerſt de Wetenſchap wil vleyen,
Nu durve ik luidkeels ſchreyen:
Nu durve ik kirren, als een tortel om zyn gaê,
Ach! alles lydt hier ſchaê!
Verwyfde Grieken en getulbande Arabieren,
Europa zag u zwieren;
Daar 't leeg liep, onder 't kruis; met kunſt en letterſchat,
Die 't eertyds zelf bezat;
Helaas! het krygsgeweld verkrachtte, in 't eerſt, de kennis,
Door helſche heiligſchennis:
Tot dat het Bygeloof, noch wreeder dan 't Geweld,
Zyn ſpeeren had geveld,
En met een woede, die geen penne kan beſchryven,
De Godsvrucht deed verſtyven,
Van killen angſt, en haar wanhopig ſtryden deed:
Ja zelfs de wapenkreet
Uitbuldren door Savoyë, en Frankryk en Germanje,
Door Neêrland en Brittanje:
Tot dat Geleerdheid, Deugd en Godsvrucht, rein van hart,
Vergaaten leed en ſmart;
Om nu, och arm! op nieuw, belemmerd en bekneepen,
Het rouwvloers naar te ſleepen,
En, ieder oogenblik, te ſmelten van verdriet!
Wien treft die droefheid niet?
Ween al wat weenen kan, uit innig mededogen:
Bedilzucht, Liſt en Logen,
Partyſchap, Hoogmoed en gefronſte Karigheid,
Vertrekt! - - De Wysheid ſchreit!
Vertrekt, gedrochten uit den afgrond losgebrooken:
Myn bloed begint te kooken.

Ver-

Vertrekt, verdoemden, of - - Myn Zangſter gloeit
van ſpyt:
De Hemelwysheid lydt.
'K ſtampvoette, en ſtak myn vuiſt, verbolgen, naar de
wolken,
Voor 't oog van all' de volken:
Maar Deugd en Lydzaamheid bevaalen my, gedwee,
Te draagen al dat wee!
'k Verbeet me, en zag helaas! al't leven, all' de trekken
Der goede Smaak bevlekken;
Met woorden zonder zin, naar regels zonder kracht,
Gewrongen uitgebragt.
Een Lier-gedicht, waar in de Taalzwier, ſaamgedrongen,
Als Flaccus, had gezongen,
En, rollende van maat, den beſten volzin trof,
Was al te ryk van ſtof,
Te duiſter. 't Heldenſtuk der Vormveranderingen,
'T geen Naſo 's geeſt deed zingen
Werd, toen 't door Vondel pas in Nederlandſch gewaad
Geſlooken was, verſmaad.
Och arm! hoe gaat men veel, in't huivrig letterziſten,
Te raê met heete driften!
Waarom moet Maro juiſt, in alles, met Lukaan,
Gelyke toonen ſlaan?
Naaraping krenkt den zwier van geeſtige gedachten:
Ontzenuwt brein en krachten.
Moet elk dan denken, als een ander? Is 't begrip
De zin, de ſneê, het ſtip,
Van Wysneus neêrgezet, de vraagbaak, om te dwingen,
Hoe elk zal moeten zingen?
Elk denkt op zyne wys: Rampzalig is 't verſtand,
'T geen Eigenvinding bant!

Schrey al wat ſchreyen kan: 'k moet ook van de eng-
kringen
Der Wysbegeerte zingen,
Der Wysbegeerte, die geprangd, gekneld, gedrukt,
Zit onder 't jok gebukt.
Die Hemeldochter zit gekneveld, naauw gevangen;
Zy kan geen trooſt erlangen:
Men ſchryft haar wetten voor, daar zy geen wetten kent;
Zy wordt aan dwang gewend.
Eerſt moeſt zy onderdoen voor ſchoolgeleerde vonden,
Die de Engelen niet verſtonden:
Nu zet de paſſer haar en 't cyffergriffie perk,
En ſtoort haar in haar werk.
Men laſt haar, dat zy 't oog niet verder uit zal ſtrekken,
Dan 't Kunſtglas zich kan rekken:
Als of 't gezicht der ziel zich bond aan ſtofflykheid,
En niets zag door beleid:
Als of een ſchrandre geeſt, door all' de onzichtbaarheden,
Niet heen keek, met zyn' reden.
Helaas! wat valt er, als het oog 't orakel is,
Miſt, nevel, duiſternis!
Dan moet de Godsdienſt, die, alom, de zichtbre waereld,
Hoe heerlyk ook, bepaerelt,
Van mindre waarde ſchat, dan 't geen men immer zag,
In aanzien daalen. Ach!
Wat wordt het Ongeloof baldadig, in zyn ſpreeken,
Door all' die looze ſtreeken!
Die niets, dan 't geen hy ziet, dan 't geen hy hoort en
ſmaakt,
Dan 't geen hy riekt en raakt,
Gelooven mag, kan ook geen heilgeheim gelooven,
Geopenbaard van boven.

Styg-

Stygt dapper Overleg, in 't kennen der Natuur,
Niet, met een Goddlyk vuur,
Tot boven ons bereik? Moet niet de Godsvrucht minnen,
En, met de Hoop, beginnen,
Te klimmen naar den troon van 't ongenaakbaar Licht?
Is dit niet de eerſte plicht?
Bedremmelinge durft het vrye Wysbegeeren
Zelfs kwellen, ſtremmen, keeren!
O wee! de Denkenskracht, wordt wreedlyk uitgedoofd,
En van haar vuur beroofd!
De Godstrouw, ryk gehuld, met hemel-diamanten,
Glansvol van alle kanten,
Daalt nu zoo laag niet, langs de leer van Bethel, neêr,
Op 't aardryk, als weleer.
Wat wiſt men toenmaals van een warneſt ketteryen,
Die ſteeds elkaêr beſtryen,
Elkaêr verpeſten, en, met opgeſtooken dolk,
Betoovren 't dweepend volk?
Die vlugt Harpyen, uit den helpoel opgevloogen,
Heeft duizenden bedroogen.
Meeſt all' de prieſters van het ganſche waereldrond
Staan met haar in verbond,
Om zuivre zielen, die des Heilands zalvinge eeren,
En zyne ſpreuken leeren,
Zich baakren in de zon der Godsgerechtigheid
En Hemel-majeſteit,
Bedremmling op den hals te ſchuiven, wreed te dringen
Om, binnen paal en kringen,
Van 't geen een ſteiloor dacht, of ſtatig werd beſtemd,
Te blyven ſtyf geklemd.
Ai! ſchimmen, ſchimmen van die onverſchrokken helden,
Die voormaals 't leven ſtelden

Voor de edle Vryheid, wien Alvarez moord-ſchavot
Opzond, om wraak, tot God:
Ai luiſtert, luiſtert naar myn' kwynende gezangen,
Die trooſt van u erlangen:
Leert ons, leert al het volk van 't moedig Nederland,
Te ſtryden, hand aan hand.
Leert ons 't Orakelboek waardeeren en gebruiken,
Maar alle dwangleer fnuiken,
By overtuiging van een mannelyk gemoed,
Gedoopt in Jeſus bloed.
Helaas! wat ſtremt de waan 't begonnen Kerkhervormen!
Wat moeſt de Wysheid wormen,
Om 't knarſend Pſalmgezang te weeren, 't geen nu zwicht
Voor ſchooner Kerkgedicht.
Wel hoe! zou nu, daar 't al Geleerdheid ſchynt te worden,
Tot zelfs Tartaarſche horden,
Daar 't wild Kamſchatka zelf van Pallas wordt bezocht;
Die algemeene tocht,
Die wind van wetenſchap geen vruchtbre luchten waayen,
Om 't Godsryk te verfraayen?
Helaas! op deze vraag, verlieſt de blanke Deugd
Haar moed en luſt en vreugd:
Zy ſlaat de wenkbraauw, met verzuchting, naar beneden:
Zy kermt, met ſchietgebeden:
Wy luiſtren, wat zy klaagt, daar 't zilte tranennat
Ons, heet, uit de oogen ſpat,
En biggelt langs de wang, en rolt, met kille ſtroomen,
Tot op de kleederzoomen.
„ *Ach! roept zy, ach! o wee! myn ſepter werd gekuſt:*
„ *Elk offerde, met luſt,*

„ *Gintſch*

„ *Gintſch op myn altaar ; eer Europa 's koopman-*
ſchappen,
„ *Myn' wetten durfden trappen,*
„ *Met voeten, en de ſchrik voor Chriſtus Leer en Naam*
„ *Verſpreid werd door de Faam.*
„ *In Chili, Peru en in andre waereldſtreeken,*
„ *Is 't, overal, gebleeken,*
„ *Dat al de zoetigheid der Evangelie-leer*
„ *Veralſemt in 't verkeer.*
„ *Rampzalig Mexiko, wat broeidde 't kruis u rampen,*
„ *Toen Spanje u aan kwam klampen:*
„ *Toen de Ongerechtigheid, uit prieſters, tygers ſchiep,*
„ *En u tot weêrwraak riep.*
„ *Het woedend Bygeloof der Inquiſitie-beulen*
„ *Ligt nog in de aſch te ſmeulen;*
„ *'T Geen voormaals telkens, in een lichte laye vlam,*
„ *Vernielde ſtam by ſtam.*
„ *Maar zou't verzachten van de Chriſtenleer iets baaten,*
„ *'T geen Roome nog blyft haaten;*
„ *Nu Ricci, Loyola en al wat maar Jeſuyt*
„ *Mogt heeten, barſt van ſpyt?*
„ *Zou nu, in Paraguay, een' zachter' volksregeering,*
„ *Door oorlogsoverheering,*
„ *Haaſt worden ingevoerd: nu dat gelukkig land*
„ *Op nieuw wordt overmand?*
„ *Ik kan, daar Mavors woelt, en daar Merkuur*
wil rooven,
„ *My luttel heils belooven,*
„ *Of zou de Batavier en 't ſcheepryk Albion,*
„ *In 't land der Morgenzon,*
„ *Zoo immer Indoſtan en China, voor haar' kielen,*
„ *Eens mogten nederknielen,*
„ *Myn heilbanier, bekleed met eeuwigblank ſatyn,*
„ *Wel planten, dan in ſchyn?*

„ *Zou*

„ *Zou ergens dan een Bonze, of Mandaryn bemerken*
„ *Sneeuwzuivre liefdewerken,*
„ *Daar 't menſchdom vreê by wint, en trooſt en reine ſmaak*
„ *Van paradysvermaak?*
„ *Ik zweer, zoo ſprak de Schoone, in 't ryzen van die vlagen;*
„ *Die ſombren ſchroom aanjaagen,*
„ *Ik zweer, dat nimmer Jood, dat nimmer Muſulman*
„ *Dien Godsdienſt kiezen kan:*
„ *Ten zy de volken, die Immanuel belyden,*
„ *Zich my ten dienſte wyden,*
„ *En, aan het heidendom, betoonen, met de daad,*
„ *Dat niemand my verſmaadt.*
„ *Elk die my hindert, die my ſtoort, dien zal ik vloeken,*
„ *In alle waereldhoeken:*
„ *Want geen bedremmeling brengt grooter nadeel aan,*
„ *Dan goddelooze daên.*"
Volmaakte Hemelnymf; u danke ik, onder 't ſchreyen;
Voor 't oor der Englenreyen;
Die 'k nu beſpeure, dat u dienen, in het zwerk,
U eeren met hun werk.
Koomt Seraphs voert my weg, uit deze jammerdalen:
Hier is geen ruſt te haalen:
't Bedremmelt mond en borſt, al wat de Deugd hier ziet:
Hier woont de Vryheid niet!

TOE-

TOEZANG,

AAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP.

Kunſtmæcenen, Kunſtgenooten,
Neen! dez' droeve jammerklagt
Mag BATAVIA *niet ſlooten:*
Pallas heeft hier grooter magt.
Zy beveiligt hier den yver
Voor de deugd en wetenſchap:
Klio ſpant de ſnaren ſtyver:
Alles vordert, ſtap by ſtap.
Laat ſtantvaſte trouw ons binden,
Om, in weerwil van den Nyd,
Nuttigheden uit te vinden,
Die braveeren dood en tyd.
Laat Europa eens ontwaaren,
Dat men, hier in dezen oord,
Deugd en Wysheid weet te paaren,
Weet te zingen ongeſtoord.

VERVOLG

der

VERHANDELING

over den tegenwoordigen ſtaat
van den

LANDBOUW

in de

OMMELANDEN

van

BATAVIA,

DOOR

JAN HOOYMAN.

ARAK.

Het gunſtig denkbeeld van den Land-bouw, het welk by de Ingezeetenen deezer Hooftplaats dagelyks toeneemt,

neemt, door het gezigt der voordeelige gevolgen, die deeze oorſpronkelyke verpligting aller reedelyke weezens heeft, op het algemeen belang en de byzondere welvaart van veelen hunner Meedeburgers; Het loffelyk voorbeeld veeler vermogende deel genooten deezer Volkplanting, en de overheerſchende geneegendheid, die ik, by my zelf, voor den Akkerman en zyn bedryf gevoel, doen my met vermaak, myn aangevangen taak vervolgen, dat my verpligt, naaſt de verhandeling over den Suiker teelt, een verhaal te plaatzen, hoedanig dat gedeelte van dit rietgewas, het welk in zyne eigene zelf ſtandigheid, voor het grootſte deel, onbruikbaar is, nogtans door de yverige en vernuftige Chineezen, in de Branderyen voordelig word gebeezigt.

De Arak, dus in het Maleirs, maar in het Chinees *Tſieuw* genaamt, is een zeer klaar en geeſtig vogt, aangenaam en zoetagtig van ſmaak, in Indië zoo wel als in Europa zeer gewilt, vooral by de liefhebbers van punch en ſoortgelyke dranken. Alleen de Chineezen, ſtooken deezen drank, in ruime hier

toe geſchikte gebouwen, Branderyen genaamt, op de navolgende wyze:

Men kookt in een Brandery van twee keetels dagelyks tien *Gantang* (*a*) of ruim 130. ponden Ryſt, die gaar zynde, op groote wannen word uitgeſpreid en over ſtrooyt met 10. of 12. ſtuks kleine, platte, witte koekjes, in het Maleyts *Ragie*, maar door de Chineezen *Pe-ka* geheeten, bereid uit Chinaas Zoethout, Anyszaad, Knoflook en ryſtmeel, het welk alles onder malkander gemengt en fyn geſtampt zynde, enigen tyd moet ſtaan te gisten, wanneer het tot de boven genoemde gedaante gekneed, of gewreeven word, en zonder bederf, langen tyd kan duuren.

De Ragie, is tot het eerſte mengſel ten eenemaal onontbeerlyk, zoo wel om het geeſtig vogt, de regte ſmaak en waare hoedanigheyd mede te deelen, als het bederf der gekookte ryſt voor te

(*a*) My is een Brandery voor gekoomen, alwaar men tot dezelve hoeveelheid vogt, 12. *Gantangs* bezigt; maar doorgaans geſchied dit als in den Text gezegt.

te koomen; die zonder dit, ondienſtig word, tot eene verderé bereiding.

Dit mèngſel word geſtort in een groote mand of *Kranjang*, om aldaar geduurende 24. uuren te giſten en uit te lekken, naa welk tyd verloop het uitgelekte vogt, tezamen met de giſtende ryſt, in een Tobbe of Baly, vermeerderd met 8. picol of 16. emmers rivierwaater, word overgedaan, om daarin, ter voortzetting der giſting, weder 24. uuren te verblyven.

Als dan word dit alles weder overgeſtort in twee groote kuipen, met byvoeging van 20. dragten of 40. emmers waater en 2, dragten Syroop, ten ten einde op nieuw, een etmaal te fermenteeren.

Deeze tyd verſtreeken zynde, draagt men dit geheele mengzel over, in twee zeer groote kuipen, die ter bevordering der giſting, tot de helft zyn in de grond gezet. Boven deeze twee, dusdanig naaſt elkander ſtaande kuipen, is in het midden een derde, even groot, geplaaſt, in wiens bodem twee lange dik-

ke pennen ſteeken, ten einde het vogt zonder moeite in de onderſten, te ontlaſten en te verdeelen. Deeze boovenſte is gevult met eenige potten *Toak* of getyfert vogt van den *Kalappa-boom*, 120, dragten waater en 40, emmers Syroop, welke hoeveelheyd verdeeld word in de beide onderſte kuipen, ten einde aldaar weeder 24, uuren te fermenteeren.

Hier na word het overgeſchept in ronde aarde potten, *Tampayangs* genaamt, houdende ider groote kuip honderd zulke potten, waarin het vogt, nogmaals 48. uuren moet ſtaan giſten. Alles dus verre gepræpareert zynde, worden telkens 50. potten gegooten in de groote ſtookkeetel, waar uit deeze binnen 6. uuren zyn overgehaalt, zoo dat men in 24. uuren, 200. potten verſtookt, die tezamen uitleeveren 18. pikols *Tſieuw*, of ider reize $4\frac{1}{2}$. pikol.

Deeze *Tſieuw*, het eerſte gezuiverde en geeſtige, maar in lang nog niet volmaakte vogt, word over geſtort in groote, kort by de ſtook keetel ſtaande, kuipen en verzamelt, tot dat de, hoe-

hoeveelheid, tot eene tweede ſtooking, toereikende is.

Vyftien pikols *Tſieuw* in de tweede brouwkeetel geſtort en weeder overgehaalt, leeveren in 6 uuren $4\frac{1}{2}$ pikol Arak eerſte ſoort, door de Chineezen *Kê-dji* maar in het Maleids *Arak Apie Kapalla*, geheeten, die by de vuurproef twee-derde verlieſt.

Deeze word aan de Edele Maatſchappy geleevert ter verzending naar Nederland, maar anders zonder uitdrukkelyke order, in eene aanmerkelyke hoeveelheid, niet vervaardigd.

De tweede ſoort in het Chinees *Kê-ſi*, door de Maleijers *Arak Apie* genaamt, beſtaat uit $5\frac{1}{2}$ pikol als het product van 15 picols *Tſieuw*, by de vuurproef drie-vyfde verliezende en, zoo wel als de volgende ſoort, gebruikt ter verzending in Indië.

Deeze derde ſoort in het Chinees *Toey-ſio Tſieuw*, maar door ons *Compagnies* Arak genoemt, word gemaakt zonder ſtooken, door het mengen van

⅔ Arak Apie of tweede ſoort met ⅓ Tſieuw, die men alhier, onder den gemeenen man, verbruikt in de dagelykſche huishouding en by de vuurproef de helft verlieſt.

Om het werk hier boven beſchreeven, in goede order te volvoeren, word zeer noodzakelyk gevorderd een bekwame meeſterknegt, van wiens kundigheid en yver, de deugd van het product, beneffens het voordeel van den eigenaar voornamelyk afhankelyk is. Deeze meeſterknegt of eerſte ſtooker is altoos een Chinees, die by het werk veele jaaren heeft doorgebragt en volkomen ervaaren is, in het mengen der onderſcheidene ingredienten, waar door de giſting, een wezentlyk ſtuk ter volmaking van dit vogt, zeer bevorderd word.

Behalven deeze meeſterknegt, is 'er ook een tweede ſtooker, beneffens 4 Chineezen, wiens werk is de *Tſieuw* te bereiden. Nog worden 'er gevonden 4 mansſlaven, tot het kooken van Ryſt, het ſcheppen en dragen van water en verdere handreikingen tot den

ar-

arbeid nodig. Behalven alle deeze, is 'er nog een ſchryver, zo dat het getal menſchen, binnen de Arak-Brandery beezig, in 11 koppen beſtaat.

Nu zal ik de winſten en onkoſten met elkander vergelyken, om dus den invloed deezer konſt, op de byzondere belangens der Eigenaars en het algemeene belang deezer hooftplaats, duidelyk aan te toonen.

Eene goede Brandery, leevert alle maanden 55 leggers, welkers bedraagen niet wel te bepaalen is, alzo de Maatſchappy, als een vaſte prys voor de legger eerſte ſoort, betaalt 50 Rds. met een nieuwe legger die op $9\frac{1}{2}$ of 10 Rds. kan gereekent worden. De tweede ſoort, die in den handel ſterk door Indië vervoert word, moet, volgens de hier na te meldene middelmatige prys der ingredienten, nooit minder dan 30 Rds. koſten, en de derde naar evenredigheid.

Deeze bereekenng door malkander geſlaagen op 32 Rds. de legger, geeft voor 55 leggers in een maand, 1760

Ryxdaalders, of in een jaar ſtookens, dat thans op 9. maanden is geſtelt Rds. 15840.

Tot het ſtooken van 55. leggers word gevorderd $1\frac{1}{3}$ laſt Ryſt kostende, middelmatig geſtelt, Rds. 48. = 550

Balys Syroop ieder baly van 48 kan à 1 Rds. = = 550. -

18 Vadem Brandhout van het beste ſoort, 15 voeten lang en 5. voeten hoog á 8 Rds. = = 144. =

Tot een legger eerſte ſoort, worden gevorderd 18 potten *Toak*, dierhalven ſtelle ik de drie ſoorten door malkander, op 16 potten de legger, of voor 55 leggers 880 potten, dat is 44 praauwen. Ider praauw koſt 7 Rds. of de 44. = = 308. -

De twee eerſte ſtookers 12 Rds. ider in de maand of met hun beiden = = 24. =

4 Chineezen Tſieuw bereiders à 10 Rds. ider = = 40. =

Een Schryver = = 10. =

De koſt voor deeze 7 in een maand = = 20. =

4 Manſſlaven met de koſt = = 20. =

De huur der Branderyen is zeer onderſcheiden en hangt af van den ſlaauwen of

of ſterken aftrek der Arak, de byzondere geleegeid en gereedſchappen der werkplaats, waar by het aanzien en vermoogen van den verhuurder, by de Chineezen, meede in aanmerking komt. Het verſchil is thans meeſt van 13 tot 1800. Rds. zoo dat ik die middelmatig bepaal op Rds. 1550. in het jaar of in de maand ruym = = 120. =

Voor het benodigde vaatwerk = = 300. =

Eindelyk voor het onderhoud aller gereedſchappen, zonder onderſcheid in een jaar Rds. 200. of in de maand byna = = 17. =

Zoo dat de gezamentlyke maandelykſe onkoſten beloopen (*b*) = = 1601. =

Ongereekent de Ragie en eenige andere kleinigheeden, welkers bedraagen ik ſtel tegen het inkomen uit de houtskoolen, dat maandelyks op 6-24. of in een jaar op 78. Rds. begroot kan worden.

Men ziet ligt uit deeze kleine ſchets, dat de Arak-Branderyen van eenen aanmerkelyken omſlag zyn, en dat

(*b*) Door eene goede toezigt, kunnen deeze uitgaven, een weinig vermindert werden.

dat hunne aanhoudende werkſaamheid, op den welvaart deezer hooftplaats van veel invloed weezen moet, want by eenen middelmatigen vertier der Arak, die ik over alle 20 Branderyen, op 8 maanden ſtookens ſtellen zal, beloopt het jaarlyks inkoomen, van een, na de hier booven bepaalde rekening, op 14080. of van alle 20. te ſaamen, op 281600. Ryxdaalders en de jaarlykſe uitgaave van eene Brandery, in dienzelven tyd op 12808. of van de 20 op 256160. Ryxdaalders, waar aan een groot aantal lieden, hun brood verdienen, want behalven den vertier der Syroop, zo noodzakelyk voor een Suiker-moolen, leeven van een Arak-Brandery, veele houthakkers, Toak tyferaars, ſteen en pottebakkers, Timmerlieden, kuipers, praauwvoerders, ſmids, ragiemaakers, en meer andere geringe werklieden, zoo dat de ſtilſtand der Branderyen, de levendigheid van Batavia aanmerkelyk verminderd.

Het Arak-ſtooken is eene uitvinding der Chineezen. By alle hunne maaltyden en vrolykheeden, gebruiken zy de Tſieuw, of het eerſte overgehaalde gees-

geeſtige vogt, warm gemaakt, uit kleene porſeleine kommen; maar de ſterke of twee maal overgehaalde Arak, word door die natie, zeer zelden gedronken.

Niettegenſtaande alle aangewende moeite, heb ik den eerſten aanleg der Branderyen alhier, niet naaukeurig genoeg, kunnen ontdekken. Dat zy al voor de komſt der Nederlanders te *Jaccatra* gevonden wierden, is hier boven reets gezegt, (*c*) en volgens het Chinees boek *Te-ong-Tauw*, het welk de voornaamſte bedryven der Keizers, (naar hun zeggen,) ſederd byna 4000 jaaren, by wyze eener tydrekening, bevat, zoude de eerſte vaart dier natie, naar *Bantam*, geſchied zyn, in het jaar 1440. onder den Keizer *Suan-Tik*, ſederd wien tot thans 16. regeeringen verloopen zyn, te weeten van gemelde *Suan-Tik*, tot de overheering door de *Manchew-Tartaaren* twaalf, en van dien tyd tot *Kien-li-ong*, thans den throon

(*c*) I. Deel pag. 184.

throon bekleedende, vier.

Volgens het gemelde boek was 'er toen reets tuſſchen *Bantam*, in die daagen een magtige handelſtad, en *Jaccatra*, de hooftplaats van dit Koningryk, eene menigvuldige verkeering. De Chineezen, zogten hier en ginter, de door hun gewilde handel waaren, en naar den werkſamen aart dier natie, ſloegen zy hun ook terſtont in dit land, onder de beſcherming der vorſten, met der woon ter neer.

Ik laat dit berigt in zyn geheel, maar ben zeer geneegen te gelooven, dat hun verblyf alhier, van eenen vroegen datum is, zoo als hier boven (*d*), in het voorbygaan, reets is gezegt en in onze volgende verhandelingen, mogelyk duidelyker, zal worden aangeweezen.

Het nut der Branderyen in het byzonder, en den yver van dat werkſaam volk in het algemeen, verdiende reets in den eerſten opkomſt deezer volkplanting,

(*d*) I. Deel pag. 183.

planting, de aandagt der Regeering.

Den Gouverneur Generaal *Hendrik Brouwer* en Raaden, ordineerden by placaat den 4. July 1634. (*e*) Dat voortaan geene Arak-Branderyen, in ſtraaten, maar alleen op burgwallen, of zulke plaatſen, alwaar men ſtroomend waater had, zouden moogen geplaatſt worden, ten einde niemand overlaſt door dezelve wierd aangedaan, en de Arak-ſtookers, hun zonder moeite konden voorzien, van het nodige waater.

De welvaart der Chineezen in dien tyd, door het oeffenen deezer konſt, blykt uit een beſluit der Hooge Regeering, den 2. Auguſtus 1641, waar by den

(*e*) Dit placaat geeft een duidelyke ſchets, der byzondere geleegenheid deezer Hooftplaats in zyn eerſte opkomſt. Men ziet aldaar dat de Branderyen beneffens de meeſte gebouwen van bamboes en atap waaren, dat men toen eerſt was begonnen, met het graaven der grachten, ophoogen der laage gronden, het planten van boomen enz, alles, volgens de eigen uitdrukking aldaar gebeezigt; *zoo veel mogelyk ter verbeering der lucht*, waar in ik meen een bewys te vinden, dat de invloed der lucht voor vreemdelingen, toen reets, niet voordeelig was.

den prys der Arak eerſte ſoort van 50. tot 45. en die der laatſte van 25 tot 20. Reaalen van agten, wierd vermindert; ſteunende dit beſluit op de aanzienlyke voorraad en gematigde prys der Ryſt, die toen 25 of 30. Reaalen het laſt gold.

De noodſakelyke ingredienten tot het ſtooken, door de onluſten in deeboovenlanden, in het jaar 1656, zeer in prys geſteigert zynde, wierd de legger eerſte ſoort, op verzoek der Branders, verhoogt tot 55. en de tweede tot 25. reaalen Courant, voor alles het welk ten dienſt der Edele Maatſchappy zoude geleevert worden.

Ieder Brandery was toen onderworpen, aan eene maandelykſe recognitie van 60. Reaalen, zo als uit een verzoekſchrift der eigenaars 1657 blykt, ter welker tyd zy ook geſtelt zyn op eene regelmatige levering aan de Maatſchappy, van tien leggers ieder op zyn beurt, met uitzondering egter der zodanige, die aan de Maatſchappy ten agteren waaren, aan wiens eens zoo veel, of 20. leggers wierden toegeſtaan.

In

In het jaar 1690. wierd het ſtooken van Arak, ter weering aller vuiligheid en andere ongemakken, binnen de muuren deezer ſtad, ten éénemaal verbooden, egter, gelyk uit een volgend beſluit is afteleiden, met deeze gematigde bepaling, dat zulks alleen zoude gelden, by verkoop of vertrek der Eigenaars naar *China*. Als een gevolg deezer order, was het getal binnen de ſtad in het jaar 1713. reets verminderd tot 3, maar buiten aangegroeit tot 15. of te ſamen tot 18. Branderyen.

Naar de geſteltenis van den handel in die tyden, ſcheen dit getal de Hooge Regeering te overvloedig toe, waarom wierd goedgevonden, het zelve op de bovengenoemde wyze, langſamerhand tot 10. of 12. te verminderen. Teffens wierd ook in dat jaar vaſt geſtelt, dat het ſtooken van Arak, niet alleen een perſoneel voorregt was, maar ook dat niemand, buiten ſpeciaal conſent der wetgeevende magt, dien verkreegen gunſt, aan andere mogt overdraagen; gelyk toen door ſommige Chineezen ſchynt gepractiſeert te zyn, die hunne permiſſie-briefjes, aan

andere, voor groote ſommen verkogten, zo als uit een berigt van Heeren Heemraaden, van het jaar 1714. blykt.

Dit beſluit ter vermindering, ſchynt niet te zyn uitgevoert, alzo men in het jaar 1752, nog 17. Branderyen vond, die neegen jaaren laater, met verlof des Hooge Overigheid, tot 20. vermeerderd wierden, alzoo den aftrek toen, zo ſterk was toegenoomen, dat de particuliere vervoer, enigen tyd, moeſt werden verbooden.

De bloeijende welvaart deezer hooftplaats in die daagen, is by veelen, hier nog aanweezig, in een vers geheugen, maar teffens zyn de zodanige, door de ondervinding ſederd dien, genoodſaakt met my toe te ſtaan: dat de voorſpoed of het kwynen, der Branderyen en Suiker-moolens, voor alle ingezeetenen van *Batavia*, van de gevoeligſte gevolgen is.

Immers kan het tydperk, onzer vermindering gebragt worden, op het jaar 1765. en in dat zelve jaar, vinden wy dat

dat de reſtanten der Arak, by de Maatſchappy, zo wel als by byzondere perſoonen, zoo aanzienlyk waaren, dat men niet meer wiſt, waar die, zonder verlies te zullen ſlyten.

Om dezelve reeden, wierd in het jaar 1768. bepaalt, dat elk Brandery, maar neegen maanden in een jaar, met een keetel, zoude moogen ſtooken, onder een boete van 500. Ryxdaalders, voor den overtreeder.

Dog om teffens de Branderyen alhier te gemoedt te koomen, vond de Hooge Regeering goed, het ſtooken van Arak en Tſieuw, in deeze boovenlanden, ſcherp te verbieden, en teffens te gelaſten, dat geen Syroop, van hier, naar Java mogt werden uitgevoert, of in de Brandery te *Samarang*, meerder Arak of Tſieuw vervaardigt worden, als tot de dagelykſe verteering aldaar nodig is.

By de inleiding van een gedrukt placaat, van den 9. April 1776, word gezegt: dat de eigenaars of huurders der Arak-branderyen, niet alleen ſleg-

te of ondeugende Arak hadden laaten ſtooken, maar dezelve ook leeverden in fuſten, een agtſte kleinder als de bepaalde maat.

De Arak alhier geſtookt, door diergelyke bedriegelyke practyquen, zeer in discrediet vervallen zynde, vond de Hooge Overigheid goed, onder eene geldboete te bepaalen: dat een geheele legger, zoude moeten inhouden 388. en eene halve 194. kannen van 10. mutſjes ieder, ter welkers verzeekering, alle leggers door den Ykmeester, behoorlyk moeſten onderzogt en gebrand worden, mitsgaders dat ter weering van den ingeſloopen dwang, omtrent den verkoop van Suiker en Arak, het voortaan, een ieglyk wie hy zy, zoude veroorlooft weezen, deeze producten te koopen en te vervoeren, zonder dat iemand hun hier in, op eenigerlei wyze, zoude moogen verhinderen.

Een order die toen ten hoogſten nodig was, vermits by de vaſtſtelling van dat placaat, byna 1800. leggers van de valſe maat gevonden wierden.

Niet-

Niettegenſtaande alle deeze heilzame ſchikkingen, continueerden de Branderyen in een groot verval, en bleeven, met eene aanzienlyke voorraad, zodanig overlaaden, dat zy, door de uiterſte nood gedwongen waaren, de Hooge Overigheid den 24 Juny 1777, by een ſmeekſchrift te verzoeken: dat het ſtooken van Arak op Java, ten enemaal mogt werden verbooden, alzoo zy dit, voor eene der voornaamſte reedenen van den ſlappen aftrek hielden. Zy ſlaagden naar wensch in dit verzoek, alzoo op dien zelven dag, het ſtooken van Arak, zoo wel te *Samarangh*, als in dat geheele Gouvernement, onder eene boete van 1000. Rds. wierd verbooden, maar teffens aan de eigenaars der Branderyen alhier opgelegt, met elkander 3000 Rds. te ſamen te brengen, ten einde de eigenaars op Java in hun verlies, enigſints te gemoed te treeden. Ook wierd toen afgeſchaft, de belasting van 2 Ryxdaalders op ieder legger, die wierd uitgevoert, alles met een oogmerk, om deeze kwynende handeltak, was het mogelyk, in eene bloeijende toeſtant, te herſtellen.

Dat de voordeelige gevolgen, van den welvaart der Branderyen, op de algemeene voorſpoed van Batavia, ook niet onbekent waaren in ons Vaderland, bleek uit het ſchryven, der Hoog Edele Heeren zeventienen in het jaar 1776, wanneer, door Hoogſtdezelve ten enemaal wierd afgekeurt, dat elk Brandery, niet meer dan negen maanden in een jaar, zoude moogen ſtooken.

Maar of ſchoon deeze bepaaling terſtont wierd ingetrokken en elk vryheid gelaaten, met één keetel en één *Gotang* te arbeiden naar zyn genoegen, bleek wel dra dat deeze vryheid tot het regte oogmerk niet konde ſtrekken, alzoo de gezamentlyke Branderyen, op het nadrukkelyk verzoek der eigenaars, door de Hooge Overigheid, binnen de bovengemelde bepaling van 9 maanden, weeder zyn te rug gebracht.

Ik zal my niet inlaaten, in een breed onderzoek der reedenen, waarom de Branderyen, niet tegenſtaande zoo veele goede ſchikkingen, ſederd weinig jaaren, zoo aanmerkelyk zyn in het

het verval geraakt. De voornaamſten derzelven, zyn zeer zichtbaar, maar teſſens, ook zodanig buiten het bereik der wetgeevende magt alhier, dat wy, zoo lang die ſtand grypen, op geene gunſtige verandering mogen hoopen.

Indien ik uwe opmerkſaamheid, beſcheiden leezer! by dit verhaal, te lang heb opgehouden, vertrouw ik, dat gy my, diesweegen niet ongunſtig zult ontmoeten, terwyl ik meen te hebben aangeweezen, hoe naauw de welvaart van *Batavia*, met den Suiker bouw en Arak-ſtookeryen, is verbonden. Ik zeg de welvaart van *Batavia*, die meerder invloed heeft, op de welvaart van ons Vaderland, als menig Staats en Koopman denkt, indien men het begrip van veelen, naar den uitkomſt moet waardeeren.

Hoe veele duizend handen houd de vaart naar herwaards niet in beezigheid? Hoe veele verarmde Ingezeetenen onzer vrye ſtaat, vinden hier een ruim beſtaan? Hoe veele aanzienlyke geſlagten, door het wiſſelvallig geluk, beroofd van hun vermoogen, herſtel-

len binnen onze muuren, hunne gevaarlyke behoeftigheid? Hoe edelmoedig word de gaſt vryheid, als het gevolg van eenen ruimen overvloed, door onze medeburgers (*f*) niet geöeffent? Dit alles en nog veele andere voorregten, die ik thans niet noeme, kunt gy Geägte Stadgenooten, alleen van uwen handel niet verwagten. Het is de Land-bouw, die thans, meer dan ooit, uwen welvaart ondersteunt: Die hier

(*f*) Voor ruim 14. jaaren, by myn aankomſt in deze Geweſten, vond men alleen langs de weg *Jacatra*, alwaar 20. Buitenplaatzen zyn, negen, by welkers vermogende Bezitters, ordentel ke lieden in den dienſt der Ed. Maatſchappy, de middagmaaltyd konden houden, zonder dat hier toe, meer wierd gevorderd, dan eene eerſte kennismaking en een goed gedrag. Behalven deeze, waren er veele lieden, buiten en binnen de Stad, die dagelyks met genoegen, eenige Vrienden onthaalden aan hunnen tafel.

Ik ſtaa zeer gaarn toe, dat deeze gaſtvryheid ſederd dien, door het verval der handel, aanmerkelyk verminderd is, maar nogthans niet zodanig, of dat aanzienlyk aantal jonge lieden, die men by aanhoudendheid, uyt Nederland herwaards overzend om by voorkomende gelegenheeden, in den dienſt der Ed. Maatſchappy gebruikt te worden, vinden altoos by gulhertige vrienden de maaltyt vaardig, zonder welke byſtand, de meeſte hunner eene elendige armoede zouden moeten lyden. Verdiend derhalven een plaats, alwaar zo wel de aanzienlyke als mindere Ingezetenen een zo menſchlievend gebruik van hun vermogen maken, niet de aanmoedigenſte beſcherming?

hier aan twyfelt, volge my, naar de Bovenlanden, om den akkerbouw der Chineezen aldaar, verder te beſchouwen.

KATJANG-THUINEN.

De *Katjang Tannah*; door de Chineezen *To-thau*, of aardboonen geheeten, is, naaſt het Suikerriet het aanmerkelykſte voorwerp, van den yver dier natie in onzen Akker-bouw. RUMPHIUS heeft dit gewas, in zyn *Ambons Kruidboek* (*g*) zoo naaukeurig

(*g*) Ik voege deeze Beſchryving hier by, ten dienſt dier geenen, dewelke dit koſtbaar werk, zo als het door den Hoog geleerden Heer *Joannes Burmannus*, met veele nuttige byvoegſelen, voor omtrent 30. jaaren, is uitgegeeven, nog niet gezien of niet by handen hebben.

Hy zegt Lib. IX. Cap. LIV. deeze vreemde plant is een zoorte van *Chamæbalanus* of *Japanſe* Aardakers, een kruipend Gewas, dat zig niet van de aarde verheft, en overal vaſt wortelt; het geeft lange, taaye en ronde ranken, omtrent een ſtroohalm dik, en een vadem lang, beneden wat houtagtig, en veele, uyt eene wortel voortkoomende, die zig op de aarde verſpreiden, en in veele andere verdeelen, een groote plaats beſlaande, en door malkanderen lopende. Hier en daar aan de ranken, ſtaan korte en enkele ſteelen, zonder order, ſchaars een vinger lang en boven uitgeholt, en daar aan vier enkelen, of twee paaren bla-

rig beſchreeven, dat ik niets weet daar by te voegen, dan dat de Bloemen, tweebladig en onregelmatig zyn, en de geheele plant, grooter en ſterker is als die, dewelke deeze opmerkſame ſchryver, op *Amboina*, heeft waargenomen, het welk ongetwyfelt aan de meerdere vrugtbaarheid, van den *Javaſen* bodem is toe te ſchryven. Eene voordeelige eigenſchap, die dit Eiland, boven de meeſte plaatſen in Indien bezit, en vooral, boven de Oos-

ter-

---

bladeren, regt tegens malkanderen, kleen, uit den ronden langagtig, ruim een duim lang, en een vinger breedt, boven hoog groen en zonder glans, beneeden, blaauw groen, of grysagtig, vooren rond, en zonder merkelyke aderen. By yder ſteels oorſprong ſtaan twee kleine ſpitse blaadjes of vellekens, en uyt derzelver ſchoot, komt een enkel dun ſteeltje voort, dragende een enkele bloeme, de Errete bloemen gelyk, of hier te lande, de Catjang bloeme gelyker, dog grooter, goud geel, behalven de twee onderſte blaadjes die bleeker zyn. Daar volgen geene Vrugten op, maar ſomtyds de tweede, en derde bloeme, uyt denzelven ſchoot, na malkander, en duren niet boven een dag Maar na de bloeme, komt uit denzelven ſchoot een andere witte draad, of ader voort, die haar nederwaards buigt, en in de aarde dringt, omtrent vier dwers vingeren diep, daar ze dan eerſt, aan haar uiterſte, de Vrugt formeert, die daar aan enkel hangt, als een Eikkel, ſchaars een halve vinger lang en dik, in twee a drie builen verdeelt, vooren met een omgeboge ſpitse.

Van buiten is zy ruig, en rimpeling wegens de veele

terſe of ſpecery-kuſten, zoo als uit de vergelyking der boomen en gewasſen, in het bovengemelde werk beſchreeven, met het gezigt derzelve alhier, onwederſprekelyk kan blyken.

De *Katjang Tannah*, is een uitheems gewas; waarſchynlyk uit China herwaards overgebragt, alzo die plant, in dat uitgeſtrekte Keizerryk, menigvuldig word voortgekweekt, en in allen opſigt, op dezelve wyze als hier, behandelt. Het groote nut van dit gewas,

---

le uitſtekende aderen, dwers in de lengte lopende en de gedaante van een Byenhuisje makende, van verwe graauw of aardagtig.

Onder de brooze ſchaal, liggen twee a drie heeſten als kernen van Hazenoten, dog kleinder, platagtig en met de hoofden teegens malkanderen gedrongen, met een dun ros huidcken bekleed, en daar onder een droog wit pit, in tween deelbaar, raauw zynde, van ſmaak boonagtig, maar gebraden of gerooſt, als Hazenoten, dog ſlegter en de hierlandſe Soccum-korrels, nader komende.

De randen der bladeren en alle ſteelen, zyn met digte dog weeke hairtjens bekleed, die het Gewas grys van aanzien maaken: na Zonnen ondergang ſluiten haar de bladeren, opwaards te zamen, en blyven zoo den geheelen nagt over, met Zonnen op gang haar weder uitbreidende.

De wortel is regt wit, vaſt en met weinig vazelingen, dog wratten bezet, niet te min is zy aan de aarde vaſt, door de voornoemde witte ſteelen, die de Vrugten voortbrengen, en in de aarde wortelen.

was, is de vermoedelyke reden, waarom het door de Chineezen tot ons is overgebragt; maar het is ten allermeeſt 25. Jaar geleeden, dat dit gedeelte van den Akker-bouw, in onze Bovenlanden in een algemeen gebruik gekomen is, zoo als hier onder nader blyken zal.

Tot d' eerſte bearbeiding dezer plant, zoekt de Landman altoos een nieuwe grond, dies mogelyk, na by een poel of *rawa*, of indien zy hier in niet kunnen ſlagen, dan naby een ſpruije, of ſtroomend water geleegen. Hy omtuint denzelven, op die uitgeſtrektheid als hy denkt te bearbeiden, doorgaans ter groote van twee tot vyf *Laxa* (*b*) met *Kondondong* (*i*) of het welk

(*b*) Een Laxa grond is een vierkant van veertig Rhynlandſe roeden, aan ider zyde, en word dus genoemt, om dat er 10000. Suyker-rieten, opgeplant kunnen worden.

(*i*) De *Kondondong*, door Rumphius in het 50 Hooftdeel van zyn eerſte Boek, vergeleeken, by den Kerſſe-boom, groeit by ons veel hooger en ſleuriger, en is, als hy met ſnoeien, Jaarlyks word onderhouden, ſchaduwryk en van geen onaangenaam aanzien, zoo als men denzelven hier en daar, enkel, in de ryen, langs den boord der gragten ziet.

De Javanen gebruiken het jonge loof nu en dan tot groente, in Plaats van zuring, maar het voornaamſte nut

welk nog beter is, met *Djarak* door RUMPHIUS Lib. VI. Cap. XLVI. beſchreeven onder den naam, van *Ricinus Albus* of de witte Wonder-boom, alzo dit gewas of heeſter, door geene dieren beſchadigt word, daar het eerſte in tegendeel veel moet lyden, vooral van het rundvee, dat naar deszelfs jonge uytſpruitende bladeren om den zuren ſmaak, zeer begeerig is.

Indien de grond begroeit is met ſtruiken en wilderniſſen, het geen zy zeer gaarn zien, dewyl dit de vrugtbaarſte plaatzen zyn, graven zy alle wortelen met den patjol naaukeurig uit, en ploegen den grond, gedurende 6. weeken of

---

nut van deeze plant, ſtrekt tot omtuiníngen, waar door dezelve in onze Bovenlanden, ſederd eenige jaaren, ongelovelyk vermenigvuldigd is. Hier toe is niets anders nodig, dan dat men de ſtaaken zo dik en hoog als men ze begeert, afkapt, onder een weinig puntig maakt en dan, omtrent een voet diep, in den grond ſteekt, waar op dezelve by regenagtig weder, in weinig weeken ontſpruiten, en met twee of drie regels geſpleeten bamboes vaſtgebonden zynde, geen ander onderhoud behoeven dan Jaarlyks te worden afgekapt, indien zy anders, door het rundvee of de wilde verkens, die men by Suiker-tuynen en Pady-velden zeer menigvuldig vind in de rawas en moeraſſen, niet worden beſchadigd.

of twee Maanden, zoo lang, tot dat al het onkruit vergaan en de aarde zeer mul en volmaakt bereid is.

Dan word de geheele uytgeſtrektheid, nogmaals overgeploegt en afgedeelt, in lyn regte vooren van twee en een half voet wyd, welke tuſſenruimte, niet alleen voor de uitſpreiding van het gewas noodzakelyk is, maar ook om de Jonge planten, zonder veel moeite, met de ploeg te kunnen zuiveren.

In eenen vetten grond, zaayd men het zaad twee voet, in een ſchraalder, een halve voet minder van malkander, waar toe met het houweel, een kuiltje word gemaakt daar de zaijer 4 à 5 boonen, laat invallen, die hy, al voortgaande, terſtont met zyn voet, onder de aarde dekt.

De roode aarde is voor de Katjang de beſte, de witte klei in tegendeel, ten éénemaal onbekwaam, terwyl de zwarte grond, die nu endan, uit gebrek moet gebezigt worden, al te hard en ſtyf zynde, veele ledige doppen, en meeſt al een ſchraal ge-

gewas, te voorſchyn brengt. Na het zaijen, dat in October, of even voor den aanvang van het reegen ſayzoen geſchied, word den akker lugtig overgeploegt, maar een maand verloopen zynde, of wanneer de Katjang een ſpan hoog is opgeſchooten, worden de jonge ſpruiten, zoo veel mogelyk ontbloot, van de overtollige aarde, en met nieuwe geroerde grond, door de ploeg, aangevult, in welke ſtaat een veld, dus begroeit, een ongemeen ſchoon gezigt vertoont. De planten worden, twee maanden oud zynde getreeden, om de ranken des te ligter te doen inwortelen, het welk, in overeenkomſt met de afbeelding by RUMPHIUS vertoont, door de draaden, uit de bloemen voortgekoomen, by de leeden of knoopen der bladeren, geſchied. Deeze ranken breiden zig in een vrugtbare en wel bewerkte nieuwe grond, ongemeen ver en ſpoedig uit, zodanig dat ik meen te kunnen zeggen, dat den Akkerman in dit geval, wel een derde van zyn zaad, beſparen kan.

De *Katjang Tannah*, word ryp in Mey,

Mey, of ruim zeven maanden naar het zaaijen; zynde het kenmerk van rypheid, het verdorren der bladeren.

Deeze verdorde bladeren, worden zoo veel mogelyk afg'egt, met een yzer werktuig, veel gelykende naar een thuinhark, maar grooter, het welk door de buffels word getrokken. Om het uitgraven te verligten, word de grond, in het droog ſayzoen, alhier de ooſt mouſſon genaamt (*k*) zeer hard en vaſt zynde, by deelen omgeploegt. Dit uitgraven word verrigt door de vrouwen en kinderen uit de nabygelegen *kampongs* of Javaanſche buurtſchappen, met een puntig en omgeboogen bamboesje, een ſpan lang en twee vingeren breed.

De

(*k*) In dit Jaargetyde, vooral in de maanden Auguſtus en September waaijen langs deeze kuſt ongemeene harde en ſcherpe Noord Ooſte winden, die zig op den middag geweldig beginnen te verheffen en doorſtaan tot zonnen ondergang. Het gebeurt zeer dikwils door de kragt deezer winden, dat het in drie maanden en langer in de beneedenlanden niet reegent, waar door veele gewaſſen verdorren. In deeze tyd regeeren alhier de gevaarlykſte ziektens, vooral onder den gemeenen man, zoo als eene langduurige ondervinding in de Hospitalen, heeft beweezen.

De gravers zitten regelmatig op een lange rei, en zyn niettegenſtaande, de doordringende zonne hette, die in dit jaargetyde, veele weeken agter een door geene wolken afgekeert, zeer fel en brandig is, met eene geringe tuſſenpozing, van den vroegen morgen tot den laten avond bezig, en kunnen, zoo zy vlytig zyn, de man een ſchelling, daags verdienen, alzoo hun loon, naar de maat bereekent word, vyf *Gantang* (*l*) voor drie ſtuivers waarin nogtans de Chineezen, de gravers doorgaans bedriegen

Van hun getal en hunne naarſtigheid, hangt, naaſt een goed gewas, de gelukkige oogſt eens landmans af, terwyl het wel gebeurt, dat uit gebrek

(*l*) Men ſpreekt in den Land bouw en dagelykſe huishouding, zoo dikwils van de Gantang dat ik verpligt ben, ter onderrigting der zulken, die niet in deeze Volkplanting leeven, te zeggen; dat de Gantang alhier de vaſte maat is van veele zaaken in het dagelyks leeven. 230. Gantangs maken een laſt van 3066 $\frac{2}{3}$ pond.

Met deeze maat meet men de Ryſt, het Zout en meer andere drooge waaren, waarom dezelve van wegen de Hooge Overheid, tot voorkoming van bedrog jaarlyks g'eykt moet worden.

van een toereikend aantal gravers, een groot gedeelte van het gewas, door vroege ſlagreegens in het najaar, voor den planter verlooren gaat, want zoo dra de Katjang op nieuws begint uit te ſchieten, zyn de boonen ledig.

Om deeze reeden moet een kundig Landheer altoos letten, dat het getal der Catjang-thuinen, niet al te zeer vermenigvuldigt word op zoodanige plaatzen, in welkers nabyheid, geene of maar kleine Kampongs zyn.

Het graven g'eindigd, of het reegenſayzoen op handen zynde, word de grond op nieuw geploegt, dog met minder moeite als boven, kunnende van het zelve zaad, 4 à 5 jaaren geoogſtt worden, het welk voornamelyk afhangt, van den deugd der grond en den yver der Akker-bouwers in het wieden van onkruid en zuiveren der planten.

Sommige Chineezen, onderneemen na verloop van deezen tyd, op denzelven grond, eene tweede zaijing, dog die valt doorgaans zeer gebrekkig

kig uit, zonder eenen uitneemenden vrugtbaren bodem, of indien hun Landheer geen bezitter is, van eene aanzienlyke menigte rundvee. Om deeze reeden zal men doorgaans zien, dat zy gaarn op landen woonen, alwaar men hoornvee houd, en dat zy zig ook, zoo veel mogelyk, in de nabyheidt van den koeſtal plaatſen, het welk een oplettend Landheer niet moet gedoogen, om dat de Katjangthuinen veel grond beſlaande, de noodzakelyke weiden voor het vee, al te verre van de hand verwyderen.

Om dan het gewas, voor de tweedemaal op denzelven grond, voordeelig te doen ſlaagen, moet den Chinees, zig de moeite getrooſten, de drooge koemiſt met een kar over zynen akker te ſpreiden, het welk veel minder zoude nodig weezen, indien men hun konde beweegen, d'aarde dieper te ploegen, waar van in het vervolg nader.

Dog de meeſte Chineezen, laten het tweede Katjang gewas, niet onmiddelyk op het eerſte volgen, maar zaai-

jen tuſſchen beiden een jaar Pady, het welk der grond voordelig is, zoo wel om de verandering van het gewas, als om dat het padyſtroo verrottende, tot meſt verſtrekt.

Dat de Katjang teelt voordeelig is, blykt, om dat op een Laxa grond, ter welkers bezaaijing 350 of 400. gantangs toereiken, ruim 4000 gewonnen worden, die by eene middelmatige markt, meer dan 120. Rds. waardig zyn. De winſt van het eerſte jaar, kan niet verder ſtrekken, als ter goedmaking der onkoſten van den aanleg, maar de volgende, waar in men, zonder nieuw zaad, 3 of 4 maal oogſten kan, vorderen weinig moeite en geringe koſten.

De voornaamſte ongemakken, waar aan dit gewas alhier onderhevig is, zyn overſtroming, wilde verkens en witte mieren. Zware ſlagregens, waar door het water op lage plaatſen ſtaan blyft, of het overloopen der rivieren, bederven alles; de wilde verkens doen door hun wroeten veel ſchade, waarom men de paggers of heggen om de Katjang-

jang-thuinen, zoo digt maakt, als mogelyk is; en in de zwarte klei en ook wel ſomtyds in de roode grond, vernielen de witte mieren, een allerſchadelykſt ongedierte, niet zelden, de Katjang in de aarde, zoo dat 'er by het graven zeer weinig word gevonden.

Het voornaamſte gebruik van de Katjang Tannah is, om 'er Oly uit te ſlaan, want de geringe hoeveelheid, die gerooſtert en uit de hand gegeeten word, is niet noemens waardig.

Dit Olyſlaan geſchied op de volgende wyze. De Katjang-boonen worden op een heeſt, in de grond gemetzeld, gedroogd en ſterk gerooſtert, vervolgens fyn gemaalen, en ſchoon gezift. Het gezuiverd maalzel, word in een houte bakje, naaukeurig ſluitende, op een kegel vormig fournuis, heet gemaakt, vervolgens in dikkere yzere ringen van anderhalf voet middellyns, op de grond liggende geſtort, met pady ſtroo lugtig omwonden en tot koeken getreeden. Deeze koeken, in eene groote hoeveelheid, teffens, ge-

plaatſt zynde, in eenen langen uitgeholden boom, ſlaan twee man met een zwaare Arduin ſteen, hangende aan een dwars hout, waar in verſcheiden kerven zyn, ten einde de ſteen, voor of agterwaards te plaatſen, tuſſchen de koeken en het einde van den boom, houte wiggen in, waar door de Oly volkomen word uitgeperſt. Veertig Gantangs Katjang, leveren een *Takar* of $17\frac{1}{3}$ kannen Oly uit, die doorgaans $2\frac{1}{4}$ Rds. koſten. Vier man, kunnen in een dag 5 Takars perſen, en winnen voor deezen zwaren arbeid, maandelyks vier ducatons.

De uitgeſlagen koeken, bekent onder den naam van Tay Minjak, worden in de Bovenlanden verkogt voor 2 Ropias het honderd, en worden, gelyk ik in het eerſte deel onzer verhandelingen (*m*) reets heb gezegt, gebruikt tot het bemeſten der Suikervelden en groente thuinen.

Vier Buffels kunnen by verwiſſeling da-

(*m*) Pag. 201.

dagelyks 240 gantangs Katjang malen, maar dewyl die dieren, door deezen zwaren arbeid ſpoedig verzwakken, zoude het voor den Landman zeer voordelig wezen, de molen, gelyk men in China doed, door water te dryven, het geen op ſommige plaatſen aan onze rivieren, door eene kleine afleiding, wel was uittevoeren.

By een Katjang-thuin en Oly-moolen, kweekt de Chinees altoos een troep verkens, by ſommigen wel van 200 en meerder, d'enige dieren dewelke die natie opvoed, en voor hunne huishouding zeer voordeelig zyn. Geduurende het Katjang graven, tot het tweede ploegen, zoekt dit vee hun onderhoud in de thuinen en zyn in dezen tyd, het vetſte en beſte koop, maar zoo dra de grond voor de tweede maal is omgeploegt en de vrugten beginnen uitteſpruiten, wordenze elders heen gedreeven en gevoert met de bladeren van de *Kelady Aijer*, by Rumphius Lib. 8. Cap. 85. beſchreeven onder den naam van *Caladium Aquatile*. Deeze bladeren worden fyn gehakt, gekookt en vermengt met *De-*

dak of Ryſtzemelen. Het aanwakkeren der Land-bouw, heeft de waarde deezer dieren, wel voor de helft doen daalen, zoo dat men thans een groot verken voor 5, en een klein voor 2 Rds. kan koopen, en nog is den Landman er dikwils mede verleegen. Behalven de morſigheid, zyn de verkens zeer ſchadelyke dieren voor alle planten en gewaſſen, en kunnen niet dan met moeite buiten de omtuiningen gehouden worden, het welk den Landheer met het Kampongs volk wel eens verdriet verwekt.

Zoo ver ik de huishouding der Chineezen, met betrekking tot deezen tak der Land-bouw aanzie, komt zy my, ten opzigt van het algemeen belang, zeer nuttig voor, maar ſchadelyk voor den Landheer, op wiens grond zy woonen, ten zy hy hier omtrent voorzigtig zy, en goede order onderhoude.

Van het eerſte kan ik den Leezer zonder moeite overtuigen, wanneer hy op het noodzakelyk gebruik, der hier boven beſchrevene producten let.

De

De Gouvernenr Generaal *Jacob Moſſel* zegt in zyne aanmerkingen over het Koningryk *Jaccatra* den 1. December 1751. „ Oly levert het land zoo wei-„ nig uit, dat z'in het land, duurder „ is als in de ſtad, die daar van ter „ zee uit de ooſt voorzien word." Zo dat 'er in die tyd, weinig Katjang-thuinen waaren. Sederd dien of, in omtrent 30 jaaren is dit werk zoo toegenomen, dat 'er thans 51. Oly-molens zyn, te weeten 8 naby de ſtad, en 43 in de ommelanden. De Chineezen geven op, dat ieder molen by een goed gewas, jaarlyks 27000 kannen Oly levert: en zoo het ſchraal is, dog ten minſten ruim 20,000. Wy zullen deeze laatſte bepaaling die, gelyk uit myn vorig gezegde blykt, zeer middelmatig is, aannemen, en dan blykt dat 51 molens, jaarlyks opbrengen 1,0,20,000 kannen, die tegen $2\frac{1}{4}$ Rds. de Takar, bedragen eene aanzienlyke ſomme van byna 130,000 Rds., die men voor deezen naar *Java* zenden moeſt, want de Calappa Oly, die men alhier vervaardigt, word alleen gebruikt in de ſpyzen.

Niettegenſtaande deeze aanzienlyke hoeveelheid, rykt de voorraad tot het gebruik dezer ſtad en hare ingezetenen nog niet toe. Het getal der Oly-molens, kan zonder vrees tot honderd ſtygen, en dan zullen wy alhier, den toevoer van Calappa Oly, nog niet ten enemaal kunnen miſſen (*n*).

Ik wil niet eens ſpreeken, van het groot aantal koeken Tay minjak, zonder dewelke de Suiker-thuinen veel zouden lyden, en die men in de groente teelt, naar de mannier der Chineezen, niet wel kan miſſen; dit moet ik nog zeggen, ter overtuiging van het groote nut der Katjang-bouw, voor het gemeen: dat voor het even beſchreeven getal van 1,0,20,000 kannen Oly, byna 600 laxa grond gevorderd wordt, die meer dan 1000 menſchen voe-

(*n*) Mogelyk zal deeze begroting naar het opgegeven getal der Ingezetenen deezer Stad, aan vreemden wat buitenſporig ſchynen, warom ik moet zeggen, dat men hier veel meer ligt ontſteekt als in ons Vaderland, alzo het maar eene zeer middelmatige huishouding is, alwaar zoo wel binnen als voor de bedienden dagelyks geen 20. lampen branden; by de vermogende en ryken is dit getal wel honderd, zoo dat de oly geen gering gedeelte in onze vertering is, om nu niet eens te ſpreeken van de Suyker-molens die met elkander, byna 100000 kannen in een Jaar behoeven.

voeden, want voor de bearbeiding van een Laxa, met dat geen wat hier toe behoort, mag men niet minder dan twee man, rekenen. 51 Oly-molens houden ook ruim 600 menſchen in bezigheid, zoo dat dit gewas, in den tegenwoordigen ſtaat, in de eerſte hand, reets meer dan 1600 menſchen onderhoud, ongerekent de zulken, die hun beſtaan vinden in het verkoopen der Oly en meer andere kleine bezigheden, die ik met ſtilzwygen ben voor by gegaan.

Wat zegt gy nu geagte Leezer! zyn 1600 vlytige ingezetenen, geen aanzienlyk voorwerp in het lighaam ener volkplanting?

Maar zoo nuttig is dit akkerwerk voor den Landheer niet, ten zy hy de konſt verſta, door eene vriendelyke geſpraakzaamheid, en wel geregelde order, den arbeid der Chineezen te beſtieren. Twyfelt gy, zoo ſtel uw voor, dat eenige flukſe gaſten (*o*) hun-

(*o*) De nieuwelingen, die de Jonken alhier jaariyks aanvoeren, laten hun zeer gaarn gebruiken tot den Ak-

hunnen dienſt den Landheer komen aanbieden (*p*) een ſtuk grond, door hun naar de boven beſchreeven manier verkooren, van alle wilderniſſen te zuiveren en met Katjang te beplanten. Dit ſchynt in den eerſten opſlag een zeer aangenaam verzoek, dat egter ſpoedig gematigt word, wanneer men be-

---

Akker-bouw, alzo de meeſte dit werk in China hebben by de hand gehad, en boven dien bevreeſt zyn, voor het woonen binnen of naby de Stad; zoo wel om de ſchadelyke lugt, dewelke die Natie nog nadeeliger is, dan ons Europeaanen, als ook om dat zy in de Bovenlanden ruimer kunnen leeven en meerder vryheid hebben.

Iemand die het niet gezien heeft, kan naaulyks geloven, wat arbeid deeze Menſchen in d' eerſte Jaaren hunner aankomſt doen, maar zoo dra zy, van hun koeligeld of dagnuur een weinig hebben opgelegt, begeeven er zig eenige met malkanderen, naar een goed Landheer, en verzoeken een ledige en woeſte grond, om zelf een Thuin aanteleggen.

(*p*) Men ontmoet op de meeſte Landeryen rondom deeze Stad, nog veele morgens begroeit met allerley ruigte, vooral met *Guyavus Agreſtis* of Boſch Guyavus dat het minſt ſchadelykſt van allen is, alzo het rundvee, onder dit Gewas, in het heet ſayzoen nog een weinig gras kan vinden, en zig ook behelpt met de Vrugten; maar dikwils ziet men ook geheele plekken met *Arunda Spinoſa* of gedoornde Bamboezen, en diergelyke wilderniſſen, waar door, nog Menſch nog Beeſt paſſeeren kan, Deeze plaatſen behoort men boven andere te verkiezen, om tot Katjang-thuinen uit te geeven, Want de Javaanen wagen er zig niet ligt aan, dewyl het werk te zwaar is.

bedenkt, dat zy in de eerſte twee of drie jaaren, naar luid van het accoort, niets betalen en dan 8 à 10 jaaren, voor de Laxa 4 of 5 Rds. Meer dan tweemaalen kan men, zonder eene aanzienlyke bemeſting, op denzelven grond niet zaayen, al werd 'er tuſſchen beiden pady opgeplant. Is 'er nu in de nabyheid geen Hoorn-vee, dan gaat den Akkerman verhuizen, en de grond door hem bebouwt, maar nu ten enemaal vermagerd, deugt voor eerſt nergens toe en brengt niets anders voort, dan een ſchadelyk ſoort van gras, door den gemenen man verkeert *Teke*, maar eigentlyk *Cuſſu Cuſſu* geheeten, en door RUMPHIUS beſchreeven, onder den naam van *Gramen aciculatum.*

Geſtelt dan dat de Chinees 5 Laxa bearbeid heeft, en daar voor 10 jaaren agter een, den grootſten huur of 5 Rds. betaalt, zoo vind den Landheer, by ſlot van rekening voor dit gering bedragen, een dorre en verlaten plek, die hy in veele jaaren, nergens toe gebruiken kan. Die zyn land niet wil bederven, moet dit noodzakelyk tegengaan, en zoo veel mogelyk niet

ge-

gedogen, dat de Chineezen, de Katjang-thuinen naar hunnen ſmaak verplaatſen, maar dezelve in tegendeel, door gedurige bemeſting vrugtbaar houden: en dewyl men tot heeden toe, het vellen van bamboes en boomen, met onverſchillige oogen aanziet, verbieden eenig hout of bamboes riet te kappen, zonder binnen hunne omtuiningen Calappa, *Doerioens* en andere vrugtdragende bomen, aantekweeken, het welk hun terſtont by hunne komſt moet werden opgelegt, want op deeze wyze word, den Akkerman aan zyn grond verbonden, hy vind by misgewas nog eenig middel van beſtaan, blyft verſchoont van de moeite der verhuizing en raakt gewent aan de plaats en met de Javaanen, het welk tot zyn veiligheid (*q*) ten hoogſten no-

(*q*) Zeer groot is het aantal Chineezen, het welk door de Javaanen, jaarlyks word om hals gebragt. De laatſte hebben eenen onverzoenlyken haat tegen de eerſten, waar by nog komt de hoop van buit, dewyl de Chineezen, zeer dikwils met geld naar boven gaan. De Wetgeevende Magt heeft hier tegen op allerlei wyzen tragten te voorzien, maar tot nog toe vrugteloos. Om deeze reeden behoeft men nimmer te ſchroomen, voor hun toenemend aantal in de Bovenlanden, dewyl zy hoe talryk omtrent de Javanen in geene aanmer-

nodig is. Zonder deeze en meer andere ſchikkingen, door de Hooge Overigheid, tot nut der Land-bouw vaſt te ſtellen, zullen de ommelanden, binnen weinig jaaren, ten eenemaal werden uitgemergelt; dit aanzienlyk deel der Land-bouw, zal uit gebrek aan goede grond (*r*) ten ondergaan, en veele Landheeren, zullen tot hunne ſchade leeren, dat de Katjang teelt, die voor het algemeen, in haare bloei zoo nuttig was, eindelyk uit gebrek aan goede ſchikking voor hun zelf en deeze volkplanting, verderfelyk word.

---

merking komen, en zelf zeer wel weeten, dat eene enkele wenk van goedkeuring, den Land aart gegeeven, voldoende is, hun allen de Krits in het hart te drukken.

(*r*) Het is zeker, dat omtrent het Gebergte, nog veele honderd morgens woeſt en ledig leggen, en ook nog in de eerſte Jaaren niet bearbeid zullen worden; maar deeze ſtreeken kunnen tot den Katjang bouw niet verder gebruikt worden, als de benodigdheid der omleggende Kampongs vorderd. Het vervoer, naar beneeden, het welk door de onbevaarheid der Rivieren, die behalven de *Tſidani*, op 3. a 4. uuren gaans van de Stad, zeer droog en klippig zvnde, met Buffels-karren moet geſchieden, word te koſtbaar, zoo dat de Katjang-teelt in eene aanzienlyke hoeveelheid, niet wel verder dan 4 a 5 uuren, in den omtrek der Stad kan geoeffent worden.

BYVOEGSEL.

Myne beſchryving van de Suikermolens, te vinden in het eerſte deel deezer Verhandelingen, door de Chineezen, in hunne Taal overgezet zynde, heeft een kundig en vermogend Land-bouwer dier Natie, het Genoodſchap eenige aanmerkingen, dat werk rakende, toegezonden, waar van ik de voornaamſte hier zal byvoegen, in hoop dat dit, een iegelyk, wien de welvaart deezer volkplanting waarlyk ter herte gaat, zal aanmoedigen, naar vermogen, het zyne toetedragen, ter meerdere volmaking van dit gewigtig gedeelte onzes Akkerbouws, die, gelyk men uit de bovengenoemde beſchryving ligtelyk zal ontwaaren, in veelen opzigte, tot nog toe, zeer gebrekkig is ingerigt. Hy zegt:

I. Dat het niet nodig is, 10 jaaren agtereen in een en nieuwen grond, wit riet te planten, zoo als ik pag. 198. heb geſtelt, kunnende na verloop der eerſte 5 jaaren, reets voor de helftrood riet gebruikt worden, waar uit

uit men zoude moeten beſluiten, dat het roode riet, voor den planter voordeeliger is, het welk naar myn begrip nog niet beweezen is, want offchoon het witte riet, zoo veel vogt niet leevert als het roode, dewyl het dunner en korter is, is het ſap egter veel zoeter en ſuikeragtiger, waarom in het algemeen verzeekert word, dat men tot het roode riet niet overgaat, dan om dat de grond, door het eerſte gebruik vermagert is.

II. Raakende de tyd die het Suikerriet nodig heeft ryp te worden, en door my pag. 201. op 12 of 14 maanden is bepaalt, zegt hy, dat in dit geval, onderſcheid gemaakt moet worden tuſſchen de hooge en laage gronden, alzoo het gewas van eenen laagen grond, binnen 11 of 12 maanden, bekwaam voor de moolen is, terwyl het riet op eenen hoogen grond wel 14 of 15 maanden, tot de volle wasdom vordert.

III. Omtrent het kooken heb ik pag. 206. gezegt, dat, volgens de tegenwoordige nadelige inrigting der kookhuizen een *Totol* 24 uuren en langer nodig heeft, eer het tot behorige lyvigheid gebragt kan worden, waar omtrent hy aanmerkt dat de Ooſt- en- Weſtmouſſon, in dit geval, verſchil verwekt, alzo hier toe, in het reegen-ſaizoen meerder tyd, dan in de Ooſt-mouſſon, werd gevorderd.

Volgens zyne opgave, worden 'er in een etmaal 16 tonnen vogts in het Chinees *Tſing Ouw* genaamt, verkookt, houdende ieder ton 420 of alle te ſamen 6720 kannen die tot 630 afgekookt zynde, 18 potten ieder van 35 kannen, kunnen vullen.

IV. Betreffende de figuur der pannen, heb ik, pag. 208. geſtelt, dat zy, ter bevordering eener ſpoedige uitdamping, behoorden vlakker te zyn, waar omtrent hy zegt; dat dit van nut kan weezen by het eerſte kooken, wanneer het vogt nog zeer

zeer wateragtig is, maar wanneer het voor de tweedemaal word overgekookt, gaat zulks niet door, terwyl het vogt, reets tot eene merkelyke lyvigheid gebragt, dus gevaar zoude loopen aan te branden.

Wat hier van zy zal wel haatſt beſliſt zyn, door de proeven, die van wegen het Genootſchap, daar omtrent, zullen genoomen en in het derde Deel bekent gemaakt worden. Dit enkel merk ik hier by aan, dat alle Molens eenerly zoort ſtaale pannen gebruiken, die hun, uit China, worden toegevoert, van omtrent 44. Rhynlandſe duimen middellyns breed en 15. duimen diep.

Het overige, door hem by gebragt, van weinig belang zynde, voege ik hier nog toe dat de Heer SIRARDUS BARTLO dirigeerend Lit van dit Genoodſchap, een Kookhuis, op Zyn Ed. Suikermolens, volgens myne aanwyzing verbetert hebbende, heeft bevonden, dat door het ſpoediger uitwasemen der waterdampen, het kooken thans zoo ſnel voortgaat dat, daar de

Vuurſtokers voor heen gedurig moeſten werden aangezet, dezelve nu in tegendeel dikwils moeten werden tegen gehouden, waar door de *Ampas* of het uitgemalen Riet van veel meer nut word, hebbende Zyn Ed. op deeze manier, meer dan 10. vademen Brandhout uitgewonnen, zoo als deſſelfs Berigt aan het Genootſchap, breeder te kennen geeft.

Dit zigtbaar voordeel zal, zoo ik hoop, de Chineezen, hoe zeer zy boven andere Natien, niet ligt tot enige verandering overgaan, nogtans wel haaſt ter navolging beweegen, het welk hun op allerly wyze diend onder het oog gebragt te worden, om dat zy, door hunne tegenwoordige gebrekkige behandeling, het Brandhout, zoo koſtbaar voor den grooten ommeſlag van Batavia, nodeloos vernielen.

PROE-

PROEVE

NOPENS DE VERSCHILLENDE

GEDAANTE EN KOLEUR

DER

MENSCHEN

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMAKER.

'T IS nog niet lang geleeden, dat men den Mensch wat nader begint te kennen. De Ridder LINNÆUS brengt den *Oran-Outang* nog onder het Menschelyk geslacht, en de Heer A. VOSMAAR heeft, in zyne Beschryving van dit zoo zeldzaam Dier, by MEYER, te Amsterdam; in 1778. uitgegeeven, allereerst doen zien, dat aan het zelve, niets anders, dan de eerste rang, onder de menigvuldige soorten van Aapen, toekomt.

LINNÆUS onderscheidt den Mensch in twee zoorten.

Eerſte Soort.

Hy, verdeelt den *Dagmensch* in ſes verſcheidenheden, namentlyk:

1. De *Wilde*, loopende op vier pooten, ſtom en ruig:

2. De *Americaan*, rood en galagtig.

3. De *Europees*, blank, bloedryk en lyvig.

4. De *Aſiaan*, bruin, zwart gallig en taaij van leden.

5. De *Africaan*, zwart en waterig: by welke hy dan nog voegt,

6. De *Monſters* of wangedrogten, waar onder de *Reuzen* van *Patagonien*, den dwerg der Alpen, de *Hottentotten* met een bal; de *Hottentottinnen* met een klep; het ronde hooft der Chineeſen, en het platte hooft der Canadenſen.

Tweede Soort.

De *Nagtmensch*, als de *Troglodyt*, de *Oran-Outang* en de *Kakkerlak*, dien hy

hy beſchryft, als woonende onder de aarde, half zoo groot als de Mensch; 't Lyf met een wit dons bezet, de oogen rood, en de appel roozen-kleur; zynde in ſtaat van te denken en te redeneeren, maar leevende niet langer, dan op zyn beſt vyf-en-twintig jaaren.

Deeze Beſchryving, door den Heer KJOEP Zweedſchen Reiziger, aan LINNÆUS opgegeeven, is volſtrekt valsch en verkeerd. Hy verwart alles onder één. Trouwens de witte *Neger*, of *Kakkerlak* is wel degelyk een Menſch: daar men over naar kan zien de verhandelingen van het Bataviaasch Genootſchap 1ſte en 2de Deel, in de beſchryving van den witte *Neger*, en de witte Papoeſche *Meid*, door den Heer J. VAN IPEREN opgeſteld.

De *Oran-Outang*, is daarentegen een waare Aap, zoo wel als de *Baris* en *Chiampanſee* van *Africa*, en de *Quojonvero* van *Brazil*: gelyk de Heer VOSMAAR, in de hier voorgenoemde beſchryving, duidelyk heeft aangetoond: en ook nader beweezen is in het tweede deel van ons Bataviaasch

Genootſchap : in de Beſchryving van den grooten *Oran-Outang* van *Landac*, door den Heer Baron van WURMB.

De Mensch, door zyne zielvermogens en zyne ſpraak van alle Dieren volkomen onderſcheiden, is, naar myne gedachten, maar één ſoortig; doch zeer verſcheiden in kleuren, naar de luchtſtreeken, welke hy bewoond en naar de opvoeding, die hem gegeeven wordt. De kleur is het eenigſte, 't geen van de ouders op de kinderen ſchynt overtegaan. Maar alle andere verſchillen van Reuzen, Dwergen, witte Negers en diergelyke zyn aan dien byzonderen mensch, en aan de ſpeelinge der Natuur, welke hem in iets van zyne ſoort onderſcheidt; en geenzins aan het geſlagt eigen. De Ontleedkunde leert ons, ondertusſchen, dat de warmte der heete luchtſtreeken op den Mensch de volgende uitwerkzelen heeft.

1. Dat de harſſenen zwartagtiger zyn:

2. Het bloed donker rood.

3. Het

3. Het zaad zwart.

4. Het weefzel van MALPHIGHIUS, onder den huid liggende, is blank by de Europeaanen, zwart by den Negers, bruin by den olyf-kleurigen en roodachtig in de Roſſe Menſchen.

5. De jong gebooren Neger is blankagtig, behalven aan de teeldeelen, om dat zoo men meent dezelven allereerſt gevormd worden.

Zoo de hitte de herſſens en het zaad der Afrikanen zwart maakt, zal men aanſtonds vraagen, of de Europeezen ook, met de tyd, dit toeval krygen? en of de Negers in de Noordelyke landen overgebragt, eindelyk eens blank worden?

De Schryver van de *Philoſophiſche Onderzoekingen over America* ſchynt van gevoelen te zyn, dat de kleur der Menſchen zich ſchikke naar de lugtſtreeken: en hy haalt eenige gevallen aan van Portugeeſche kinderen, in Africa ten jaare 1764. gedoopt, die by na zwart waren.

Edoch ik heb eenige reden om te vermoeden, dat daar eene vermenging met de Negers hebbe plaats gehad, want, in geheel India, blyven de kinderen, van Europeeſche Ouders geboooren, en weder met elkander trouwende, zonder vermenginge met zwarten, zoo blank, als de Europeezen; waar van veele voorbeelden op *Batavia*, zelfs tot in het zesde geſlagt, voor handen zyn.

Daarenboven heeft de Heer KALM, in zyne Reize na Noord-Amerika, aangemerkt, dat de Negers, die, zedert veele jaren, in Noord-Amerika zyn voortgeteeld, nog zoo zwart zyn, als de eerſte Negers.

Dan, wat hier ook van zy, zoo is het zeker, dat, indien men de Menſchen, naar de kleur, in ſoorten verdeelde, 'er zeer veelen ſoorten zouden zyn; ja! de Spanjaarden en de Zweeden zouden van geen eene ſoort blyven: en men zou eindelyk de verdeeling tot in het oneindige uitſtrekken.

De Mensch dient zekerlyk! aan het hoofd van het *Syſtema Naturale* geplaatſt,

plaatſt, te worden. Want hoewel zyne tanden, gelyk zyn aan die der Aapen en der Vleermuizen zoo heeft hy nogtans, boven alle de dieren, de ſpraak en het edel vermogen, om zich, door de opvoeding, te volmaaken en te verbeteren.

§. I.

Naar de koleur, zyn de Menſchen onderſcheiden, in

a.) *Amerikaanen*, welke rood en galachtig zyn.

De voornaamſte Geſlachten, onder hun, zyn de *Esquimaux*, in 't Noorden; zynde die even dezelfde Natie, met de Groenlanders, vier voeten hoog, en bruin. De Volkeren in 't midden van *Amerika*, zoo wel die, der vaſte Kuſt als Eilanden, welke roodagtig van koleur zyn, zelfs tot onder de Linie, daar *Amerika* altyd ten minſten twaalf graaden koeler is, dan *Afrika*.

b.) De

b.) De *Europeezen*, welke blank, bloedryk en lyvig zyn. Van 't Noorden naar 't Zuiden gaande verdonkert hunne koleur, volgens de luchtſtreek; en tuſſchen eenen Zweed en eenen Spanjaard, is by na zoo veel onderſcheid als tuſſchen een Spanjaard en eenen Neger.

c.) De *Aſiaanen* zyn bruin, zwartgallig en taay van leden. Behalven de *Papouen*, die onder de Linie liggen, en de *Mallebaaren*, vinden wy alle de Aſiatiſche Natien hoe genaamd bruinachtig, min of meer, naar den afſtand hunner luchtſtreek van de Middaglyn.

d.) De *Afrikaanen* daarentegen zyn zwart en waterig. En deze zwartheid neemt mede toe en af, naar dien zelfden afſtand hunner woningen van de Linie.

§. II.

Toevallige veranderingen en zonder-

lin-

linge geboorten maaken dit onderſcheid.

a.) In de verandering van koleur der *Albinos*, of witte Negers van LOANGO in *Afrika*, door den Heer VOLTAIRE beſchreeven, der *Blaffards* der *Land-engte* van Darien in *Amerika* door den Heer PAAUW, in zyne Recherche ſurles Americanis, II. Deel beſchreeven; en der witte *Papous*, of Negers, van Ternate en andere Landen van het Ooſten; op Ternate *Kakkerlakken* genaamt, door den Heer JOSUA VAN IPEREN beſchreeven, in het I. en II. Deel der Verhandelingen van het *Bataviaaſch Genootſchap.*

Deze zyn denkelyk nooyt zwart geweeſt, en worden meeſt al van twee zwarte Ouders geboo-ren, brengende zy ook zwarte Kinderen voort.

Die van *Amerika* en *Afrika* zyn gemeenlyk niet boven de vier voe-

voeten, en vyf duimen hoog. Hunne koleur is krytwit en zy hebben geenen baard. Ook is het hair der Afrikaanen wollig, maar dat der Aſiaanen lang, ſneeuw wit, of rood-geel van verwe. De oog-appel trekt wat naar het roode, en over dag zien zy bezwaarlyk, en het ſterkſte licht doet hunne oogen ſomtyds traanen, ziende zy by ſchemering zoo veel te beter.

Te Batavia is 'er in 1774. een by den Heer GOUVERNEUR GENERAAL geweeſt, die alle deze kenmerken had, zynde hy op *Ceram*, by Ambon, van twee zwarte Ouders gebooren.

Hy was omſtreeks tien jaaren oud, vroolyk, dog niet zeer geeſtig; echter vlug Maleits ſpreekende.

De oorſrak van de Geboorte der witte Negers zou volgens den Heer PAAUW, Schryver van de Wysgerige bedenkingen over *Ame-*

Amerika, zyn een bederf in de zaaddeelen van de Ouders.

Dog de eigenlyke ziekte, welke dit veroorzaakt, is tot heden toe onbekend, om reden dat MALPHIGHIUS, by het ontleeden van een witten Neger, het vel heeft beſchreeven, en niet het hersſen en rugmerg, zoo min als het zaad; 't geen echter ſaamgenoomen, alleen de zaak zoude hebben kunnen befliſſen.

b.) In grootte kleente en dikte; Reuzen worden 'er nog enkelde, nu en dan gebooren, van gemeene Ouders: gelyk zeker Trawant van den Aarts Hertog FERDINAND AIMON genaamd, die elf voeten hoog was. CAJANUS, diein 1744. in Holland te zien is geweeſt was agt voeten hoog; De Reuzen, welke de Engelſche Capitein BIRON, ten jaare 1764. in Patagonie had gezien, zyn, door de Franſche Capiteins GERARDAUX en BOUGAINVILLE in 1766. niet grooter bevonden,

den, dan van 5. voeten en 5. duimen, tot 5. voeten en 9. duimen.

De Engelſche Capitein COOK verzekert zelfs, dat de grootſte 5. voeten en 10. duimen hoog zyn. en de Heer PERNETTY, die in zyne Verhandelingen over Amerika, de Reuzen behoud, verklaart echter daar na in zyne Reys naar de Malouines II. Deel bl. 107. dat zy 5. voeten en 7. duimen groot waren, 't geen men dan voor geene Reuzen kan rekenen.

Dwergen, waar vanmen voor henen dagt, dat 'er geheele Natien waren, wordende in Holland, *Klabouters*, Kaboutermannetjes, in Zweeden *Trools* genaamd.

De Aards Hertog FERDINAND, dien wy zoo even aanvoerden, had 'er eenen van drie ſpannen lang; en in 1760. is te Parys een Poolſch Edelmannetje te zien geweeſt, twee en twintig jaaren oud en maar agt en twintig duimen

men hoog, en thans heeft men een Friesch Boertje LOLKES genaamd, die nu en dan te Amſterdam by Blaauw Jan te zien is, en geen drie voeten haalen kan. En wat de dikte betreft, in 't jaar 1724 ſtierf een Engelschman, te *Lincoln*, lang zes voeten en vier duimen; dik tien voeten in den omtrek, en zwaar 580. ponden.

c.) Ziektens aan den hals.

Goeters of *Kropdraagers* heeft men aan den voet der Alpen, ook in den *Elzas*, en aan den voet van onze meeſte hooge bergen op *Java*: als mede hier op den *Salak*: zynde die krop eene ziekte, welke men zegt, dat door 't water veroorzaakt wordt. Men vind 'er de zulke ook, aan den voet van de *Cordelieres*, in *Peru*.

De *Cretins* van *Valais* in Zwitzerland, hebben behalven die groote kroppen, byna geene de minſte kennis; zynde zy doof

en ſtom, volgens de beſchryving van den Heer Grave de MAUGIRON.

d.) De Ziektens der huid.

Gelyk die de *Kaskado*, of ſchubziekte hebben. Deeze hebben witte ſchubben op den huid, die, gelyk de andere huidziektens, kan geneezen worden.

Men vind 'er veelen op *Nias*, een Eiland by *Sumatra* en op de *Sangerſe* Eilanden, by *Ternate*. Edoch deeze ziekte is alleen den zwarten eigen.

e.) Ziektens der Teeldeelen.

Androginen, die door de uitgroeijing der *Clitoris* en *Nimphen*, van beide kunnen ſcheinen te zyn.

Hermaphroditen, waar van ſommigen naar Mannen, en anderen naar Vrouwen gelyken; zynde de laatſten het gemeenſte, voornamentlyk in de heete Landſtreeken.

Mo-

Monorchis, die maar ééne bal hebben, als de Hottentotten, hebben hunne voorouders volgens *Kolbe*, 'er voor dezen, een afgeſneeden.

Het uitwasch, 't geen men wil, dat de Hottentottinnen over de ſchaamdeelen nederhangt.

Triorchis met drie ballen.

f.) Misgeboorten.

Samen gegroeide kinderen.

Een Jongman die zyn broeder aan het borſtbeen was aangegroeit; twee zuſters, in 't jaar 1723. te *Presburg* overleeden, die aan 't ſtuitbeen waren t'zaam gegroeid: welke by HOUTTUIN ſtaan uitgeteekend.

Menſchen met ſtaarten, die men nu en dan vindt; zynde; nu eenige jaren een kind alhier te zien geweeſt, met een kraakbeenig uitgroeizel van drie à vier duimen aan het ſtuitebeen.

g.) Mismaaktheid door kunſt.

Aan het hoofd, door zaamendrukking, rond, plat of piramidaal, 't geen door de moeders, opzettelyk, gedaan wordt.

Sommigen rekken de ooren overmaatig lang; gelyk de *Baliers*, in de nabuurſchap van *Java*.

Andere volkeren in *Amerika* trekken hunne kinderen de voortanden uit. (*)

Aan de Teeldeelen; door de *beſnydeniſſen*, of door de *Infibulatie*, welke met een ring, of iets diergelyks door de teeldeelen te haalen, aan beide de kunnen, geſchiedt, en 't geen, zoo wel op *Ceram*, onder de *Alfoereeſen*, als in *Amerika*, in gebruik is.

(*) Sommigen bebranden den huid met allerlye figuuren, gelyk in *Italie*, *Spanje*, ja zelfs onder de Kaffers van *Mozambique* plaats heeft.

BESCHRYVINGE

VAN EENE

BLANKE NEGERIN

UIT DE

PAPOESCHE EILANDEN,

DOOR

J: VAN IPEREN.

Deze Meid, welke nog, op zyn beſt, zoo het my toeſchynt, vyftien of zeſtien jaar oud zal weezen, werd, voor eene zonderlinge zeldzaamheid van *Ternate*, aan den Heer RADERMACHER; en dus ter beſpiegelinge voor het Genootſchap, in de maand September des voorleden jaar, ten geſchenke gezonden: en men brengt die in den thuin, van de Ed: Compagnie, welke ik thans bewoone, en daar ik nu en dan eenige Natuurlyke Zeldzaamheden ontvange en overweege van wegens ons Genootſchap. Maar zy was zoo ſchurft en bezet met

eene ſoort van melaatsheid, dat ik 'er myne ſlaven en huisgenooten niet aan durfde wagen. Zy werd dan in de vrymans boeien gebragt en aldaar volkomen geneezen, door het bewryven van haren huid met *Tamarinde* bladeren, klein gekapt, uitgeperſt en met Salpeter tot een zalfje gemaakt. Ik kreeg haar wederom fris en gezond, op den 14. December 1779.

Toen zy eerſt by my aankwam, was zy zeer verlegen, zeer bang en was tot geen ſpreeken te krygen. Toen zy weggehaald werd, ſchreidde zy bitterlyk, en zeide aan de jongens en meiden, dat zy wilde blyven, en het hier wel had. Toen zy wederkwam was zy vrolyk, lachte en gaf haar genoegen, met ſpreekende daden, te kennen. Niettemin was zy in de boeien zeer wel behandeld: — maar ook de ſlaven en ſlavinnen willen eene vryheid genieten, welke met haren ſtaat overeenkomt.

De jongens en meiden, welke men hier *Papoeſchen* noemt, zyn vry zwart en draagen gekroesd, fyn gedroesd en

dus

dus kort, in een gedrongen hoofdhair. Van zoodanig ſoort van haar is deeze ook voorzien, maar het is uit den geelen rood, en ſtaat krulsgewyze opwaards gekronkeld, wat te verre op het voorhoofd, 't geen eenigzins een ſtroef gezicht veroorzaakt.

De Heer van SONNERET beſchryft de Bewooners, der Papoeſche Eilanden, die, zegt hy, zeer weinig bekend zyn, aldus: — „ Hun voorkomen heeft iets leelyks en vervaarlyks. Dat men zich ſterkgeſpierde „ menſchen voorſtelle, van eene „ blinkende zwarte verwe, offchoon „ ondertuſſchen de huid vry ſtroef en „ ruuw is, en voor het groots gedeelte ontcierd met leelyke vlakken, „ niet ongelyk aan die, welke de melaatsheid voortbrengt; dat men zich „ dezelve voor zyne verbeeldinge „ ſchildere als menſchen met groote „ oogen, met een ingedokene platte „ neuze, met eenen ongemeenen wyden mond, met lippen vooral de bovenſte vry wat gezwolle: met dik gekroesd en in een gekronkeld of git „ zwart of vuurig rood hair. Het ze- Voyagies Pag. 153.

„ delyk beſtaan van deze wilden be-
„ antwoordt vry wel aan hun uitwen-
„ dig voorkomen ; want zy zyn dap-
„ per , zy beminnen den oorlog , zy
„ zyn wreed, wantrouwig en zyn ook
„ op verre naar , niet te vertrou-
„ wen."

Omtrend op gelyke wyze beſchryft DON GEORGE DE MENEZES, die ten jaare 1527, de eerſte der Europeanen op de Papoeſche Eilanden aankwam, dat geſlagt van menſchen. „ Men
„ houdt voor zeker , ſchryft hy dat
„ de naam van PAYMAS, in de taal van
„ dat Land, zwart beteekent : om
„ dat die wilden 'er , gelyk de Kaf-
„ fers , uitzie, en kroes gekruld hair
„ hebben ; zy zyn wel mager en ver-
„ ſtyfd , maar kunnen zeer wel tegen
„ den arbeid , en van nature tot al-
„ lerlye ſchelmſtukken en verraad ge-
„ negen. Onder hen vindt men veele
„ Dooven , en ſommige , die maar
„ weinig zien." —— Ik meene , dat onze hedendaagſche Natuur-onderzoekers volſtrekt geene vryheid hebben , om de byzonderheden , welke in de Land- en Zee-tochten der ouden voor-

Godtfried Ryze by Van der Aa II. Deel. Omtrend in het midden bl. 42.

ko-

komen, te verachten en van dezelve geen gebruik te maaken. En wat 'er ook van de gelykheid met de Kaffers mag gezegd worden, dit is ten minſten zeker, dat de Mozambiquers, van welke ik 'er verſcheidene hier gezien, betuurd en belaſt hebbe, zeer veel overeenkomſt hebben met de Negers der Papoeſche Eilanden, welke men hier, by onderſcheidinge van de Mozambiquers, Ooſterlingen noemt. Alleenlyk bericht men my, dat 'er in de Ooſterlingen, welke eigentlyk den naam van Papoetjes of Papoeces mogen draagen, meer bewyzen van vlugheid en ſchranderheid zich vertoonen, dan in de Weſterlingen, die van wegens hun gekroesd hair, verwe, aangezicht, ook oneigentlyk met den gemeene naam van Papous vereerd worden. By den Edelen Geſtrengen Heer CRAAN, Raad van Indie, is 'er een, wiens hoofd ik heb laaten uitteekenen, van wegens de zonderlinge ſchikkinge der figuuren, welke op zyn aangezicht, denkelyk, in zyne jeugd, zyn ingegroefd; en waar uit ik beſluit, dat hy van eenig aanzien onder de zynen moet geweeſt zyn. Daarenboven vin-

de ik, by de eigentlyk gezegde zwarte Papoes, die leelyke wezentrekken, en dien groeven huid, en die vlakken niet, welke de Heer SONNERET zal ontdekt hebben, by die, welke hem bejegend zyn, Zoo dat men het gezegde van dien Heer niet wel algemeen kan maaken.

De naam van de Meid, welke ik hier beſchryve, is *Penau* volgens haar getuigeniſſe: zy is geboortig van het Eiland *Mandara* en voortgeſprooten uit blanke en gekroesde roodhairige ouders, van welke zy het beeld draagt. De Hollanders hebben haar op *Mandara* gekocht, en zy is vervolgens te *Ternate* in dienſt gekomen van eenen Hollandſchen Heer en Juffrouw. Op haar Eiland woonen, meeſt zwarte kroeskoppige Negers; maar evenwel ook, zoo zy zegt, ettelyke blanken. Wy zullen haar vervolgens *Penau* noemen: want zy ſchynt niet zeer gezet te zyn op de nieuwe naam van *Malatti*, welken wy hier gegeeven hadden: toen zy nog niet ſpreeken wilde.

By het Geographisch beſchryven van een Geweſt begint men doorgaans met den omtrek en grensſcheidingen en belendingen der Ommelanden. By de beſchryvinge van PENAU, beginne ik met haren huid: vergelykende die met den huid harer Vaderlanders. En ik meene te hebben bemerkt, dat hoe zwarter de huid is, hoe gladder die zich, by het bevoelen voordoet. Ik heb ettelyke Jongens en Meiden betaſt en niets is zekerer, dan het geen ik daar omtrend ondervond, over het gemeen genoomen, Men ziet en voelt naauwelyks de gewone groeven, welke in onzen huid, en zelfs in het poezelvel der fraayſten Meisjes van Europa, zich duidelyk voor doen. Miſſchien geeft de donkere verwe eene zachte wol, die de aandoeninge van de reten groeven en ongelykheden verdooft.

Eene zwarte Papoeſche Meid by de Heer Secretaris DE BOCK, wierde met *Penau* vergeleeken, doet ons dat verſchil ontdekken.

Penau, is van top tot teen ruuw en ongelyk van oppervlakte: uitgenoomen van binnen en boven op de handen

daar

daar zy wat gladder is. Over het bovenſte en voorſte van hare armen en beenen tot aan de ſchouders en leiffpier toe heeft zy wit vlaſſig hair, 't geen by het bevoelen, de ruwheid vermeerdert. Zy heeft de kinderziekte gehad, en heeft hier en daar nog plekken overgehouden: Waar by komen die blauwbruine rooven en vlakken, welke wy ook in den witten Neger van Bali hebben opgemerkt: behoorende die, ſchoon zy er kleinder heeft, en minder, tot eene vaſtgaande hoedanigheid van den huid der zoo genaamde Kakkerlakken van Sumatra en de overige Eilanden.

De Aderen zyn er even doorſchynende, als by de Europeezen. Teenen vingeren, nagelen, leveren niet zeldſaams op. Voor aan de ſchouders en aan de oxels kroeſt het hair vry wat losſer in booge, dan op het hoofd en elders daar het bykans zoo ſterk kronkelt en met fyne krulletjes ſamen loopt, als op den ſchedel. Zy heeft ook vry lange tepels, ja maar de borſten zyn nog niet uitgewasſchen, ſchynende de Natuur daar een begin mede te maaken.

Haar

Haar lengte is 4. voeten 6. duimen en 8. linien: het borſtbeen is wat breeder vooruitſtekende, en byde hare voeten ſtaan voorwaards uit naar de rechter zyde, omtrend gelyk die van ſommige Europiſche boeren jongens, die dagelyks achter den ploeg loopen. Hier uit ontſtaat eene miſſelyke houdinge der ſchouders en van het geheel lichaam en zelfs van de nek en hals, welke aan het Meisje een belachelyk voorkomen geeven.

Zoo zeker is het, dat het eene lichaamelyk gebrek doorgaans een ander veroorzaakt. Ik kan ook niet gelooven, dat er te Parys of London een Dansmeeſter zou gevonden worden, die zoodanig een ingewortelde en vaſtgegroeide ſcheefheid zou weten te herſtellen: want alle de peezen en ſpieren zyn er naar gezet.

De werktuigelyke opvoedinge der Dansmeeſters kan dus van eene aanmerkelyke nuttigheid wezen. Ik heb reden om dit ſtuk niet verder uit te haalen; vooral niet te Batavia.

Tuſſchen de beide oorlellen beſluit zich de laagſte kring van het gekroesde hoofd-hair; en dat hoofd-hair is zoo fraai met kleiner en grooter cirkelronde krulletjes in een effen en gelykvormig tappeerzel ingelaſt, dat men niets aardiger begrypen kan. 'T is niet mogelyk dat onze Haagſche en Amſterdamſche Paruikmakers dit door de kunſt zouden weeten naar te bootzen. Maar dat bovenwaards kronkelen maakt de nek kaal, en de hals lang, die bruinachtig, gerimpeld, ſtroeft, en onaanzienelyk is.

De ooren zyn wel gezoomd, en van der Jeugd af aan met de boven en achter boorden voorwaards gebogen. En dit geſchiedt aan byna alle de Ooſterſche Kinderen, denkelyk, om dat zy voorwaards beter de klanken zouden ontvangen en ſcherper gehoor hebben.

Zy is een weinig doof; maar de doofheid blykt ons niets anders te zyn, dan een langdurig overleg om iets wel en voorzichtig te begrypen, eer zy kan of durft antwoorden. Men noemt dit hoewel ook nog in eenen anderen zin,

Ooſt-

Ooſt-Indiſch doof; en ik beſpeure, dat de Javaanen, Chineezen en andere Oosterſche Natien een diergelyk zweemzel van doofheid telkens laaten blyken. Hier door zullen ſommige Reizigers, en ook Don GEORGE DE MENEZES, mogelyk zyn misleid geworden.

Slegts eenen duim en vyf linien is het voorhoofd lang, en het natuurlyk toepet hangt voor over: hoewel het ſlegts omtrend vyf linien dik is: 't geen de gemaakte fierheid der hooge hairkuiven en dus eene ſoort van bevalligheid wegneemt, welke in Europa ongemeen verre gevorderd is, en uit het beſchaafde Ooſten, Perſie vooral en Turkye is overgekomen. Zoo verre heeft de Smaak in deze Zuidelyke Geweſten, van alle beſchaafde waerelddeelen wat al te wyd afgezonderd, nog niet kunnen komen.

Twee en een halve duim ſtaat de kinne vooruit van de keel afgerekend. Alles is vry rond, de kin, onderkaken boven koomen tot aan de ſlapen, en de wangen ſtaan weerzyds bolrond vooruit. De mond is juiſt niet breed: ik heb

heb Europiſche Dames gezien, die breeder gemond waren. De onderlippe is dikker dan de bovenſte, en benedenwaars omgekruld. Ook is de bovenlip ſlegts in het midden wat dik en voorwaards uitpuilende.

De neus is van onderen wat breed; en de neus-gaten wat ruim en gapende. Bovenwaards duikt zy wat inwaards, tot aan het voorhoofd: zynde denkelyk by de kindsheid wat ingedrukt. Ook zwellen de wangen onder de oogleeden neuswaards aan, naar het midden: want anders ſcheiden zich de neuskrullen vry diep, om het mondſtuk te helpen maaken.

De wenkbraauwen witachtig rood ſtaan genoegzaam onder aan de randen van het voorhoofd-been, 't geen als eene zolderinge maakt, waar onder tegen, vry wat diep de oogleeden indrukken. De braauwen, zoo van onder als van boven, zyn vry wat roſſer. Het wit der oogen zuiver melk wit, de oogen blaauw, eindigende aan de appelen met bleekblaauwe, geele en oranjeachtige ſtraalen. De oogballen

len vertoonen zich machtig klein. Indien men haar wel begrypt, zoo is het eenig gebrek van haar gezicht, dat het midden op den dag wat donkerder is, dan by duiſter weder of tegen den avond. Maar als de lampen zyn aangeſtooken, wordt zy wederom ſtik ziende, en buiten ſtaat, om te naayen.

Zy heeft een verondwaardigend voorkomen, als zy wat effen ziet, en ernſtig of verlegen is: maar daar entegen een vriendelyk gelaadt, dat geneegen is tot lagchen, als zy wel te vreeden is. Edoch dan ziet zy er wat mal uit, al ruim zoo wel, als zulke Europezen, die lagchen, zonder dat zy weeten waarom.

Ik weet geene trekken meer, welke *Penau*, onze Papouſche witte Meid, nader kunnen portraiteeren.

Dit alleen wil ik er maar hebben bygevoegd, dat op hare ooren, wangen, mond en elders naar evenredigheid, eene gezonde en friſche bloozend roodheid doorſtraalt: en dat dus dit vooroordeel, als of alle de Kakkerlakken er kalk wit als geeſten uitzien, moet worden afgelegd, gelyk wy reeds in onze beſchryvinge van *Soudame* gezegd hebben.

Men kan ook, *Penau*, zoo min als *Soudame*, onder de Dwergen of wan-

ſchepzels plaatzen. De meeſte Slavemeiden vallen niet langer dan *Penau*, en men vindt onder de Ooſterlingen weinige Vrouwsperſoonen, die van eene lange en ryzige geſtalten zyn.

Ik zou er zelfs wel toe kunnen komen, om de bruine vlekke en vuilgrauwe puiſtjes, welke men vooral op hare rug en borſt aantreft en haar leelyk maaken, voor overblyvende gevolgen en blyken haarer voormaligen melaaſtheid aan te zien. Want de Zeevarenden en Reizigers houden ſtaande, dat alle de witte Negers, of Kakkerlakken aan die ſchurft en melaaſtheid onderworpen zyn.

Voormaals meende men, dat de ziekke zich binnen de grenzen van Egypteland bepaalde: en 't kan zyn, dat zy aldaar haaren oorſprong heeft; maar nu heeft men duidelyke beſchryvinge van die ziekte, zoo als er Arabien meede beſchmet is, en zoo als dezelve zich ook in de Weſt-Indien vertoont. Men kan dit duidelyk voorgeſteld vinden, by den Heeren PEYSSONEL en NIEBUUR, en by den Heer MICHAELIS, die de PEYSSONEL en NIEBUUR aanvoert, om de wetten van Moſes over de melaatheid des te duidelyker te verklaaren. In Europa hebben wy ver-

Mos. Recht. IV. Deel. par. 208 in vol.

ſchillende ſoorten van ſchurft, en zoo is het ook hier te lande. Want de melaatheid van *Soudame* en *Penau* heeft de kenmerken niet van die ziekte, welke de voornaamſte Genees-heeren aan de melaatſheid toeſchryven, als alleen, dat zy, geneezen zynde, vlakken en kerven nalaat, en dat er zich telkens, wederom onder de ſproeten en rooven eene nieuwe jeukte opdoet, en dat zy insgelyks zoo wel als de melaatſheid van de Ouders op de Kinderen, by ervbeſmettinge ſchynt over tegaan, men ontdekt zodanige uitwaſſen, op boomen, heeſters en planten: zoo wel als op de meeſte dieren: en ik houde die uitwasſen, zoo wel als de wratten, negenoogen, ſteenpuiſten, pokken en diergelyke, voor menigerhande ſoorten van paddeſtoelen, welker onzichtbaar zaad door de lucht vliegt of in het bloed geraakt, en zich veſtigt en wortelt, daar het eenen geſchikten grond vindt, om genoegzaam voedzel uit te trekken. En waarom zou dan de blanke huid der Kakkerlakken en witte Negers daar niet eene betere geſchiktheid toe kunnen hebben, dan de zwarte of bruine huid hunner mede Vaderlanders. Zoo dat niet onmogelyk is, dan is ook, in zoo

verre, dat raadzel eenigzins opgeloſt, waarom niet de zwarte, maar de blanke, aan die plage zyn onderworpen.

Nopens de zielsvermogens onzer witte Negerinne, valt zeer weinig te zeggen, zoo min als van die haarer landsgenooten. Ik zou denken, dat de Lyf-jongens en Lyf-meiden, en by gevolg nog des te meer de Mandoors en Mandoreſſen, zoo veel verſtand kunnen hebben, en zoo handig kunnen worden, als hunne Heeren en Vrouwen.

Ettelyke huisgezinnen van deze Colonie, zoude genoegzame voorbeelden kunnen opleveren, welke tot bewyzen van myne ſtel'inge zouden verſtrekken. En warom zouden *Penau* en *Soudame*(*) het zoo verre niet kunnen brengen, als hunne zwarte en bruine medemakkers. Hoe ik de zaak ook bekyke van rondomme, en wat ik er ook over denke, 't beſluit blyft by my, dat het rood hair en de witte huid geenen invloed hebben, op het herſen geſtel: dat een witte Neger, even zoo vatbaar is, voor een eenvoudig onderwys en eene oordeelkundige onderrichtinge, als een zwarte.

* De Vrouw van *Soudame* waar van in het I. Deel p. 307 en 323. geſprooken is, heeft in October 1779. één zwarte Zoon gebaart.

BESCHRYVING

VAN DE GROOTE

BORNEOOSCHE

ORANG OUTANG

OF DE

OOST-INDISCHE

PONGO

DOOR

F. BARON VAN WURMB.

Was het mogelyk dat de Wysgeer by het onderzoek van de Natuur, geſtadig die keten konde volgen, waar mede de Natuur alle haare voorbrengzelen heeft aan een geſchakeld, welk eene uitgeſtrekte wetenſchap zoude hy als dan bereiken! welke ontdekkingen zouden zich aan hem openbaaren! Ja hoe zoude hy in verwondering worden opgetogen, door het aanſchouwen dier volmaakte inrichting en overeen-

komſt, die in de orde aller dingen heerscht.

Doch dit onuitſprekelyk vergenoegen ſchynt het voorrecht te zyn van hooger weezens, dan wy wereld-burgers: want 's menſchen zintuigen, alleen geſchikt zynde naar de zeer bepaalde kennis van dit leven, vallen 'er veele werken der Natuur, ver buiten haar bereik: ja zelfs het grootſte gedeelte der Natuur is voor ons in een diep geheim bedekt, en alles het welk wy weeten zyn maar afgebrooken ſtukken, zeker groot en zeer verwonderenswaardig op hun zelf, maar nochtans klein en zeer gering, in vergelyking van dat geen, het welk voor ons verborgen blyft.

Men heeft echter veel moeite aangewend, om den draad der Natuur, waar zulks maar mogelyk was na te ſpeuren, en dat verband te ontdekken, waar door haare voortbrengzelen zyn aan een geſchakeld, en deeze moeite is niet altoos te vergeefs geweeſt.

Dus toonde, by voorbeeld, de ontdek-

dekking der *Plantdieren*, den overgang van het ryk der *Planten* tot dat der *Dieren*. De *Vleermuis* en het *vliegende Inkhooren*, gaven de verbinding der *Vogelen* met de *viervoetige Dieren* te kennen, en de *Robben* en *Lamantins* die der *viervoetige Dieren* met de *Visſchen*: want of ſchoon men deeze voorbeelden, meer voor enkele wenken der Natuur moet neemen, die zy ons van haare overgangen en verbindingen geeft, als voor eene daadelyke aan een ſchakeling, zoo is men nochtans de waarheid hier door genaderd.

Maar de grootſte gaping, die ons in het plan der Natuur voorkomt, is zonder tegenſpraak die, dewelke wy tusſchen den Mensch, begaafd met een verſtandig weezen, en het redeloos Dier ontwaaren. Tot nog toe heeft men te vergeefs getracht, het ſpoor der Natuur hier in te beſpieden, en zelfs zoude men het byna voor bevestigd moeten houden, dat de ſchalmen der groote ketting die ons hier ontbreeken, op de Planeet die wy bewoonen niet te vinden zyn.

Kwam het op niets meer dan eene lichaamelyke overeenkomſt aan, zoo zoude men ongetwyfeld deezen overgang in het *vierhandige* geſlacht der Aapen ontmoeten; maar vermits men in deezen al zoo zeer op de hoedanigheden van den geeſt, als op de geſtalte van het lichaam heeft te letten, zoo blykt wel dra, dat den Aap, niet eens waardig, onder de onvernuftige dieren in den tweeden rang te ſtaan, (*) geheel onbekwaam is, den gepaſten overgang, tuſſchen den redelyken Mensch, en het redeloos Vee te maaken.

De uiterlyke geſtalte deezer Dieren heeft nochtans, reeds van de oudſte tyden, de oplettenheid der Natuurbeſchouwers naar zich getrokken, en aangemoedigd, eenige overeenkomſt van den geeſt in een lichaam na te ſpooren, het welk de wyze Schepper, zoo zeer naar dat van den menſch, heeft doen gelyken.

Maar

(*) Men zie hier over de Natuurlyke Hiſtorie van den Heer V. BUFFON, het tweede ſtuk van het zevende Deel.

Maar gelyk een Syſthematisch zoeken, al dikwyls niet zoo zeer de waarheid, dan dat geen, het welk in het leerſtelzel te pas kwam, heeft te voor ſchyn gebracht, zoo is 'er ook by deeze naſpooring dwaaling uit voortgekoomen. Zelfs wierd de vermaarde LINNÆUS, door eene afbeelding by BONTIUS, van een *Orang-Outang* of *Bosmensch* alhier gezien, en door de berichten van zommige Reizigers verleid, zyn *Homo Nocturnus* of *Nachtmensch*, als een geringer ſoort van Menſchen, tuſſchen den Mensch en den Aap te plaatzen, en daar mede een weezen vaſtteſtellen, wiens beſtaan nog veel twyfel onderhevig is.

De Heer van BUFFON ging hier omtrent voorzigtiger te werk, giſſende deeze beroemde Natuurkundige niet zonder reden, dat de met zoo weinig naauwkeurigheid beſtempelde berichten van den Nachtmensch, van witte Negers of Kakkerlakken genomen zyn, die in een valsch licht, of door een floers van vooroordeelen betracht wierden.

En waarlyk de afbeelding van den *Orang-Outang* by BONTIUS, verſchild alleenlyk in ſtukken van weinig belang, met de gedaante van den witten Neger of Kakkerlak *Soudama*, door den Eerwaarden Heer van IPEREN in het eerſte deel deezer verhandelingen beſchreeven. Ontneemt men deeze afbeelding de kraag onder de kin, en de weinige hairen, die de huid bedekken, zoo blyft 'er een fraaijer menschlyke gedaante over als die van *Soudama*, en was deeze niet aan het hof van den Regent van *Tabana*, maar in de eenzaame boſſchen van Baly opgegroeit, veelligt zoude hy aan zielsvermogens genoeg verachterd zyn, om door een onoplettend Schryver, by de *Pongos*, *Baris*, *Smitten* en *Orang-Outangs*, van BATTEL, PYRARD, BOSMAN en LE GUAT geplaatſt te worden.

Maar mogelyk zyn de trekken van den *Orang-Outang*, in de afbeelding van BONTIUS, al te menſchelyk en verre boven de waarheid voorgedraagen: want zoo men zich eenvoudig aan deszelfs beſchryving houd, dan blyft 'er ten hoogſten niet veel meer als de gemee-

meene groote *Orang-Outang* of *Pongo* over. De Heer BRISSON, die de *Orang-Outang* van BONTIUS, met de *Baris* in een Claſſe ſtelt, ſchynt mede van dit gevoelen te zyn, en de afbeelding van eenen *Borneoſchen Orang-Outang* in *Beekmans Voyage* to *Borneo*, zonder tegenſpraak dezelve ſoort verbeeldende, die ons nu onlangs van dit Eiland is toegezonden, kan tot een voorbeeld verſtrekken van eene diergelyke verkeerde, en tot de Menſchen gedaante overhellende voorſtelling deezer Dieren.

Doch het zy hier mede zoo het wil, dit is zeker, dat ſedert het verblyf van BONTIUS alhier, of het midden der vorige Eeuwe, nooit een *Orang-Outang* als by hem verbeeld ſtaat, op dit Eiland of elders in deeze Geweſten is ondekt geworden, en dewyl hy verzekerd verſcheiden van byde ſexen gezien te hebben, zoo moet het met rede onbegrypelyk voorkoomen, waarom 'er nu in het geheel geen ſpoor meer van wordt gevonden.

De ouſtde en kundigſte Javaanen weeten

ten van geene andere *Orang-Outangs*, als zulken die geheel en al Aapen zyn, en zy beſtempelen met deezen maleitſchen, Naam gewoonlyk maar de twee ſoorten van ongeſtaarte Aapen, dewelken de Heer VAN BUFFON by de *Pongos* en *Jockos* plaatſt. Byden koomen meeſt alleenlyk van Borneo, en wat 'er de Reizigers ook van moogen zeggen, men vind dezelven echter zoo min in de boſchen en ſpelonken van ons Eiland, als de Leeuwen en Elefanten, die op zommige kaarten van Groot Java zyn uitgetekend.

De kleine ſoort, door den Heer VAN BUFFON by verkorting van den Congooſe naam *Jockos* geheeten, wordt door de Banjareeſe vaartuigen nog al dikwyls aangebracht. Van dit ſoort is 'er een in het jaar 1776. levendig naar Europa overgekomen, en door den Heer VOSMAER naauwkeurig beſchreeven.

Maar de *Orang-Outangs* van de groote ſoort, of de *Pongos* volgens den Heer VAN BUFFON, zyn op Borneo, hun geboorteland, gantſch niet gemeen, en

de

de groote moeite om meeſter te worden, van zulke ſterke en kwaadaardige dieren, heeft het nu al langer als twintig jaaren onmogelyk gemaakt, om 'er een over te krygen, en mogelyk zoude het ons buiten de gemeennuttige iever, van den Heer WILLEM ADRIAAN PALM, Reſident te Rembang, ook thans nog niet gelukt zyn. Want die Heer onlangs van wegen de HOOGE OVERIGHEID alhier, in eene gewichtige Commiſſie naar Succadana gezonden zynde, en deeze gelegenheid waarneemende om het onderzoek omtrent de dieren van dit ſoort te hervatten, zo heeft hy 'er eindelyk naar zeer veel moeite een van gekreegen, en in arak herwaards aan het *Bataviaaſch Genootſchap* gezonden. Deezen zal ik thans nader beſchryven, en daar uit doen zien, hoe vergeefs men ook in dit ſoort *Orang-Outangs* de Boſch-menſch, by BONTIUS, zoekt.

Het hoofd van den grooten borneoſchen *Orang-Outang*, is van achteren naar boven eenigzins ſpits, de bek ſteekt wat uit, en aan ieder wang zit een breede vleesachtige kwabbe, dewel-

welke zich ter zyde meer verbreid, als de dikte van het hooſd bedraagd. De ooren zyn klein, naakt en plat aan het hooſd liggende. De oogen klein en uitpuilende. De neus zonder eenige merkelyke verhevenheid, beſtaat enkel maar uit twee langachtige en ſchuins tegens elkander geſtelde gaten. De mond is bekleed met dikke lippen, en heeft geene zakken van binnen. De tong is dik en breed; men vond 'er eenig overblyfzel van groente op, door het dier gegeeten.

In ieder kaak ſtaan voor, vier breede ſnytanden, tuſſchen twee dikke en boven hun uitſteekende ſlag of hondſtanden. Het aangezicht is zwart bruin van kleur, en zonder hair, behalven een zeer dunne baard. De hals is zeer kort. De borſt veel breeder dan de heupen. By de ſtuit ontwaard men geen ſtaart nog eeltachtige uitpuiling. De roede ſchynt zich in het lichaam te rug te ſchuiven. De handen zyn lang en van binnen, zoo wel als de vingeren zwart bruin van kleur en zonder hair. De beenen zyn kort en dun, maar ſterk geſpierd. De voeten hebben veel overeen-

eenkomſt met handen. De teenen en vingeren, aan voeten en handen, zyn voorzien van zwarte nagels, veel gelykende naar die der Menſchen, behalven die der groote teenen, die veel ſmaller en korter waren, het welk mogelyk door het gebruik dier leeden kan veroorzaakt weezen. De borſt en de buik zyn meeſt kaal, en de overige deelen van het lichaam, uitgezondert het gezicht, de ooren, het binnenſte der handen en voeten en de vingeren, zyn met dun bruin hair bewaſſen, dat op zommige plaatzen wel een vinger lang is. Onder de huid van den hals en de borſt vond men twee zakken, daar van de een het grootſte gedeelte der borſt beſloeg, en zoo wel als een kleender zakje, het welk in de groote ingeſlooten was, gemeenſchap had met de lucht-pyp.

Vermits dit zeldſaam dier terſtond beſtemd wierd, voor het Cabinet van Zyn DOORLUCHTIGE HOOGHEID DEN HEERE PRINSE VAN ORANGE EN NASSAU, heeft men, om het geheel te houden, 'er geene verdere ontleedkundige onderzoekingen aan willen doen;

doen; ook waren 'er de ingewanden ter voorkoming van bederf reeds voor de verzending herwaarts uitgenomen.

Doch dewyl het Grondgebied der Edele MAATSCHAPPY op Borneo, onder de tegenwoordige HOOGE INDISCHE REGEERING zoo aanmerkelyk is uitgezet, dat ons thans de toegang tot het binnenste gedeelte, van dit onbekende en zeer uitgestrekte Eiland is geopend, zo hoopen wy ons met grond te mogen vleyen, eerlang van de huishouding en natuurlyke gesteltenis deezer groote *Orang-Outangs*, breeder verslag te kunnen doen.

Omtrent de vangst van dit dier, verhaald de Heer PALM, dat hy zich met zwaare takken door hem afgebrooken, zoo hevig verweerde, dat er geen kans was, hem levendig meester te worden; eene eigenschap die dit soort gemeen heeft met de africaansche *Pongos*, dewelke volgens het verhaal van BATTEL zelfs de Elefanten met deeze wapenen aanranden, en ze van hunne verblyfplaatzen doen verhuizen.

Nu volgt de maat van dit dier, nauwkeurig naar de Rynlandsche in 12 duim verdeelde voet opgenomen.

Ge-

	Voet	duim.	agtſte.
Geheele lengte van het dier van onder de voet, tot boven het hoofd - - - -	3	10	3
Dit verſchild een weinig met de meeting op Borneo gedaan, die volgens opgave 49. duim bedraagd. Mogelyk heeft men aldaar eene andere maat gebrukt, ook zoude wel kunnen zyn, dat het door de by eengedrongen laage in de arak, een weinig is ingekrompen.			
Omtrek van het lichaam over de ſchouders gemeeten - -	3	–	5
Omterk van het lichaam beneden de borſt. - - - -	3	3	4
Omtrek van 't lichaam om de heupen - - - - - -	2	4	2
Opening van den mond - -	–	4	1
Lengte of uitſteeking der ſnuit - - - - - -	–	3	4
Hoogte van 't midden der boven lip tot de wenkbraauwen - - - - - - -	–	4	7
Afſtand der twee ooghoeken - - - - - - -	–	1	1
Breedte van het oog - -	–	1	1

	Voet	duim.	agſtel.
Lengte van de wenkbraauwen tot aan 't agterdeel van de kop - - - - -	–	6	5
Doormeeter van 't hoofd van boven naar beneden - -	–	10	3
Doormeeter van 't hoofd dwars, $3\frac{3}{8}$. duim van boven af, op de voorige lyn gemeeten - - - - - - -	–	6	4
Doormeeter van 't hoofd als vooren gemeeten, op de afſtand van $6\frac{5}{8}$. duim beneden de kruin - - - - - - -	–	9	4
Omtrek van het oor buiten -	–	3	4
Omtrek van het oor beneden, daar het aan 't hoofd vaſt is - - - - - - - -	–	3	–
Hoogte van het oor - -	–	1	5
Breedte van het oor - -	–	–	6
Lengte van het ſchaambeen tot aan 't ſleutelbeen - - -	2	–	2
Afſtand tuſſchen het borſtbeen en 't ſchaambeen - -	1	–	7
Afſtand tuſſchen de twee borſt-tepels - - - - -	–	9	6
Lengte van den arm tot aan de toppen der vingers - -	3	–	4
Omtrek van den arm by de ſchouder - - - - - - -	–	11	1

Om-

	Voet	duim.	agtſte.
Omtrek van den arm in 't midden	1	–	3
Omtrek van den arm over de elleboog	–	11	–
Omtrek van den voor-arm in het midden	–	11	7
Omtrek van den voor-arm by de hand	–	8	2
Lengte van den achter-arm	1	–	4
Lengte van den voor-arm	1	2	2
Lengte van de hand, van het lid af tot aan den top van de middelſte vinger	–	9	6
Lengte van den duim	–	3	–
Lengte van de tweede vinger	–	4	4
Lengte van de middelſte vinger	–	5	3
Lengte van de vierde vinger	–	5	1
Lengte van de pink of vyfde vinger	–	4	1
Omtrek van de hand, over de wortel van den duim gemeeten	–	9	5
Omtrek van den duim en de volgende drie vingers	–	3	5
Omtrek van de vyfde vinger	–	3	1
Lengte van de holle hand	–	5	4
Breedte van de holle hand	–	4	2

	Voet	duim	agtſte.
Dikte der hand - - - -	–	1	1
Lengte van de hiel af tot het boven eind van het dybeen -	1	8	3
Omtrek van de dye - - -	1	5	2
Lengte van de dye - -	–	9	2
Lengte van het been van de knie af tot onder de voetplant - - - - - - -	–	11	1
Omtrek van het been digt onder de knie - - - - -	–	11	–
Omtrek van het been in het midden - - - - - - -	–	10	5
Omtrek van het been by den voet - - - - - - - -	–	10	–
Omtrek van den voet daar de groote teen begint - - -	–	10	6
Lengte van de groote teen -	–	2	4
Lengte van de tweede teen -	–	4	3
Lengte van de derde teen - -	–	5	–
Lengte van de vierde teen -	–	4	6
Lengte van de vyfde teen -	–	4	4
Breedte van de voetplant daar de groote teen begint - - -	–	4	–
Breedte van de voetplant by de hiel - - - - - - -	–	3	–
Lengte van de voetplant van de hiel af tot aan het begin der teenen - - - - -	–	6	5

Om-

	Voet	duim.	agtſte.
Omtrek van de groote teen -	–	4	–
Omtrek der drie volgende teenen - - - - - - -	–	3	4
Omtrek van de vyfde teen -	–	3	3
Afſtand tuſſchen de wortel van de groote teen en die der tweede. - - - - -	–	4	–

VERVOLG
EENER
JAVAANSCHE HISTORIE,
GENAAMD
SADJARA RADJA DJAWA.
MET DE
AANMERKINGEN
VAN
WYLEN
JOSUA VAN IPEREN.

Kee Goeroe vroeg toen aan *Narada*, of die Watervloed (1) ook zoude veroorzaakt zyn, door den dood van *Watoe Goenong*? 't Antwoord was, dat ja! gewiſſelyk die daar door veroorzaakt was. Want, zeide hy, *Dewi Sinta* doet nacht en dag niet anders, dan huilen.

Kee

---

1) De twee byzondere Watervloeden van *Attika*, onder de regeringe van *Ogyges*, en van *Deukalion*, en de laatſte vooral, die voorviel toen *Moſes* in Egypte verkeerde, of nog later, hebben *Ovidius*, *Lucianus*, *Apol-*

Kee Goeroe dit verneemende, zei aan *Narada:* wel aan dan, gaa aanſtonds heenen, en zeg aan *Dewi Sinta*, dat zy zoo bedroefd niet zyn moet: alzoo haar Man niet dood maar levendig is. Fluks ging *Narada* naar de

---

pollodorus en *Philo* de Jood, met den algemeenen Zondvloed van *Noach* verward; om dat zy wel treffende, maar geene genoegzaam bepaalende overleveringen van de verſchillende byzonderheden hadden. *Diodorus* van Sicilien maakt nog gewag van drie andere watervloeden, in Boeotie, Samothracie en het Eiland Rhodus. Biblioth. L. IV. p. 264. Lib. v. 369. á 375. Edit. *Weſſelingii*. Deze van het Eiland Java was zoo groot niet, als dete vooren genoemde: en even wel ſchynt het dat men den algemeenen Zondvloed in het oog gehad heeft, toen men dezen watervloed beſchreef. Ettelyke verwarringen van dien aart vindt men in de aloude Fabelhiſtorie van vele volkeren. Zie ondertuſſchen *Nic. Gortler* Hiſt. Univ. Lib. I. Cap. 21. pag. 310. en 311. *Africanus* by *Euſebius* Præp. Evang Lib. X. p. 488. en vooral *Natalis Comes*, Mytholog. Lib. VIII. C. XVIII. p. 886-891. Uit de volgende berekeninge der Opvolgingslyſten zal het blyken, dat de overleveringe van den algemeenen Watervloed ten onrechte op den Watervloed van *Dewi Sinta* is overgebragt; en dus dat de opvolgings Lyſt van Adam tot op *Wisnoe*, den eerſten Koning der *Dewas*, eene zeer groote klove in de Tydrekeninge, en wel ten minſten zoo groot, als die van Noäch tot op Chriſtus overlaat, kortom dat alles aldaar eene donkere en onbeſtaanbare verwarringe veroorzaakt: eveneens als in alle de aloude Fabelgeſchiedeniſſen der vroegſte tyden. Als men die klove toeſtaat, dan is de verwarringe van den algemee-

Aarde; en, by *Dewi Sinta* komende, zeide hy haar: wees toch niet langer bedroefd: uw man is wederomlevendig geworden: trooſt uw derhalven: hy zal weder by u komen. Edoch *Narada* was onzichtbaar voor *Dewi Sinta* (2) dus deze hem vroeg wie hy was, die daar op die wyze, haar aanſprak? *Narada* antwoordde toen in dezer voege: Ik ben een *Dewa*, genaamd *Narada*, en een zendeling van *Kee Goeroe*! waar na hy wederom vertrok. *Dewi Sinta* verblydde zichhoogelyks over deze boodſchap, en was gelyk aan een mensch, 't geen uit den dooden verreezen is. (3) En zo hielden

---

meenen Zondvloed met die van *Dewi Sinta* even zoo wel te Verantwoorden by den Schryver dezer Javaanſche Geſchiedeniſſe, als de verwarringe van *Deukalion*, by *Ovidius* en andere Fabelſchryvers, en by *Lucianus* en zoortgelyken, die de uitmuntende: en de eenige ware Hiſtorie van de eerſte Waereld niet hebben kunnen, of niet hebben willen raadpleegen.

(2) In myne Tweede les over de *Valſche Meſſiaſſen*, heb ik van *Eldarid* geſprooken, die zich wilt onzichtbaar te maaken. Dit kunſtje zal miſſchien eenige overeenkoomſte gehad hebben met het *Buikſpreeken*: 't geen thans bekend geworden is.

(3) Men had derhalven en men heeft by de Javanen, eenig denkbeeld van de wederopſtandinge der dooden, en de voortreffelykheid van het leven; 't geen daar op volgen moet.

den alle de ontruſtingen in den hemel op; en *Dewi Sinta* verlangde zeer naar de aankomſte van haren Man.

Drie dagen verliepen 'er, gedurende welke zy vruchteloos bleef wachten op haren man: maar, na verloop derzelve, geenen man ziende opdaagen, werd zy zeer mismoedig. zeggende by haar zelven: indien myn man weder levendig geworden is, waarom koomt hy dan niet by my? want ik kan het onmogelyk uitharden zonder hem: ja ik geloove, dat de *Dewas* my wederom wat wys gemaakt hebben en zich met leugenen ophouden. Dit gezegd hebbende ſmeet zy zich ter aarde en viel in flaauwte: en even daar daar door werd de onſtuimigheid in den hemel op nieuw aan 't woeden, en wel vry erger, dan te voren.

Narada dit nu niet langer kunnende verduuren, vroeg aan *Goeroe*, wat hy van voorneemen was? want, zeide hy, de ongemakken zyn nu, in den hemel erger, dan te voren, en alle de *Dewas* en *Nymphen* zullen eindelyk, door het huilen en kermen van *Dewi Sinta*,

moeten verdrinken, (4) en daarom is het immers beter, dat wy *Watoe-Goenong* weder levendig maaken. Want *Dewi Sinta* zal moeten denken, dat wy ons met leugenen ophouden: en dan zal het ſchynen, even of wy niets diergelyks kunnen te weeg brengen. *Kee Goeroe* zich derhalven genoodzaakt ziende, om *Watoe-Goenong* weder levendig te maaken, gaf daar toe aanſtonds laſt aan *Narada*. En dees ging ook ten eerſten naar het dood lichaam, by 't welk aankomende, ſprak hy het lyk aldus aan: *Watoe-Goenong* wordt weder levendig, gaa weder naar uwe Vrouw, en aanvaart het Koningryk van

(4) Zeer zonderling is het, dat het huilen van *Dewi Sinta* voor de oorzaak van den aangroeiende waternood in den hemel wordt aangezien Een ſoortgelyk onweer had, te voren, den aanſtaanden ondergang van het Koningryk *Gieling Wiſſie* voorſpeld. Verhand. I. Deel. bl. 144. verg. met bl. 171, 172. *Dewi Sinta* werd derhalven aangemerkt als eene Toovernymph, die invloed hadde op de lucht en verhevelingen: en dit onheil berokkende, gelyk zy den Oorlog tegen den hemel berokken had. Haar huilen en kermen ontſtond meer uit ſpyt, verontwaardiginge en wraakzucht, dan wel uit eene teedere aandoeninge van droefheid. Nopens de Toovereſſen en Toovernymphen der Ooſterlingen zullen wy hier na gelegenheid vinden, om meer te zeggen. Ondertuſſchen koomt

van *Gieling Wiſſie* (5) om hem te beheeren, als te voren. By gevolg nam *Watoe-Goenong* weder het leven aan; maar hy zei aan *Narada:* Neen! ik wil niet meer naar de aarde gaan; noch ik wil niet meer Koning van *Gieling Wiſſie* zyn: maar hier in den hemel blyven, mits dat ook alle myne vrouwen en kinderen mede in den hemel komen; want anders zal 'er nog geene ruſt in den hemel zyn.

Na-

---

koomt het niet te onpas, hier te melden, dat volgens de Perſiaanſche Overleveringe de Algemeene Zondvloed voorkwam uit den oven van een oud wyf *Zala Cupna* genaamd. *Th. Hyde* Hiſt. Rel. Vet. Perſ. Cap. X. p. m. 169.

(5) Wegens de ligginge van *Gieling Wiſſie*, had ik iets gegiſt. Verhand. I. Deel. bl. 144. Maar nu bericht my de Heer Directeur van het Genootſchap, dat het, onder de benaminge van *Pagger Wiſſy*, of het Kaſteel van *Wiſſie*, deszelfs overblyfzelen nog vertoont, omtrent tien uuren ten zuiden van *Batavia*, beweſten de Groote Rivier: dat 'er, nog twee uuren zuidelyker, deze vervallene aarde wallen bleeven aanhouden; welke denkelyk eene groote Stad, of Negery, zullen hebben omringd. Men heeft 'er alomme gegraaven, om opſchriften te zoeken, maar niets van dien aart gevonden Waar uit men veilig zou kunnen beſluiten, dat de *Hemel*, of de Stad der Prieſteren, in het Koningryk van *Jaccatra*, tuſſchen de rivieren gelêegen hebbe. En ook kon by den uitloop der Rivieren, by overvloed van regen, eene geweldige overſtroominge plaats hebben. En indien dat doorgaat, moet men, door den *Hemel* de Noordelyke Benedenlanden, en door de *Aarde* de binnenlandſche Bovenlanden verſtaan.

Narada keerde derhalven te rug naar *Kee Goeroe*, doende hem bericht, dat hy *Watoe Goenong* weder levendig had gemaakt: maar dat dees weigerde naar de aarde te gaan, en Koning over het gezegde Landſchap langer te zyn: verzoekende hy, dat alle zyne vrouwen, bywyven, kinderen en vrienden, ten getale van dertig koppen, in den hemel mogten komen. *Narada* beduidde ook aan *Kee Goeroe*, dat dit, by de tegenwoordige omſtandighede het beſt zou zyn. Want, zeide hy, *Watoe-Goenong* is nu gelyk met de *Dewas*, en onſterfelyk: (6) Ja, men zou nu ook bezwaarlyk tegen hem op kunnen. *Kee Goeroe* antwoordde daar op, ja! gy hebt gelyk, myn broeder: laten derhalve alle de naaſtbeſtaande en vrienden van *Watoe-Goenong* maar in den hemel komen. Derhalven gaf *Kee Goeroe* aan *Narada* volmagt, om hem

(6) Men wiſt derhalven, by de oude Javaanen, niets van tweemaal geſtorvenen, gelyk men vooronderſteld, dat *Lazarus* van *Bethanie*, en andere opgewekten der Bybelhiſtorie tweemalen geſtorven zyn. *Watoe Goenong* was opgewekt; en dus onſterfelyk geworden. Na de opſtandinge des vleesch volgt het Eeuwig Leven.

hem op te wekken, en hem en de zynen in den hemel te brengen: 't geen dees ook, binnen den tyd van eenen dag, volvoerde.

Toen nu dit alles volbragt was, en *Kee Goeroe*, in vorigen bloei herſteld, op zynen throon gezeeten was, ging *Narada* by hem, en herinnerde hem, dat hy nu ook verpligt was, zyn woord te houden, omtrend zynen zoon *Batara Wisnoe*: alzoo hy alles naar wensch volbragt had, 't geen hem was opgelegd. Indien het u dan belieft, voegde hy 'er by, laat hem nu naar zyne vrouw en kinderen te rug keeren, en zyn Koningryk aanvaarden. Trouwens indien dit niet geſchiedt; zal alles vervolgens in het wild loopen. *Kee Goeroe* gaf hem daar op tot beſcheid: 't is waar, *ô Narada!* al wat gy daar zegt, koomt met de waarheid overeen. Stel dan *Batara Wisnoe* weder tot Koning aan, niet over de Menſchen, maar over de kwaade Geeſten, en de geweſten, waar zich die onthouden: als (1) op *Goenong Marapie*, of den Brandenden Berg. (2) Op *Pamanttingan*, (3) op *Kabareſan*, (4) op *Lodalja*, (5) op *Koewoblidoij*, (6) op *Sapta Waringin*, (7) op *Tapdjoe Lan-*

Landejan, en (8) ten laatſte op *Roban* En die aanſtellinge werd door *Narada* achtervolgd; en in het werk geſteld. (7)

Na dat nu dit alles verricht was, vermaande *Narada* den nieuwen Koning der Geeſten *Wisnoe*, dat, indien zyne vrienden, de Koningen der Menſchen van *Java*, ergens gebrek aan mogten hebben, hy hen helpen en in allen nood byſtand bieden moeſt; 't geen *Wisnoe* ook beloofde, te zullen naarkomen. Ondertuſſchen werd *Batara Bramma*, door *Kee Goeroe*, gelaſt, om zich naar de waereld te begeeven, en, als Koning van *Gieling Wiſſie*, in ſtede van den vergooden Koning *Watoe-Goenong*, te regeeren. (8)

Deze *Batara Bramma* regeerde zeer gelukkig, en gewan eene doch ter met na-

(7) Deze Geographiſche benamingen zyn, behalven de eerſte en de vierde, op de Kaart van *Valentyn*, niet te vinden, en denkelyk verwoeſt, of van naam veranderd. Die Brandende Berg, ligt in het Landſchap *Matarám*, gelyk uit het vervolg nader bepaald wordt. En *Lodaija* is een Landſchap ten zuiden geleegen, aan de zee, hebbende *Panaraga*, ten westen en *Poegar* ten ooſten. Trouwens uit het vervolg zal blyken, dat de javaanſche Fabelhiſtory de kwade Geeſten langs de zuidelyke ſtreeken van het Eiland, of in de zee zelfs deed huisveſten: en de Toovenaars in het gebergte.

(8) *Batara Bramma* werd dan Koning van de Mid-

name *Bramani*, die harenvader opvolgde op den troon, en vervolgens opgevolgd werd door haren zoon *Tritoeſta*, en dees door zynen zoon *Parrakanan*. *Parrakanan* gewan eenen zoon, dien hy noemde *Manoeſanaſa*, die dan vervolgens, door de ondergenoemde van de afdalende linie, werd gevolgd, in de regeeringe, door *Satroe*, door *Kumma*, door *Sangiang* en *Sakrie*, door *Polaſara*, door *Bagawan*, door *Jaſa*, door *Pandodewanata*, welke laatſte zyn Hof hield te *Aſtina*. (9) Na hem beklom, den throon, eerſt *Hardjoena*, *Bimanjoe*, *Parikiſſit*, wyders *Hoedajana*, *Gindrajana Djaja midjaja*, *Dajamiſena*, *Kooſoema*, *Witjitra*, *Tjitra Soema*, en *Srimapoengoe*. *Srimapoengoe* had tot zynen eerſten ryksbeſtierder *Djoegoelmoeda*, wordende gevolgd van zy-

---

delandſche Landſtreeken, tot aan het Gebergte; en *Batara Wisnoe* van de Zuidlyker Landen, kuſten en eilanden van *Java* Die Middelandſche Landſtreeken konden zeer wel de *Aarde*, en de zuidelyke kuſten, de *Zee* genoemd worden, gelyk wy nader zullen zien; hoewel wy voor dit laatſte zoo zeer niet durven inſtaan; om dat hier na het Koningryk der Booze Geesten in de Zuiderzee zelve geplaatſt wordt.

(9) *Aſtana*, het heilig Graf, of Paleis, weeten wy, ligt niet verre, van onze Reſidentie *Tsgerion*. Een ander *Aſtana*, ligt tuſſchen *Tjitrap*, het ſchoon Landgoed van den Heer *Mr. Pieter Poelman*, Lid van het Ge-

zynen zoon *Kindiawang*, die wederom, tot zynen eerſten ryksbeſtierder, had *Koentara*, die een zoon was van *Djoegoelmoeda*, den vorigen Groot Viſier. (10) *Kindiawang* gewan vyf kinderen, van welke de oudſte genaamd was *Manohaen*. Dees was een byzonder liefhebber van de Landbouwery: en daarom werd hy tot Koning, van de Landbouwers aangeſteld: houdende hy zyn hof in de *Baggeleen*. (11) De twee-

---

Genootſchap, en tuſſchen het vermakelyk BUITENZORG, aan zyn Hoog Edelheid den Heer Generaal behoorende: edoch een weinig zuidelyker. Maar uit het vervolg blykt, dat *Aſtina* en *Aſtana* zeer onderſcheiden zyn, en dat de plaats, welke *Soetoeroegh* naderhand eerſt *Madjapait* noemde, de Hofplaats van *Pandodewanata* en deszelfs opvolgers geweeſt is, en dus hier bedoeld wordt. Men kan in de Geographie nimmer te onzichtig zyn: anders neemt men het een voor het ander, gelyk, met eene menigte van voorbeelden, betrekkelyk tot de aloude Geographiſche benamingen, zou kunnen beweezen worden. En dit voorbeeld toont, dat die benamingen nu en dan veranderd worden; gelyk dit, uit onze H. Schriften, ook blyken kan.

(10) Die beide eerſte Staatsminiſters moeten eenen onſterfelyken naam verkreegen hebben, om dat zy hier gemeld worden.

(11) Het Land *Baggaleen* ligt bezuiden de *Mattaram* in het vierde beſtek van den Heer *Valentyn*, en dus zeer Ooſtelyk: *Japara* ligt in het vyfde beſtek, gelyk men weet, op een noordelyk half Eiland: *Parambanan* zou ik in het gebergte zoeken, om

tweede was genaamd *Sandang Garba*, en hy had eene byzondere genegenheid voor den koophandel: en dus werd hy tot Koning over de kooplieden aangesteld: en hield zyn hof te *Japara*. De derde genaamd *Korongkala* had eene groote drift voorde jagt, en werd daarom Koning over de Jagers, houdende zyn hof te *Prambanan*. Hy werd ook genoemd *Ratoe-baka*. De vierde *Pittong Millaras*, of *Toengal Mitto* werd Koning van de Toewak tappers; (12) en de

Ss jong-

---

om de beste gelegenheid voor de Jagt. Mogelyk zullen wy van de gelegenheid dier plaatzen, door den tyd, nadere berichten bekomen. Maar niets is moeylyker, dan zulke uitvorschingen, by de Javanen, met vrucht, te doen. Van den Koophandel en wyduitgestrekte Zeevaart der Javaanen op alle de Eilanden en kusten van Indie, kan men meergemelden *Valentyn* naarzien. IV. Deel. bl. 64. en vervolgens.

(12) Alomme in het gebergte: vind men de Touwak tappers, en Tyfelaars, makende zy van dit verdikte sap de zoogenaamde *Goula Areeng* of Javaansche zuiker, die algemeen door de Inlanders gebruikt wordt 't Is aanmerkelyk, dat de Toewaktoppers, eenen Koning krygen, zonder eene vaste Hofhoudinge, hier of daar.

(13)

jongſte, die een man was, welke zich by zyns Vaders leven, met de regeringe meeſt bemoeid had, beklom den rykszetel na zyns Vaders dood, en hield zyn hof te *Koeripang:* zynde hy genaamd *Riſſi Gattajoe.* (13)

Dees

---

(13) My dunkt, dat deze Hiſtorie ziet op de keuze der kinderen en hunne overhellende geneigdheid, welke men, in de opvoedinge en in de bepalínge van hun toekomend beſtaan, volgen moet. Ondertuſſchen leert de jongſte zoon *Riſſi Gattajoe*, welke voorrechten een kind, en vooral een Prins geniet, als hy zich op de nuttigſte en beſte kundigheden en beoeffeningen, van kindsbeen af, wil toeleggen. Want de vier overige Prinſen werden en bleeven cynsbaar aan hunnen jongſten broeder.

(14) Uit de Reize van den Smit met *Tjioeng Wanara*, door de wilderniſſe, naar *Padjajara*, zou men mogen beſluiten, dat de afſtand, ten Ooſten van de Rivier, zoo groot niet was: te meer daar *Tjioeng Wanara* zynen Koning, na dat hy in de yzere kamer half gebraaden was, aanſtonds in de Rivier *Crawang* wierp: gelyk hier na verhaald zal worden. Maar in het Landſchap *Paraka Moetjang* ligt, bykans aan den oorſprong van de *Crawang*, *Panjagara Godo*, en een weinig noordelyker, aan eenen anderen oorſprong *Goela Gadja.* Voor de laatſte benaminge wil ik niet inſtaan, maar dat *Panjagara* en *Padjajara* het zelfde zyn, komt my allerwaarſchynelykſt voor, te meer, daar *Valentyn Galoka* met de *Priangſche Landen*, door het woordeken *of* gelykſtelt, en 'er aanſtonds *Padjajarang* byvoegt: ſpree.

Dees *Riſſi Gattajoo* gewan mede vyf kinderen: zynde het eerſte eene Dochter, genaamd *Rara Soetjan*; het tweede een Zoon genaamd *Limboe Amilohoer*, en Koning van *Djingala*: het derde *Limboe Petting* Koning van *Daha*: het vierde *Limboe Pangaran*, Radja van *Giggillang*. Het vyfde was eene Dochter, genaamd *Prigewangſa*, en zy trouwde met eenen *Limboe Atmidjaja*. En toen werd het land Java door drie Koningen geregeerd.

Limboe Amilohoer gewan eenen Zoon, genaamd *Pandjie*. Dees vermeeſterde door zyne dapperheid, het geheel land Java, en hield zyn hof te *Pandjajaran*, (14) en trouwde met de Princes

ſpreekende van de bekeeringe der Vorſten tot de Muhamedaanſchen Gōdsdienſt, ten jaare 1406. en vervolgens: kunnende dus ook die Prinſen worden aangemerkt, als zich in 't weſten van *Java* onthoudende Bl. 69. 't Geen echter beter aangaat, nu men weet dan het beruchte *Batoe Toelies*, een half uur boven BUITENZORG, aan de Rivier *Tſidani*, het *Padjajarang* der ouden moet geweeſt zyn.

(15) Men ſpreekt hier zeer verſchillende over de Javaaſche Medicynen en Medicynmeeſters. Het Bataviaſch Genoodſchap zal zich bevlytigen om, *ten nutte van het Gemeen*, 't geen het zelve vooral bedoelt, de Inlandſche Medicynen, derzelver aart uitwerkinge, naauwkeurig uit te vorſchen; en den uitſlag dezer uitvorſchingen bekend te maaken.

Tjindra Kirina, die eene Dochter was van zynen Oom, den Koning van *Daha*. By haar gewan hy eenen Zoon *Bandjaran Zarie*, die, na zyns Vaders dood, den troon beklom; en mede door zynen Zoon *Moedien Sarie* werd opgevolgd.

Dees eenige tyd geregeerd hebbende, gewan eenen Zoon, met naame *Moeding Wangie*, die zynen Vader op den troon volgde; uyt wien voortſproot *Ratoe Wankas*, die, na den dood van zynen Vader, op den troon kwam, en, na eenigen tyd geregeerd te hebben, twee Zoonen gewan; van welke de oudſte genaamd was *Radeen Bangah*, dien hy Koning van *Galoel* maakte: en de jongſte *Radeen Soeroeb*, welken de Koning voorneemens was geweeſt, na zyn affterven, den troon van *Padjajaran* te doen bekleeden. Edoch dit voorneemen werd niet ter uitvoer gebragt; gelyk, uit het vervolg dezer Hiſtorie blyken zal. Wanneer *Ratoe Padjajaran*, of *Ratoe Wankas*, eenigen tyd geregeerd had, ontſtond er, in het land van *Pandjajaran*, eene vreeſelyke peſt, (15) daar vele menſchen

(16) Uit het Boek van *Daniël* en van elders, is het

ſchen van ſtierven, en daar geen medicynmeeſter iets tegen wiſt uit te denken. Want als de menſchen 's morgens de ziekte kreegen, waren zy 's avonds dood, en die 's avonds de ziekte kreegen, waren 's morgens dood. Dit duurde ettelyke maanden achter een: zoo dat 'er de Koning bitterlyk bedroefd over wierd, en niet wiſt, wat hy doen zoude. Om die peſt dan te verdryven, liet hy eindelyk alle zyne waarzeggers (16) by malkanderen roepen, en vroeg hen, of zy niet wisten, wat hy doen moeſt, om deeze peſt te verdryven. Zy gaven hem ten antwoord, dat dit zeer gemakkelyk te doen was, indien de Koning maar een

het blykbaar, dat *Nebucadnezar*, *Belzazar* en andere Oosterſche Vorſten gewoon waren, in tyd van nood, alle de Waarzeggers ſamen te roepen, en dezelve te raadpleegen. Edoch ik kan niet merken, dat de Javaanſche Waarzeggers in verſchillende Claſſen, gelyk te Babel, zyn verdeeld geweeſt. Men kan over den toevlucht der Grieken en Ooſterlingen, tot de Godſpraaken by gelegenheid van de peſt, niemand beter inzien, dan den Heer *Guys*, *Lettres ſur la Grèce.* Lettr. 37. Tom. II. pag. 89. ſqq.

(17) Zulke eene edelmoedige opofferinge van zich zelven voor het Algemeene belang had ook plaats in David II. Sam. XXIV: 17., en in ettelyke Griekſche en Romeinſche helden: en verdient dus, in alle de Jaarboeken, vereeuwigt te worden.

groot gaſtmaal wilde aanrechten; en dan, op dien zelfden nacht, eene zyner bywyven beſlaapen. Hier door zou de peſt wel verdreeven worden; maar een zoon zou 'er uit voortkomen, die den Koning van zynen throon bonzen en hem om 't leven brengen zou. De Koning, dit hoorende, was 'er zeer over aangedaan; maar hy bedacht echter by zich zelven, dat het dan beter was, dat hy alleen ſtierf, (17) dan alle zyne onderdanen, die zoo menigvuldig in getal waren: wenſchende en biddende inmiddels, dat zyne eigene naneeven tot op den laatſten dag des oordeels zouden regeeren.

Derhalven liet de Koning een groot gaſtmaal aanrechten; en, toen de vroolykheid voorby was, beſliep hy ee-

(18) Men ziet hier uit, dat de Veelwyvery ten minſten het houden van Byzitten, ſtaande het Huwelyk, by de oude Javaanſche, zoo wel als by de overige Ooſterſche Vorſten, van alle tyden, is in gebruik geweeſt. En uit dit verhaal kan men zelfs beſluiten, dat de Bywyven haren onderſcheiden rang hadden, om dat men hier van *eene der voornaamſte* vindt gewag gemaakt. *Salomo* maakt in zyn Hooglied gewag van *Koninginnen*, *Bywyven* en *Maagden*. Zie myne Brieven over het Hooglied. I. Deel, bl. 151.

eene van zyne voornaamſte bywyven, die teffens van een adelyk geſlagt was. (18) Deze werd toen bevrucht en beviel, toen de tyd harer zwangerheid vervuld was, van eenen zoon, die zeer ſchoon was Men gaf aanſtonds den Koning kenniſſe van het geval; die het kind voor zich hebbende laaten haalen, het zelve door vergift wilde ombrengen: maar het vergif had geene kwade uitwerkinge op het kind. Uit dien hoofde wiſt de Koning niet, wat hy verder doen zou; en werd daar over ten uiterſten bedroefd en gram: 't geen zoo hoog liep, dat hy de moeder en het kind ſamen ter dood wilde brengen. Dan, by geval, was daar iemand, die hem zeide beter te zullen zyn, als hy het kind in de rivier (19)

(19) De Rivier en het Landſchap *Crawang* zyn by ons, in de Ooſterſche nabuurſchap, en ook van wegens de poſt *Tanjong Poera*, als mede by *Valentyn*, in zyn tweede en derde beſtek, genoeg bekend. Men zal evenwel de Rivier *Crawang*, niet verre van zynen oorſprong, zich moeten vertegenwoordigen; om dat *Kee Boejoet*, die het kind opvischte, niet verre van de wilderniſſe ſchynt gewoond te hebben, in welke hy daarna zynen vriend den Waarzegger, die naar *Padjajarang* vertrokken was, vruchteloos opzocht.

Crawang liet werpen; en dat het dan wel ſterven zou.

De Koning vond dit eindelyk ook goed, en liet het kind in een kiſtje ſluiten, en zoo in de rivier *Crawang* ſmyten. Edoch dit verricht zynde; en zy die het verricht hadden, vertrokken zynde, kwam daar (by geval) aan de rivier een oud man, met name *Kiay Boejoet Crawang*, die, by zyne aankoomſte aan den oever een helder licht zag, zoo zuiver als de Maan: op welk licht hy aanging, en vond er, tot zyne uitterſte verbaasdheid, een kind in een kiſtje dryvende. (20) En bevindende, dat

(20) Van *Servius Tullius*, nog een klein kind zynde, wordt het zelve by *T. Livius* en *Dioniſius* van *Halykarnaſſus* verhaald, en voor een voorteeken van deszelfs aanſtaande grootheid aangezien. Men heeft meer zulke voorbeelden; en die kunnen ligtelyk uit de bekende Vuurverhevelingen verklaard worden. In de Roomſche Landen maakt men, van de zoogenaamde ſtalkaarsjes, ongedoopt geſtorvene kinderen. Zulke lichtjes vindt men hier nu en dan op de graven; en het bygeloof der Inlanders is 'er opgevestigd. Deze geſchiedeniſſe heeft eenige overeenkoomſte met het geval van *Romulus* en *Remus*, zoo als ons *Livius* dat verhaalt. Lib. I. Cap. 3. & 4. Zie ook Alg. Hiſtor. X. Deel. bl. 44. als mede *Rolleh* en *Tailhie* Geſchied. der Waereld. V. Deel. bl. 56.

(21) Ik heb eene Javaanſche Waarzegger aan huis ge-

dat het een ſchoon kind was, zei hy by zich zelven, dit is zekerlyk van een groot man. Met die gedachten werkzaam, haalde hy het onſchuldig ſchepzel uit het water, en bragt het by zyne huisvrouw. Deze het kind ontvangende, was er zeer over verheugd, als hebbende zelve geene kinderen. Zy bezorgde dat kind van alles, als eene eigene moeder, en bragt het gelukkiglyk tot volkomenen wasdom.

De jongeling, nu tot jaaren van onderſcheid gekomen zynde, vroeg aan *Kee*

gehad, toen ik nog op de weg van *Jaccatra* woonde. Er was geſtoolen, en de ſlaven hadden hem gehaald, om den dief te ontdekken. Hy kwam en deed alle de Jongens en Meiden rondom hem zitten, keek hen allen ernſtig aan, deed hen, na het doen van eenige bezweeringen over het brood, ieder een ſtukje eeten, met bedreigingen, dat zoo zy ſchuldig waaren, hun de buik zou opzwellen. Toen ſmeerde hy oly in de hand van een Jongetje, 't geen hy had medegebragt, die toen in de hand een Jonge zich zag vertoonen, En, in der daad, de dief verdween, en werd ziek zoo hy voorgaf. Zulke eene waarzeggery laat zich ligtelyk verklaaren: Indien ik iets meer ontdekke van de Waarzeggers, zal ik gelegenheid zoeken, om 'er behoorlyk bericht van te doen. Ondertuſſchen denke ik, by deze gelegenheid, op het yverwater der Overſpeelſter, volgen de wetten van Moſes. Num. V: 11-31.

Boejoet, wie zyn vader was? *Kee Boejoet* antwoordde, dat hy zelf zyn vader was; doch de jongeling wilde het niet gelooven. Want, zeide hy, indien gy myn vader waart, dan zoude ik wel eenigzins naar u gelyken. De gryzaard hernam hier op, dat hy evenwel zyn vader was: maar de jongeling ſloeg er geen het minſte geloof aan.

Kee Boejoet wel ziende, dat hy hem zulks niet konde doen gelooven, en het kind in dezen geruſt ſtellen, zei hem wyders: myn kind! ik heb eenen vriend in de wilderniſſen woonende, die een uitſteekend waarzegger, en in ſtaat is, om alle dingen, die geſchied zyn, of nog geſchieden zullen, te verhalen en te voorſpellen. (21) Wy zullen naar hem toe gaan, en hem naar uwen vader vraagen. De jongman was daar

(22) Mogelyk zal deze benaminge daar toe geſtrekt hebben, om de vlugheid van den vogel met de ſchranderheid van den Aap, by wyze van eene geheimzinnige voorſpellinge, in deze Jongeling te doen ſamenloopen. Want dit ſtrookt zeer wel met de gewoonten, der aloude Ooſterlingen: van welke ons het eerſte Hiſtorieboek van Moſes en andere Ooſterſche ſchriften ettelyke voorbeelden opleveren.

daar zeer mede in zynen ſchik, en verzocht derwaards, hoe eerder hoe liever, te gaan. En zy vertrokken.

Wanneer nu *Kee Boejoet* en de jongman op reize waren, en reeds eenigen tyd in de boſſchen waren voortgewandeld, zag de jongeling eenen aap in de boomen zitten: en alzoo hy dit dier niet kende, vroeg hy *Kee Boejoet*, wat dit voor een gedierte was, 't geen dermaaten naar eenen menſch geleek? Het antwoord was, het is een *Wanara*, of Aap. En nog een weinig verder gekomen, zag hy een mooyen vogel, en vroeg ook aan den ouden man, wat dit voor een ſchepzel was. En gehoord hebbende, dat de vogel *Tjioeng* genaamd wierde, zeide hy ik heb nog geen naam: daarom zal ik my noemen *Tjioeng Wanara*: (22) 't geen *Kee Boejoet* ook toeſtont, en, met volle goedkeuringe, bekrachtigde.

Na

(23) Door het *ſpeelen* verſtaat hier onze Schryver geen dobbelen: want daar zyn de bovenlandſche Javaanen geene liefhebbers van; maar allerhande kinderſpel, daar de jongelingen aan verſlaafd blyven, zoo lang zy geene ernſtigere bezigheid hebben, en onder een aanhoudend bedwang geſteld worden. De Chi-

Na dat zy nu dus al eenen geruimen tyd voortgereisd hadden, en dit aan *Tjioeng Wanara* begon te verdrieten, vroeg hy den gryzaard, waar zyn vriend dan woonde? Hier op antwoordde hy ik geloove waarlyk, dat myn vriend van hier verhuisd is; en dan zal hy zekerlyk aan het hof zyn verblyf houden; om dat hy een bekwaam ſmit is, en veel geweer maakt voor den Koning van *Padjajaran.*

Zoo dra *Tjioeng Wanara* dezen ouden man van den Koning van Padjajaran hoorde reppen, was hy er zeer verblyd over en zeide: koom laaten wy er maar naar toegaan; want dan denke ik, dat het huis van uwen vriend niet verre zal zyn van myns vader huis.

Hier

Chineezen hebben veel *Topbanen* in de Bovenlanden. maar de Javanen maaken 'er weinig gebruik van, Miſſchien komen hier de gevechten van hanen, kemphaantjes en kreekels te pas. In 't vervolg dezer Hiſtorie zal men 'er iets aardigs van vinden. Deeze was de *Simſon* de *Milo*, of de *Herkules* der Javaanen. Byna alle de volkeren beroemden zich op hunne oude Reuzen en ſterke Mannen. Zy bekleeden altyd, gelyk Davids helden, eene voornaame plaatze in de Gedenkſchriften en gelyk *Roſtam*, de *Herkules* der Oosterlingen, in de opgerichte gedenkſtukken van ieders Vaderland. De Perſiaanſche Poëet *Ferdouſſi* heeft deszelfs heldendaden beſchreeven. Zie *d Herbelot* Biblioth. Orient. Art. *Manougeter.* Ed. de la Haye Tom. II. p. 553.

Hier op gingen zy haaſtig door de wilderniſſe naar *Padjajaran*: waar zy binnen korten tyd, aankwamen: gaande aanſtonds naar het huis van den ſmit, die zy aan het ſmeeden vonden; en die, over de koomſt van zynen vriend, zeer verblyd was; om dat zy elkanderen in lange niet gezien hadden. Vervolgens binnen gelaaten zynde vroeg hem de ſmit en vooral aan *Kee Boejoet*: gy zult denkelyk hier iets van belang te verrichten hebben? of hebt gy mogelyk eenige gereedſchappen noodig, als *parrangs*, *pattjols koevoeten beitels kapmeſſen*, of iets anders? gy kunt hier alles krygen; en alles, wat ik heb, is tot uwen dienſt. 'T antwoord van *Kee Boejoet Carawang* kwam hier op uit: ik bedanke u voor dien aanbod; want ik kome hier met geen ander oogmerk, dan om mynen zoon *Tjioeng Wanara*, aan u over te geeven, om hem van het ſpeelen af te houden, (23) en een ambacht te laaten leeren. En de ſmit nam aan dit te zullen bezorgen.

De gryzaard, *Tjioeng Wanara* dus over-

(24) *Boborry* is een ſmeerzel der Javaanſche Grooten, ſtrekkende tot ſieraad, waar mede zy het bovenlyf beſchilderen. Ook worden de meeſten Medicinale ſmeerzelen, uit kruiden ſaamgeſteld, *Boborrie* genaamd: en deze zyn oneindig in ſoorten.

overgegeeven hebbende, ging naar huis, en liet den jongeling achter, die, binnen korten tyd, het ſmeeden leerde dermaten, dat hy zyne knie voor een aambeeld, zyne vingers voor nyptangen, en zyne vuiſten voor hamers gebruikte. En hier over ſtonden alle zyne medemakkers verbaasd te kyken.

Toen dat eenigen tyd geduurd had, en het ruchtbaar geworden was, door het geheele land, en teffens dat hy een ongemeen ſchoon jongeling was, kwamen genoegzaam alle de volkeren van het geheel land om hem te zien: en het getal groeide zoo ſterk aan, dat zy geene plaats meer vinden konden, om te ſtaan, en 't gedrang was zoo groot, dat er de om heininge van het huis des ſmits door wierd om verre geſtooten.

De ſmit ontwaar wordende, dat hy dus veel ſchade leed, vroeg een ieder om geld, en eindelyk ſtelde hy er eenen vaſten prys op. Eene getrouwde vrouw moeſt hem twee gantings ryſt, eene weduwe drie, eene onder getrouwde vrouw, die van haren man nog niet bekend was, ook drie: eene maagd, zeven gantings ryſt betaalen. En een oude vrouw eens zo veel als een maagd

Bo-

Boven dien moeſt elk hoofd voor hoofd eene wan met erwten en wat *borri-borri* of wel een welriekend ſmeerzel, (24) eenige bloemen, kaerſſen en eene flambouw ten beſten geeven. En dit alles werd gaerne opgebragt, zoo dat de ſmit veel geld en goed verzamelde.

Edoch *Tjioeng Wanara*, eenigen tyd aan het ſmeeden geweeſt zynde, vroeg zynen zoo genaamden baas, om eens naar de (*Paſſar*) markt te mogen gaan. De ſmit wilde hem dit niet toelaaten, maar beloofde hem echter, dat, zoo dra het wéer marktdag was; hy zelf dan derwaards met goederen te koop zou gaan, en hem *Tjioeng Wanara* dan mede neemen. Toen de beſtemde tyd gekomen was, ging hy, met zynen baas, naar de *Paſſar*, (25) en vond 'er,

(25) Door eene *Paſſar* verſtaat men een Dorp of Plaats, daar men op gezette dagen, van rondſomme allerleye eetwaren, ſlagtvee, gevogelte en vruchten aanbrengt. De hier naaſt bygelegene zyn die van *Tana - Abang*, *Welte - vreede* en *Meeſter - Cornelis* De Chineezen verkoopen 'er ook allerlei ſnuiſteryen en kleederſtoffen, welke de Javaanen en de ſlaven gebruiken. En ſtaan ettelyke bamboeze kraamtjes, ook *Warongs*, daar thee, koffy, ryſt en andere gewoone eetwaren klaar gemaakt worden, opgedischt. Zulke *Paſſers* vindt men overal op zekere afſtand in de Bovenlanden; en langs de gemeene weegen hier en daar *Warongs* of *Winkels*, daar men wat ruſte en ſchuilen kan, en min of meer geriefd kan worden.

er, by zyne aankoomſt, eenen olifant, die gewaſſchen werd. Dit ziende vroeg hy zynen baas, wat dit voor een groot beeſt was? en hy kreeg tot antwoord: dat het een olifant was, die den Koning toebehoorde. Zoo dra nu als die olifant *Tjioeng Wanara* zag, ging het beeſt voor hem op de knieen liggen, in die houdinge, als of het dier zeggen wilde: koom gaa op mynen rug zitten, en ik zal u naar het hof brengen, by uwen vader. Ook hoorde hy eene ſtemme, zeggende: gy zult zekerlyk Koning van *Pajajaran* worden. Hier op vaagde *Tjioeng Wanara* de tanden van den olifant af, en keerde weder naar zynen baas, (26) en alle de geene, welke het zagen, waren er ten hoogſten over verwonderd.

De ſmit, toen *Tjioeng Wanara* ſtarlings aanziende, begon bitterlyk te ſchryen en op zyne borſt te kloppen, hem dus toeſpreekende: helaas! wat zal het zyn, als de Koning eens zulke dingen koomt te verneemen! dan zyn wy beide kinderen des doods; en daarom houdt u toch ſtil. 'T Vervolg hier na.

(26) De Olyphanten worden hier voor de Javaanſche Vorſten, uit *Ceylon* aangebragt. 't Is ook niet vreemd dat afgerichte Olifanten op de knyen vallen. Drie Olifanten van den Prins van *Sourabaija* deeden dit, ten Jaare 1706, voor den Commandeur *Knol* en zyn gezelſchap. Zie *Valentyn* IV. Deel. bl. 164. en *Heuttuin* Nat. Hiſt. I. Deel. bl. 425.

PROEVE

VAN

HOOG-GEMEEN

EN

BERG-JAVAANS.

Nederduitsche Taal.

Deeze brief komt uit een zuiver en opregt herte en werd onder menigvuldige groete geschr. door *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Ingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* die zyn Hof houd op *Souracarta Hadiningrat*; Aan zyn Grootvader den Heere JEREMIAS VAN RIEMSDYK Gouverneur Generaal en de Heeren Raaden van Nederlands India resideerende tot *Batavia* en die het gezag voeren over de geheele magt van de Comp. In de landen zoo boven als benevens wind zoo te water als te landen, en die toegewenscht worden gezondheid lang leeven en alle heil en voorspoed op deezer Aarde.

Sundase of Berg-taal.

Hijul kang soerat biedjil tiena hiklas ate kang soetjie herang rehging kang tabee rejah rejah tiekang jang *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Hingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* noedijok dinagara *Soeracarta* datang ka kandjing toewan JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindral rehdjing para Raad van India kakabee kang, noedijoek dinagara *Batavia* noema rentah sarija hing djalma Compe. dienagara loechoer angin rehdjing di nagara handap angin dinalahoet, rehdging di darat noepinandjangkun nja hoemoer rehdjing slamat rehjing tjagur di doenja hijuch.

Ge-

Gemeene Javaanſe taal.

Hikie kang ſoerat mittoe ſaking hiklas atie kang ſoetjie haning lan kang tabee akee akee ſaking kang djing *Soeſoehoenang Pacoeboeana Senapatty Ingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* kang alingie hingnagara *Soeracarta* hidiningrat maring kangdjing JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindraal, lan para Raad van India kabech kang alongoh hingnagara *Batavia* kang aparentah ſakabeh wong Comp. hing nagara attas angin laning bawah angin, hing lahoetang lanhing darattan lan moegi pinan djangnakang hoemoer ſalamat toer kawaraſſang hing joro hing doenja ikie.

Javaanſe Hoog Dalamſetaal.

Poenika hingkang ſirrat mios ſaking manach kang ſoetji hinning ſerta hingkang tabee ha kattah kattah ſaking kan djing *Soeſoehoenang Pacoeboeana Senapatty Hingalaga Abdul Rahman Sajidin Panatagama* hinkang ha kadaton hing nagari *Soeracarta* hadiningrat kahatoera doematang hing kang hejang kandjing Toewan JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindraal, ſerta datang para Toewan Toewan Rad van India ſadaija hing kang hapalanga hing Nagarie *Batavia* hing kang haparentah ſakattah hing wadija Bala Comp. hing nagarie attas anging miwah hing bawa angin hinglahoetan miwah hing daratan hing kang moegie pinahosna hingkang joeswa ſalamattoer kaſaraſan hing dalam Doenja Poeniki.

EENIGE WOORDEN, IN HET JAVAANS.

	Gemene Taal der JAVAANEN.	Hoogdalems of HOFTAAL.
Het Hooft	Hindas of Holo	Sirah Mastaka.
'T Hair	Ramboet	Rima.
De Oogen	Matta	Sotja. Maripat. Netra.
De Ooren	Koeping	Kirna. Talingan.
De Neus	Hiroeng	Grana.
De Winbrauwen	Halis	Himba.
De Mond	Jamkim	Lesan.
De Tanden	Haentoe	Wadja. Wahos.
De Tong	Leda	Hilat.
De Lippen	Lambe	Latie.
De Kin		Djangoet.
De Hals	Goeloe	Djanga. Tingek.
De Borst	Dada	Pamidungan.

De

De Buik	Witting	Padhaharan.
De Navel	Woedil	Poesir.
De Beenen	Sikil	Soekoe.
De Billen	Pantat	Poepoe.
De Handen	Tangan	Hasta.
De Elleboog		Sikoet.
De Vingers		Njari.
De Schouders	Titipak	Walikat.
De Boesem	Soesoe	Pampojoen. Pajoudara.
Het Vel	Koelit	Watjoetjal.
Het Bloed	Gittih	Hirrah. Loedira.
De Knooken	Babalong	Tosan.
De Nagels	Koekoe	Kinnaka.
Versoeken	Djaloek	Niddha. Noehoen.
Geeven	Weweh of Sok	Peparing. Njoekans.
Waater	Banjoe	Tepa hanga. Wari tirta.
Gekookte Ryst	Sigga	Sikkoel.
Rauwe Ryst	Birras	Wos.
Vis	Hiwak	Minna. Woelan.
Verzadigt	Hoewis warik	Sampon toe-woek.
Gedaan	Hoewies	Sampoen.
Nog niet	Doeroeng	Dering.
Een Mensch		Tijang.
Oud	Touwa	Sippoel. Widdrah.
Jong	Hanom	Hanem.

Gaan	Loemakoe	Loemampah. / Toemaris tindak
Koomen	Tikka	Rawoeh.
Ziek	Lara	Gerrah.
Neen	Hora of unto	Bottin.
Lang	Dawa	Pahol.
Een Huis	Hoema	Grija. / Dalem. / Wiltama.
Zitten	Loengoch	Lingah. / Pinarak.
Wat is dat	Hapahitoe	Poenikoe.
Daar is niet	Horanana	Bottin wontin.
Morgen	Hesoek	Bendjing.
Gauw	Kibbat	Hengal.
Wagten	Minko	Mankee.
Baaden	Hadoes	Siram.
Reegen	Hoedan	Djawah. / Warsa.
Een Man	Lanang of Jamal	Djallar.
Een Vrouw	Wadong of Awewe	Kestrie. / Wanodja.
Een Kleedje	Djarit	Sindjang.
Een Baatje	Killambi	Rasoekan.
Een Kris	Kirris	Dhoewoeng. / Soeriga.
Een Ring	Hali	Lelepen. / Sasra.
Pinang	Djambe	Wohan.
Siriblad	Soeroch	Siddah.
Tabak	Tombaco	Seita.
Kalk	Hindjit	Hapoe.
De Zon	Sringnigni of Tapoe	Soerija.

De Maan	Woelan	Sasi. / Tjandra.
Den Dag	Rina	Ronten siam.
Den Nagt	Wingni	Daloe.
Hoenders	Hajam	Sawoen.
Buffels	Kibbo of monding	Mahesa.
Hartebeest	Minjangan	Sangsam.
Vogel	Manoek	Paksi.
Hout	Kajoe	Kadjing.
Vuur	Ginni	Dahhara. / Brama.
Steen	Watoe	Sela.
Wind	Hangin	Samiranan. / Satiran.
Een Hond	Hasoe	Siggawon. / Tjamira.
Een Tyger	Matjan	Maon.
Een Wildvarken	Tjiling	Handapan.
Paard	Jaran	Kapal. / Toeranga.
De Aarde	Lima	Sitie.
Een Dorp	Desa	Doesoen.
Een Berg	Goenong	Woekir. / Hardi. / Haldaka.
Ik wil niet	Soenkan	- - - -
Hoog	Dhoewoer of Donjong	Hinggil.
Laag	Hindik of Sanke	Handap.
Lang	Dawa	Pahas.
Slaapen.	Toeroe	Sari. / Nendra. / Kilim.

Swart	Hiring	Tjimming.
Rood	Habang	Habaet.
Groen	Hidjo	Hidjim.
Wit	Poeti	Pittah.
Geel	Koening	Djinnie.
Ja	Hija of Inge of Caula	Hingik. Noehoen.
Een Jaar	Satahoen	Sawarsa.
De Zee	Sagara	Sagantin.
Ik wil niet	Boteipoeron	Samoedra.
Gaan	Loemakoe	Loemanpak.
Loopen	Loemajoe	Loemadjing.
Zoetjes	Dihalon	Dipoenaris.
Voorſigtig	Gnahati	Gnatos.
De Dood	Mati	Sida. Peddah.
Een	Hegie	Sigie.
Twee	Doua	Louron.
Drie	Tolla	Telon.
Vier	Opat	Papat.
Vyf	Lima	Lemo.
Ses	Geenap	Minam.
Seven	Tojon	Petie.
Agt	Delapan	Wolo.
Negen	Salapan	Songo.
Tien	Sapoelo	Sapoelo.
Gauw	Geſik	Glis.
Komhier	Cadio	Mariki.
Langzaam	Lalonan	Tulenan.
Regts	Katiko	Tangan.
Lings	Kede	Kewa.
Voorſigtig	Mangade	Betik.
Ooſt	Wetan	Wetan.
Weſt	Coelon	Coelon.

Zuid

Zuid	Kidol	Kidol.
Noord	Kalier	Kalier.
Wagten	Manke	Manque.
Slapen	His	Tourou.
Eeten	Mato	Mato.
Praaten	Lemok	Selato.
Een Coeli	Batoor	Rintjan.
Laat los	Pot	Tolakan.
Suiker	Goela	Gindis.

(Nota.) Uit deze proeven kan men duidelyk zien, dat de gemeene Taal veele Maleiſche woorden heeft over genomen dog dat het Hof Javaans geene de minſte overeenkomſt met het Maleids heeft.

By gelegenheid der Timoreeſche Woorden, Bladz. 115. van eene kleine proeve van Banjareeſche Woorden, en op p. 138. van de Taal der Biajos gevolgd worden, belooft het Genootſchap zyn beſt te doen, om de Verſameling te vermeerderen en dus allengskens de kenniſſe der Taalen van deze Eilanden uittebryden.

KORT VERHAAL

VAN DEN

Oorſprong, Voortgang en Tegenwoordige Geſteltenis, der

DEENSCHE ZENDING,

TER VOORTPLANTING VAN DEN

CHRISTELYKEN GODSDIENST

OP DE KUST

COROMANDEL, (1)

DOOR

JAN HOOYMAN.

FREDERIK DE VIERDE, Koning van *Denemarken*, wierd, in den aanvang dezer Eeuw, door zynen Hofpre-

(1) Eigentlyk *Tſchoromandalam*, waar uit de Portugeezen by verbaſtering *Coromandel* gemaakt hebben. *Mandalam* betekent in het *Tamuls* een Ryk, en *Tſchoren* is een Koning van dit Ryk geweeſt, wiens nageſlagt, aldaar zeer lang geregeert en veele *Pagoden* en andere gewyde plaatzen geſtigt heeft. Ziet verder hier over *Ausfuhrliche Nachrichten* der *Däniſchen Miſſionarien* Erſte Theil p. 377.

prediker Do. *Frantz Julius Lutkens*, overgehaalt, ter verkondiging van het Chriſtendom, twee bekwaame mannen, naar deszelfs Ooſterſche bezittingen te zenden.

De Godgeleerden te *Berlin*, ten dezer einde aangezogt, vervoegden zig by den vermaarden Hoog Leeraar te *Halle August Herman Francke*, dewelke hier toe twee Candidaten koos *Bartholomæus Ziegenbalg* en *Hendrik Plutſcha* genaamt, die te *Koppenhagen*, tot deezen dienſt plegtig geördineert zynde, den 29 November 1705. van daar vertrokken en te *Trankebar* behouden aanlanden, den 9. July 1706.

Aan ieder dezer Zendelingen wierden 200. Deenſche Ryxdaalders tot een jaarlykſche bezolding toegewezen, die, neffens andere onkoſten worden goedgemaakt, uit een fonds van 2000. Rds., door den Koning tot onderhoud der zending, den 11. September 1711. op de Poſteryen onherroe-

pe-

pelyk aangegeweezen: het welk door den Koning CHRISTIAAN DE ZESDE den 3. September 1736. met nog 1000. Rds. jaarlyks, uit de Posteryen van Noorweegen, vermeerderd is.

Tot het jaar 1712. nam *Do Lutken* het belang der zending in Europa waar, maar na zynen dood, wierd dit werk opgedraagen aan twee Godsgeleerden, wien naderhand nog een derde wierd toegevoegt; dog in 't jaar 1714. rigte de Vorst, ter betere bezorging van dit gewigtig en zeer nuttig onderneemen, te *Koppenhagen*, het *Collegium Missionis de Cursu Euangelii promovendo* op, het welk bestaat uit eenige geestelyke en wereldlyke Raden, onder voorzitting van eenen werkelyken Geheimen Raad.

Billyk zoude men van de bedienden der Deensche Oost-Indische Maatschappye verwagt hebben, dat zy ter bevordering van een werk, waar aan hunnen Monarch zig zoo zonderling liet gelegen zyn, met vermaak, het hunne, zouden hebben toegedraagen, maar de ondervinding toonde wel haast het tegendeel, want de Heer *Ziegenbalg* wierd

wierd den 19. November 1708. zonder de minſte reden, in het Kaſteel te *Tranquebar* gevat, en 4. maanden in verzekering gehouden, ja zelf geduurende dien tyd belet, voorttegaan, met de reets begonnen Overzetting van het Nieuwe Teſtament. Men tragte dit geweldig bedryf te verſchoonen, met voortegeeven, dat de bekeering der heidenen, den handel benadeelen en de ſlaven ontheffen zouden van de gehoorzaamheid, die zy aan hunne heeren verſchuldigt waaren, waar by men vermoed, dat een weinig te veel toegevendheid voor de Roomsgezinde Chriſtenen, wel voornaamelyk, mede werkte, ten minſten ſtelde de Deenſche Commandand of Bevelhebber der Volkplanting, in zyn klagtſchrift tegen de Zendelingen, de vrindſchap en beleeftheeden der Catholyken, voor zyne Maatſchappy zo voordelig voor, dat het niet raadzaam was, hun op deeze wyze voor het hoofd te ſtooten.

Maar toen hun bezwaar, in het Jaar 1711. voor den Koning kwam, betuigde de Vorſt niet alleen de hoogſte verontwaardiging over dit onverantwoor-

de-

delyk gedrag, maar liet ook, toen het geval, door kundige en eerlyke Lieden, naaukeurig was opgenomen, den Commandand en Raad te Trankebar beveelen: voortaan nimmer weder het allerminſt geweld, aan de Zendelingen te ondernemen, maar hun in tegendeel, alle mogelyk hulp en Vrindſchap te bewyzen.

Dog behalven dit onaangenaam voorval, moeſten die Heeren, met nog veel grooter zwarigheden worſtelen. Zouden zy hun nuttig voornemen ter uitvoer brengen, zo waren zy verpligt, alvoorens 'sLands taal te leeren, het welk ten opzigt van het *Portugees*, niet zo ongemakkelyk was, als omtrent het *Malabaars* of *Tamuls* (2) de algemene ſpraak in dat Geweſt.

Maar

(2) Men vind onder de Mallabaren agtien Taalen; van dewelke het *Kerendum*, *Tamul* en *Wardagu*, de voornaamſten zyn. Het *Kerendum* is de Moederſpraak der *Bramanen*, en word onder de Heidenen aldaar, even zoo aangemerkt, als het Latyn in Europa. Maar het meeſt gebruikelykſt is het *Tamuls* of eigentlyk Mallabaars, het welk men zeer diep in het Land verſtaat, maar langs de Kuſt het zuiverſt word geſproken. Deze Taal heeft

Maar of ſchoon zy ten dezen opzigte, van alle hulpmiddelen ten enemaal verſtoken waren, kwamen zy dien laſt, door hunnen onvermoeiden yver, dog eindelyk te boven.

Zy haalden een *Tamuls* Schoolmeeſter door eene vereering over, zynen School te houden in hunnen woning, alwaar zy in het midden der Kinderen op de grond zaten en, volgens 'sLands gebruik leerden, Letters in het zand te maken. Op deze wyze leerden zy de taal wel Leezen, maar konden de zelve nog niet Verſtaan, dewyl hunnen Schoolmeeſter in het *Portugees*, ten eenemaal onbedreven was. Dit gebrek verbeterden zy, door de hulp van eenen *Malabaarſen* dienaar die het *Portugees* en eenige andere Talen der Europe-

heeft de minſte overeenkomſt niet met eenige andere Ooſterſche Spraaken als *Arabiſch*, *Perſiaanſch &c.* en is niet onaangenaam voor het gehoor, wanneer men duidelyk en langzaam ſpreekt, maar de woorden zyn zeer zwaar en moeilyk uyt te ſpreeken, waar van ik ten bewys maar een klyn ſtaaltje zal by brengen, in de zeven namen der onderſcheiden Secten, waarin het Mallabaarſe Heidendom is ingedeelt, te weeten: *Tſchiwawedum*, *Wiratſchaiwam*, *Tſchilamadam*, *Wiſchtnuwedum*, *Tadduwadimadam*, *Namaperamalwedum* en *Tſchainermadam*. V. Ausf. Ber. T. p. 116. & 371.

peaanen verſtaande hun in het aanleeren van 'sLands ſpraak zeer dienſtig was, het welk dien Man in het vervolg veel verdriet, van de zyde zyner Geloofsgenoten, verwekte.

Zo dra de Zendelingen het vermogen hadden, hun van den Land-Zaat te doen verſtaan, namen zy met de grootſte luſt, alle gelegenheden waar, met dit volk te rede wiſſelen. Zy onderhielden niet alleen de Nieuwſgierigen, wien de weetluſt of de verwondering, naar hunnen woning dreef, maar zy gingen ook vlytig rond, zo wel in de Stad, als in de naby gelegen plaatzen.

Voornamelyk leverden de Ruſt-huizen (3) hun de beſte gelegendheid, den inhoud van het Chriſtendom, aan Veélen teffens te openbaaren. Zy doorreiſden ook de geheele Kuſt, zo ver die door *Engelſen* en *Hollanders* word bezeten, want op het grond gebied des Ko-

(3) Ruſt-huizen zyn opentlyke Gebouwen, zo wel aan de gemeene Weegen als in Steden en Dorpen, door vermoogende als een Liefde-werk geſtigt, ten dienſt der Reizenden.

Konings van *Tanſchaur* (5) derfden zy zig toen nog niet wagen. Zo wel het geringſte volk de *Pareiers* (6) die van de hogere Geſlagten voor onrein worden gehouden, als het aanzienlyk deel der Natie, was hun aangenaam, en voornamelyk deden zy hun beſt, met de

(5) Het Koningryk *Tanſchaur* of *Tanjour*, na de verdorvene uitſpraak der Europeaanen, is van geene groote uitgeſtrektheid, zynde niet meer dan 24. Duitſche Mylen lang, en breed. De Hofſtad *Tanjour* is ruim 20. uuren gaans van *Trankebar* geleegen, en, naar den aart van het land redelyk wel beveſtigt. De Koning was Cynsbaar aan de *Nabab* van *Tirutſchinapalli*, die, toen het Hindoſtanſe Ryk nog bloeide, afhing van den Koning of *Shah* van *Delhy*. De Tanjourſe Vorſten hebben veele Jaaren geregeert met aanzien en groot vermoogen, doch onlangs is dit Ryk, onder den naam van den Nabab aangevallen en verovert.

(6) Het Geſlagt der *Pareiers* is het veragtelykſte onder de *Mallabaren*. Zy eeten doode Krengen, en allerhande vuiligheid, waarom de voornamen, zig met hun, zoo min mogelyk bemoeien.

Mogelyk zal het den Lezer niet onaangenaam zyn; iets nader over de Caſten of Rangorder der *Mallabaren* alhier te vinden. Zy is vierledig, de *Bramanen*, *Tſchattiren* *Suttiren* en *Pareiers*, zynde die der *Waſchiers*, dewelke tuſſchen de tweede en derde ſtaat, zo gering dat men ze zelden hoort noemen. De oorſprong dezer naauwe verbintenis word gedeeltelyk veroorzaakt, door de onderlinge Huwelyken en daar uit volgende Bloedverwandſchap, gedeeltelyk door de overeenkomſt van hun beroep en bezigheeden. De *Bra-*

ma-

kundigſten en geleerdſten in Briefwiſſeling te geraken, ten einde dus hunne tegenwerpingen, dieſte nadrukkelyker te kunnen beantwoorden.

Hun

---

manen het eerſte Geſlagt, zyn meer dan andere bedreven in de Wetenſchappen, dog kunnen ook, zonder hunne kaſte te verliezen, den Landbouw oeffenen, die in dit Geweſt, volgens het Voorſchrift der Natuur in hooge agting ſtaat. De *Tſchattirers*, volgen, maar in eenen minderen rang, het voorbeeld der *Bramanen* na, en oeffenen meeſt al dezelve bezigheeden. De *Suttirers* zyn de talrykſte. Onder deezen vind men Landbouwers, Kooplieden, kunſtenaars en Handwerkslieden van allerlei ſoort. De *Pareiers* zyn, gelyk reets gezegt is, de geringſte, veragt van alle andere, leeren meeſt al geen beroep, en worden dikwils verkogt tot Slaven. Zy laten hun gebruiken tot allerlei lage dienſten, verhuuren zig by den Akkerman als dagloners en treden ook zeer dikwils in den Krygsdienſt. Geen Mallebaar mag buiten zyn Caſte trouwen, of doed hy zulks, hy kan verzekert zyn van zyne ſtandgenoten in generlei opſigt eenigen byſtand te mogen verwagten.

Dewyl nu een zodanig onderſcheid en vooral een zo ver gedreven haat, met de vryheid en den geeſt des Chriſtendoms ten eenemaal onbeſtaanbaar is, werd dèze zeer oude en eigenzinnige bepaling der Geſlagten, te regt van de Zendelingen voor een groote hinderpaal gehouden, in de voortplanting der Euangeliſche Waarheden. De Ouders zig bekerende, zyn doorgaans verleegen met hunne Kinderen, zo wel in het aanleeren van eenig beroep, als om dezelve tot eenen bepaalden ſtand te brengen, ook zyn de Chriſtenen in eene zoo groote veragting by de heidenſe Mallebaaren, dat zy, als een ſchimp van hun zeggen *Kulam Pundawergol*, d. i. *Zy zyn tot het Geſlagt der Pareiers overgegaan.*

Vol-

Hun mondelyk onderhoud met de Heidenen beſtond voornamelyk hier in: dat zy hun uit het werk der Schepping, door vernuftige gevolgtrekkingen poogden te overtuigen; dat er niet meer dan een eenig Goddelyk Weezen zyn kon, en dat dit Weezen de hoogſte volmaaktheid moeſt bezitten; dat in tegendeel de Heidenſe Afgoden of ten enemaal verdigte wezens waren, of Menſchen, volgens hunne overleveringen, van een ſtrafwaerdig leeven, welkers aanbidding het Opperſte Wee-

---

Volgens het eigen verhaal der Zendelingen, is het kenmerk van dit Geſlagt, in allen opſigt, zeer onvoordelig. Zy zyn diefagtig, leugenagtig, en niet dan met geweld, door vreeze te regeeren. Ten opſigt van den egten ſtaat leven zy zeer onregelmatig: hunne Kinderen waſſen op, zonder tugt en onderwys, zy zyn meeſt allen zeer morſig en behoeftig, en in een woord zodanig geſteld, dat men het eerbaar en weldenkend deel der Natie, niet kwalyk kan neemen, dat zy zig, met een zo veragtelyk ſoort, niet willen bemoeien,

Egter is dit alles in den ſtrengſten zin, meer toepaſſelyk op de zodanigen, die in de Binnenlanden woonen, als op hun die veel ommegang hebben met de Europeaanen; Want gelyk de ondervinding ons hier leert, dat die *Javaanen* dewelke het meeſt met ons verkeeren, veel deel neemen in onze deugden en gebreeken, zo zyn ook aldaar de Strandvolkeren, dewelke dagelyks bezogt worden door allerhande Natien op de oude gebruiken, zoo naauw ziende niet. Ausf. Bericht. 3. Theil 27. Contin. p. 173. ſq.

zen niet alleen mishaagt, maar ook met het gezont verſtant ten eenemaal ſtrydig is, dat alle Menſchen zondaars waren, en eenen verloſſer nodig hadden, die ons door God in Chriſtus was geſchonken, door wiens tuſſchen komſt met Boete en Geloof, genade by den Almachtigen was te vinden, en door wiens kragt een heilig en deugdzaam leeven, mogelyk was, terwyl integendeel, de moetwillige veragters deezer aangebodene genade van God verſtooten, en voor eeuwig rampzalig zyn zouden. Zy loſten de teegenwerpingen op met beſcheidenheid, en haalden het reedelykſte gedeelte hunner hoorderen doorgaans over, den Chriſtelyken Godsdienſt te pryzen.

Die dusdanig gewonnen waren, poogden zy, door de beſchryving van den gelukkigen toeſtant eenes gelovigen Chriſtens, ter omhelzing der geopenbaarde Waarheeden, over te haalen: en op deeze wyze gaan zy tot nog toe voort, het oogmerk hunner zending te volvoeren.

De wakkere *Ziegenbalg* hield zig nog niet voldaan, het Woord des Hee-

Heeren, den Heidenen mondelyk voor te dragen, maar begon ook, toen hy in het Tamuls genoegſaam was bedreeven, in het Jaar 1708. aan de Overzetting van het Nieuwe Teſtament, en bragt deezen arbeid in het Jaar 1711. voorſpoedig ten einde.

Toen men hier van te *Halle* tyding kreeg; wierd er een Drukpers en de nodige gereedſchappen overgezonden, om deeze Vertaling aftedrukken. Ook zond men een diergelyk geſchenk uit Engeland, het welk nogtans beneffens 2. Scheepen, door de Franſen wierd genomen.

De eerſte vyf Ledematen der nieuwe Gemeente, die na behorig onderwys, den 5. May 1707. gedoopt wierden, waren Slaaven, ſchamende zy zig, naar het voorbeeld van den Zaligmaker, dit gering beginſel niet. Met het einde van dit jaar was het getal der nieuwbekeerden, reets tot 35. aangewaſſen en terwyl ik dit ſchryf, zyn er meer dan 15000. Zielen, die het blinde Heidendom verlaten hebben.

Profeſſor *Francke* te *Halle* deelde aan het geleerde en Godvruchtige Europa, het eerſte verhaal deezer gelukkige beginſels meede, het welk kort daar op in het Engels overgezet zynde de vermaarde Societeit, *de Propaganda Chriſti Cognitione*, bewoog, zig dit werk der Zending, zonderling aanteneemen, waar toe de Aardsbiſſchop van *Canterbury* D^o. *Thomas Tennison*, niet weinig heeft toegedragen. De beroemde Hogeſchool te *Cambridge*, betoonde meede aan die Heeren, de aangename blyken harer genegenheid, en volgens de eigen berigten der Zendelingen, heeft Engeland, omtrent dit Godgewyde oogmerk, uitneemende verdienſten. Zy vergunden hun met hunne Scheepen, niet alleen eenen vryen overtogt, maar onderſteunden ook dit werk, door zeer ruime Liefdegiften, dewelke in de eerſte 3. jaaren, byna 1200. ponden ſterlings in gereed geld bedroegen, behalven een geheele Drukkery met zyn toebehooren, eene meenigte nuttige boeken, en veele andere zaaken, hier niet te noemen.

Zy beyverden zig om deeze onderneming, niet alleen door eene edelmoedige

dige mededeelzaamheid, maar volgden het loffelyke voorbeeld van den Deenſen Sceptervoerder ook hier in na, dat zy te *Madras*, *Cudelur* en *Tirutſchinapalli*, ja zelf te *Calcutte* in *Bengalen* zendingen ſtigten, die allen, nog heeden aanwezig zyn, en ider naar hun vermogen, het gewenſchte oogmerk helpen bevorderen. De vier laatſten, worden onderhouden door de zo evengenoemde Engelſe Societeit, en jaarlyks geſchied er, ten hunne behoeve, op Kersdag in de Koninglyke Hof-capel te *London* eene opentlyke inzameling van Liefdegiften.

Het Engelſe Gouvernement in Indië heeft hun insgelyks, een zeer fraaye Drukkery vereert, die by de verovering van *Pondichery*, aldaar wierd gevonden; In een woord, de mildadige en grootmoedige hulp der *Britten* ter bevordering van het Chriſtendom, door deeze Zendelingen, kent geen paalen; en, het komt my voor, dat dit werk, zonder deeze kragtige hulpe, nooit tot eenig aanzien zoude zyn gekomen.

Uit deeze Hoofdplaats en van de bezittingen van ons Gemeenebeſt langs

Coromandel, hebben zy meede veel goeds genooten, pryzende die Heeren byzonder het roemryk gedagtenis der Opperland-voogden VAN IMHOF en MOSSEL.

Volgens een Brief, my onlangs van *Trankebar* gezonden, waaren aldaar toen zes Zendelingen de Heeren *Kohlhof*, *Zeglin*, *Klein*, *Koenig*, *Rotler* en *John* waar van de twee eerſten, reets meer dan 40. jaaren, in deezen poſt gearbeid hebben.

Ik zal de veelvuldige hinderniſſen onder dewelke zy dit werk hebben voortgezet, hier niet ophaalen, maar eer ik van dit voorwerp kan ſcheiden, vind ik my verpligt, enige aanmerkingen te maken over het bekeeren der Heidenen en Mohamedanen, in deeze Geweſten.

Het zal den Leezer zeeker zonderling voorkoomen, dat diezelve lieden, aan wien het gelukte, ſederd den aanvang hunner onderneeming tot nu toe, meer dan vyftien duizend Heidenen, van allerlei ſoort, door hunne prediking

over

overtehaalen, egter zo weinig ingang by de navolgers van den *Korän* gevonden hebben. Te veronderſtellen dat de laatſten meer dan de eerſten bedreeven waaren, zoude mogelyk meer gezegt zyn, als men kan bewyzen, want onder de Bramanen vind men veele kundige en ſchrandere lieden, zo als uit hunne redewiſſelingen met de Deenſe Godgeleerden, zeer dikwils blykt, d' Armoede en het gebrek, kunnen ook ten deezen opſigte niet als bewyzen, worden aangevoert, want het blykt, in geenen deele dat de Mohamedaanen in grooter overvloed leeven dan de Heidenen. Het begrip van een ongerymd gevoelen, beſlift al mede niets, want offchoon ik zeer gaern toeſta, dat de Mallebaaren, zeer redenlooze denkbeelden van het opperſte Weezen hebben, beweeren de Muſelmannen insgelyks de aller dwaaſte zaaken, zo als uit den inhoud van den Koran voor een iegelyk kan blyken. Wat dan? zeeker niets dan deeze grondwaaarheid, die de ondervinding aller Eeuwen toonde: dat men niet ligt eenen dweeper zyn gevoelen zal ontraaden, en wie is er, die bedenking draagt, den aardsbe-

drieger *Mohammeth*, voor den ſtoutmoedigſten geeſt dryver, dien de geſchiedeniſſen ons ooit beſchreeven, te verklaaren?

Deeze geeſt van dien valſchen Propheet, ſchynt op alle zyne leerlingen te zyn nedergedaalt; Immers zien wy dagelyks het allerdomſt gemeen, met het uiterſte geduld, de moeilykſte pligten hunner Godsdienſt oeffenen, waar van een iegelyk Ingezeeten alhier, zelf onder zyne lyfeigenen, het treurige bewys kan vinden. Het begrip van zelfverdienſt, ſtreelt de eigenliefde van den Menſch, hoe eenvoudig hy ook mag weezen. Het denkbeeld van een onfeilbaar noodlot, dat van alle Eeuwigheid beſchreeven is, ſtaat alle vernuftige redeneering teegen, en is de baarmoeder van eigenzinnige hardnekkigheid, en het zinlyk vermaak, door de Koran, haare getrouwe opvolgers, hier namaals toegezegt, wiſcht alle begrippen van een Geeſtelyk vergenoegen by de zulken uit, wiens ſlaafsgemoed, door geene weetenſchappen wordt verbeetert.

Indien men nu de waarheid van het Chriſtendom vergelykt met deeze drie beginſelen, die by een gelovig Muſelman de ſterkſte dryfveeren zyner daaden zyn, valt een groot gedeelte onzer verwondering weg, over den geringen voortgang van het Euangelium, onder de Mohamedaanen, ja het komt my, tot myn leedweezen zeer waarſchynelyk voor, dat zonder eene byzondere tuſſchenkomſt der Goddelyke voorzienigheid, de bekeering dier dwaal geeſten, voor eerſt nog met geen grond te hoopen is

Het ontbreekt de Deenſe Zendelingen aan geen moed nog yver, kundigheid in Weetenſchappen, Land en Menſchen kennis zyn hun mede niet te betwiſten, hun voorbeeld is onberispelyk, dit moeten hunne vyanden zelf getuigen, en nogtans hebben zy in byna een eeuw, onder de Mohamedaanen, geenen noemenswaardigen voortgang kunnen maaken. Te veronderſtellen, dat zy het werk van de verkeerde zyde hebben aangetaſt, is niet gemakkelyk tebewyzen. Immers meene ik in hunne ſchriften ontwaart te heb-

hebben, dat zy van begrip zyn, ter bevordering hunner onderneming by deeze dweepers, te moeten toonen, waar in dat geen wat zy gelooven, met onze geopenbaarde Waarheeden overeenkomſtig is, en wie is er die enigſints twyfelen kan, of dit is de beſte weg om hun te winnen?

Uit inzigt voor dit alles houde ik my verzekert, dat alle ontwerpen ter voortplanting van het Chriſtendom op dit vrugtbaar Eiland, tot nog toe onuitvoerlyk zyn, maar dat men zulks met betere hoop, by onze Heidenſe naburen zoude kunnen onderneemen, het welk allen verſtandige en Godvrugtige Ingezetenen van *Batavia*, ter nadere overdenking ernſtig word aangepreezen.

Die luſt heeft, den toeſtant van het Chriſtendom in dit Ooſters Waereld-deel verder te leeren kennen, die leeze de *Ausfuhrliche berichten der Dæniſche Misſionarien*, tot welkers uitgaave reets in het jaar 1706. te *Berlin* in de *Merkwurdige Nachrichten aus Ooſt-Indien*, den grondſlag wierd gelegt, maar eigent-

gentlyk zyn begonnen te Halle in het jaar 1710. door den hier boven genoemden beroemden en voorbeeldigen Hoog leeraar *A. H. Francke*, wiens Zoon *Godhilf August Francke* hier meede heeft voortgegaan tot het jaar 1769. wanneer deeze overleeden zynde, daar in vervangen is, door den Beſtierder van het Weeshuis te Halle *Johan Georg Knapp*, van wien zulks tot heeden toe, word voortgezet.

Maar dewyl dit werk ongemeen wydloopig en in ſommige ſtukken niet naar de ſmaak van veelen is geſchreeven, heeft een Candidaat der beide Regten, *Johannes Lucas Nikamp* genaamt, begonnen, den voornaamſten inhoud, uittetrekken, waar van het *Eerſte Deel* onder zynen naam, maar niet door hem, te Halle in het jaar 1737. in de *Latynſe Taal* is uitgegeeven, onder deezen Titul: *Hiſtoria Miſſionis Euangelicæ in India Orientali e Copioſis illius actis, Contracta*, en het *Tweede* op dezelve plaats, maar in het *Hoogduits*, in het jaar 1772. In het werk van *La Croze Hiſtoire du Chriſtianisme des Indes*, vind men insgelyks, maar een weinig kort,

kort, veele weetenswaardige byzonderheeden, omtrent deeze Zending; En wat de poogingen der *Roomsgezinde Chriſtenen*, ter overtuiginge der Indiaanen, raakt; kan men overvloedig vinden in de *Lettres Edifiantes*, welkers verhaalen naader opgeklaart, door de Deenſe Zendelingen en ſommige Berigten van de Bediendens der *Nederlandſe Ooſt-Indiſche Maatſchappy*, in derzelver Weſterſe bezittingen alhier, hunnen Godsdienſt niet zeer tot roem verſtrekken.

OVER

OVER DE DOODSTRAFFE EN HET PYNIGEN.

DOOR

M. J. C. M. RADERMACHER.

Hoe verheugd was ik niet, toen ik vernam dat Hunne EDELE GROOT MOGENDE de Staaten van Holland en Weſtvriesland op den 16. December 1773. eenige waardige Mannen, hadden gecommitteerd om de *Criminele Inſtructie* naar te zien! Nu dacht ik, was de tyd geboren, dat de Pyningen ook eens in ons Land zouden worden afgeſchaft. Helaas! ik ſchryf dit in 1780, en zy duuren nog!

Men

Men herhaalt, twintig malen, zaaken, die zelfs niet waerdig zyn, ééns geleezen te worden; Waarom zoude ik niet herhaalen, wat Menſchlievende Schryvers over dit onderwerp reeds geſchreeven hebben?

In het *Civile* moet men naar waarſchynlykheden oordeelen, wanneer er de overtuiging niet is; om dat als twee partyen over een ſtuk Lands twiſt hebben, het noodzaakelyk is, dat een van beiden de beſitting daar van hebbe. En hier in kan de Regter, naar de meeſte waarſchynlykheid oordeelen; want het zyn Geldzaaken.

Maar in het *Crimineele* daar het op het Leeven of de Eer van een Menſch aankomt, moet een aangeklaagde vry geſprooken worden, indien het bewys onvoldoende is; Het waarſchynelyke komt hier niet meer te pas. En een enkele waarſchynelykheid in zyn voordeel, weegt alle waarſchynlykheden ten zynen nadeele op.

De Pyniging van de Romeynen afkomſtig, wierd door die Natie, die zeker

ker Schryver te regt uitſchildert als goede Burgers, maar vreeſſelyke Menſchen, alleenlyk gebruikt voor Slaaven, die zy voor geene Menſchen hielden.

Maar hoe komen Nederlanders die byna honderd jaaren voor hunne vryheid ſtreeden aan eene wet, voor Slaaven gemaakt? Ik weet wel, dat onze Wetten de pyniging alleen toeſtaan, in gevallen, wanneer de misdaad beweezen is, en er niets als de eigene bekenteniſſe aan ontbreekt. Ik weet wel dat dezelve in 't algemeen by ons weinig, en niet ſtraf, gebruikt wordt, maar waar toe is dezelve dienſtig? En waar toe is de Doodſtraf, die op de bekenteniſſe in de pyniging volgt, nodig?

Ik moet het herhaalen: een Gehangene is van geen het minſte nut voor de t' zamenleeving, maar een Schurk, die overtuigd is, kan vyftig jaaren, aan de gemeene werken, aan de gevaarlykſte Ambachten, in de vuilſte en ongezondſte bezigheden, de Maatſchappye van nut zyn.

Zoo de Doodsſtraf plaats moet hebben, is het alleen aan geweldige Moordenaars en Roovers, aan de zoogenaamde Amokſpeelers hier te lande, die, zonder iets te myden, alles nedervellen wat hun voorkomt, en dus als dolle Schepzels moeten worden gerekend, wier leeven gevaarlyk voor de Maatſchappye is.

Maar een ongelukkige Doodſlag, een Tweegevegt, Huisbraak zonder geweld, Diefſtal, alwas het *domeſtik* of aan vertrouwd goed begaan verdienen den dood niet; en dienen door de Wetten geſtraft te worden, naar maate van de perſoonen en omſtandigheden.

Voornaamlyk dienen de Doodſtraffen zeldzaam te zyn in onze gelukkige Republicq, welkers Inwooners tot geene euveldaaden geneigd zyn, en waar niet dan zeer zeldzaam die gruwelyke misdaaden voorvallen, die in andere landen gemeen zyn. De Nederlanders, in het algemeen, zyn van dat gezegend *Temperament*, dat goede Huisvaders, braave Ingezetenen, en bezaadigde Burgers geeft.

En

En om één woord van de Stad Batavia hier by te voegen, kan men tot lof van de verbeterde Zeden zeggen, dat men 't zedert eenige jaaren, weinig zwaare misdaaden meer ziet; en dat het zogenaamde Amokspeelen, waar voor de Oosterſche Slaaven zoo vermaard zyn, en het welk meeſt altoos uit *Jalouſy* geſchiedt, thans zeldzaam meer voorvalt.

Verbeteren nu de Zeden, dan is het ook zeker, dat de Straffen dienen verligt te worden: Men kan tot lof van dezen tyd zeggen, dat veele vermaarde mannen zich hier op toegelegd hebben; de Verhandeling over de Misdaaden en Straffen, door den Marquis BECCARIA in het Italiaanſch beſchreeven, gaf daar toe de eerſte aanleiding; en de Prys van Regtvaardigheid en Menſchlievendheid den 13. February 1777. te Berne uitgeſchreeven: doch waar van de beantwoording my nog niet ter hand is gekomen, zal daar omtrent miſſchien nieuw licht en nieuwe bewyzen voor den zet-regel van eenen vermaarden Regtsgeleerden geven, (*a*) die zeide: De Straf moet

(*a*) Traite des délits et des Peines, Concluſion.

openbaar, ſpoedig, en noodzaakelyk zyn, de minſt mogelyke, in de omſtandigheid, evenredig aan de misdaad, en door de Wet bepaald.

Onbegrypelyk is het, dat wy alle onze Straffen van de Romeinen hebben overgenomen, maar dat wy daar en tegen hunne belooningen hebben achter gelaaten. Die het leeven van zyn evenmenſch redde, wierdt met eene Burger-Kroon beloond; die iets nuttigs voor den Staat deed, vereerde men de Lauwrier-Kroon.

'T is waar, de hulpe aan de drenkelingen het eerſt in Nederland toegebragt, en door een Genootſchap beloond, is een gelukkig beginzel, dat miſſchien in dit ſtuk beterſchap zal geeven, want in een Gemeene beſt dunkt my dat de Wetten, de goede daden zo wel moeten beloonen, als de kwaade ſtraffen; en voor al moeten dezelve het kwaad beletten door voorzorgen te gebruiken tot de goede opvoeding der Jeugd, en het oprichten van vrywillige werkplaatzen, en Vondelings-huizen.

Zo

Zo ras de Doodſtraffe alleen aan openbaare Moordenaars en Roovers wordt opgelegd, vervalt de Pyniging van zig zelve. En dit is de grond van de Ruſſiſche Wetten, door de Keizerin CATHARINA de II. In 1771. ontworpen, die in haare uitgeſtrekte Landen de Pynbank heeft afgeſchaft.

In Engeland was dezelve voor lang in onbruik, behalven in het enkel geval, wanneer de beſchuldigde weigerde te antwoorden, en dit is door een *Acte* van het Parlement jongſt almede afgeſchaft, en de Wet zegt, dat die weigert te antwoorden, ſchuldig wordt gehouden.

In Vrankryk is dezelve helaas! nog aller afgryzelykſt. Een beroemd Schryver heeft in zyne Werken telkens herhaald de vreeſſelyke onregtvaardigheden, daar door gepleegd, op *Calas* te *Toulouſe*, op een landman *Martin*, een edelman *La Barre* en veele anderen.

O! mogt ik die tyden nog beleeven, dat de Doodſtraffe alleen voor openbaa-

re Moordenaars, de Pyniging voor misdaden van hoog verraad, die tot den ondergang van een Staat ſtrekken, wierden geoefend; en dat de *Confiscatie* in alle Landen wierd afgeſchaft; gelyk den 1. May 1732. door de Staten van Holland, den 1. November 1734. door de Staten van Zeeland is geſchied, en nu jongſt zelfs in het *Crimen Læſæ Majeſtatis*, in alle Colonien, door het Placaat van de Hoog Mogende Heeren STAATEN GENERAAL der vereenigde Nederlanden, van den 10. Auguſtus 1778. is verboden geworden.

WAARNEEMINGEN
OVER HET
VERBETEREN
ONZER
HOLLANDSCHE
ZEEKAARTEN,
NAAR DE
ENGELSCHE EN FRANSCHE
DOOR
Mr. J. C. M. RADERMACHER.

De Heer VAN IPEREN, toonde in het Eerſte Deel dezer Verhandelingen (*a*) de gebrekkelykheid van veele zaken, in onze *Zeekaarten*, voornamentlyk omtrent de Eilanden gelegen in de Atlantiſche Zee. Die van de Indiſche Zee zyn niet beter geplaatst,

(*a*) Pagina 267.

plaatst, en daar aan mag men gerust, dikwils de lange reizen onzer Schepen toeschryven.

§. I.

In de nieuwe GROOTE LICHTENDE ZEE-FAKKEL het sesde Deel by van *Keulen* 1753 gedrukt, vind men in den weg tusschen de *Caab* en *Java*, verscheidene Eilanden getekend, die men op de Paskaart der Indische Zee, die op de Schepen gebruikt word, wederom anders vind, en nog verre verschild van de betere ligging derzelve, in de Kaarte behorende tot de Reizen van den Engelschen Capitein COOK, zo wel de Eerste van 1769 - 1771. gedaan, en in 4. Deelen in Quarto in 1774. door HAKESWORTH, uitgegeven; als van de tweede Reize van 1771 - 1775. gedaan en mede in 4. Deelen in Quarto door HODGES in 1778. vertaald, deze Kaarten zyn berekend op den Meridiaan van *London* 16. gr. 27. m. beöosten, die van de Piek van *Teneriffe*, daar deze Kaarte haare eerste Meridiaan is.

§. II.

§. II.

Beöoſten de *Caab de Goede Hoop*, vind men op 37. gr. 17. m. Zuider-Breedte, 58. Lengte, zo wel in de ZEE-FAKKEL, als in de Engelſche Kaart, de droogte van het Slot van Capelle de welke egter twyfelagtig blyft: (*b*) zekerder is de droogte op 40. gr. Zuider-Breedte en 60. Lengte op het jagt *Narris* en verſcheide andere gezien, gelyks water en *Brouwers droogte* genaamd.

Zo mede de Eilandjes van *Dina* en *Marseveen*, op 41. gr. Zuider Breedte en 38. Lengte, ook by de Engelſchen bekend.

§. III.

De Eilanden *Amſterdam* op 37. gr. 40. m. en *St. Paulo* op 38. gr. 40. m. Zuider Breedte, liggen op een Lengte, deze was in de ZEE-FAKKEL op 107. bepaald: by de beſchryving derzelve door Schippers *W. de Vlaming* op 92. gr. 54. m. by de Paskaart 91. gr. 20. m. en op de

(*b*) Pagina 18.

Engelſche Kaart op 78. gr dat is 94. gr. Beooſten *Teneriffe*. Wat een magtig onderſcheid! en hoe gemakkelyk zoude dit door de uitkomende Schepen met eene goede Obſervatie der Lengte niet kunnen bepaald worden.

§. IV.

Op onze Paskaart en by de Engelſchen, vind men een Eiland *Clotathes* op 22. gr. Zuider Breete 111. gr. Lengte, En de *Trial Rotſen*, die boven water liggen, in de ZEE-FAKKEL op 20. gr. 30. m. Z. B. en 125. Lengte, dog op de Paskaart op 120. gr. en op de Engelſche Kaart op 124. gr. b'ooſten *Teneriffe*.

§: V.

Het Eiland *Mony* door de Engelſchen *Criſtmis* of *Kersmus-Eiland* genaamd, en door hun in de Kentermaanden der Mouſſon meeſt altoos bezogt, om dat het volgens mondelinge rapporten, van Engelſche Capiteins net ten Zuiden van de Weſt-hoek van *Java* en dus op geen Kaarten wel ligt, want hoewel zy het alle op $10\frac{1}{2}$. gr. Zuider Breedte plaatzen,

zen, ſteld de ZEE-FAKKEL het op 123. gr. de Paskaart op 120. gr. en de Engelſche Kaart op 119. gr. b'ooſten *Teneriffe*

§. VI.

Salem in onze Paskaart op 8. gr. 20. m. Zuider Breedte 120. gr. Lengte gelegen, is volgens de ZEE-FAKKEL maar eens gezien by buijig weer, en dus twyfeld men of het wel in de Waereld is. Ook is het op de Engelſche Kaarten niet bekend. Maar de *Cocos* Eilanden, die gemeenlyk door de t'huisvarende Schepen gezien worden, liggen zo wel op de onze als op de Engelſche Kaarten, op 12. gr. Zuider Breedte 113. gr. Beooſten *Teneriffe*

REDEVOERING (*) DER INËNTINGE TOT DE INGEZETENEN VAN BATAVIA, NA HAARE TE RUG KOMSTE VAN SAMARANG; OVERHANDIGD DOOR Mr. W. VAN HOGENDORP.

INGEZETENEN VAN BATAVIA!

Wanneer Demosthenes zyne eerste Redevoering tegen Philippus, Koning van Macedonië, te Athenen uitsprak, was die heerszuchtige Vorst niet verder dan tot de Thermópylen gevorderd.

(*) Het Genootschap heeft goedgevonden, deeze Redevoering, reeds in sprokkelmaand van dit Jaar, wanneer de natuurlyke Kinderziekte op BATAVIA begon door te breeken, afzonderlyk, by den Stadsdrukker te laaten drukken, om de Ingezetenen op nieuws tot de Inënting aantemoedigen.

derd. De Athenienſers hadden eenig volk derwaards gezonden, om Hem den doortogt van deeze berg-engte te betwiſten. Des niet tegenſtaande, waren de meeſten bekommerd voor het vervolg; en ziende eenen ſtaatkundigen en altoos werkzaamen Krygsheld aan het hoofd van een talryk leger, lieten zy den moed, om hem te beteugelen, geheel en al wegzinken.

Het was by die gelegenheid, dat Demoſthenes het geſtoelte der Redenaaren beklom, en de neêrſlagtigheid van zyne Medeburgeren zocht op te beuren, hun aantoonende, dat Philippus wel machtig, maar niet onöverwinnelyk was; mits zy de handen aan het werk ſloegen, en den tyd, in geene nuttelooze raadpleegingen, of vadzige ledigheid, lieten verlooren gaan.

BATAVIA! ik bevinde my in eene veel moeilyker omſtandigheid, dan de Griekſche Redenaar. De Vyandin, tegen welke ik U moet aanmoedigen, is niet minder ontzaglyk, maar veel bloeddorſtiger, dan Philippus was. En gave de Hemel, dat dezelve zich nog zoo verre van U af bevondt, als de Thermópylen van Athenen waren!

ren! Maar, Helaas! Zy is reeds, met het zwaerd der verwoeſtinge, Uwe Voorſteden doorgetrokken, en Uwe Poorte ingetreeden! Zy heeft reeds eenigen Uwer Ingezetenen ter neêrgeveld, anderen deerlyk mishandeld! en wie weet, hoe veelen, die hier tegenwoordig zyn, zoo zy naar mynen raad niet luiſteren, het ſlagtöffer van haare wreedheid nog zullen worden?

Dan, hoe grooter Uwe gevaaren zyn; hoe ſchuldiger ik door myn ſtilzwygen zoude worden. Wat ſtaat my derhalven, op dit tydſtip, te doen? Het voorbeeld van Demoſthenes na te volgen. U te doen zien, dat Uwe Vyandin, de moordzuchtige Kinderziekte, wel ontzaglyk, maar niet onöverwinbaar is; mits Gy de wapenen, die ik U aanbiede, om haar te beſtryden, kloekmoedig durft in handen neemen.

Eene korte ſchetze van myn gehouden gedrag, en van myn wedervaaren, geduurende myn verblyf in deeze Volkplantinge, zal U van deeze groote Waarheid, volkomen, overtuigen. Maar, alvorens die te beginnen, hebbe ik U eene vraage voor te ſtellen.

Waa-

Waaröm, ô BATAVIA, hebt Ge my, eenige maanden geleeden, gebannen uit Uwe huizen, en verdreeven van Uwe ſtraaten? Is het, om dat, na eenen gelukkigen uitſlag myner verrichtingen, op meer dan honderd van Uwe In-en Opgezetenen, één éénig kind, geduurende den tyd myner behandeling, geſtorven is? Maar hebt Gy dit geval wel onderzocht, met de nauwkeurigheid, die eene zaak van dat gewigt vereischte? Hebt Gy den Geneesheer ondervraagd? Hebt Gy by de Ouders vernomen, hoe, en wanneer de ziekte zich heeft geopenbaard? Zyt Gy verzekerd, dat er geene beſmetting der natuurlyke pokjes, die in de buurt heerſchten, of eenige andere ziekte zy bygekomen? BATAVIA! Indien Gy dit alles, met de uiterſte zorgvuldigheid, niet hebt nagegaan; zoo kunt Gy ook niet weeten, of Ge my, onſchuldige, niet zonder oorzaake veroordeeld hebt.

Maar laat ik liever tot de beloofde ſchetze overgaan! Verledig my dan, ô BATAVIA, eene behoorlyke aandacht. Denk, dat ik U zal onderhouden over Uwe gewigtigſte belangens: het welzyn van veelen, die U dierbaar zyn.

Een

Een jong (*) Geneesheer, t' zedert weinige jaaren hier aangeland, en overtuigd van myne nuttigheid, door de menigvuldige proeven van zyne uitmuntende Leermeesters, van DOEVEREN en CAMPER (Mannen, op wie ik roemen durve) was de eerste, dien ik, in deeze Gewesten, aanzettede, om zyn éénigst zoontje in te enten. Hoe groot moet niet zyne overreeding geweest zyn! *Hy entte zyn eenigst kind in.* Maar ook, hoe kon ik U, door overtuigender beweegredenen, tot my trachten over tehaalen? Hoe kon ik U spreekender bewyzen geeven, dat myne verrichtingen door KUNST en NATUUR wierden goedgekeurd, dan wanneer ik de VADERLIEFDE en de GENEESKUNDE beiden uitkoos, om dezelven het eerst voor Uwe oogen in het werk te stellen?

Deeze inënting hadt eenen voordeeligen uitslag; maar Gy wierdt niet getroffen door de kracht van het Voorbeeld. Ik herhaalde en versterkte het zelve, door myne kunstbewerking op een éénigst dochtertje van eenen anderen

(*) De Heer VAN DER STEEGE, Medicinæ Doctor,

ren (*) Geneesheer, die nog, boven den voorigen, eene langduuriger ondervinding der ziektens van het land, en der geſteldheid van de lucht hadt. Maar Gy zaagt wederom dit Voorbeeld over het hoofd; om dat Uwe Vyandin niet ſtondt voor Uwe deure, en Gy, toen, weinig van de vernielende Kinderziekte hoordet ſpreeken.

Ik ging ledig langs Uwe huizen, en bedroefde my over den traagen voortgang van myne verrichtingen; want, behalven een Europeesch en twaalf ſlaavenkinderen, wilde men niemand aan myne zorge toevertrouwen.

Dan, myne zaaken veranderden eensklaps van gedaante. Het huis van (*) Eenen Uwer Grooten werdt my geöpend. Twee van zyne kinderen wierden my voorgedraagen. Hunne voordeelige Natuur-geſteldheid, en hunne geregelde en wel ingerichte leevenswyze gaven my, byna, eene volledige verzekering van den allergelukkigſten uitſlag.

Ik bedroog my geenzins in myne verwachting; en veelen, binnen en

Yy rond-

(*) Den Heer Hoffman, Medicinæ Doctor.

(*) Den Wel Edelen Geſtrengen Heer Craan, Raad van Nederlands Indië.

rondöm Uwe Veſten, ô BATAVIA, volgden dit pryswaerdig Voorbeeld; ja zelfs, op de afgelegene (*) dorpen der Viſſchers, waar men de noodige pokſtoffe ter inëntinge haalde, zag men den argdenkenden Javaan zyne beſchroomdheid afleggen, en den Europeeſchen Geneesheer ſmeeken, van zyne kinderen te willen inënten.

Een Genootſchap, dat zich in Uwe Stad heeft opgericht, en niets anders, dan het algemeen nut beöogt, ſpoorde een van zyne Leden aan, om, in eene zedelyke vertelling, myne voordeelen, en de menigvuldige rampen van myne wreede Zuſter, tegen elkanderen te vergelyken. Dit ſtukje hadt gedeeltelyk eene goede uitwerking. Verſcheidene Ouders lieten hunne kinderen inënten, en verheugen zich nog dagelyksch over het beſluit, dat zy, na het leezen van dat geſchrift, genomen hebben.

O Gy, voorbeeldige Moeders! die, als andere SOPHRONISBA's, gelukkig door de inënting van Uwe kinderen geworden zyt! Ik beroepe my op het ge-

(*) Op de Maronde. Zie het eerſte Deel der Verhandelingen van het Bataviaaſch Genootſchap. Pag. 334.

getuigenis van Uw eigen hart. Springt het niet zomtyds op van vreugde? Voeltge niet eene innerlyke vergenoeging, wanneer Gy Uwe kinderen, boven zoo veele anderen, bevoorrecht ziet? Maar kent Gy ook wel Uwe verplichting? Tracht gy wel Uwe vrienden en maagen zoo gelukkig te maaken, als Gy zelven zyt? Zoekt Gy wel door openbaare bewyzen van Uwe blydſchap hen over te haalen, om, door eene gelyke onderneeming, dezelfde vreugde deelachtig te worden?

Zulke onverwachte veranderingen gaven my grooten moed. En ik was reeds met de inënting by meer dan honderd, zoo Europeezen, als Inlanders en Slaaven, allergelukkigſt gevorderd, wanneer ik, op den eerſten van Herfſtmaand van den voorleedenen jaare, in het huis van eenen Uwer braafſte Ingezetenen geroepen wierd.

Men ſtelde my een meisje van vier jaaren voor. Zy ſcheen uiterlyk gezond, en bekwaam, om de inëntinge te ondergaan (Ik ben verplicht, dit hier by te voegen, om den laſter, dien men den Ouderen en den Geneesheer heeft zoeken aantewryven, als of

dit kind zieklyk ware geweeſt, edelmoedig afteweeren. Ik heb de wapenen der Onwaarheid niet noodig ter verdediging van myne zaak) Zy wierdt, op de gewoone wyze, door den Geneesheer ingeënt. Zie hier in 't kort de voornaamſte aanmerklykheden der ziekte. Den zelfden avond der inënting werdt zy door eene koortze aangetaſt, die tot des anderen daags morgen duurde. Drie dagen daarna, beſpeurde men eenen uitſlag. Men bleef voortgaan, haar op dezelfde wyze te behandelen, als men in andere inëntingen gewoon was. Op vrydag den tienden, na dat zy, 's woensdags en donderdags te voren, door eene ligte koorts was aangedaan geweeſt, ontwaarde men de pokjes, die vervolgens zeer menigvuldig voor den dag kwamen, kleen bleeven, maar niet infloegen. Op vrydag den zeventienden, kreeg zy eenen ſterken ſtoelgang en persſing, waar na zy, op den een en twintigſten, overleedt.

Vyanden der Inëntinge in deeze Volkplanting! Het is niet aan Uwe uitſpraak, dat ik de beſlisſching van deeze zaak overlaate. Want, al waren

Uwe

Uwe inzichten zoo zuiver, als het licht van de Zon, het zoude U toch, in deezen, aan eene genoegzaame kenniſſe en ervaarenheid mangelen. Maar ik beroep my op alle Geneesheeren, en geneeskundige Schryvers, ja zelfs op myne Tegenpartyen in Europa. Laaten zy zeggen, of één hunner ooit eene koorts, op den eerſten dag der inëntinge voorgevallen, en eenen uitſlag, op den derden dag beſpeurd, hebbe toegeſchreeven aan de uitwerkende kracht der ingeënte pokſtoffe! Die met zulke wanbegrippen, in dat Waereld-deel, durfde voor den dag komen, zoude tot eenen ſpot van myne Tegenſtreevers zelven verſtrekken.

Daar is derhalven eene innerlyke ongeſteldheid, die niemand heeft kunnen voorzien, in het lighaam van dat kind geweeſt: eene kwaadäartige ſtoffe, die niets gemeens met de kinderziekte hadt; maar die deeze koorts, en deezen uitſlag heeft veroorzaakt. En vermits de pokjes hunnen vryen loop behouden hebben, en niet ingeſlaagen zyn; is het zeer waarſchynlyk, dat deeze kwaadäartige ſtoffe, geduurende

de uitbotting der kinderziekte, zich in den onderbuik hebbe neêrgezet; en dat de ſtoelgang en perſſing, die naderhand den dood veroorzaakt hebben, aan dezelve, en niet aan de pokjes, moeten worden toegeſchreeven.

Maar, zoo er deeze waarſchynlykheid heeft plaats gehad; zoo er ſlechts eene mogelykheid is geweeſt, dat dit ſterfgeval aan die vreemde oorzaak te wyten zy, waarom heeft men er dan my, zonder het minſte onderzoek, de ſchuld van gegeeven?

Of zoude men van begrip zyn, dat ik den menſch, geduurende myne behandeling, van alle doodlyke toevallen kan en moet bevryden? God bewaare my, INGEZETENEN VAN BATAVIA, dat ik U, door zulke bedrieglyke ſtellingen, zoude zoeken tot my overtehaalen! Zy ſtryden met de gezonde reden, en het ontzag, dat wy allen aan de Godlyke Almagt verſchuldigd zyn.

Myne kunſtbewerking duurt drie weeken. Ik ſtelle eens, dat Gy honderd Ingezetenen, in deeze Stad, daar Gy er dagelykſch zoo veelen aan Uwe rechte en ſlinke zyde ziet vallen, by één verzameldet; zoudt Gy U verwonderen,

ren, wanneer er één van deezen, binnen de drie weeken, wierdt weggerukt? immers neen? Wel waarom zyt Gy het dan nu geweeſt, nu dit aan éénen van meer dan honderd, die ik hebbe ingeënt, is overgekomen?

Batavia! Batavia! wacht U van murmureering. Zyt veel eer verwonderd, dat er niet meer dan één, door Uwe rotkoortzen, en de menigvuldige andere ziektens van Uwen beſmetten dampkring zyn weggerukt. Merk liever deeze ſpaarzaame ſlagting van de bloeddorſtige dood, onder deeze menigte van ingeënten, als eene zonderlinge beſtiering van de Voorzienigheid aan, die U gelegenheid heeft willen geeven, om, zonder tusſchenkomſt van veele vooröordeel-baarende ongevallen, met een bedaard gemoed, myne groote voordeelen, boven de rampen der natuurlyke Kinderziekte, te kunnen wikken en weegen, en dus den beſten weg, tot behoud van U zelven, Uwe kinderen, Uwe vrienden, te kunnen inſlaan.

Ondertuſſchen wierd ik bezwaard met dit ongelukkig ſterfgeval. De dood van één kind wiſchte, in één

oogenblik, uit myne voorige weldaaden. Alle Uwe deuren wierden voor my geſlooten. Ik wendde myne treden naar SAMARANG.

Ik verkoos den landweg, en bezocht, ô BATAVIA, Uwe Omme- en Bovenlanden. Hemel! wat eene verwoesting richt, in dezelven, de natuurlyke Kinderziekte niet aan! Hier kwam my een oude gryzaart tegen, die, reeds over veertig jaaren, beide zyne oogen aan de pokjes verlooren hadt. Hy wierdt geleid door eenen jongeling, die hem altoos bybleef, en dus, zoo wel als hy zelve, een onnut voorwerp voor den landbouw was. Wat verder zag ik, in eene geringe *Pondock*, eene jonge vrouw liggen, die, kort na haar huwlyk, door die ziekte lam, en dus onbekwaam geworden was, tot de vermeerdering van haar geſlacht. Ik vernachtte in den *Dalem* van eenen Javaanſchen Grooten, daar ik alles in droefheid gedompeld vond, om dat hy, in minder dan veertien dagen, zyne twee éénigſte kinderen aan de kinderziekte hadt zien ſneuvelen. Allen, die ik op myne reize ondervroeg, kwamen hierin overeen,

dat

dat er van honderd Javaanen, die deeze ziekte kreegen, twintig ten grave daalden, behalven die, voor al hun leeven, ongelukkig wierden. Welke eene ſlagting! en waaröm dezelve, door de inëntinge, niet voorgekomen?

Ik ſpoedde voortwaards tot Cheribon. Maar wat akelig treurtoneel deedt zich daar voor myne oogen op! Een (*) jongman, in den bloei van zyne jaaren, de hope zyner Ouderen, onlangs uit zyn Vaderland te Batavia aangekomen, hadt die Hoofdplaats verlaaten, om by den Cheribonſchen (†) Landvoogd, eenen vriend van zynen Vader, en, boven dien, eenen vriend van alle ongelukkigen, een bezoek afteleggen. De Gaſtvryheid, de Menſchenliefde, en de Vriendſchap hadden hem, by zyne aankomſt, met opene armen, ontvangen. De Landvoogd hadt hem omhelſt met die tedere aandoeninge, die aan de gulhartige Zeeuwen zoo eigen is, wanneer zy eenen van hunne Landgenooten zien. Maar wat gebeurt er? nauwlyks heeft hy zyne voeten in

(*) De Onderkoopman RIBAUT

(†) Den Heer VAN DER BELE.

huis gezet, of hy wordt door eene hevige koortze aangetaſt. Het venyn der kinderziekte raakt by hem aan het giſten. Een allerkwaadäartigſt zoort van pokken openbaart zich. Alles, wat de Kunſt, de Weldaadigheid en de Overvloed kunnen uitdenken, wordt in het werk geſteld, om hem te behouden. helaas! alles is vruchteloos! De dood zweeft boven den luſthof, waar hy is ingetrokken! Hy wordt het ſlagtöffer der Kinderziekte! En, dat nog wreeder is, dan de dood zelve, hy moet in die laatſte oogenblikken, die zoo dierbaar aan de Vriendſchap zyn, de tegenwoordigheid miſſen van den Landvoogd, die de beſmetting vreeſt! Zy mogen hunne wederzydſche traanen van een eeuwig vaarwel niet met elkanderen mengen! Hy moet ſterven in de armen van vreemden!

O Gy! die het vuur der menſchenliefde in Uwen boezem branden voelt! Gy, die de groote voorrechten der waare vriendſchap kent! overweegt eens by U zelven, van welke zielverkwikkende vertroöſtingen deeze Vyandin van 't menſchelyk geſlacht U zomtyds berooft.

Ik

Ik zettede myne reize, Ooſtwaards, naar SAMARANG voort. Gezegend JAVA! overäl vond ik Uwe ſchuuren opgevuld met de edelſte voortbrengzels van Uwen vruchtbaaren grond. Maar, niet tegenſtaande Uwe ryke inzaamelingen, zag ik, Uwe landen doorkruisſende, nog ganſche ſtreeken onbebouwd liggen. Men onderrichte my, dat, hoe menigvuldig het getal Uwer Opgezetenen ook mogte zyn, er evenwel nog gebrek aan handen voor den landbouw was. Gelukkig volk! dacht ik by my zelven: zoo Gy ooit myne voordeelen leerdet kennen; zoo ooit myne kunſtbewerking over Uw ganſch Eiland algemeen wierdt; in minder dan vyf en twintig jaaren, zoudt Gy U met honderd duizend zielen vermeerderd zien.

Eindelyk kwam ik te SAMARANG aan. SAMARANG in druk! in bekommerniſſe! in rouwe gezeten! De vlugge Kinderziekte was my, op de reize, voorby geſtreefd, en hadt, in die weinige dagen, haare ſlaande hand reeds uitgeſtrekt. De Chineeſche, Javaanſche en Maleidſche Kampongs, even buiten de ſtad gelegen, waren

het

het eerſt aangetaſt, en zagen, ieder oogenblik, hunne bewooners wegſleepen naar het graf. De Stad zelve mogt niet vry blyven van haaren aanval. Zy dronk het bloed der Europeezen uit den beker van vergenoeging! (*) ô MARTENS! (*) ô TEUCHER! (*) ô WINDELSTIG! Uwe kinderen zyn niet meer! Tedere (*) BARKEY! Uw jongſte zuigeling; beminnelyke (*) ROGHE! Uw éénigſt kind moeſten voor haare woede bukken! Noch Uwe moederlyke liefkoozingen, noch Uwe heete traanen, noch Uwe vuurige gebeden hebben dezelven kunnen behouden! Gy hebt ze zien ſcheuren uit Uwe beevende armen, en neêrdompelen in den killen ſchoot der aarde! Braave, maar ongelukkige Ouders! vergeeft my, van hier Uwe naamen te hebben gemeld. Het is niet geweeſt, om Uwe wonden, op nieuws, te doen bloeden. Maar Och of BATAVIA getroffen wierd' door het voorbeeld van Uw ongeluk! En het verſtrekke U, tot eenige vertroofting, dat Uwe kinderen, te vroeg weggerukt, om op Uw voetſpoor deeze volkplantinge in hun leeven van nut te zyn, hunne poo-

(*) Allen Inwooners van Samarang.

poogingen, daar toe, nog aanwenden na hunnen dood, met den Ingezetenen deezer Hoofdplaatze, uit hunne grafſteden, toeteroepen: *Laat Uwe kinderen toch inënten!*

Ondertuſſchen hadden de aanzienlykſten van SAMARANG my reeds tot hunne hulpe geroepen. (†) De GEBIEDER van die Kuſt, (*) de Commandant van de ſtad, en de (*) Geneesheer, die my huiſveſtigde, plukten reeds de vruchten van mynen arbeid. De inënting was by hunne kinderen zoo gelukkig, zoo voordeelig afgeloopen, dat men niet kon zeggen, dat zy ziek waren geweeſt, Veele Ouders, zelfs van die geenen, die met de ſterkſte vooröordeelen tegen my waren ingenomen, deezen voorſpoed ziende, kwamen van hunne dwaaling te rug, en vertrouwden my de hunnen ook toe. Ja, in eenen zeer korten tyd, wierden er, onder myne oogen, vyf en dertig, zoo Europeeſche als Slaaven-kinderen ingeënt.

Dan

(†) De Wel Edele Geſtrenge Heer VAN DER BURGH, Raad van Nederlands Indië.

(*) De Heer VERMEHR.
(*) De Heer BONNEKEN.

Dan 'er verſpreidde zich een gerucht, dat de wreede kinderziekte, op het zien van myne behaalde Voordeelen, SAMARANG verlaaten, en den weg naar deeze Hoofdplaatze genomen hadde. ô BATAVIA! ik voelde op nieuws mynen yver voor U blaaken, en myne belangens aan den kundigen *Arts*, die reeds zoo veelen in die ſtad hadde ingeënt, aanbevoolen hebbende, beſloot ik, haar op de hielen te volgen, en U, voor de tweede maale, myne hulpe aan te bieden.

Met zulk een oogmerk beklom ik dit Geſtoelte En, zoo Gy, met eenige oplettendheid, my hebt aangehoord, zoo zult Gy overtuigd geworden zyn van de waarheid van myn zeggen, dat Uwe Vyandin wel ontzaglyk, maar niet onöverwinnelyk is; en dat myne kunſtbewerking een zeker wapen is, om over Haar te zegepraalen.

Neem dan dit wapen in Uwe handen. Stryd met eenen nieuwen moed. Ik durve U verzekeren, dat de Palmtak der Overwinninge U niet miſſen zal.

MAN-

MANNEN VAN STAAT! AANZIENLYKE GEBIEDERS over dit, en zoo veele andere Wingeweſten! Het zy my geöorloofd, U, met eene gepaſte vrymoedigheid, aan te ſpreeken! De Wysheid van Uwe Regeering, de Zuiverheid van Uwe Inzichten, Uwe geſtadige Arbeidzaamheid, Uwe nooit wankelende Yver voor het welzyn van dit Volk plaatzen U, met rede, naaſt de uitmuntendſte Staatsmannen van Nederland. Maar het is ook, uit hoofde van alle die treffelyke hoedanigheden, dat ik het grootſte recht op Uwe goedgunſtigheid meene te hebben. Gy zyt de Weldoeners van Uwe Ingezetenen; en ik kome tot hen, met weldaaden in myne rechte hand. Gy zyt de Handhaavers van hun lighaamelyk behoud, van hun tydelyk welzyn; en ik brenge hun de behoudenis en het leeven. Gy weet, dat, in de menigte des Volks, der Vorſten heerlykheid beſtaat; en ik kome, om het zelve te vermenigvuldigen. Alle myne poogingen werken mede met de Staatkundige Grondwetten, die Gy U hebt voorgeſteld. Laat my dan niet te vergeefs op Uwe beſcherminge hoopen!

PRIESTERS DES HEILIGDOMS! U voorāl kunnen myne verrichtingen niet on-

ver-

verſchillig zyn. De zorge voor het leevens-behoud van duizenden van menſchen is U zoo wel aanbevoolen, als hunne Geeſtelyke Welvaart. Ook hebben de beroemdſte en godvruchtigſte Mannen van Uwe Orde, in Europa, het zoo begreepen. In Engeland, een MADDOX, een SOME, een DODDRIDGE, een WARBURTON, enz.; in Nederland, een CHAIS, een NIEUWLAND, een SUPERVILLE, een CHEVALIER, een NAHUIS, en veele anderen, onder welken ik niet moet vergeeten dien uitmuntenden Hoogleeraar, die U, wegens zyne uitgeſtrekte geleerdheid, en zynen yver voor den bloei der Indiſche Kerke, niet onbekend kan zyn, hebben, of in gedrukte Geſchriften, of in uitgeſprokene Leerredenen, of in openbaare Gebeden, voor myne belangen gepleit. Dan, zyt Ge van gevoelen, dat Gy geene voorbeelden, maar het licht van Uw eigen Oordeel volgen moet? Eerwaerdige Mannen! ik ſtemme U dit gaerne toe. Maar gunt my dan ook, U een tweeledig voorſtel te mogen doen. Gy houdt de inënting voordeelig, en overéénkomſtig met de Godlyke Wetten; of Gy houdt dezelve nadeelig,

lig, en met die Wetten ſtrydig. Maar, zoo Gy dezelve nadeelig, en met de Godlyke Wetten ſtrydig hieldt, zoudt Gy dan niet, in den tyd, dat er zoo veelen in deeze ſtad zyn ingeënt, openlyk, tegen haar, zyn opgekomen? Trouwe Herders! Zoudt Gy niet gewaakt hebben voor Uwe kudde? Immers ja? Indien zy tegen de bevelen van Gods heilig woord aanliep, Gy zoudt U, met eenen Godvruchtigen yver, tegen dezelve, hebben aangekant. Geene menſchen-vreeze, geene waereldſche Inzichten zouden U weêrhouden hebben. Gy zoudt, met het hoogſte recht, den kanſſel hebben doen daveren van Uwe bedreigingen tegen de zulken, die haar in het werk durfden ſtellen. En de vloeken van Ebal waren niet te ſterk geweeſt, om tegen my te worden uitgeſproken.

Ik mag dan, uit Uw voorig ſtilzwygen, afleiden, dat Gy de inënting voordeelig voor het Menſchdom en overéénkomſtig met de Godlyke Wetten houdt. Maar is het dan Uw plicht niet, GODVRUCHTIGE MANNEN! deeze kunſtbewerking aan Uwe Gemeente voortedraagen? Dezelve daar toe op

te wekken, en aan te moedigen? Haare en myne belangens te vereénigen? in één woord: my, voor het aangezichte des Volks, te zegenen met de zegeningen van Gerizim?

En Gy, GENEESKUNDIGE MANNEN! Gy, die dagelykſch de verwoeſtingen der natuurlyke Kinderziekte voor oogen hebt; hoe zoude ik niet overtuigd zyn van Uwe toegenegenheid? Maar laat ik U eenen trouwen raad mogen geeven! Laaten de Voorzichtigheid, by de inëntinge zelve, en de Oplettendheid, geduurende den loop der ziekte, U altoos verzellen! O! dat die woorden, die wy onlangs, uit den mond van eenen Uwer voornaamſte Leden, hebben hooren vloeien, naamlyk: *dat de armſte ſlaaf even veel recht op zyn hart heeft, als de rykſte man, die er leeft*, (*) Uwer aller Zinſpreuke mogen zyn! Want ik moet het U herinneren, of ſchoon Gy het allen weet, dat de geringſte ſlaaf, dien Gy zoudt hebben ingeënt, en naderhand verwaarloosd, om U, vermaaks-halve, te gaan vervoegen by eenen Uwer goe-

(*) Eerſte Deel der Verhandelingen van 't Bataviaaſch Genootſchap, pag: 82

goede Vrienden of Begunſtigers, tegen U zoude getuigen in den grooten dag des Oordeels.

INGEZETENEN VAN BATAVIA! hier is myne taak afgeweeven. Kieſt nu tuſſchen my en myne wreede Zuſter. Zoo Gy de keuze op my doet vallen; ik zal de vrolykheid brengen in Uwe huizen, de leevendigheid langs Uwe wegen. Uwe rouwklagten zal ik verminderen. De welvaart van Uwe Zoonen, de ſchoonheid van Uwe Dochteren zal ik ter harte neemen. Ik zal onder U blyven woonen, als eene trouwe Vriendinne, als eene zorgvuldige Behoedſter. ô BATAVIA! *indien ik U* dan *vergeete, zoo vergeete myne rechte hand zich zelve! Myne tonge kleeve aan myn gehemelte, zoo ik aan U niet gedenke! zoo ik U niet verheffe, boven het hoogſte myner blydſchap!* (*)

IK HEBBE GEZEGD.

(*) P. 137.

BERIGT,

AANGAANDE

DE

GAMBER,

Derzelver Planting en Bewerking

op

MALACCA

DOOR

ABRAHAMUS COUPERUS,

Onderkoopman aldaar.

Het geen den kwynenden Handel hier nog eenigzints onderſchraagt, en aan veele behoeftige Werklieden een genoegzaam onderhoud verſchaft, is het voortkweeken van *Gamber-boomen* welkers boſſchen alhier *Ladangs* genaamd worden, en ik zal in deezen, alle myne vermogens inſpannen, om, zoo naauwkeurig mogelyk, eene beſchryving te geven van den Grond,

Plant,

Plant, Blad enz. van dit Product en deszelfs bewerking in het gemeen.

In den Jaare 1758. heeft men hier begonnen, deeze Boomen aan te kweeken, hier toe bragt men van Pontjan, (liggende aan deeze Kuſt bezuiden Malacca) het Gamber-Zaad over; doch de aangewende moeite was vrugteloos, want het Zaad, dat ſlegts een korten tyd kan goed blyven, had reeds deszelfs vrugtbaarheid verlooren, waarom men tot de aankomſt, der alhier, van derwaards aangebragte jonge Gamber-planten, wagten moeſt, die volkomen aan de verwagting beantwoordden, en weelig voortgroeiende, in korten tyd, eene menigte van Ladangs voorbragten.

Schoon dit Product genoegzaam by alle Europeërs, die zig in de Indiſche Volkplantingen bevinden, bekend zal zyn, eiſcht egter eene Beſchryving van dit heeſter gewas van my, dat ik deszelfs gebruik beknopt aantoone.

Yder Landaart ziet men verſlaafd aan aangenomene gewoontens, het zy dezelve eene uitſpanning, ofte een verbeeld nut, voor de eene of andere kwaal ten oorſprong hebben.

Dus is 't gelegen met de Sieri en Betel, die reeds van de vroegſte tyden, voor veelen der Ooſterſche Volkeren, onontbeerlyk was, en waar aan de meeſten van hun, te buitenſpoorig verſlaafd zyn; een kieſcher ſmaak deed hen mede naar andere zaaken, (het zy om dien ſmaak te temperen, of aangenaamer te maaken) omzien; waar aan zekerlyk den oorſprong der Gamber moet toegeſchreeven worden.

De Catjoe, en Cardamom, als meede de Chineeſche en Javaſche Tabak, worden als de Gamber, onder den Sieri en Betel gekaauwd, doch de twee eerſtgemelde zoorten, zyn te koſtbaar voor geringe Lieden, die egter den Gamber, en de Chineeſche, dan wel Javaſche Tabak, niet wel kunnen ontbeeren; de quantiteit der Gamber is zeer gering, en een ſtukje, ſlegts ter grootte van een agtſte duim, in 't vierkant, is genoeg, om op eene keer in een Sieri blad gedaan zynde, gebruikt te worden.

Men ziet verſchillende zoorten van Gamber, zo in Couleur, en ſmaak, als in deszelfs uiterlyke gedaante waar in zy geſneeden word; de beſte zoort heeft

heeft eene driehoekige gedaante, yder hoek de lengte van een, en een half duim, iets meer of minder; en een vierde duim dik: is geel van Couleur, en word gemeenlyk op gespleetene Bamboesjes gestooken.

Een andere zoort is genoegzaam vierkant van gedaante, en hoe geeler dezelve is hoe beter; egter vindt men onder deeze zoort, die (schoon zuiver of onvervalscht zynde) zwart is, en dus onaanzienelyker en van minder prys, waar van de redenen in het vervolg zullen aangetoond worden.

Nog een zoort, komende van *Ziac*, is plat rond, twee duim in Diameter, en een vierde duim dik, witagtig geel van Couleur; en heeft de duidelykste kentekens van vervalsching.

Nog een zoort, kogel rond zynde, groot twee duim Diameeter, uiterlyk swart van gedaante, doorgebroken en, vol met bladen opgevuld, deeze word van *Patabahan* aangebragt.

Op KAMPAR (liggende aan geene zyde van deeze straat, op 't Eiland Sumatra,) word drieerlye zoort van Gamber gemaakt; als, een zoort, die platrond, naauwlyks een vinger dik, en wel vier duim in Diameter groot is.

Een tweede zoort, heef de grootte en gedaante als een Snaphaan-koogel.

De derde zoort, is gelyk als die van *Ziac*, en is mede vervalſcht, doch deeze vervalſching geſchied op een zeer ſubtiele wys, gelyk ſtraks zal blyken: en van deeze zoort word er veel naar den Ooſthoek van Java vervoerd.

Wat den Grond betreft, dezelve is alhier verſchillend, zo dat een Plantagie niet volſtrekt eenerly zoort van Aarde ſchynt te vorderen; egter is het nodig, dat dezelve eenen hoogen Grond hebben en wel ſchynt de roode Aarde, eigen aan heuvel-en bergagtige Plantagien, voor de Gamber de beſte Grond te zyn, doch indien de Plant niet door te veel water omringd is, in de laagtens of daalen, en de Aarde ook rood is, ſtaat dezelve even zo weelig, als op de heuvels. Dus het denkbeeld (van zommigen) dat de hoogte der Bergen meerder, dan de deugd der Grond, invloed op deeze Plant of Boom hebbe, ongegrond is.

Wel is waar dat het laagſte gedeelte der Plantagie minder vrugtbaar, dan wel het hooge ſchynt; doch dit word veroorzaakt door menigvuldige Regen-

bui-

huien, die op de toppen der Bergen, geene ſchaade veroorzaaken, maar zeer noodzakelyk zyn; daar de nederzypen, de vogten in de laagſtens by elkander vergaderd zynde, de jonge en teere Plantjes ſpoedig doen ſterven, en de oudere boomen kwynen: zo ze al het Lot der jonge boomen niet mede ondergaan.

Doch eene lange droogte rigt zomtyds eene merkelyke verwoeſting op eene Ladang aan, en is over het algemeen genoomen, van een vry ſchadelyker gevolg, als eene natte Mouſſon, dewyl de brandende hitte der Zon, en eene te lange droogte, op de geheele Plantagie woedt, daar de Regen langs het Gebergte neder vlietende, ſlegts die Boomen, die langs dien waterloop ſtaan beſchaadigt, of doet kwynen.

De Wortels der Gamber-boomen, zyn niet diep in den Grond ſchietende, ook niet groot en uitgeſpreid, maar met ſterke dunne veſeltjes omzet, derzelver binnenſte is geel van Couleur en heeft een baſt, of ſchors, ter dikte als *Radix China*, en komt gedroogd zynde, zo in Couleur, als ſmaak, eenigzints met dezelve overeen.

De boom heeft zeer zeldzaam eene enkelde ſtam; maar verſcheidene weelig uítſchietende Telgen, in en door elkanderen gewaſſen, maaken den Boom uit.

In deeze gedaante, ziet men dezelve meeſt ter hoogte van vyf tot agt voeten. Het Blad jong zynde, is ligt groen van Couleur, naar het geel overhellende, en neemt ouder geworden zynde, eene groenere Couleur aan, welke allengskens in eene roode Couleur verandert, met een menigte ſwarte ſtipjes, en vlekjes. Dog rood geworden zynde, is het te overboodig ryp, en ſtaat ſpoedig te verwelken. Maar donker groen zynde, heeft het de vereiſchte rypheid, en word ter kooking afgeſneeden.

De Maleijer had weleer de gewoonte, om maar ſlegts de bladen van de Telgjes af te ſcheuren, of dezelve door de hand trekkende af te rispen, zonder dat de ontbloote Telg van den boom af geſneeden wierd: doch de Chineezen beter in den Landbouw ervaaren, beſpeurden ras, dat de Boom hier door merkelyke ſchaade leed; want de bladerlooze Telgen, zeer lang, en geil zyn-

zynde, onttrekken den boom te veel voedend Zap, dan dat de andere jonge bladdraagende Takjes er niet door zouden benadeeld worden.

Het blad vervat een zeer ſlymagtig vogt in zig, ligt geel van Couleur, het welk men, het Blad met de hand wryvende, daar uit kan perſſen Een volwaſſen blad, heeft gemeenlyk de lengte van drie duimen, iets meer of minder, en de breedte van (dog ſchaars) twee duim. Dies uiteinde heeft een enigzints krom omloopend ſpits, het welk niet in alle blaaden gelyk omloopt, maar in zommigen regts, in anderen weer links, en vertoont zig ook meer krullend in den een, als in den ander; ſchoon beide van eene gelyke, ofte volkomene Rypheid.

Het blad heeft een kort ſteeltje, ſlegts ter lengte van een vierde duim. Overdwars is het blad gekronkeld, of in verſcheidene bogten te zaam getrokken.

Aan de uitſchietende Telgen, vindt men den Zaadknop, die in zyne eerſte geſtalte zynde, zig aan een ſteeltje ter lengte van een en een half duim formeerd; dit ſteeltje heeft twee leden,

het

het bovenſte één, en het onderſte drie vierde van des ſteels lengte uitmaakende; en heeft op de ſcheiding, vier zeer kleine blaadtjes, die het zelve omvatten.

De grootte deezer knop is ruim een half duim, in zyn Diameter, en beſtaat uit een meenigte groene ſteekeltjes, die de regte Bloemkelkjes zyn, en in elkanderen zig kogel rond om den ſteel ſluitende, de eerſte gedaante van den Bloemknop uitmaaken.

In korten tyd ontwaart men, dat het bovenſte gedeelte, of de puntjes deezer ſteekeltjes vyfhoekig zyn, het geen beveſtigd wordt, als dezelve uitbotten, en men hen de Figuur eenigzins als een Kruidnagel gelykende, ziet aanneemen.

Uit het binnenſte gedeelte van yder Kelkje, ziet men de bloem uitſchieten die ter lengte van drie vierde duim is; de bloem is een langwerpig tregteragtig buisje, zeer dun, en ſchaars ter dikte van een agtſte duim, boven met vyf kleine blaadtjes geel van Couleur; het buisje is vlees couleurig, dog dies onderſt einde eenigzins rood. Binnen in de

bloem

bloem vertoonen zig, als een ſterretje vyf pitten, naar Zaad gelykende. (*)

Na

(*) De *Gamber boom* behoort, blykens de van MALACCA mede gezonden Takjes, in de eerſte orde der vyfde Claſſe van 't Linnæeſche Siſtema, tuſſchen de *Portlandia* en de *Roella* geplaatſt te worden, als hebbende een eenbladige boven het vrugt beginzel ſtaande Bloemkrans, een twee vakkig gekroond Zaadhuisje, vyf meeldraadjes en een enkelde ſtyl met een ongedeeld Stampertjie.

De jonge Takjes van deezen Boom zyn by den ſtand der bladen als in leden verdeeld. De bladen zyn eenribbig, effenrandig, ſchier eyvormig, ſchuins toegeſpitſt, en op korte ſteelen tegens malkander overgeſteld.

De Bloemknoppen komen aan enkele ronde Steelen uit de hoeken, die de blad Steelen met de Takjes maaken, zynde mede meeſt tegens malkander overſtaande. Uit een gemeenzaame Kelk die viermaal ingeſneeden is, komt een kort Steelje voort, draagende de gemeene bloem bodem die rondom met veele [82 en meer] ongeſteelde of vaſtopzittende bloempjes begroeid is.

De byzondere Kelkjes hebben vyf tandjes, hun beneeden gedeelde groeit uit tot dé vrugt, op dewelke deeze tandjes als een kroontje blyven zitten. De eenbladige bloemkransjes zyn ſchenkbordformig [*hypocrateriformis*] en boven in vyf rondagtige lapjes gedeeld. Binnen, aan het boveneinde van de bloemkrans ſtaan 5 korte meeldraatjes met breede iets lang-agtige helmpjes.

Een lange ſtyl met een knodragtig ſtampertje, loopt door het midden van den bloemkrans naar het vrugtbeginzel. De vrugt is een gekroond, langagtig, tweevakkig hauwtje met veele kleine en gevlerkte Zaaden.

De afbeelding van de *Gatta Gambir* Tab XXXIV, in 't V. Deel van *Rumphius* Kruidenboek, toont veel overeenkomſte met de takjes van onze Malacſche *Gamber boom*. *Rumphius* zelfs heeft dit reeds bemerkt en doet waarſchuwing, van deeze twee gewaſſen niet met elkander te verwiſſelen. (Deze *Botaniſche* beſchryving is door de Heer F. BARON VAN WURMB, aan het Genootſchap medegedeeld.)

Na tien of twaalf dagen gebloeid te hebben, valt de Bloem af: en die Kelkjes, die zig het eerſt vertoond hebben, en uit welke de Bloem was uitgeſchooten, blyven alleen aan de ſteel zitten, yder kelkje thans volwaſſen zynde, heeft de lengte van een en een vierde duim, dog ſchaars de dikte van een agtſte. In deeze gedaante blyft het Zaad, dat in deeze knop, of kelkjes beſlooten is, aan de boomen, tot deszelfs volkoomen rypheid.

Indien het droog is, en eene donkerbruine Couleur aangenoomen heeft, (het geen de Planter als een teken van deszelfs rypheid aanmerkt) wordt het zelve afgeplukt. Kort daar na, of weinig langer dan drie dagen, moet het gezaaid worden, want na tien of twaalf dagen vertoevens, (zelfs minder) heeft het alle vrugtbaarheid verlooren, en men wagt te vergeeffch naar de opkomſt.

Een van deeze Zaadkelkjes, dwars door gebroken zynde, vertoont twee holle buisjes, in yder van welkers middeldeelen een zwart vezeltje zit, dat om-

omringd is van ontelbaare Zaadjes. Het Zaad vertoont zig, in den eerſten opſlag, als kleine afgekorte, fyne witte zydene draadjes, doch in dezelve zit ſlegts ter groote van den kleinſten zandkorrel het Zaad, dat plat, en eenigzins eirond is.

De voortplanting van dit Zaad, tot den aanleg van eene Plantagie, of te *Ladang*, geſchiedt in deezer voegen: Men zaaid het Zaad in Beddens, welkers Aarde, reeds te vooren, fyn en effen gemaakt is.

Het Zaad wordt ſlegts los op de Bedden geſtrooid, zonder dat het zelve met Aarde weder bedekt wordt: Zo zulks gedaan word, gaat het Zaad ter verrotting over.

Veertien a vyftien dagen, blyft het Zaad in den grond, en komt dan weelig uitſchieten.

Twee a drie Maanden, na de opkomſt van het Zaad, heeft de jonge Plant, die nu de hoogte van ſes a ſeven duimen bereikt, de vereiſchte grootte, om verplant te kunnen worden; de worteltjes van deeze jonge plantjes, zyn ſterke vezeltjes, geel van Couleur.

In-

Indien voorheen in den Grond, alwaar men den *Gamber-Ladang* wil aanleggen, boomen van deeze zoort geſtaan hebben, of, indien dezelve een overblyfzel, van een oude *Ladang* is, ſchynd de Grond noodzakelyk te vereiſchen, dat daar op eene menigte hout, ſtruiken, en bladen enz. gebrand worden, het enkeld uitroeijen van ſtruiken en wilderniſſen, die in dezelve gevonden worden, is niet genoeg, om een ſpoedigen en fleurigen aanwas te gemoet te zien; Zo dat het in alle gevallen blykt, dat deeze Aſch, een voor den Gamber-Boom zeer voedzaame ſtof by zig heeft, en teffens dat de oude Gamber-Boomen, meer voedzaame Zappen den Grond onttrekken, dan wel andere (in dien Grond) gevonden wordende ſtruiken, en wilderniſſen, dewyl alsdan, het branden minder noodzaakelyk is, ſchoon doch altoos beter dan de enkele uitroojing.

Dit in agt genoomen zynde, kan de Grond, ten gebruike der aanplanting met eene goede verwagting gebeezigd worden.

Men plant de jonge Planten, in ronde gaaten, welken een voet iets meer

of

of minder in Diameter breed zyn, deeze gaaten hebben de diepte, van ſes tot agt duimen. De Plant hier in gezet zynde, word het gat, met blaaden van verſchillende, uit de wildernis geplukte boomen omſtooken, die den jongen Plant, voor de ſteekende Zon beſchermen en dus voor verwelking behoeden.

Deeze gaaten worden allengskens ná dat de jonge boomen, weelig of kwynend opſchieten digt gemaakt; waar door de worteltjes te beeter den grond vatten.

Een en een half jaar, geſtaan hebbende, kunnen de telgjes, voor de eerſte keer geſchieden en ter kooking gebruikt worden, het geen men in 't vervolg, om de ſes Maanden, kan hervatten.

De Gamber-Boom, ſchynt minder voor den aanval van ſchaadelyke Inſecten, bloot geſteld te zyn, dan andere Boomen; Zelden vindt men Gamber-Boomen die door eenig ongedierte eene merkelyke ſchaade zy toegebragt; de witte mieren, die aan de beneden-ſte telgen zomtyds wel hunne neſten maaken, beletten den groei wel eenig-

zins, dog doen geene zigtbaare ſchaade aan het blad.

Enkele boomen vindt men (ſchoon zeer zelden) welkers blaaden, 't zaam gekronkeld zyn, door een zeer klein zoort van Torren die de Eiertjes in de uit bottende blaadjes leggen, welke blaadjes groot wordende, hun geheel omvatten, of waar in dezelve gegroeid zyn.

Andere in het Wild loopende Beesten als Wilde Varkens, Herten, Buffels, &c: doen geen kwaad aan de blaaden, dat zekerlyk aan derzelver wrange, en zaamen trekkende ſmaak, moet toegeſchreeven worden.

In deezen ſtand voort groeyende, wort eene nauwkeurige oppaſſing, noodzaakelyk vereiſcht, en de Planter, moet eene ronde plek, rondsom den boom, altoos ſchoon, en van opſchietend onkruid zuiver houden.

De Grond, die meeſt altoos, Berg- of Heuvelagtig is, maakt het ſchoonhouden (hoe noodzakelyk) ook zeer bezwaarlyk, en belet volſtrekt het gebruiken van een werktuig, waar door men, anderzins, met meer gemak de bearbeiding zoude kunnen voortzetten.

daar

daar men nu 't meeſt met de Handen, of ſlegts met een Schup, het onkruid, tuſſchen de verſchillende takjes die yder boom heeft, moet uitwieden.

De Kooking geſchiedt, onder eene Loots, die aan alle zyden open, en met Adap blaaden gedekt is, de grootte der Lootſen, of Kookhuizen, zyn alle verſchillend, naar eevenreedigheid der grootte van den *Ladang:* waar na mede het getal der ovens is; waar op de *Gamber* gekookt wordt; en welke Ovens mede onder de Loots zyn.

Een *Ladang* heeft zelden minder dan drie, dog zommigen agt â tien Ovens.

De hoogte eener Oven is gewoonelyk Drie en een half voet, en van Yzerſteenen, (*) op gemetſeld. doch dies binnenſte ruimte is niet te bepaalen, en dewyl men er, zo veel van eene verſchillende grootheid vindt, ſchynt hier toe, geene evenreedigheid vereiſcht te worden.

Boven in den Oven is eene opening, die door de Pan, of Keetel,

(*) Deeze Yzerſteenen worden alhier (op MALACCA) uit het gebergte gekapt, en veel gebruikt.

waar in men de *Gamber* kookt, gevuld wordt.

De Grond onder de geheele loots, is zo hoog op gehoogd, als het bovenſte der Ovens is: dus de Ovens, die alle naaſt elkanderen zyn, als onder den Grond ſchynen te ſtaan.

Nog is in den Oven een Togtgat, waar door de ſterke hitte en de rook, een doortogt heeft; en het vuur daar door Lugt krygende te ſterker doet branden: zynde dit Lugt-gat rond, en ſlegts ſes duim in Diameter, en agterwaards uit de Oven gemetzeld.

De Pannen of Ketels, die de groote boven-opening vullen, zyn niet alle van eene groótte; maar derzelver gedaante is meeſt egaal Komſ-wys, na beneeden rond toeloopende, en met eene platte rand aan dies bovenſte deel, welke op den boord der opening hangt, of ruſt: deeze Pannen of Ketels, zyn meeſt alle van Yſer; egter, (dog enkeld) ook wel van Kooper; welk Mineraal den *Gamber*, eene vry betere en aanzienelyker Couleur geeft.

Een houten Ton, ter hoogte van drie voeten, wordt op de Ketel vaſt gezet, met Klei, of Aarde digt gemaakt, en

zo

zo ſterk geſmeerd, dat de hitte van den rand des Ketels, die klei niet kan doen barſten; nog het water, dat zo wel, in de Ton als in de Ketel kookt, er door dringen.

Deeze zoo genoemde Ton, beſtaat maar ſlegts uit 't zaamgevoegde duigen, welkers benedenſte *Circumferentie*, met die des Keetels gelyk is; en is naar booven wyd uitloopende.

Schoon men deeze Ton wel zoude kunnen ontbeeren, door eene Ketel, die zo veel grooter was hier toe te neemen; zo is egter het gebruik der Ton, van geene geringe nuttigheid, want het vogt kookt minder opvliegend, en beſtendiger in dezelve.

Ook is de roeſt van de Ketel, of deſzelfs aankleevende vuiligheid (dat de Planter hoe zeer hy op het ſchoon houden des Keetels paſt niet kan beletten) meede eene groote reede van de bruine coleur der *Gamber*: dus men moet denken, dat, indien de Ketel, zo veel grooter was, als dezelve door de Ton is opgehoogd, de *Gamber*, door de meerderheid van Yzer, of Kooper, nog merkelyk ſwarter van couleur zoude zyn.

Op de voorkant des Ovens, is op den boog, (of voorſte rondte) een muurtje gemetzeld; of ook wel, met gekneede Klei, een hoogte op geworpen, dat de, op den Ketel ſtaande Ton, voor de vlam, en hitte, die uit de voorſte opening, des Ovens uitſlaat, beſchermt: welke anderzins, door de hitte ſpoedig zoude barſten, zo niet, door de vlam verteeren.

Tot het aanſtooken des Ovens, moet men dikke ſtukken houts gebruiken, als stammen van boomen, of zeer dikke takken, dunder hout kan hier toe de vereiſchte hitte niet geeven. Dog op eene *Ladang*, is zelden, of nimmer gebrek, aan de hier toe benoodigde brandstof; de omſtreeks leggende Boſſchen, en Wildernisſen, die aan yder *Ladang* grenſen, en behooren, leveren zulks genoeg op.

Indien men de *Gamber-bladen* wil kooken, moet de afsnyding der Telgjes, des Morgens, of wel, des Avonds geſchieden; dewyl de bladen, dan eene meerdere Quantiteit van zap in zig hebben, als wanneer dezelve eenigen tyd, op den dag, voor de ſteekenden hitte der Zon zyn bloot geſteld geweeſt

weeſt: dus de Planter, door de ondervinding geleerd, die Telgjes, welkers blaaden, voor de Morgen-Kooking verordend zyn, 'sAvonds bevoorens afsnydt; en die welke 'sAvonds gekookt worden, 'sMorgens in zamelt.

Er wort geene juiſte evenreedigheid van vogt, nog van blaaden, tot een Kookzel vereiſcht, maar de Planter, of Kooker doet willekeurig, (zonder zig aan eene maat te bepaalen) waater, en bladen naar zyn goeddunken in de Ketel.

Hy laat de blaaden (die geduurig geroerd worden) ook geen bepaalde tyd kooken; maar zo hy ontwaart, dat het waater lymagtig begint te worden, neemt hy de bladen, door middel van een Net, dat ſtyf over een hoepeltje geſpannen is, en waar aan een ſtok vaſt is, uit de ketel.

Egter ſchynen de blaaden, min, of meer, vyf Uuren, te moeten kooken; eer dezelve, van het in zig hebbende zap, ontlaſt kunnen zyn. Dus men, niet meer, als twee maal, op eenen dag, in één Ketel kan kooken; welk tweede, of laatſte Kookzel, vry geelder als het eerſte is.

De uitgeſchepte bladen, worden op een ſtuk hout, dat als een Goot is uitgehold, gelegt, 't welk ſes voet lang, en twee voet, min, of meer, breed is: 't geen ſchuins op een ſtelling ligt met dies beneden eind, boven den Ketel, waar door het zappig waater, dat nog in de blaaden is, naar beneeden uitloopt, en weder in de Ketel druipt.

Nu laat men het in den Ketel zynde zap, nog een geruimen tyd kooken, tot dat men denkt, dat het lyvig genoeg is, om koud geworden zynde, te kunnen ſtollen.

Dan wort dit zap in kleine aarden Potten geſchept, op welke een Zeef gelegt wordt, die de nog in de Keetel zynde vuiligheid, als zand blaaden, etz, er uit weg neemt, en het zap zuivert; in deeze Potten blyft het ſtaan, tot dat het enigzins koel wordt, en men het verder kan bewerken.

Nu worden weder dezelfde blaaden, als bevoorens, met waater in de Keetel gedaan, en nog eens even door gekookt, om uit dezelve, het *Gamber* zap, dat er nog in mogte zyn, (of dat er, van het voorige Kookzel, nog aan,

is

is blyven zitten,) te kooken, of, er af te ſpoelen: waar na men deeze blaaden, er weer uit neemt en nieuwe, in derzelver plaats, in den Keetel doet.

De uitgekookte blaaden, worden voor Meſt, rondsom de boomen geſtrooid.

Het gekookte vogt blyft zo lang ſtil ſtaan, tot dat men de hand er in ſteekende, bevindt, dat het koud genoeg is, om met de hand omgeroerd, te kunnen worden.

De Planter, of Kooker, neemt dan een Lap linnen in de hand, waar meede hy het vogt beſtendig omroert: en de Lap telkens in den Pot weer uitwringt, waar door het zap ſchielyk dik, en ſtyf wordt; en het blyft in deeze Potten ſtaan, tot dat het volkomen koud is. Wanneer het in een Lap Flaamſch linnen omwonden wordt, en zo onder eene Pers geleegen, die het nog in zig hebbende waater, er uitdrukt.

Deeze Pers, beſtaat maar ſlegts uit eene lange Balk, welkers eene end, in een gat (dat in een oude boom, of ook wel in een ſwaare Paal, gemaakt is,) geſtooken wordt. en aan welker-

ander einde, eenige ſwaare ſteenen hangen, welkers gewigt, het vogt, of waater, uit de *Gamber* perſt, die onder den balk, tuſichen twee Planken, met het doek, waar in dezelve bewonden is, gelegt word.

Het uitgeperſt waater is volkoomen, zwart, en ſtinkend; hoe zuiverder het zelve uit den *Gamber* geperſt wordt, hoe blanker die van couleur is.

Het water uit de *Gamber* geperſt zynde, wordt dezelve terſtond met een Mes aan ſtukken geſneeden, zo groot, of klein, als de Planter, of Snyder zulks begeert.

De gemeenſte zoort wort aan vierhoekige ſtukken geſneeden, yder ter groote van een duim, iets meer, of minder.

Dog de beſte of geelſte zoort, wordt alleen gehouden, om in eene driehoekige gedaante geſneeden te worden. Deeze zoort wort van 'tzap, dat ſlegts ten halven uit de blaaden gekookt is, gemaakt. waar door het, ligt geel van couleur, en ook niet zo ſterk, nog zo ſwaar van gewigt is.

Een kookzel, dat twaalf Katjes, gewoone *Gamber* uitleevert, geeft

ſlegts

ſlegts vier Katjes, van deeze zoort; door dien de volle kragt niet uit de blaaden gekookt is: voor het overige wordt dezelve in het kooken, als de andere zoort, behandeld. dog geſneeden zynde, wordt ze, nog nat zynde, aan geſpleeten Bamboesjes geſtooken, en zo hangende gedroogd: daar de minder of bruiner zoorten, in de Zon, op een Raam, ook van geſpleeten Bamboezen gemaakt, of gevlogten, gedroogd worden.

Deeze drooging geſchied zynde, wort de *Gamber*, in zakken gedaan, en boven, in de Loots neergelegd, om door de naar boven ſlaande hitte van het nog in zig hebbende nat gezuiverd, en volkomen opgedroogd te worden. Want het minſte nat, dat er in blyft, doet de *Gamber* ſchimmelen, en bederven.

Om dit voor te komen, wordt de *Gamber* van den Planter dikwyls, op matten van Rotting, of van Bamboeſen gevlogten, in de Zon uitgeſpreid.

Indien het, in den tyd der kooking ſterk reegent, is de Planter genoodzaakt, de *Gamber*, in de Loots, boven de rook, of hitte des Ovens te droo-

droogen; dat de *Gamber* meede zwart, en onaanzienelyk doet worden.

Alle *Gamber*, die op de Maleitſche plaatzen gemaakt wordt, heeft de duidelykſte teekens van vervalſcht te zyn. Die van *Patabahan*, laaten een gedeelte der reeds uit gekookte bladen, om den *Gamber* daar door te verzwaaren, in dezelve blyven. Die van *Siac* mengen Sago Meel onder de *Gamber*.

Die van *Kampar* weeten de reeds uitgekookte blaaden fyn, als meel te maaken, en met dit ſtof de *Gamber* te verzwaaren.

Van de Chineezen of Maleijers die thans de eigenaars der Plantagien zyn, kan men onmogelyk eene ſtaat, van onkoſten, en voordeelen, eener *Ladang*, gewaar worden: want zo dra men dit onderzoekt, beſpeurt men, dat zy op alle vraagen, ymand tragten te misleiden.

Egter kan het verſchil der Marktprys, die in den beginne, van Rds. 26, tot 28 het Picol van 125 Pond is geweeſt, en thans tot Rds. ſes, gedaald is, ons een duidelyk kenteeken opleveren dat het vertier van dit product merkelyk verflaauwd is; en het mee-

nig-

nigvuldig getal van Planters, die zedert korte Jaaren, Banquerouten gemaakt hebben, (die men egter aan gene werkeloosheid, of ſlinks bedrog, kan toeſchryven, maar aan het verval van dit product;) toonen zulks meede aan.

Eene *Ladang*, die voor heen Publicq verkogt wierd, voor Rds Agt-Honderd, is thans nauwelyks Seſtig waard.

Dit was het, dat my aangaande den *Gamber-bouw* deels door eigen onderzoek, deels door gegronde berichten gebleken is; Te wenſchen waare het, dat in deeze vervallene omſtandigheid, een middel konde uitgedagt worden, om den thans behoeftigen Planter, te onderſteunen; en hier door, den handel in dit product ten voordeele, van deeze Colonie, weder te doen bloeijen; als mede om de Planters in ſtaat te ſtellen, op dat zy hunne, ten val neigende Plantagien in eenen beteren ſtaat konden onderhouden, en een getal van ruim Ses-en-dertig, alhier in

de

de Bovenlanden gevondene *Ladangs*, die reeds alle vervallen, onbebouwd, en tot een wildernis, zyn geworden, weder aan te kweeken, en te beplanten.

MALACCA,
den 9. *February*
1780.

BESCHRYVINGE

VAN DE

WOU-WOUWEN,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN,

EN

FREDRIK SCHOUWMAN.

I. HOOFDSTUK.

BESCHRYVINGEN en BERIGTEN.

§. I.

ARISTOTELES de Leermeester van Alexander den Grooten, is de eerste geweest, die de Aapen τῶν πιθήκων, van de Bavianen, Meerkatten en andere staart Aapen onderscheiden heeft. Zyne beschryvinge van den ongestaarten

en

en menſchvormigen is zeer fraai; (*a*) en door PLINIUS genoegzaam uitgeſchreeven. (*b*)

Tot de ongeſtaarte brengt de Heer BRISSON den Afrikaanſchen Aap van ARISTOTELES en PROSPER ALPINUS, den *Orang-Outang* en den grooten Ceilonſchen Luyaard van *Seba*

De Heer BUFFON zet den *Gibbon*, die niet lang geleeden eerſt in Europa is bekend geworden, in de plaats van den Ceilonſchen Luyaard; (*c*) Scheidende teffens de *Orang-Outangs* in twee ſoorten de *Pongo* en de *Jocko*. (*d*)

En zekerlyk de rangſchikkinge van den Ridder LINNÆUS is, in dezen vry gebrekkig, die, behalven den *Orang-Outang*, alleen den *Cercopithecus* van JOHNSTON Fig. 5. hier eene plaats vergunt; Maar men behoeft niet te twyfelen, of de Ridder heeft Fig. 6. gemeend; en dus is Fig. 5. een drukfout: want Fig. 5. vertoont eene ſtaart tusſchen de beenen.

§. II.

(*a*) Hiſt. Anim. Lib. II. Cap. 8. Tom. I. p. 855-856.
(*b*) Nat. Hiſt. Lib XI. Cap 44. Tom. I. p. 822. Edit. Gronov. VALMONT DE BOMARE Diction.
(*c*) Hiſt. Nat. Tom. XIV. p. 2. & 43.
(*d*) Ib. p. 20.

§. II.

'T is onbegrypelyk, hoe het is bygekomen, dat men de Wouwouw nog naar Europa niet levendig heeft overgebragt. De Heer VAN DER STEEGE heeft er een geraamte van aan den Heer Profeſſor CAMPER over twee jaaren toegezonden; en dat geraamte heeft dien beroemden Hoogleeraar aanleidinge gegeeven, om den Wouwouw voor den *Gibbon* van BUFFON aan te zien. (*e*) Uit onze Beſchryvinge zal het blyken, en het geraamte van den Wouwouw, kan het doen blyken, dat daar de *Gibbons* van den Heer DAUBENTON uitſtekende hielen hebben, en de Wouwouwen niets dan handkootjes aan de achter pooten, ook even daarom de Wouwouwen geene Gibbons kunnen zyn. Het Bataviaſch Genootſchap zal zyn beſt doen, om levendige Wouwouwen aan den Heer VOSMAER te verzorgen: alzo dezelve hier, door de zorge van den Edelen Heer RADERMACHER, eenigzins gemeen zyn geworden, gelyk zy, in de Bovenlanden, by de Javanen zeer gemeen zyn.

(*e*) Alg. Vad. Letteroeff. 1779. Mengelw. bl. 26.

Wy hebben er drie oude en een jongen waargenoomen: behalven, dat ook de Heeren GEVERS en VAN HOGENDORP, Wouwouwen voor hun plaisier houden. By voorraad heeft er de Heer GEVERS reeds eenen in January, met de Naschеepen, naar het Vaderland gezonden: hebbende een vaatje Arak mede gegeeven, om het dier, als het sterft, te bewaaren. Want de Heer Commissaris VAN RIEMSDYK lid van ons Genootschap verklaart, dat er, van ettelyke Wouwouwen, welke Hy van tyd tot tyd gezonden hadt, geen een levendig overgekomen was, om datzy de koude niet kunnen verdraagen.

§. III.

Memoires. sur la Chine pag. 510.

Vader LE COMTE zag, op de Molukkes, een Aap, die op twee beenen liep, zyne armen als een Mensch gebruikte, het aangezicht had van een Hottentot, eene vacht van gryze wol, zeer zachtzinnig van aart en weergaaloos kundig en vlug. De Heer BUFFON besluit, uit deze Beschryvinge van den Pater, dat hy een Gibbon, en wy besluiten er uit, dat hy een Wouwouw ge-

gezien heeft. Er zal niet beter op zyn, dan dat wy ons beſt doen, om zulken Aap uit de Molukkes te krygen, om te zien wat er van zy.

§. IV.

Ondertuſſchen berichten ons de Javanen, dat er driederlye ſoorten van Wouwouwen op ons Eiland zich onthouden: te weeten (1) vaal witte met zwarte koppen, (2) bruinachtige met roode, en (3) gryze, met zwarte aangezichten. Van de gryze ſpreeken wy hier; en wat er van het aanwezen en de geaartheid der overige Wouwouwen zy, zullen wy, door den tyd trachten te ontdekken. Want de bruinhairige, die onlangs by den Heer VAN HOGENDORP gebragt wierd, is in alles overeenkomende met de gryzen, en heeft een zwart aangezicht: zoo dat wy hem tot geene andere ſoort kunnen brengen, dan die, welke wy thans beſchryven. Evenwel is hy ook zwarter van hair boven op het hoofd. Trouwens van den ouderdom of eenige andere toevallen, ſchynt het, dat men de merkelyke verſchillendheden van koppen en aange-

zichten niet wel ontleenen kan.

Maar waarom kent men die andere soorten nog op Batavia niet? Misschien zal het daar van daan komen, om dat de Javaansche Vrouwen deze soort uit het nest haalen en vermaaks halven voor de Kinderen, opkweeken; en de andere soorten hunne jongen beter bewaaren, of wreeder en onhandelbaarer zyn.

§. V.

De Bovenlanders, welke deze dieren dagelyks waarneemen, getuigen eenparig, dat zy zich meest, in het wild, op de boomen onthouden, en van nature vreesachtig en voorzichtig zyn. 's Avonds verzamelen zy, en ieder huisgezin van 5, 6, 8, of 10. voegen zich by een, en zetten zich kort by elkanderen, op eenen hoogen boom te slaapen: terwyl diezelfde boom ook aan ettelyke andere Families tot eene rustplaatze verstrekt. Maar ieder gezin zet er een op schildwacht, omtrent op gelyke wyze, als KOLBE ons van de Kaapsche Bavianen vertelt. De overige zitten te slaapen met de handen op de knien, en het hoofd voor over op

de

de borſt ruſtende. Edoch zoo dra de uitkyk eenig onraad bemerkt, roept hy aanſtonds *Hoe! hoe!* 't geen de anderen wakker maakt, en ook *Hoe*! *Hoe*! doet roepen; tot zy allen *Hoe*! *Hoe*! geroepen hebben; en het ganſche gezin in beweginge en op zyne hoede is.

§. VI.

's Morgens, zoo dra de Dageraad aanbreekt, en de Wouwouwen, in die houding, op de boomen nog zitten te ſlaapen, roept de ſchildwacht *Hoe-a! hoe-a!* Door dat geroep ontwaaken de overigen, ſlingeren zich van den eenen boom op den anderen, met gebaarden en houdingen, die hunne blydſchap ſchynen aan te duiden. Zoo dra de Zon boven de kimmen is, daalen zy neder op den grond; en gaan henen, de huisgezinnen by onderſcheidene benden, om hun voedzel te zoeken. Dan zoo er de een of ander eenig onraad beſpeurt, ſchreeuwt hy op het oogenblik *Wauw-Wauw*: en, op dat zelfde oogenblik, vluchten en klouteren zy de boomen op, om eene veilige ſchuilplaatze te vinden. Daar blyven zy toezien, wat

er beneden omgaat, en afwachten de gelegenheid, om veilig beneden te komen. Ook verzekeren ons de Javanen, dat zy als de Honden, een zeer fyne reuk hebben.

§. VII.

Sommigen denken, dat deze Aap *Wauw-wauw* of *Wah-wah* zou heeten, om dat het eenigzins de gedaante van een oud Besje aanneemt, en het woord *Wah* in 't Javaanſch eene Moei, of ook wel, als men boert, een oud Besje beduidt. Anderen willen verzekeren, dat *Wah wah*, in eenen uitgebreiden zin, *Onnoozelheid* zou willen zeggen: en dat men dit denkbeeld aan dit Schepzel zou hebben geeigend: om dat het een eenvouwig voorkomen zou hebben. Als men zulke ongegronde en ydele giſſingen opgeeft, wederlegt men zich zelven.

§. VIII.

Sedert eene lange reeks van jaaren, hebben onze Indianen waargenoomen, dat er geene kans altoos is, om het Man-

Mannetje en Wyfje der Wouwouwen, in beſlootene hokken te doen paaren en voortteelen. Even het zelfde getuigt men van onze kleine Javaanſche *Ourang-Outangs*: daar echter andere Aapen en Meerkatten, nu en dan, een tegenſtrydig voorbeeld gegeeven hebben.

§. IX.

Ettelyke Indiaanſche Natien, veele Slaven en Javaanen zyn er niet vreemd van, om alle de Apen en ſoortgelyke nu en dan, op de achterſte pooten loopende Schepzelen, voor wilde Menſchen of *Ourang-Outangs* aan te zien. Zelfs zyn er die vermoeden, dat de Voorouders der Apen en Wouwouwen gezondigd hebben, toen zy nog menſchen waaren, gelyk wy zyn: en dat zy, door een rechtvaerdig Oordeel, de gedaante en lage levenswyze der Apen zouden gekreegen hebben. Gelyk men dan ook een ſoort van medelyden en toegenegenheid voor deze dieren, by de Indiaanſche Volkeren ontmoet.

§. X.

Volgens de berichten der Javanen, zyn de Wouwouwen voornamentlyk aan drie ziektens onderhevig: te weeten, de koude koorts, de geelzucht en den afgang. En den afgang houden zy voor doodelyk. Hoe lange zy doorgaans leeven, hebben wy nog niet vernomen.

§. XI.

By den Heer SALMON treft men niets aan, 't geen naar de Wouwouwen gelykt, en daar uit blykt het genoeg, dat de Heeren LEGUAT, HAMILTON, TULP, BONTIUS, en DE BRUIN, niets van dit dier geweeten hebben. By VALENTYN vindt men niet eens, zoo veel ik weet, eenige beschryvinge van Apen, Spookdieren of Luyaards: hoewel hy, onder Amboina, iets diergelyks belooft had te zullen opstellen, als hy over de Stad Batavia handelen zou.

2. Hoofdstuk.

WAARNEMINGEN en PROEVEN.

§. XII.

Op al het geen wy tot hier toe hebben by gebragt, is nog weinig ſtaat te maken, zoo min als op de Reisbeſchryvingen en de Verhandelingen der Geleerden over de opgezette Vachten en Geraamten van Schepzelen, welke zy nimmer levendig hebben waargenoomen; en die zy niet weeten, of haren vollen wasdom hadden. Het opzetten zelf kan onmogelyk in orde geſchieden en de natuurlyke houdinge krygen, in een vreemd land; zelfs niet by het oprichten der geraamten. De Exemplaren, die men van elders krygt, in Arak of Rom zyn meeſt al in de gewrichten afgeweekt, door de verzwakkinge der peezen en zenuwen ſaamgezakt en in een gedrongen. En de levendige voorwerpen lyden zeer veel aan boord, zyn doorgaans ziek, als zy aan de wal komen, bedwelmd door de veranderinge van lucht en warmte, droefgeeſtig, ongedaan, kennen met geen tweede en

derde levendig voorwerp vergeleeken worden, en verbyſteren dus den wysgeer, zoo dat hy een byzonder en toevallig perſoneel verſchynzel voor de gedaante en houdinge van eene geheele ſoort opgeeft. En daarom duiden wy den Heere VOSMAER ook niet ten ergſten, dat hy den *Ourang-Outang* in het Kabinet van Zyne Doorluchtige HOOGHEID wat levendiger heeft doen opzetten, dan het zich voor zynen dood vertoonde; om dat de Heer VOSMAER, het Ondier meeſt altyd ziekelyk zal gehad hebben; en om dat zyn Ed. van Heeren, die in Indië geweeſt zyn, wel berichten zullen zyn voorgekomen, die hem verlof gaaven, om het dus op te zetten.

Alg. Vad. Letterceff. I. D. 1779. Mengelw. Bl. 20.

§. XIII.

De twee volwaſſene Wouwouwen, welke wy hebben waargenoomen, zullen de bygebragte aanmerkinge ſtaaven. De eerſte was gezonden aan den Heer Geheimſchryver STEENWEG, Lid van ons Genootſchap; en de tweede aan den Edelen Heer Directeur RADERMACHER; en ons werden die ter overweginge en beoordeelinge geſchonken. Beide waren

ren zy Wyfjes; en aan de eerſte wierd nagegeven, dat zy bezwangerd was, en eerlang baaren zou. Beide zagen zy er zeer treurig, mismoedig en ſlaperig uit, zoo dat men ze byna voor eene ſoort van Luyaards zou genoomen hebben, het hoofd zat voor over tuſſchen de ſchouders op de borſt: en zy ſcheenen half dood te zyn. Beide zagen zy er uit, als afgeleefde leelyke Laplandſche Besjes, met bonte kappen en kabayen, die, vry buikig voor over in een zakten.

§. XIV.

Om te zien, of wy die miſtrooſtigheid, welken men ook aan de *Ourangoutangs*, zonder grond, als natuurlyk toeeigent, niet konden geneezen, of eenigzints matigen, lieten wy, ten kosten van het Genootſchap, een Bamboezen theatertje oprichten, op het vermakelykſte uitzicht van den Tuyn, en onder eenen ſchaduwryken boom; en gaaven aan eene dier Wouwouwen, die er geplaatſt werd, een klein Aapje tot gezelſchap. Zy nam het Aapje aan als een moeder haar kind, deelde het me-

mede van de Ryſt, het Brood, de Jamblans, de Manges, en van alles, wat men haar rykelyk voordiende: duldende zelfs, als met eene moederlyke onverſchilligheid, dat haar keesje alles ontnam. Het Aapje had haar ook tot zyne moeder en beſchermſter aangenoomen, kroop achter haar en keek haar aan, als iemand hem aan de touw trok, of met een ſtokje dreigde.

§. XV.

Als men der Wouwouw te na kwam, of haar en het Aapje beledigde, inzonderheid als men haar beſpotte en uitlachtte, gaapte zy, liet hare ſlagtanden zien, ſtak de lange armen uit, en ſchoot grimmige blikken uit de zwarte oogen. Dit geſchiedde dagelyks min of meer, en het verdriet van de beledigde perſonaadje nam, hand over hand, toe. In 't begin liet zy zich nu en dan nog eens aanraaken en den hairigen huid ſtreelen: maar nu dulde zy dit niet langer, werd toorniger en boozer, en zag niemand aan, dan met eene korſele verontwaardiging.

§. XVI.

§ XVI.

Voor het overige lei zy zich telkens te ſlaapen op hare zyde uitgeſtrekt, en de armen en beenen op de voordeeligſte wyze, om te ruſten; gelyk teedere en koortzige menſchen, die door zwartgalligheid en verregaande miſtrooſtigheid, zich aan het gezelſchap onttrekken, en, in de sombere eenzaamheid, hunne ondragelyke kwale en verdrietig hartzeer verergeren. De legginge en houdinge en omkeeringe van eene ſlapende Wouwouw vonden wy, in deze en de overige, volmaakt gelyk aan die der Menſchen. By gevolg is het zittend ſlaapen op de boomen, volgens §. I. niet natuurlyk, maar gedwongen, even gelyk wy op eenen ſtoel zitten te ſlaapen. Als de Wouwouwen derhalven op hun gemak in veiligheid zullen ruſten, zal dit niet op een boom, maar op den grond geſchieden.

§. XVII.

Op Saturdag, den 6. November 1779 kwam onze ſchilder *Rolland;* die haar en het Aapje in de ſchaduwe deed bren-

brengen, om het ſchetzen te beginnen. Men zegt, dat het beeſt niet verdraagen kan, dat men het ſtarlings aanziet. Ten minſten, onder het uitſchilderen, begon het te janken, als een jonge hond, die klop krygt: vervolgens hard op ſchreeuwende, als een kind van twee of drie jaaren, 't geen gevallen heeft: 't ſcheen, dat zy eindelyk allen haren moed verloor.

§. XVIII.

Wederom op het bamboezen theatertje gebragt zynde ſcheen het dier ongemeen vermoeid en afgemat. Op het oog zou men, uit vergelykinge der vorige bedryven, hebben moeten beſluiten, dat de ſpyt en wanhoop het zelve doodelyk bedroefd maakten; en dat de ſpotachtige behandelingen, welke het meende te hebben ondergaan, daar toe de voornaamſte aanleidinge gegeeven hadden. Ook weigerde het vervolgens iets te eeten, ſcheen zich moedwillig dood te hongeren, en bezweek eindelyk, op Maandag den 8. November, 'smorgens om 9 uuren.

§. XIX.

§. XIX.

Edoch het lyk vervolgens geopend zynde, vonden wy aanſtonds eene merkelyke *inflammatie* buiten op het *Inteſtinum duodenum*: Zynde dit het ingewand, door het welk het voedzel uit de maag in de verdere darmen overgaat. Dat koud vuur had eene inwendige opzwellinge veroorzaakt, door welke het ingewand dicht beſlooten was, en dus de voedende ſtoffe niet langer kon doorlaaten. En deze (dit bleek nu van achter) was de ware oorzaak geweeſt der kwynende geſtalte van het dier, en vervolgens van zynen dood. Evenwel is 't niet onmogelyk; dat het bederf ontſtaan is, uit de ſaamgebogene en ſaamgedrukte houdinge, in welke het dier, uit ſpyt, verdriet en kommer, zich, gedurende de laatſte dagen van zyn leven en reeds eenen geruimen tyd te voren, zich gezet en gehouden had.

§. XX.

In de andere oude Wouwouwinne, welke reeds ſedert den 29. October is waar-

waargenoomen, vonden wy alles genoegzaam gelyk, met het geen van de vorige reeds ſtaat aangeteekend. Dit ſchepzel was ongemeen gezet op raauw Vleeſch; en trouwens de ſterke ſlagtanden geeven een genoegzaam bewys, dat men de Wouwouwen onder de verſcheurende dieren plaatzen moet. Maar welke dieren eigentlyk hun tot aas verſtrekken; daaromtrent hebben wy nog niets vernomen. Miſſchien zullen ook horentjes, hagediſſen, vogeltjes en diergelyke beeſtjes hun ten prooye verſtrekken. Ten minſten dat zy byten en verſcheuren, is uit de volgende proeve gebleeken. Een jonge hond blafte haar aan en tergdeze. Zy werd ongemeen kwaadaartig deed haren bek open, kreeg het hondje, 't geen tegen haar werd aangehitſt, eindelyk met de handen fel, trok het naar zich toe en beet het in de nek met eenen knaauw dood. Dit gedaan zynde, wilde men het hondje ontweldigen, en dit geſchiedde met groote moeite, om dat het naar hem beet, die het los wilde rukken, en teffens pogingen aanwende, om hem te pakken en vaſt te houden. Ten bewyze, zoo 't ons voorkomt,

komt, dat zy het hondje zou opgepeuzeld hebben.

§. XXI.

Eindelyk ſtierf ook het oud Besje: na dat het eenigen tyd aan den Bloedafgang was geweeſt. By de openinge bleek het, dat de Maag deerlyk ontſtooken, en dat de kleine darmen verkankert waren. En deze is dan de natuurlyke oorzaak van den dood geweeſt. 't Is aanmerkenswaerdig, dat beide deze volwaſſene en oude Wouwouwen, en nog een derde van den Heer VAN HOGENDORP, aanſtonds mistroostig, ſomber en ziekelyk zich vertoonden: en ook binnen korten tyd, ſedert die ons geworden zyn, den laatſten adem hebben uitgeblaazen. 't Kan zeer wel wezen, dat de Bovenlandſche Javaanen, die zeer veel werk van het voeden en opkweeken dezer Apen maaken, dezelve zoo lang bewaaren, tot zy er doodelyke teekenen aan ontdekken: dat zy die dan naar de Benedenlanden afbrengen, om er nog eenig voordeel mede te doen: en den onkundigen Europees te bedriegen.

§. XXII.

Indien nu eens drie zulke Exemplaren gelukkig in het Vaderland waren overgekomen, wat zouden er onze Natuur onderzoekers uit beſlooten hebben? dat er onder de Apen geen grimmiger, mismoediger, onaangenamer dier zich bevond als de Wouwouwen, en dat het voor de ſamenlevinge met de Menſchen niet geſchaapen ſcheen. Ondertuſſchen zou zulk een vonnis door de Natuur worden wederſprooken: en wie weet hoe dikwyls dit niet gebeurt; al heeft men toegang tot een Koninglyk Kabinet. Wy vinden hier gelegenheid om dit te erkennen: want de drie oude en afgeleefde Wouwouwen zouden ons zelven bedroogen hebben: indien wy niet by den Heer GEVERS eenen jongen hadden aangetroffen; en er de Ed. Heer RADERMACHER ons nog niet eenen diergelyken had doen bezorgen: en wy er ten laatſten nog niet eenen derden by de Heer VAN HOGENDORP, hadden aangetroffen.

§. XXIII.

XXIII.

Die van den Heer GEVERS, welke nu levendig naar het Vaderland gezonden is, is het rapſte en levendigſte dier, 't geen wy immer met onze oogen aanſchouwden. Zyne houdinge is recht en moedig, hoewel met het hoofd en hals een weinig bukkende, en tuſſchen de ſchouders inzakkende; maar minder, ongelyk minder dan de oude. Met boogs gewyze uitſtaande ſchenkels, loopt hy op zyne achter handen, of zoo men liever wil, op zyne voeten, als eene Vaderlandſche Kieviet. Uit de breede ſchouders ſchieten zeer lange en handige armen uit, welke ruim zoo vlug en vaerdig zyn als de beenen. Men laat hun zuiver los, en dan is hy onbedenkelyk ſchichtig van beweginge in en over de boomen en takken: zyne overgang van de eene tak en telg op de andere is op het vliegen af. Dan laat hy zich nedervallen: en dan ſlingert hy en toutert zich zylings uit, als het telgje, 't geen hy vaſtpakt, te veel zinkt, om een ander takje in de nabuurſchap vaſt te krygen. Elke greep, welke hy doet, is gewis: en alles is

zoo zwierig en ongedwongen, dat men niet, dan met de grootſte verbaasdheid, zich over verwondert. Ook is hy zoo gemeenzaam met de Menſchen, als men verlangen zou, zonder eenige blyken van drieſte wederſpannigheid of domme eigenzinnigheid te geeven, dat men geen gelukkiger temperament van een dier verlangen zou: gelyk hy daarom ook het vermaak van het huiſgezin voor een groot gedeelte uitmaakt Een kroon Aapje, 't geen hem gezelſchap houdt en daar hy mede ſpeelt, is op verre naar zoo levendig en aartig niet.

§. XXIV.

Om nochtans, op de beſte wyze, waar te neemen, moet men de voorwerpen aan huis hebben, om dezelve daaglyks naar te gaan, en van andere Menſchen te laaten behandelen. Wy kreegen dan ook eenen Wouwouw zynde een manneke, nog kleiner en jonger, dan die van den Heer GEVERS. Gemeenzamer en vriendelyker dier hadden wy nooit gezien. Alleen was hy wat al te vrymoedig, overlaade ons met

zy-

zyne beleefdheden, en werd dus somwylen wat laſtig. Het hangend ſlingeren en voortloopen onder eenen bamboes tuſſchen twee boomen geſpannen, by overhandſche vergrypinge, het drinken uit een plasje by nederbukkinge en opſlabbinge; en uit een klapperdop of dieper water ſomwylen met de holligheid zyner hand: het wonderlyk loopen met overgedooken hoofd, lange uitſteekende, op en neder ſlingeren de en balanceerende armen en nederhangende handen, het danzend huppelen met belagchelyke luchtſprongen, langs den grond, op twee achterpooten) het voortſnellen op vier handen, (want eigentlyke voeten heeft het beeſt niet) en wel zoo, dat de armen recht nederwaards in de loodlyn zich, met de toppen der vingeren, tot aan den grond uitſtrekken en eenig ſteunzel by zetten; en ik weet niet wat nog al by zonderheden, en aartigheden maaken de eigenſchappen van dezen menſch gelykenden aap uit. Eens vechten er eenige honden en blaften geweldig dichte by hem: toen werd hy zeer angſtig en ſchreeuwde uitdrukkelyk *Wouwouw.*

§. XXV.

Een ſlaaf, met name *Tam*, die een zonderling liefhebber van beeſten, zelfs van ſlangen en kaaymans is, behandelde hem vervolgens met meer vriendelykheid, dan iemand onzer. De Wouwouw beantwoordde dat met eene uitſteekende vriendſchap, en hy begon te verminderen in zyne gemeenzaamheid tegens ons. Evenwel zoo dra zich iemand aan hem met vriendelykheid laat gelegen leggen, beantwoordt hy dat ook, zonder aanzien van perſoonen met eene gelyke toegenegenheid. Op Saturdag den 22. January 1780 hadden wy zwaaren regen, overſtroominge en eene geweldige Aard-beevinge. De Wouwouw en het Aapje onthielden zich in een ſlavenvertrek en hadden het te voren nimmer eens kunnen worden. Maar nu omarmde de Wouwouw het Aapje: denkelyk om het te beſchermen, of liever, om er zich mede te verwarmen: alzoo het vry koel was, ſtaande de Thermometer van Fahrenheid op 78 graden, met eene zware opdampende en vochtige lucht. Somwylen verwarmt hy zich by het vuur in

de

de Kombuis, en de vriendſchap met het Aapje blyft voortduuren. Somtyds evenwel hebben zy een hevig verſchil over een ſtukje Piſang: wanneer hun beiden de afgunſt uit de oogen ſtraalt. Kortom het ſchepzel geeft in alle zyne verrichtingen eene meer dan gemeene dierlyke ſchranderheid te kennen: zoo dat men geheel en al het ſpoor byſter is, indien men het van onverſtand en onnoozelheid beſchuldigd. De vlugheid der ziele ſchynt die van het lichaam te overtreffen.

3. Hoofdstuk.

NATUUR- en ONTLEEDKUNDIGE BESCHOUWINGE.

§. XXVI.

Men behoeft niet te twyffelen, of de Wouwouwen hebben hunne benamingen gekreegen van 't geluid en geſchreeuw, 't geen zy maaken, in benaauwtheid zynde §. XXIV. Ettelyke dieren heeft men ten allen tyde dus benoemd, by alle de volkeren: gelyk bekend is.

§. XXVII.

De Wouwouwen zyn Apen zonder ſtaarten: want de Javanen getuigen dit eenparig; en er is geen teeken te vinden, dat hun de ſtaart in de jeugd zou afgebeeten zyn. Evenwel is het onwaar, dat zy altyd op de achterſte beenen loopen. Hunne achterſte pooten mogen geene voeten heeten: zy hebben geene uitſteekende hielen of hielbeentjes, gelyk de *Gibbons* van DE BUFFON; en mogen dus met recht vierhandige, maar geenzins viervoetige, veel min twee voetige dieren genoemd worden. Ook hebben zy platte nagelen aan alle vier de handen, gelyk de onze. Ondertuſſchen kunnen zy niet recht op blyven ſtaan: en zyn ook nimmer door de Natuur geſchikt, om recht op, met het hoofd naar boven te wandelen, gelyk de menſchen; want zy hebben noch billen noch kuiten: welker ſpieren hoognoodig zyn tot eene opgerechte geſtalte. Zy brengen hunnen tyd door met hangen, ſlingeren, waggelend voortloopen, zitten en leggen. Ook ſpringen zy eigentlyk niet van den eenen boom

op

op den anderen, gelyk de geſtaarte Aapen, maar ſlingeren en werpen zich liever, gebruikende hier toe onverſchillig dan eens de voor, dan eens de achterhanden. Als men hun de armen op de rug bindt, dan eeten en rechten zy, met hunne onder, of achter handen, even zoo grif als met de voorhanden. Ook gebruiken zy de voorpooten niet om op te loopen, als wanneer het bovenlyf begint over te hellen en dreigt te vallen: wanneer zy eventjes den grond raaken met de toppen hunner vingeren.

§. XXVIII.

De geſtalte der Wouwouwen heeft veele overeenkomſt vooral ten opzichte der lange armen, met de Gibbons. Maar wegens het induikende der kromme houdinge, met den zeldzamen Aap van den Heer RANDAL te Weſtmunſter, geteekend by R. BRADLEY. Het aangezicht heeft veele overeenkomſt met den *Doue* van den Heer DE BUFFON, of met den Baardaap of de *Diana* van LINNÆUS, by den Heer HOUTTUYN in plaat gebragt. Evenwel is de Wouwouw behalven

Verhd. van de werken der Natuur XV. maat bl. 171. Hiſtor. Nat. Tom. XIII p. 148. Alg. Vader. Letteroeff. 1. d. 1779. Mengelw. bl. 26.

halven om het verſchil der hielen, ook nog geen Gibbon: hoewel, de Heer Profeſſor CAMPER dit ſchynt te vooronderſtellen. Ten minſten de Gibbon heeft een geelachtig menschverwig aangezicht, de Wouwouw daar en tegen pikzwart: de beide Gibbons hebben het aangezicht rond, of met eenen gryzen cirkel omgeeven: maar onze Wouwouwen hebben een menſchvormig aangezicht, beparuikt met eenen omgekeerden gelykzydigen witgryzen Trieangel. 'T zou echter kunnen zyn, dat de bruinachtige met roode aangezichten of de tweede ſoort van §. IV. nader aan de Gibbons kwamen.

§. XXIX.

Zeer zonderling is het dat de opperhuid dezer Schepzels onder het hair alomme witis, en daar en tegen pikzwart, daar geen hair groeit. Het hair van de de vacht zelf is kronkelig en in de war, vertoonende eene ſoort van wollig bont, waar uit rechtopſtaande hairen, als borſtels uitſteeken, die niet kunnen plat geſtreeken worden. De ronde zwarte

oogen ſchynen ook zoo verre van elkanderen niet te ſtaan, en de Wouwouwinnen draagen hunne borſten merkelyk hooger, dan die der overige Apen. En de Schachten der mannekens welke inwendig geenzins met beentjes voorzien zyn, ſteeken midden tuſſchen de ballen door. Ondertuſſchen is het jammer, dat men van de voortteelinge het baaren, en alles, wat daar toe behoort, nog niets vernoomen heeft, daar men op aan kan.

§. XXX.

De Spraakdeelen verſchillen niets, van die der Apen en van den *Ourang-Outang*. De neus, hoewel eenigzins ingetrokken, en de zwarte welgezoomde ooren, zoo wel als de oogen, mitsgaders de tong schynen zeer fyn en ſterk van aandoeninge te zyn. In de darmen vinden wy niets buitengemeens. By de de openinge der eerſtgenoemde Wouwouwinnen, die men, als zwanger zynde, had opgegeeven, gaaven de Lyfmoeder en de Fallopiaanſche

ſche Trompetten geen het minſte bewys van bevruchtinge. Het Hart, de Longen, de Milt, de Lever, de Galblaas, zoo min als de aderen en Slagaderen, welke wy waarnaamen, hadden iets vreemds: hoewel miſſchien de Lever wat grooter was. Het borſtbeen, de ribben, de rugſtreng en het bekken vertoonden ook niets byzonders.

4. HOOFDSTUK.

DE MEETINGE.

§. XXXI.

Zonder dat wy van elkanderen wisten, hebben wy de twee oude Wouwouwinnen gemeeten, en wy zullen die, zoo veel doenlyk, met de lengte en dikte van de ledemaaten der Gibbons vergelyken: en, tot dien einde, de getallen in drie Kolommen zetten, en daar 't noodig zal zyn, de Paryſche Voetmaat van den Heer DAUBENTON, in Rhynlands overbrengen, als 144. tegen 139. Want zoo veel kleinder zyn de Paryſche Voeten.

Wou-

	Wouwouwen. No. 1. Rhynlandſche Voeten.			Wouwouwen. N. 2. Rhynlandſche Voeten.			Gibbon. Paryſche.		
	Voet.	Duim.	Lyn	Voet.	Duim.	Lyn.	Voet.	Duim.	Lyn.
Lengte van de Kin tot aan den Aars.	1	8	5	1	1	$7\frac{5}{6}$	1	3	6
Hoofd tot de Kin.	—	4	7	—	4	—	—	4	4
Lengte van den Hals.	—	2	5	—	—	—	—	3	6
Lengte van de Knie tot aan de Hiel, of Paln.	—	8	—	—	7	—	—	7	—
— Dye tot op de Knie.	—	9	—	—	8	$2\frac{5}{6}$	—	—	—
Voetplant tot aan 't einde van de groote vinger.	—	4	7	—	4	5	—	5	4
Schouder tot Elleboog.	—	9	4	—	8	—	—	—	—
Elleboog tot de Hand.	—	11	—	—	10	$7\frac{5}{6}$	—	9	6
Haud tot den top der Middelvinger	—	6	—	—	5	—	—	6	6
Breedte van 't Aangezicht by de Oogen.	—	2	7	—	—	—	—	—	—
—— Van den Mond.	—	1	9	—	—	—	—	—	—
Dikte van het Hoofd in 't rond gemeeten.	—	—	—	1	1	5	—	9	6
'T Voorhoofd tot aan de Oogen.	—	2	2	—	—	—	—	—	—
Hals tot aan de Tepels.	—	3	7	—	—	—	—	—	—
Afſtand der tepels van malkander.	—	1	7	—	—	—	—	—	—
Dikte om de Borſt.	1	3	6	1	6	—	1	1	—
—— Om den Buik.	—	10	8	1	1	$2\frac{5}{6}$	—	11	6
—— Van den Bovenarm.	—	5	5	—	—	—	—	—	—
—— Van den Onderarm.	—	4	5	—	—	—	—	3	8
—— Van de Dye.	—	6	3	—	—	—	—	—	—
—— Van de Schenkel	—	3	3	—	—	—	—	—	—
Breedte der Voorhanden.	—	—	—	—	1	5	—	—	—
— Achter of onderhanden.	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Ooren lang.	—	1	7	—	—	—	—	—	7
—— Breed.	—	1	2	—	—	—	—	—	—
Middellyn der eeltachtige Zitbulten.	—	1	2	—	—	—	—	—	—
Voorhand tot aan de Vingers.	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Middelvinger.	—	3	2	—	3	$2\frac{5}{6}$	—	—	—
Voorvinger.	—	2	9	—	3	—	—	—	—
Derde Vinger.	—	2	7	—	3	—	—	—	—
Vierde Vinger of Pink.	—	1	7	—	1	8	—	—	—
Duim.	—	2	3	—	2	5	—	—	—
Achterhand tot de Vingers of VoetPlant.	—	3	2	—	—	—	—	—	—
Middelvinger of Teen.	—	2	1	—	2	$2\frac{5}{6}$	—	—	—
Duim of groote Toon.	—	1	5	—	1	$7\frac{5}{6}$	—	—	—
Voorvinger.	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Derde Vinger.	—	—	—	—	2	$2\frac{5}{6}$	—	—	—
Pink.	—	—	—	—	1	5	—	—	—

§. XXXII.

§. XXXII.

Volgens deze opgegevene Meetlyſt doen er zich nog twee byzonderheden op, uit welke wy, behalven uit de reeds aangevoerde, meenen te kunnen betoogen, dat de Wouwouwen en de Gibbons verſchillende ſoorten van ongeſtaarte Apen uitleeveren. De Voetplant van den Gibbon is in Paryſche Voetmaat 5. Duim en 4. Linien, 't geen in Rhynlandſch iets meer zal zyn dan 5. Duim en 3. Linien. Maar die van de Wouwouwen kunnen niet meer dan 4. duim 5. linien, en 4. duimen 7. linien haalen. Daarenboven was de Gibbon niet volwaſſen, en de Wouwouwen waren oud en afgeleefd. By gevolg toont die verſchillende maat van de achterpooten, dat de Gibbons geene Wouwouwen zyn: gelyk ook uit de Figuur op de Plaat, in het Werk van den Heer BUFFON, aanſtonds blyken kan.

§. XXXIII.

Daarenboven zyn de Ooren van de Gibbon, volgens de opgave niet langer dan 7. linien, indien er geene druk-

drukfout is; en de Wouwouwin N. I. had ooren van eenen duim langer, dat is byna driemaal langer als de Gibbon. Derhalven zoo hier geene drukfout ſchuilt, dan zyn ook de ooren onfeilbare getuigen nopens het verſchil tusſchen die twee ſoorten van gelyk-ſlagtige Schepzelen.

§. XXXIV.

Ook ziet men eindelyk dat de maten van N. I. en N. II. hier en daar eenigzins verſchillen; waar uit wy moeten opmaaken, dat de volwaſſene Wouwouwen ook allen niet evengroot zyn, Grooter verſchil echter wordt men ontwaar in de wezentrekken of de Physionomie der Wouwouwen, welke wy hebben waargenoomen; en de Javanen verzekeren, dat men in de Bovenlanden gewoon is, uit de trekken van het wezen de byzondere inborſten te gisſen. Zoo dat dan ook hier de beroemde LAVATER zyn werk zou kunnen vinden.

BERIGT
OMTRENT HET
KATOEN-SPINNEN,
EN
WEEVEN
ONDER DE
JAVAANEN en CHINEEZEN.

Beneffens eenige andere merk waardigheden hier toe betrekkelyk

DOOR

JAN HOOYMAN.

Offchoon een gevoel van gebrek, voor de voornaamfte Oorzaak, der uitvinding moet gehouden worden, werkt zulks nogthans by alle menfchen niet, in eene gelyke evenredigheid.

De

De lugtſtreek, het voedſel, de natuurlyke geſteltenis van een land, de Regeeringsvorm, en meer andere ſoortgelyke, eerſte oorzaaken, bevorderen of wederhouden den voortgang der ontdekkingen, naar mate zy hunnen invloed te ſamen voegen, of met den aart der voorwerpen die men het eerſt benodigd heeft, in eene regtſtreekſe betrekking ſtaan.

Dit is buiten twyfel de ware reeden, der onderſcheiden huishouding, van zoo veele verſchillende Natien, als de geſchied-verhalen der reizigers ons beſchryven, en waar in wy, een zoo verbazend onderſcheid ontdekken, dat het gezond vernuft, deeze vertoningen, voor onwaarſchynelyk zoude houden indien d' ondervinding, derzelver zekerheid niet ontwyfelbaar beveſtigde.

De verkeering en gemeenſchap met vreemde volkeren kan ten deezen opzigte, wel eenige verbetering te voorſchyn brengen, maar dan moet by een zodanig volk, het welk zig wil verbeteren, meerder eerzugt en begrip van voordeel, dan onverſchilligheid en aan-

kleving aan verouderde gewoontens, heerſchen: waar van wy tot nog toe, buiten de Europeanen, of derzelver afſtammelingen, onder alle volken deezer aarde, weinig of geen voorbeeld vinden.

Naaſt *Europa* munt *Azia*, boven de twee andere waereld deelen uit, in fraaiheid van uitvinding, en verbetering der ontdekking, maar dewyl zy hunne hand werken en konſten, niet tegen ſtaande hunne hooge oudheid, niet hebben kunnen brengen tot dien trap van volmaaktheid, die zig door eene menigte van voortreffelyke onderſcheidingen en gelukkige toepaſſingen, by onzen landaard te vinden, doed onderkennen, is men byna verpligt te beſluiten, dat onder de eerſte aangevoerde oorzaaken, den invloed der lugtſtreek, of Geeſt en Oordeel van een aanzienlyk vermogen is.

Ik laat de beproeving dezer ſtelling, aan het wysgerig onderzoek van ſchrandere Geeſten over, en zal my, voor dit maal, alleen bepalen, aan een berigt, omtrent de tweede noodzakelykheid

heid van 't menſchelyk leven, de *kle ding*, die, naaſt het voedzel, terſtont door het gevoel der behoeftigheid, den geeſt der uitvinding beezig hield.

De opgezetenen van dit Eiland, zyn hier omtrent, zo wel als ten opzigt veeler andere zaaken, niet gelukkig in hunne vorderingen; Egter zyn de *Berg-Volkeren* door hunne armoede en het miſſen der verkeering met vreemden, hier in nog agterlyker, dan de *Strand bewooners*. De eerſten, loopen, niet tegenſtaande de ſcherpe lugt der hooge gronden, meeſt al naakt of zyn bekleed met een kort wambais als een afgeſneeden hemd, gevlogten van het nieuw uitgeſchoten en nog niet geopend blad van den *Gabangboom* hier voor (*) uitvoerig beſchreeven, daar de laatſten nog eenig lywaat van hun eigen weefsel hebben, hoe wel zulks tot hun gebruik, in verre na niet voldoende is, niet tegenſtaande zy, tot de vervaerdiging dier geringe hoe veelheid, zoo veel tyd beſteeden, dat er hun behoef, gemakkelyk door vervult

(*) Verhandel. I. Deel P. 193.

konde worden, indien zy hun maar beter wilden laaten leeren: want de eerſte ſtoffe ontbreekt hun niet, alzo alhier drie zeer bruikbaare ſoorten van het *Goſſipium*, *Kapas* of *Boomwol*, werden gevonden.

D'eerſte en beſte word genaamt *Kapas Hollanda*, waarſchynelyk om dat dezelve door onze Natie alhier is ingevoert. Deeze groeit aan eenen laagen ſtruik, die gaarn na by de grond hangt, waar door de Katoen, die lang en zeer fyn is, by het open ſplyten der bollen, ligt door de wurmen word aangeſtoken en verrot. Dewyl deeze heeſter wel de beſte, maar teffens weinig vrugten geeft en veel toezigt vorderd, word dezelve op dezen bodem, door den landzaat zelden aangekweekt.

De bladeren verſchillen niet veel met die der andere ſoorten, alle veel overeenkomſt hebbende met het Wyngaard blad; de bloemen zyn veel kleurig, wit, blaauw, en ook geſtreept. Eene nadere plantkundige beſchryving van dit bekent gewas, agte ik onnodig.

De

De tweede is de *Kapas Coſta*, mogelyk dus genaamt, dewyl die ſoort van *Coromandel*, alhier, naar het Portugees, *Coſta* geheeten, is overgebragt, hoe wel zulks tot nog toe twyfelagtig is, dewyl het Genootſchap de zaaden van daar, op ons verzoek gezonden, en hier gekweekt, met de volgende derde ſoort meer overeenkomſtig heeft bevonden, waar om zulks nogmaals, met andere Zaaden, van daar ontboden, ſtaat onderzogt te worden. Deeze groeit aan een heeſter, 6 à 7 voeten hoog en levert jaarlyks tweemaalen, eene zoo overvloedige hoe veelheid vrugten, dat men de bladeren naaulyks kan onderkennen. Zes maanden na het zaaien, bloeit deeze plant en word d'eerſte maal geoogſt in het afgaan van het reegen ſayzoen, de tweede maal een weinig later. Niettegenſtaande dezelve met geringe moeite kan worden voortgekweekt, en den arbeid rykelyk be'oont, vind men die nogtans alhier weinig, alzo het gewas te ſchaduwryk is, om tuſſchen de padie te kunnen ſtaan en om deeze reeden een veld alleen begeert.

Deze beide ſoorten, zyn overjarig en de laatſte ſchynt veel overeenkomſt te hebben, met de *Xylon Herbaceum* te vinden by den Heer P. FERMIN, in zyne beſchryving van *Suriname*.

De derde ſoort heet *Kapas Goumong* of *Java* word teffens gezaait met de padie en kort na het ſnyden derzelve ingezamelt, wanneer ze, uitgebrek van verdere toezigt, verderd. Hier van ſpint men het gaarn, het welk aan de Ed. Maatſchappy gelevert en Jaarlyks naar Europa verzonden wordt, maar dewyl dit ſoort kort en wreed is, is het gaarn zeer bros, en zoude veel deugdſamer weezen, indien men de *Kapas Coſta* hier toe wilde bezigen waar toe de Hooge Regeering, nog onlangs moeite heeft gedaan, die dit jaar, na het ontfangen der ontboden Zaaden, wederom herhaalt zal worden.

De Javanen planten in de Bovenlanden na by deze ſtad, weinig Katoen, ook is die hier veel duurder, als in het gebergte of op Java, het welk de reeden is, dat hier omtrent weinig weveryen gevonden worden.

Het

Het Katoen Spinnen gaat ongemeen langſaam; men zuivert de bollen van de pitten, door twee ronde ſtokjes, ruim een hand breed lang, aan het einde met eene ſchroef, in twee Styltjes zodanig vaſt gemaakt, dat ze zeer naauw op elkanderen ſluiten: hier paſſeert de Kapas bol, een of tweemalen door, word dan geploozen en vervolgens fyn geſlagen, met een kleine boog, tot blaadjes gedrukt, in een gerolt en geſponnen met een klein rad, het welk met de hand werd omgedraait. Dit werk gaat zo elendig traag voort, dat men, met alle vlyt, in een geheele maand, naaulyks een pond, maar middelmatig fyn, vervaardigen kan.

De Maatſchappy, houd den uitſluitenden handel, in de beſte zoorten van Kattoene gaarens op dit Eiland aan zig, en zo wel uit het *Javaas' Gouvernement*, als van *Cheribon* en ons Gebergte, moeten de *Regenten*, Jaarlyks tegen eenen vaſten prys, eene zekere bepaalde hoeveelheid leveren, die naar de inzameling van andere gewaſſen word geregeld. Konde men nu den land-zaat overhaalen, een beter zoort

Kattoen te planten, en die, volgens de Europeaanſe manier te bereiden en te Spinnen, dan zoude hier door in allen opzigt, veel voordeel en gemak, worden te weeg gebragt. Eene zodanige verandering is ook volſtrekt nodig, zullen de Weveryen alhier, in eenen beteren ſtaat gebragt, en yveriger voortgezet worden, zo als terſtont zal blyken.

Het gaarn, door eene Javaanſe weefſter, tot de ſcheering of ketting van eenig Lywaat geſchikt, word drie dagen en nagten in ſchoon water gelegt, en vervolgens getrokken door ſtyfsel van ryſt meel gemaakt, ten einde er ſterkte en vaſtigheid aan te geven; dan word dit getrokken over een vierkant raam, ruim zes voeten lang en drie breed, zoo dat telkens twee draaden, tuſſchen ieder tand van het blad doorloopen, terwyl de Kam, die zeer klein, en naaulyks vier vingeren breed is, onder het ſcheeren, door een geſtadig ommeſlaan van het gaarn, gevormt word. Zy kunnen niet wel meer dan 8 of 10 ellen teffens ſcheeren, om dat het raam niet grooter vallen kan, en

hier

hier toe werden ruim drie dagen voor twee Menſchen gevorderd.

De Ketting gereed zynde, word die op het getouw gebragt, het welk beſtaat, uit een dikke breede lat, waar over dezelve heenen loopt, en die door een ander kleiner lat, daar op paſſende, word aan gedrukt. Het einde van de Ketting, word aan een bamboes of iets anders, teegen de Weefſter over vaſtgemaakt, zoo dat zy die, met een ſtuk hout, een weinig uitgeholt en waar in zy op de grond neder zit, ſtyf moet houden. Zy weeten niets van omſlaan of oprollen, maar laaten het geweevene, door boven gemelde lat, geſtadig doorſchieten, tot dat het ſtuk is afgedaan en hier toe, zo het 8 of 10 ellen lang een el breed en middelmatig fyn is, worden ten minſten vier of vyf weeken gevorderd.

De Ketting word na het ophaalen op het getouw, met ſtyfsel geſtreeken, en vervolgens gewreeven, eerſt met eenen platten boender van paarde haar, en dan met de ſchel van de Kalappa noot. Het blad is zeer fyn en heeft

op de lengte van ruim twee voet, 12 â 1300 leedjes, gemaakt van dunne bamboëzen, maar zo zwak, dat ze het aanſlaan niet kunnen verdragen, het welk daarom geſchied, met een lang platagtig ſtuk hout en mede veel tyd verlet. De ſchiet-ſpoel is een dun ſtokje, geſtoken in een holle bamboes als een kooker en paſſeert tamelyk vaardig door de ketting; het kruis word opgehouden door twee dunne bamboesjes en het gehele werktuig is zo ligt en eenvoudig, dat twee Vrouwen alles te ſamen opneemen en zonder moeite wegdraagen.

Het weeven geſchied op dit Eiland en langs de geheele Maleidſe kuſt, alleen door Vrouwen, agtende de Mannen zulks als eene voor hun al te lage bezigheid, ook is het loon ongemeen gering, kunnende naauwlyks, drie of vier ſtuivers in eene dag bedraagen: ook is deeze manier van weeven, ten hoogſten ſchadelyk aan de gezondheid dier arme lieden, alzo het zitten op de grond of op een plat van planken en bamboezen, met de beenen onder het werktuig uitgeſtrekt, het onderlyf gewel-

weldig drukt, het welk mede veel lyd, door het onophoudelyk aanſlaan van den inſlag, zo dat deeze Menſchen van dit werk veel ongemak hebben, dikwils teering-agtig worden, en doorgaans 'er niet voordelig uitzien.

Het Lywaat het welk door hun vervaardigd word, is zeer ſterk, gelyk en fraay, en beſtaat meeſt in een blaauw of rood bont geſtreept, tot *Sarongs* en Kleedjes, de algemeene dragt der Oosterlingen om hun Lyf, het zy ter omgording of bedekking. Men vind 'er zo fyne ſoorten, dat een enkel ſtuk niet langer dan zes of agt ellen, voor agt of tien Ryxdaalders verkogt word en het welk grover is, naar evenreedigheid.

Veel beeter, maar nogtans ver beneeden de konſt der Europeanen, is de manier van weven by de Chineezen.

Deeze ſlaan het gaarn, geſchikt tot de scheering, zonder enige voorbereiding, om een kleine haſpel, waar in twee pennen kruiſlings zyn vaſtgemaakt, en die de maat houd van een wiel, waar op de ſtreng gelegt wordt.

Van dit wiel word de ſtreng op de ſcheerſpoel gewonden, door

een

een klein rad, met vier tanden of liever kloſſen, waar om een koort loopt, die een kleine draaier daar boven ſtaande, doed beweegen. Aan deeze draaier is de ſcheerſpoel, (beſtaande uit een houte ſchyf, van ruim een ſpan middellyns, doorſtooken met een holle bamboes,) vaſtgemaakt. Zoo veele ſcheerſpoelen als men nodig agt omwonden zynde, worden dezelve op de grond geplaaſt, onder een lat of geſpleeten bamboesje, ruſtende op twee houte voeten, doorſtooken met agt, tien zoo of veele gaatjes als men begeert. Door ieder deezer gaatjes loopt de draad van eene ſcheerſpoel en deeze met elkander verenigt zynde, worden geſlagen om 12 pennen, geſtooken in twee dwarshouten, die tegen elkander over werden geplaaſt, op zoo veel afſtand als men goed vind, doorgaans 10 of 12 voet, wordende het einde vaſtgemaakt in twee andere pennen of bamboezen, ſtaande op een houte voet, om dewelke het kruis geſlagen word, zodanig als dit in Europa gebruikelyk is. Het ſcheeren g'eindigd zynde, word de ketting draad voor draad, door de kam en het blad heen getrokken en op den stoel gebragt.

Dit

Dit is een werktuig, lang byna zeven en hoog drie voeten, met twee dikke zyſtukken, waar in ter weder zyde drie latten ſteeken, op dewelke twee bamboezen ruſten, over wiers eene het kruis geſlagen word, ſtrekkende de andere om de ketting uit te houden. Onder en boven is een Rol, waar aan twee treeden hangen. Het blad is gelyk dat der Javanen zeer zwak en onbekwaam om aan te ſlaan, het welk geſchied met de ſchiet-ſpoel, die wel drie voeten lang, ruim een hand breed, en zo het my voorkomt, tot het oogmerk zeer ongeſchikt is. De kam is iets grooter als de Javaanſe, maar doed de ketting veel lyden; alzo beide de treeden aan dezelve hangen, en dus de ſcheering geſtadig optrekken, waar door dezelve dikwils komt te breeken.

Het gemis van een bekwaam Plaatſnyder, het welk mede onder de veelvuldige hinderpalen behoort, waar door de nuttige oogmerken van het Genootſchap zeer worden tegen gehouden, belet my de afbeelding deezer werktuigen hier by te voegen, die zekerlyk, veel gemakkelyker door de Figuur, dan door de

de beſchryving kunnen worden uitgedrukt. Men kan egter uit het bovengemelde genoegzaam zien, hoe onvolmaakt deeze beide manieren zyn, en of ſchoon de Chineezen zeeker veel vaardiger arbeiden dan de Javanen, en op hun werktuig zoo veel lengte kunnen maken als zy begeeren, is de gaauwſte onder hun nogtans niet in ſtaat een derde af te doen, van het geen een Europeaan kan vervaerdigen.

Dewyl de beſchryving door *du Halde*, de beſte die men zoo verre my bewuſt is, van dat uitgeſtrekte Keizerryk tot nog toe bezit, weinig ligt geeft omtrent de weevereien dier Natie, heb ik een getouw doen maaken zodanig als men aldaar gebruikt en het welk by den uitkomſt bleek, weinig overeenkomſt te hebben, met de afbeelding die men vind in het twede Deel van dat Werk, p. 247. Dit heeft my zeer veel moeite gekoſt, alzo er onder het groot getal Chineezen, die alhier gezeeten zyn, maar eenige weinige worden gevonden, die het weeven in hun Vaderland geleert hebben, wordende dit meeſt altoos verrigt door vrouwen; ook was hier nog

nooit

nooit een diergelyk Werktuig te ſaam geſtelt, dewyl de Chineezen alhier in het geheel niet weeven en het weinige Lywaat het welk zy laten aanmaken, word ook vervaardig door de Vrouwen, die, het geen zeldzaam is, de lang dradige manier der Javanen volgen.

Door de gunſtige byſtand egter van onzen heer *Præſident Radermacher*, die by de hoofden dier Natie, gelyk ook by alle andere Inlanders in hooge agting ſtaat, is het my gelukt, myne nieuwsgierigheid ook in deezen te voldoen. Ik kreeg een kundig Weever die het werktuig naar zyn order liet maken, en ook daar meede in myn thuin gearbeid heeft, maar met geene goede uitkomſt, alzo de ketting zeer dikwils brak, het welk door den Weever aan de ruwheid van den toeſtel wierd toegeſchreeven, maar naar myn begrip even zo veel, door de bovengenoemde onvolmaaktheden, veroorzaakt is.

Ten einde myn begeeren in dit opſigt volkoomen werde genoeg gedaan, heeft het Genootſchap met de onlangs ver-

vertrokken Jonken, een werktuig met een kattoen weever ontbooden van *Aymuy*, ook is een zodanig ontbod reets geschied van de kust *Coromandel* zoo dat ik hoop het volgende Jaar, by eigen ondervinding naauwkeuriger te kunnen toonen, in hoe ver de Europeaanse manier van weeven, boven deeze beiden der beroemste Aziaanen te verheffen zy. Immers leveren deeze twee Ryken aan ons wereld deel Jaarlyks een groot getal, zo Kattoene als zyde Stoffen, die sedert lange ongemeen getrokken zyn en een voornaam gedeelte uitmaken van den handel.

Ongereekent die zoorten, dewelke de Maatschappy, by uitsluiting, voor haar behoud; kunnen er nog veelen, met groot profyt voor deeze Volkplanting, alhier werden aangemaakt, waar van ik, maar tot een enkel bewys, het dikwils genoemde Nankings of China's linnen aan zal halen. Hier van werden Jaarlyks meer dan 40'000 stukken, van allerlei breedtens, door de Jonken aangevoert, die gedeeltelyk strekken tot kleeding der gemene Chineezen, Inlanders en Europeanen, en gedeelte

telyk naar Java en elders, weeder worden uitgevoert. Deeze 40'000 ſtukken mogen veilig op 50'000 Rds. uitkoops waarde berekent werden, die onze ingezeetenen geheel genieten kunnen, indien zy willen vlytig zyn en goede aanwyzingen volgen.

Ten einde hun hier in, een nuttig voorbeeld met nadruk voor te ſtellen, heeft het Genootſchap zig niet alleen vergenoegt, by het opgeeven der vragen in het eerſte Programma Pag. 17 & 18, de verbetering van het Spinnen en Weeven in het oog te houden, maar ook een Europeaans weef-getouw doen vervaerdigen, waar meede eerſt daags zodanige proeven, als men hier het uitvoerlykſt en nuttigſt agt, zullen werden genomen.

Deeze onderneming is nogtans de eerſte niet van dien aart, alzo de Eerwaerde Heer *Johannes Adrianus Wasmuth*, ruſtend Leeraar der Hervormde Gemeente, op zyn Landgoed, na by de Veldſchans *Tangerang* aan de rivier *Tſi-danie* omtrent vyf uuren weſtwaards van de ſtad geleegen, terſtont na de

uitgave van het boven genoemde Programma, een zodanig weefgetouw heeft doen maken, en, na veele ongemakken en verhinderingen, den aart van dit Land, by alle nieuwe ondernemingen byzonder eigen, het eindelyk ook zo verre gebragt heeft, dat nu aldaar een tamelyk fyn en zeer deugdſaam Lywaat, word geweeven. Dien Heer heeft hier van aan Dirigeerende Leeden een monſter aangeboden, verzelt van een berigt, waar in de hinderpalen, aan dewelke de manier van weven, naar de trant der Europeaanen in deeze warme lugtſtreek onderworpen is, duidelyk zyn aangetoont, en waar omtrent door het Genootſchap, ter meerdere aanmoediging van anderen, zo veel mogelyk is, zal werden voorzien.

Veel ligt zal dit begin, door eene gelukkige uitſlag agtervolgt, aanleiding tot andere ondernemingen bezorgen, want onder de waaren dewelke de Chineezen hier Jaarlyks aanvoeren, zyn veele, welkers bearbeiding, met hoop van vrugt te wagen is. Tot allerlei grof aarde werk, ſchryf, Offer en gecouleurd Papier, Zonne ſchermen enz, zyn

zyn de eerſte stoffen in overvloed voor handen. De heeſter dewelke de *Caſſumba* verw voortbrengt, in *Guiana* en de Americaanſe Eilanden, bekent onder de naam van *Rocou*, *Anoto* of *Orliaan*, (*) groeit alhier byna in het wilde, om nu van zo veele andere zaken, als ons Jaarlyks geſtadig worden toegevoert, en die wy zelf bezitten konden, niet eens te ſpreeken. Dat het ons hier toe aan geene wakkere Landbouwers en vermogende ondernemers hapert, is duidelyk genoeg beweezen. Behalven den Heer *Wasmuth* zo even genoemd, zyn de pogingen van de Heeren *Jan Andries Duurkoop*, *David du Fau de La Longue*, en meer andere regte voorſtanders dezer Volkplanting, te welbekent, om hier van iets meer te zeggen.

De gebiedende magt in Nederland, heeft het aanleggen van Fabriquen, in en naar by deeze ſtad, op het voorſtel van den ſchranderen en ſtaatkundigen Opper-Landvoogd *van Imhoff*, reets voor veele Jaaren, op allerlei wyzen

(*) J. J. Hartsinck Beſchryving van *Guiana*. I. d. p 85.

tragten aan te moedigen. Deszelfs opvolger in het Hoofd beſtier den beroemden *Moſſel*, heeft insgelyks het zyne hier toe bygedraagen, maar het ſchynt dat den te ſamenloop veeler omſtandigheeden, toen nog niet gunſtig genoeg geweeſt is, deeze nuttige oogmerken te doen ſlagen. De Landbouw, door zulke vermogende beſchermers aan de gang gebragt, heeft onder het veel jarig beſtier, van den Opperland-Voogt *van der Parra*, eerſt die vaſtigheid en dat aanzien alhier verkreegen, dat men tans, met hoop van eene goede uitſlag, veel teffens mag waagen.

En wat mag een land niet hoopen aan het welke de natuur zulke voortreffelyke gaven geſchonken heeft, als er op dit gezegend Java, de koorn ſchuur der geheele Ooſt, gevonden worden: wanneer den Yver van deszelfs ingezetenen, met de aanmoedigende beſcherming eener wyze Overigheid vereert, in gewenſchte vryheid, Landbouw en Konſten kweeken kan.

Hebben traagheid, onkunde en eigenzinnigheid, ons tot nog toe, onder een ſchadelyk tribut, aan een vernuftig en werkzaam volk gehouden, zo is het onze

ze pligt, door verdubbelde pogingen en het verzaken aller ſchadelyke gewoontens te toonen, dat wy, na het voorbeeld onzer landſgenoten in andere geweſten, voor onze uitmuntende voorregten, niet ongevoelig zyn; dat wy het loffelyk voetſpoor, onzer wakkere voorvaderen willen volgen, ja dat wy niet alleen de overwinnaars en wetgevers maar ook de weldoenders van dit Eiland zyn.

Dit alles en nog veel meer, ſtaat waarlyk in ons vermogen, en niets zal my zo zeer vergenoegen, dan naar het loffelyk oogmerk onzer ſtigting, ook het myne, ſchoon gering hier toe te hebben by gedragen.

HISTORISHCE OPHELDERING EN VERDEDIGING VAN I. Chron. XXII. vs. 14. TEGEN DE ZWAARIGHEDEN VAN DEN HEER DE VOLTAIRE; DOOR Mr. W. VAN HOGENDORP.

Ziet daar, ik hebbe, in myne verdrukkinge, voor het Huis des HEEREN *bereid honderd duizend talenten gouds en duizend maal duizend talenten zilvers, en des kopers, en des yzers is geen gewigte, want het is er in menigte: &c.* I. Chron. XXII. vs. 14.

De Heer VOLTAIRE heeft goedgevonden, in verscheidene plaatzen van zyne Werken, in twyffel te trekken de echtheid der groote sommen gelds, die DAVID zoude gehad, en

en aan zynen Zoone SALOMO nagelaaten hebben. En om dit, met des te meer ſchyn van billykheid, te doen, heeft hy dezelven geſchat in zyne (*a*) *Melanges* op vyfentwintig duizend ſes honderd acht en veertig millioenen (*b*) franſche Guldens; en in zyn *Dictionnaire Philoſophique*, art. *Salomo*, op omtrent twintig duizend millioenen; er teffens byvoegende, dat deeze uitrekening de gemaatigdſte was.

De Abt *Guenée*, Schryver der *Joodſche brieven*, in welken de Heer *Voltaire*, byna op alle bladzyden, van onnauwkeurigheid, of partydigheid overtuigd wordt, merkt reeds, in eene noot, aan, dat *Dom Calmet* deeze ſom op niet meer dan twaalf duizend millioenen heeft begroot: en, wanneer men de Engelſche Godgeleerden, *Patrick*, *Polus* en *Wels*, over het 22ſte Kap. van het eerſte boek der Chronyken opſlaat, zal men zich naar verſcheidene ſchryvers zien henen wyzen, die nog veel laa-

(*a*) In zyne Werken in 4to. te *Geneve*, anno 1771. gedrukt, is dit te vinden in het tweede Deel van zyne *Melanges* pag. 287.

(*b*) Eene Franſche Gulden is omtrent tien Hollandſche Stuivers.

gere uitrekeningen hebben gemaakt; en men zal zich moeten verwonderen, hoe de Heer *Voltaire* de zyne voor eene der gemaatigdſten heeft durven opgeeven.

De geleerde *Hermannus Witsius*, *die* over deeze uitrekeningen ook geſchreeven heeft, (*c*) bepaalt zich, op navolging van anderen, aan de begrooting van twintig duizend vyf honderd en achtien tonnen gouds, te weeten, Hollandſche Guldens.

Ik heb even zoo veel recht, om my te houden aan deeze gemaatigder uitrekening van *Witsius*, als de Heer *Voltaire* aan de zyne: om dat volgens de Hebreeuwſche Taalkenners geen Geleerde in ſtaat is, met zekerheid te bepaalen, van wat talenten de Heilige Geſchiedſchryver hier ſpreekt; Ja zelfs of het Hebreeuwſche woord, *Kikkar*, hier wel eens door een *talent* moet worden overgezet; en of het niet veel eer eene *klomp* of *plaat* betekent, wyl het,

Ex.

(*c*) Vide Hermann. Wits. Tom. II. Exercit. X. Sect. 17, 18.

Exod. XXIX, v. 23. I. Sam. II. 36, en Zach. V. 7. voor eene *bolle*, een *ſtuk*, eene *plaat* gebezigd wordt.

Ik denke zelfs, dat ik meer recht heb, om my aan deeze maatige uitrekening te bepaalen; om dat men, in zaaken van dien aart, het allerwaarſchynlykſte kiezen moet. En vermits de Heer *Voltaire* zyne begrooting voor onwaarſchynlyk houdt, zoo is het immers zeer natuurlyk, dat ik den voorrang geeve aan die van *Witsius*.

Dan, het geen my zeer heeft verwonderd, is, dat de Heer *Guenée* deeze plaats der Heilige Schrift zoo flauw verdedigt; en naar 't ſchynt, de grootte der Somme, aldaar uitgedrukt, liefſt aan eenen mifflag van den *Copiſt* wil hebben toegeſchreeven; daar hy zoo veele redenen, ten voordeele van eene goede uitlegginge, hadt kunnen bybrengen. Men moet, naar myn gedachten, het hulpmiddel van de misſlagen der Uitſchryveren van de Heilige bladeren, niet dan in de uiterſte noodzaaklykheid aanvoeren; en ik kan niet zien, dat hier de nood zoo ſterk dringt.

Want, waarom zoude het niet mogelyk geweeſt zyn, dat *David* deeze groote ſomme, zoo als dezelve door *Witsius* berekend wordt, aan *Salomo* zoude hebben nagelaaten? Kennen wy genoeg de omſtandigheden van het Joodſche Land, van de nabuurige Landen, ja van de geheele Waereld, ten tyde van *David*, om, over deeze zaak, het vonnis van onmogelykheid, volmondig uit te ſpreeken?

I. De *Pheniciers* woonden op de aangrenzende zeekuſten van het Joodſche Land, en waren een handeldryvend volk, dat de bloeiendſte zeehavens, als *Tyrus*, *Sidon*, *Tortoſa*, *Aradus*, *Trypolis* en meer anderen hadt. Dus waren de meeſte ſchatten in hunne handen; en men kan opmaaken uit de vereering van honderd en twintig talenten gouds, die de Koning van Tyrus, aan *Salomo* (*d*) gaf, hoe menigvuldig het goud in dien tyd moet geweeſt zyn. Is het niet zeer waarſchynlyk, dat deeze rykdommen eenen grooten invloed hebben gehad op de nabuurige Landen, en

(*d*) 1. Kon. IX. 14.

en vooral op het Joodſche Land, (*e*) uit het welk de *Pheniciers* hunnen voorraad van koorn en andere behoeftens haalden?

II. De *Philiſtynen* lagen niet minder voordeelig tot den Koophandel, dan de *Pheniciers*, en waren, zoo wel als deezen, voor zeehandelaaren bekend. *Gaza* lag niet verre van Zee, en *Ascalon* was eene zeer voortreffelyke zeehave. Waarom zouden zy niet, zoo wel als de *Pheniciers*, groote rykdommen, uit verre over zee liggende Landen, hebben kunnen magtig worden, en by

(*e*) Dat de Pheniciers niet in ſtaat waren hunne Ingezetenen te voeden uit de vruchten van hun eigen Land, en daar toe het Joodſche noodig hadden; blykt uit het geſchenk van twintig duizend maaten koorn, en even zoo veele maaten oly, die Salomo 's jaarlyks aan Hyram, Koning van Tyrus zond, na dat deeze Vorſt Hem daarom als om eene hoognoodige zaak hadt verzocht, gelyk men zien kan uit zynen brief aan Salomo, die by Joſephus te vinden is, en waar in hy, volgens de Latynſche vertaaling, zegt: *Tuque fac cures ut pro his frumentum nobis ſuppeditetur, qua re nobis opus eſt utpote Insulam habitantibus. vide Joſep. lib. VIII. Cap.* 2.

Het blykt ook uit het geen wy in de Handel: der Apoſtelen, Kap. XII, vinden aangetekend, naamlyk, dat de Tyriers en de Sidoniers, hoorende, dat Herodes in den zin hadde tegen hen te krygen, tot Hem opkwamen, om den vrede te verzoeken, nademaal *hun Land geſpyzigd wierdt uit des Konings Land.*

by één verzamelen? Deeze *Philiſtynen* heeft *David* allen (*f*) overwonnen. Wie zal ons zeggen, wat onnoemelyke schatten Hy uit derzelver (*g*) ſteden geligt hebbe?

III. De *Edomiten*, een Arabiſch volk, zyn ook door *David* te (*h*) ondergebragt. Deezen hadden Zeehavens aan de Arabiſche Golve, als *Ezeon-Geber*, van welke *Salomo* zich naderhand, met zoo veel voordeel, bediende, dat Hy zyne ſchepen, welken van daar op (*i*) *Op-*

(*f*) 2 Sam. VIII.

(*g*) Niets is waarſchynlyker, dan dat de *Philiſtynen* vertrouwende op de ſterkte van hunne binnenlandſche Steden, hunne grootſte ſchatten, op de aankomſt van den vyand, in dezelven zullen geborgen hebben; gelyk alzoos in diergelyke tyden geſchiedt *Asdod*, of *Azoth* wierdt gehouden voor onoverwinnelyk; *Herodotus* verhaalt, dat *Pſammitticus*, Koning van *Egypte*, die ſtad, negen-en-twintig jaaren lang, heeft moeten belegeren, eer hy dezelve kon bemachtigen. vide Herod. L II. C. CLVII.

(*h*) 2 Sam. VIII.

(*i*) Het is niet te bepaalen, in welk gedeelte der Waereld dít *Ophir* gelegen zy geweeſt. De Geleerden hebben het gezocht in Amerika, in Afrika, en in Aſia,

Ophir voeren, met vier honderd en twintig talenten gouds te rug (*k*) kreeg. Wie weet, of de Edomiten zich niet reeds in vroegere tyden van dat zelfde voordeel bediend, en ontzaglyke ryk-dommen by één vergaderd hebben, en of

---

Asia. Niets komt my onwaarschynlyker voor dan het gevoelen van die het zelve in Amerika hebben geplaatst. Die het hebben aangezien voor het jegenswoordige *Sofala*, op de Zuid-Ooft-Kuft van Afrika, hebben voor zich meer redenen van waarschynlykheid: want uit de Heilige schryvers blykt klaar, 1. dat Ophir eene Zee-have moet zyn geweeft; 2. dat men 'er gemakkelyk langs de kuften heeft moeten kunnen komen; en 3. dat 'er het goud in grooten overvloed was. Dit alles komt wel overéén met het hedendaagsche *Sofala*, alwaar, zelfs nu nog, na zoo veel graavens, de goud-mynen niet zyn uitgeput, en het welk aan den oever der Zee ligt, werwaards men van Ezeon-Geber, langs de Kuften van Afrika, gemakkelyk kon komen.

Veele andere Geleerden, waarender ook *Grotius* geweeft is, hebben het gezocht in Asia: maar zyn het niet eens geweeft, omtrent deszelfs ligginge in dat Waereld-deel Zommigen denken, dat het *Ormus* geweeft zy; anderen *Pegu*, *Malacca*, *Sumatra*; anderen wederom, (en dit is het gevoelen van *Bochart*, *vide Bocharti Phaleg Lib* 11. *Cap.* 27, het oude Taprobana, dat thans het Eiland Ceilon is. Ik zoude hier nog menigvuldige gevoelens van anderen kunnen bybrengen; maar ik will liever mynen Leezer wyzen naar het uitmuntende werk van den Geleerden Heere Chais, in het sesde Deel van zyne uitlegging van den Bybel, alwaar men in eene noot, op de 133. bladzyde van het eerfte Boek der Koningen, de gevoelens van alle de Geleerden over *Ophir* by één verzameld vinden kan.

(*k*) 1 Kon. IX. 18.

of dezelven niet allen in de handen van *David*, ten tyde der overwinninge, gevallen zyn?

IV. Niemand kan bepaalen, tot hoe verre die *Edomiten* in Arabië woonden; en dus ook niet, hoe diep landwaards in *David* zyne overwinningen hebbe uitgebreid, in die oud-tyds zoo goudryke (*l*) Geweſten, waaruit de (*m*) Koninginne van *Scheba* opkomende, aan *Salomo* honderd en twintig talenten gouds

---

(*l*) Dat dit Land reeds in de allervroegſte tyden overvloed van Goud, Zilver, edele Geſteentens enz. moet gehad hebben, blykt klaar uit het acht-en-twintigſte kap. van het boek van Job, en uit verſcheidene andere plaatzen van dien ſchryver

(*m*) Eenigen willen, dat deeze Koninginne van *Scheba*, uit *Ethiopië*, dat in Afrika ligt, zoude zyn afgekomen: maar de meeſten zyn van gedachten, dat zy uit het zuidelykſte gedeelte van het gelukkig *Arabië* kwam.

Deeze laatſte ſtelling is verre de aanneemelykſte, om dat de geſchenken, die deeze Vorſtin aan *Salomo* bragt, allen in grooten overvloed, in Arabië gevonden worden; en daar en tegen, in 't geheel niet, of ten minſten zeer ſchaars in *Ethiopië* zyn. Die dit gevoelen overtuigend wil verhandeld zien, leeze *Bochart* in zynen Phaleg, lib. 11. *C.* 26., alwaar hy de ſtelling van *Joſephus*, dat deeze Koninginne de *Nicaulis* van Egypte zoude geweeſt zyn, ook grondig wederlegt. Voor het overige wyze ik myne Leezers wederom naar den Heere *Chais*; *Polus*, *Patrick* en *Wels*; en de Schryvers der algemeene Hiſtorie; waarin zy genoegzaame ſtoffe, ter voldoeninge van hunnen weetluſt zullen vinden.

gouds tot een geſchenk (*n*) bragt, en wat ſchatten Hy aldaar by verſcheidene Vorſten veroverd hebbe.

V. Wie kan weeten, of de *Arabiërs* niet reeds voor *Davids* tyd, gelyk zy naderhand gedaan hebben, de *Arabiſche* zee zyn overgeſtooken naar *Afrika?* Hoe verre zy zyn doorgedrongen tot die binnenlandſche Geweſten, waar even zoo ryke (*o*) goudmynen zyn, dan in de nieuwe Waereld? Wat schatten deeze Volken van daar hebben gehaald? en hoe veelen derzelven *David* ten prooïe geworden zyn? Boven dien, wierdt de Koophandel van het Ooſten naar het Weſten, door de *Arabiſche* Golve, op *Egypte* henen en weder gedreeven; en hoe veele rykdommen moeſt dit niet, natuurlyker wyze, aan *Arabië* geeven?

VI.

(*n*) 1 Kon. X. 10.

(*o*) De Heer *Salmon* zegt in *zynen tegenwoordigen ſtaat van Afrika:* bladzyde 612 van het X. Hoofdſtuk; dat er *te Mozambique zoo men van eenige Schryvers vindt aangetekend, een maand Reizens van de Kuſt nauwlyks ander vaatwerk en keuken-gereedſchappen, dan van goud, gebruikt wordt.* Schoon my deeze opgaave wat overmaatig voorkomt, toont zy echter aan, dat er een overvloed van dat metaal moet zyn.

VI. *David* heeft zyne overwinningen niet alleen uitgebreid naar het Zuiden van *Canaän*; maar ook ten Noorden, naar *Syrië*, en ten Ooſten naar het Land van verſcheidene Volken tot aan den *Phrat* of (*p*) *Euphraat*. Wie zal bepaalen, hoe veele ſchatten Hy by die Ooſterſche Koningen gevonden hebbe? Daar men weet, dat het by de Ooſterſche Vorſten reeds oudtyds de gewoonte was, dezelven op te ſtapelen, gelyk nog geſchiedt by die van *Perſië*, *Indoſtan*, *China* en *Japan*. Is het zoo onwaarſchynlyk, dat alle deeze by één verzamelde rykdommen door *David* veroverd zyn? hoe veele voorbeelden heeft men van diergelyke veroveringen niet in de ongewyde geſchiedeniſſen? Men leeze ſlechts de Hiſtorie der Krygstochten van Alexander den Grooten, en men zal er van overtuigd zyn.

VII. Zal iemand durven vaſtſtellen, dat er in alle deeze overwonnene Landen geene ryke Goudmynen zyn geweeſt,

(*p*) 2. Sam. VIII. 6-18. XII. 26-30.

weeſt, die thans zyn uitgeput, en in vergeetenheid geraakt; gelyk in andere Landen is gebeurd?

VIII. Hoe veele zaaken komen er niet vóór, in de Geſchiedeniſſen, welken onmogelyk zouden ſchynen; by aldien zekere omſtandigheden, die het noodige licht geeven, daarby verzweegen waren? Laat ik hier eens voorbeelden mogen bybrengen, uit de werken van den Heer *Voltaire* zelven. 1.) Zoude hy wel geloofd hebben, het geen hy, in navolging van *Plinius*, gezegd heeft; dat de Romeinen, oudtyds, uit *Spanjen*, in den tyd van negen jaaren, agt duizend marken gouds, en omtrent vier maal honderd duizend marken zilvers, getrokken hebben; indien hy er te gelyk, door de Geſchiedeniſſen, niet by geweeten hadt, dat er in dat Land zulke ryke Goud-en Zilver-mynen zyn geweeſt, als die van *Mexico* en *Peru*? (*q*) 2.) Zal de Nakomelingſchap wel geloof ſlaan aan zyn zeggen, dat de onlusten, in Nederland en in Vrankryk, meer

(*q*) Zie het *avant Propos* van zyn *Eſſai ſur l' Hiſtoire généralt &c.*

dan drie duizend millioenen *Livres*, dat is tuſſchen de veertien en vyftien honderd millioenen Hollandſche Guldens, aan Philippus den tweeden (*r*) gekoſt hebben, indien tot haare kenniſſe niet zal komen, dat de onnoemelyke ſchatten, welken die Vorſt uit Amerika trok, hem daartoe hebben in ſtaat geſteld? 3.) Zal het niet ongelooflyk aan onze Nazaaten voorkomen, als zy, over eenige Eeuwen, zullen leezen, dat er in de zeventiende en agtiende Eeuw, een zoo ſterke handel op Spanje was, dat de Engelſchen, Franſchen, en Hollanders 's jaarlyks, derwaards, voor vyftig millioenen koopwaaren zonden; indien zy niet, te gelyk, onderricht word n, dat Spanje, byna geheel Amerika bezittende, die Koopwaaren van de andere volken derwaards zondt, met dezelven handel dreef, en, tot betaaling van de gemaakte ſchuld, het noodige goud uit *Mexico*, *Peru* en *Chili* (*s*) ontving? Eveneens kan het geſteld zyn geweeſt met

(*r*) Zie zyn *Eſſai ſur l'Hiſtoire Générale &c. Chap.* CXXII.

(*s*) ibid. Ch. CXXII en CXXXVII.

met het Joodſche Land, ten tyde van *David.* By aldien de Heer *Voltaire* het noodige licht hadde gehad, omtrent de omſtandigheden van dien Vorſt, van zyn Land, van de overwonnene Landen en Volken; hy zoude miſſchien de by één-verzameling der bewuſte Somme niet onmogelyk hebben geacht.

En dus is het geſteld met zyne ganſche beoordeeling van het Joodſche Volk, dat hy in alle zyne ſchriften, daar het maar eenigzins te pas kwam, zo kleen en verachtlyk heeft zoeken afteſchilderen, als in zyn vermogen is geweeſt. Maar hebben wy niet alle redenen, om uit de Geſchiedſchryveren vaſt te ſtellen, dat het zelve in oude tyden van meerder aanzien en magt, dan hy voorgegeeven heeft, in het Ooſten geweeſt zy? Blykt het zelfs niet uit laatere tyden? men herinnere zich ſlechts, wat moeite het aan de Romeinen, wanneer dit volk reeds, door binnenlandſche twiſten en beroertens, tot eenen vervallen ſtaat gekomen was, gekoſt hebbe, om het zelve onder te brengen. Wat Heirlegers zy derwaards hebben laaten afzakken.

Hoe de Keizer *Vespaſianus* zyn eigen Zoon, den Opvolger van zynen Throon, daar henen heeft moeten zenden, om eenen Oorlog ten einde te brengen, dien Hy in Perſoon tegen het zelve gevoerd hadt, en het zich, na de volkomene overwinning, tot eene Eere gerekend heeft, met Denzelven over dat Volk, te Rome, eenen Zegepraal te houden! Men voege hier by, wat nieuwe beroertens, dat ondergebragte, en, zoo men meende, byna uitgeroeide Volk, omtrent ſeſtig jaaren, na dien tyd, aan de Romeinen, in dat zelfde Land, onder de Regeering van Keizer *Adrianus*, aangevoerd door hunnen valſchen Mesſias, *Barcochébas*, gemaakt heeft. Wat Krygslegers men noodig heeft gehad, om het zelve op nieuws te overmeeſteren. In wat menigte zy nog moeten geweeſt zyn, vermits er in dien kryg over de 580000. gedood wierden, behalven die geenen, die door honger, ziekte, en armoede (*t*) omkwamen, en die ſchandelyk verkocht wierden. Is dit Volk, in deszelfs allerlaagſten toe-

(*t*) Zie *le Pere Pexron*, antiq. des tems.

toeſtand nog zoo ontzaglyk, en zoo talryk geweeſt; wat moet men dan niet denken, dat het geweeſt zy in zynen allerbloeiendſten ſtaat? Of heeft de Heer *Voltaire* van den zelven geöordeeld, uit de jegenswoordige omſtandigheden van het Joodſche Land, ontvolkt, onvruchtbaar, woeſt, bewoond van ſtroopende Arabieren? Is dit wysgeerig en onpartydig van Hem gehandeld geweeſt? Hoe zoude men, in deeze verlichte Eeuw, eenen Schryver niet gispen, die uit den jegenswoordigen ſtaat en toeſtand der *Tunetaanen*, welken thans het Land der Oude *Carthaginenzers* bewoonen, den bloei van *Carthago*, de Mededingſter van *Rome*, naar het Oppergebied der Waereld, wilde beöordeelen? en dit is evenwel, het geen de Heer *Voltaire* omtrent het Joodſche Volk zich heeft aangemaatigd te doen.

Het kan zyn, dat ik my bedriege, maar ik verbeelde my, met de grootſte onpartydigheid en vooral met de gemaatigdheid, die ik aan de nagedachteniſſe van eenen der beroemdſte Schryvers deezer Eeuwe meene verſchuldigd te

zyn, het onderwerp van deeze myne korte Verhandeling, te weeten, de mooglykheid der groote ſommen gelds, die *David* aan zynen Zoone *Salomo* zoude hebben nagelaaten, door Hiſtoriſche Ophelderingen te hebben aangetoond. Vindt men echter deeze Opheldering gen ongegrond, of onvoldoende; men ſchryve dan, met den Heer *Guenée*, de overmaatige opgaave der gemelde Somme aan eenen misſlag van den Copiſt toe.

BYDRAAGEN

TOT DE

NATUURLYKE

HISTORIE.

Het Bataviaasch Genootschap zal jaarlyks, onder dit Hoofd deel, de nieuwe ontdekkingen in de drie Ryken der Natuur, die van tyd tot tyd, in deeze gewesten gedaan worden bekend maaken en mede al wat ter opheldering dienen kan, van het reeds ontdekte; en alle Beminnaars van nuttige kennisse, in onze Oosterssche Volkplantingen, aan wie zich de gelegenheid opdoet, worden verzocht, van de hand aan deeze onderneeming te leenen, en dit Hoofd-deel met hunne Bydraagen te verryken.

De nuttigheid der spoedige verbreiding van het geen dat voortgang kan geeven aan de voor het menschdom zoo belangryke Natuúrlyke Histórie, is te groot en te blykbaar, dat het vee-

le uitnoodiging hier omtrent nodig heeft deeze bekendmaaking zal daarom toereikende zyn voor ieder edeldenkend kunſtvriend.

De Bydraagen kunnen aan den Heer Voorzittenden Directeur toegezonden worden, en de geenen, die hunne naamen niet genoemd willen hebben, gelieven het zelve te melden, vermits anders ieder stuk met den naam van den opſteller beſtempeld zal worden.

GRYZE OTTER,

die omſtreeks Batavia gevonden wordt.

Men vindt digt by Batavia aan de monden der rivieren eene Otter geheel van donkergryze coleur, alleenlyk onder de keel maar ligtgrys zynde. Haar hair is kort en zagt. Het hoofd gedrukt en iets langwerpiger dan dat van een Kat. De ooren zyn kort en rond, en liggen plat aan 't hoofd. Haar baard is met lange ſtekelhairen bezet. Aan ieder poot ſtaan vyf vingeren, daar van de duim de kortſte is. De vingers zyn door een zwemlies aan een gehecht, en van ronde nagels voorzien: aan de achterpooten is dit vlies zoo dik, dat men van buiten de verdeeling der vingeren nauwelyks kan bemerken. De staart loopt ſpits uit, en is van boven rond, maar beneden vertoond hy op zyne geheele lengte, eene

platte zool met drie langsloopende uitpylingen. Deeze beneeden zyde van den ſtaart, is zoo als het verder g deelte der voeten, met zeer kort hair begroeid. Het huilachtig geluid van dit dier zweemt iets naar het kermen van een menſch.

De Inlanders geeven het den naam van *Anjing-ayer* of Water-hond, een naam dien de Otter in veele Geweſten voert.

De Maat is als volgt:

	Voet.	Duim.
Langte van de neus tot aan de staart. - - -	1.	6.
Langte van de staart. -	1.	—
Bovenſte langte van het hoofd. - - - - -	—	4.
Langte van der hals. - -	—	$3\frac{1}{2}$.
Langte der voorpooten. -	—	4.
Langte der achterpooten. -	—	8.
Breedte van het hoofd tuſſchen de ooren. - -	—	3.
Breedte over de schouders	—	$4\frac{1}{2}$.
Doormeeter van 't Lichaam in 't midden. - - -	—	4.
Doormeeter van 't Lichaam achter. - - - - -	—	$2\frac{1}{2}$.
Breedte van de staart digt by 't lichaam. - - -	—	2.
Dikte van de Staart digt by 't Lichaam. - - - -	—	$2\frac{1}{2}$.

= Bree-

	Voet.	Duim.
Breedte der zoolen van de achterpooten. - - -	—	2.
Langte der zoolen van de achterpooten. - - -	—	3.
Breedte der zoolen van de voorpooten. - - -	—	$2\frac{1}{2}$.
Langte der zoolen van de voorpooten. - - -	—	2.

Men vind by BRISSON twee zoorten van Otters, daar van de eene caſtanien bruin is, en de andere zwart met eene geele vlak onder de keel. De eerſte zoort noemt hy ſlechts *Loutris* of Otter, geevende aan de ander den bynaam van *Braſilienſis*, de Braſiliſche. De kenmerken die deeze twee zoorten onderſcheiden, beſtaan in derzelver verſcheidentlyke coleur, en volgens dezelve zoude onze gryze Otter tot geene van beiden behooren, maar vermits het zeker is, dat er van de tweede zoort, die een zo gewichtige tak van negotie voor *Kamſchatka* en verſcheidene andere Rusſiſche Provintien uitlevert, ook witte en bruine gevonden worden, zoo kan de coleur geen onderſcheidend kenmerk geeven.

De Ridder LINNÆUS, volgens de laatſte uitgave van het *Syſtema Naturæ*, de Otters by de Wezels rekenen-

nende (ſchoon hy zelfs twyffelt of zy er wel by behooren) noemt er drie zoorten van op, te weeten de *Muſtela Lutris*, de *Muſtela Lutra* en de *Muſtela Lutreola*. Het kenmerk van de eerſte zoort zyn hairige palmvoeten (*) en een ſtaart die een vierde kleener is dan het Lichaam. De tweede zoort onderſcheit zich door naakte palmvoeten, en door een ſtaart die maar half zoo lang is als het lichaam. Het onderſcheidend kenmerk van het derde zoort beſtaat volgens deezen vermaarden natuurkundigen in palmvoeten die ſtekel hairig zyn, in gelyk-groote vingeren, en in een witten bek. In vroegere uitgaven van het *Syſtema Naturæ* vindt men nog als een onderſcheidend kenmerk van de *Muſtela lutris*, opgegeeven, dat derzelver duim korter is, dan de vingeren.

Volgens alle deeze kenmerken zal de gryze Otter ten naaſten by met de *Mustela lutris* over een koomen.

F. v. *W.*

(*) (Palmvoeten) hier door worden voeten verſtaan, die aan de teenen door een vlies aan een gegroeid zyn, zoo als by de Ganzen en by meer andere Zwem-vogels.

DE
JUNO-VOGEL
VAN
MALAKKA.

Deeze fraai getekende Vogel wierdt door den Heer Gouverneur van Malakka, PIETER GERARDUS DE BRUYN, die met zo veel goedheid als iever, het doelwit van 't Bataviaasch Genootschap behartigt, overgezonden, zynde dezelve hier geheel vreemd, en misschien nog nooit van te vooren op dit Eiland gezien.

Tot den Nederduitschen, naam by welken men hem op Malakka noemt, schynen de ronde vlakken, die deszelfs dekpennen vercieren aanleiding gegeeven te hebben; komende dezelven zeer veel overeen met de oogen, op de staartpennen der Pauwen, de geliefde vogels van Juno.

Ook

Ook zweemt de gedaante van den, mede in het geſlacht der hoenderen te huisbehoorende, Malakſchen Juno-vogel, iets naar die van de Pauw, ſchoon hem de lange en prachtige ſtaart ontbreekt.

De Bek is grysachtig wit, langachtig, en verheven rond: het bovengedeelte daarvan ſluit met een haak over het beneden gedeelte. De neusgaaten zyn met een wit kraakbeenig vlies overwelfd. Het voorhoofd is plat, en met korte zwartachtige veeren bezet. De slaapen zyn met eenen blauwachtigen huid bekleed, die by de bek begint en zich tot achter het oor uitbreid. De oogen zyn tamelyk groot en levendig. De oor-gaaten met dunne aan den binnenkant uitgegroeide hairen gedekt. Het achterhoofd is met donkere veeren vercierd, die iets te rug gekruld zyn, en daar door eenigzins een kuif maaken. De Hals is lang en met bruine veeren bezet, die zwart geſchakeerd zyn; Aan den voorhals zyn deeze veeren iets lichter en rosachtiger. De vleugels zyn lang. De 10. eerſte veeren van dezelven, of de roeipennen, hebben blauwe ribben, en zyn ter eener zyde deezer ribben, geelachtig van grond, met veele bruine regelmaatig geſtel-

ſtelde vlakken: ter andere zyde van de ribben hebben ze behalven deeze tekening nog een langs de ribbe heenen loopenden bruinen ſtreep, die wit geſtippeld is. Van onderen zyn ze grysachtig met donkere vlakken, op deeze roeipennen volgen 12. lange dekpennen met witte ribben, die ter eene zyde van die ribben ligt grys en wit van grond zyn met bruine vlakken, en ter anderezyde, ligtgrys van grond met bruine vlakken en eene langs loopende bruine ſtreep, naaſt de welke eene rei ronde oogen geſteld is. Deeze oogen, die omtrent drie vierde duim in doormeeter houden, vertoonen in een zwarten kring, violette, olyf-groene en geele coleuren, en hebben allen omtrent tegen het midden een klein wit oogje. Op den benedenkant zyn deeze pennen meeſt van dezelve tekening als boven, maar flauwer. In het baſtaard vlerkje ſtaan 4. kromme roeipennen meeſt bruin van coleur. De wigvormige staart is omtrent 9. duim lang, en heeft 12. beſtierpennen die zoo van boven als beneden meeſt zwart van coleur en met witte ſtippen bezaaid zyn; zy ſteekt weegens de lang-

langte der dekpennen maar weinig uit. De veeren van de rug, borſt en buik, zyn bruin met zwarte vlakjes. De beenen zyn maatig lang en ongeſpoord; boven met bruine dons-veeren, en beneden met eene hoogroode huid bekleed. Drie vingers der Voeten ſtaan naar vooren en een achterwards; alle vier hebben witte nagels.

De langte van den Kop tot het einde van de Staart bedraagt omtrent $2\frac{1}{2}$. voet.

Het Wyfje is veel kleener, de veeren van haar kuif zyn borſtelachtig, en de coleur doorgaans bruin en zwart geſchakeerd. De vercieringen der ſlag- en dek-pennen van het mannetje ontbreeken haar mede.

F. v. *W.*

DE KUIKENDIEF VAN HET EYLAND JAVA.

In de Nederlanden draagt de Milaan of *Falco Milvus* gemeenlyk den naam van Kuikendief, om dat de landlieden zo dikwils door desselfs roofzucht het getal hunner kuikens zien ververminderen, en om gelyke reeden hebben de Nederlanders deezen naam ook aan dien Valk gegeeven die hier beschreeven zal worden, en die voor het overige zo wel aan gedaante als grootte zeer van de Milaan verschilt.

De Inlanders noemen hem *Oelong-Oelong* of *Alap*. Zyn hoofd is wit, zo als mede de hals, de borst, het voor-

dergedeelte van het onderlyf en het achtergedeelte van den rug dat de vleugelen bedekken. De dyën bekleeden ros-en witachtige veeren. De ſpitzen der ſtaartpennen zyn witachtig, de ſlach-pennen van onderen ligtbruin, de voordergedeeltens der 6 eerſte ſlach-pennen zwart, en al de reſt vertoont een rosachtig bruin, dat donkerder is op de rug dan elders. Het neuswaſch de bek en de beenen zyn geelachtig, trekkende de coleur van de bek egter mede iets in 't blauwe. De coleur der nagels is zwart. Van de boogswys gekromde bek is het boven deel ſcherp en verre over het beneedengedeelte heenen gebogen. De tong toont van achteren een ſpleet; van vooren is dezelve geutachtig. De ſtaart is geheel en beſtaat uit 12. pennen. In de wieken ſtaan 22-24. pennen. De beenen zyn met eene ſchubachtige huid gedekt, en het ondergedeelte der voeten met ſterke eelten gekwabt. Ieder voet heeft vier vingeren, daar van drie naar vooren ſtaan en een agterwaards. De nagels zyn krom en zeer ſcherp. Hy houd zig veel aan de zee ſtranden op, aazende mede op krengen en viſchen.

Uit-

	Voet.	Duim.
Uitgeſtrektheid van deszelfs wieken, van de eene ſpits tot de andere gemeeten. - - - -	4.	— 2.
Langte van de punt van de bek tot het einde des ſtaarts. - - - - - -	1.	— 6.
Hoogte, van de punt van de bek tot het einde der vingeren. - - - -	1.	— 5.
Langte van de middelſte vinger, in eene regte lyn gemeeten tot de ſpitze van den nagel. - -	=	— $2\frac{1}{4}$.
Verheid tuſſchen de punt van de middelſte vinger en die van de achſterſte.	=	— $3\frac{1}{4}$.
Langte van het hoofd, van desſelfs achterdeel tot aan de punt van de bek gemeeten. - - - - - -	=	— $2\frac{1}{5}$.
Langte van de bek. - -	=	— 1.
Langte der dyen. - - -	=	— $3\frac{1}{5}$.
Langte der beenen tot op de voeten. - - -	=	— 2.
Langte der nagels. - -	=	— 1.
Langte van de ſtaart. - -	=	— $8\frac{1}{2}$.

	Voet.	Duim.
Grootſte dikte der borſt van de eene zyde naar de andere gemeeten. -	=	— 3.
Langte van ieder vlerk. -	2	— —

Groote overeenkomſt toond deeze Valk, met de geene die men onder den naam van Arend van Pondichery, en Arend van de Mallebaar, by den Heer BRISSON en in de *Ornithologie* van den Heer SALERNE vind, en die de Heer HOUTTUYN by den linnéeſche *Falco rusticolus* te huis brengt. Alleenlyk maar het blauwachtig neuswaſch, dat den Arend van Pondichery toegeëigend word, zoude volgens het Syſtema van den Heer LINNÆ een weezentlyk verſchil kunnen uitmaaken. Ook is die van onze Eilanden, wat de fraayigheid van de veeren aangaat, niet te vergelyken met den bewoonder van het vaſte land: by aldien dat deeze, zo als zelfs de Heer VAN BUFFON veronderſtelt, de afgodiſche eerbewyzing die men hem op de Mallebaar en in andere Indiſche geweſten toeweid, aan de ſchoonheid zyner pluimen te danken heeft.

F. v. *W.*

DE

DE DOORN ROLPALM.

Vermits het voornaamſte gebruik der *Licuala* by de Inlanderen daarin beſtaat, dat zy uit haare gladde blaadjes de bonkoſſen of rolletjes maaken, daarin ze haar fyngekorven tabak inwikkelen als ze hem rooken willen, en nog geen nederduitſche naam van deeze Palm bekend is, zo heeft men haar hier die van Rolpalm, gegeven.

Haare wortel is knodsachtig en van veele brede draaden omgeeven, die zig in den grond verſpreiden. De ſtam is dun en kort, groeiende hier zelden ter hoogte van eene halve mans lengte. Ze beſtaat uit een vaſt hout dat zo als de rottingen uit ſterke draaden zamen gezet is, en door de ſtoelen der afgevallen blaaden, is ze eenigzins in leden verdeelt. De blaaden omgeeven den ſtam

met haar beneeden eind, dat eene ſcheede is, die zig aan de eene kant in veele vezeltjes en draaden verdeelt, en de ſtam als met grysachtig werk bekleed. De bladſteel boven deeze ſcheede zig verdunnende tot ter dikte van een kleine pink, is lichtgroen van coleur en omtrent 4-5. voeten lang; meeſt geheel driekantig van beloop, naamentlyk ter zyde aan weers kant met een ſcherpeen van onderen met een ronde hoek. De twee ſcherpe hoeken van den bladſteel zyn met bruine, zeer ſpitze, haakachtig te rug gebogen, en omtrent een duim van elkaar ſtaande doorens, bezet. Aan de binnen kant van het blad vertoond zig het eind van de bladſteel als afgebeeten, maar aan de buiten kant, maakt het eene eenigzins pylvormige punt, langs de welke ter weêrzyde, de geplooide ſtraalen van 't blad vaſtgegroeid zyn. Het blad vertoont zig als een verſleeten waayer, zynde tot de baſis toe meeſt in 19. geplooide en boogswys geſtelde ſtraalen verdeeld. De middelſte van deeze ſtraalen heeft 12. en meerder plooien, maar de buitenſte hebben zomtyds maar drie, allen van drie tiende tot uiterlyk een half duim breed-

breedte. Aan hunne topëinden zyn deeze ſtraalen of bladjes als afgebeeten of verſcheurt, dat door de ſcherpe doorens der bladſteelen ſchynt te komen, tuſſchen dewelke de ſcheuten der jonge bladen door moeten ſchuiven. Haar langte is omtrent 16—22. duim, zynde de middelſte doorgaans langer als die der kanten; ze ſchynen, als men ze opend by ieder plooi eene ribbe tehebben, maar voor het overige zyn ze heel effen en glad. De coleur der jonge bladen is in 't begin geelachtig, als ze ten vollen uitgeſchoten zyn, zo verwen zig de hoeken der plooien groen, en op 't laatſt worden de geheele bladen grasgroen. De Bloemſteng komt tuſſchen de bladſteelen en den ſtam uit eene platgedrukte tweeſnydige ſcheede, of bewaar zak voort, zynde aan zyn wortel mede wat plat gedrukt, omtrent drie vierde duim dik, en zomtyds zeven en meer voeten lang. Ze is in 8-10. leden verdeeld, die allengskens korter en dunner worden tot de top toe, daar ze als een dun draatje einden, en ieder lid is van eene ſcheede overtrok-

ken die aan haar mond of voordergedeelde als verdroogd is, en binnen dewelke zig de drie en meer getakte bloemtrosjes van de bloemſteng afzonderen.

De bloemen ſtaan rond de takjes der bloemtrosjes; ze zyn vaſtzittende of zonder ſteelen, zeer klein, maar weinig geopend, en meeſt al van de kelk beſloten. De kelk is drietandig, en vertoond door het vergrootglas met enkelde witte ſteekelhairen begroeid te zyn. De eenbladige kroon heeft drie ſpitze tanden, die langer zyn als die van de kelk. Ze omgeeft een rond honingbakje, op wiens rand zes meeldraatjes ſtaan, met helmpjes uit vier langwerpig ronde lichaampjes zamen gezet. In 't midden van dit honingbakje ſtaat een ſtyltje, dat door eene kleine inſnee van boven twee ſtampertjes vertoond, die zo als de andere boven genoemde teldeelen, aan 't bloote oog nauwelyks zigtbaar zyn.

De vrugt is rond en niet grooter als eene groote ert. Ze beſtaat uit een hard

hard iets eirond ſteentje, met een mergachtig vleeſch overtrokken, dat ryp zynde, van buiten rood en binnen geel is; droog geworden, omgeeft dit vleeſch het ſteentje, als eene rimpelige huid. Kelk en kroon blyven onder aan de vrugt zitten. Het eenigſte dat van deeze Palm gebruikt word zyn de bladen, daar van zo als reeds gemeld is, de bonkoſſen gemaakt worden, en in die men meerder dingen van geringen omvang, omze te bewaaren inwikkeld. Deeze Palmboom komt de vierde der bekende waayerbladige Palmen uit te maaken. De lateinſche naam van *Licuala*, die haar Rumphius geeft zou men haar kunnen behouden laaten, en ze dus in de orde der Palmboomen in 't eerſte Deel deezer Verhandelingen te vinden, naar de Schermpalm kunnen plaatzen als volgt.

4. *LICUALA.* ROLPALM.

Twee ſlachtige Bloem. De Kelk in drie verdeelt. De Bloemkrans eenbladig. 6. Meeldraatjes en een ſtyl.

De eenzaadige ſteenvrucht blyft op de Bloemkrans en Kelk zitten.

1. LICUALA SPINOSA. Doorn Rolpalm. Maleitſch *Licuala.* Boeroneeſch *Koal.* Met waayer-vormig geveerde bladen, afgebeeten bladjes en geheel gedoornde bladſteelen.

De op Boero vallende *Licuala*, die RUMPHIUS in 't 1. Deel van 't Amb. Kruidenboek beſchryft, verſchilt van de onze voornaamlyk door de langte der bladſteelen, die alleenlyk maar ter helft gedoornt zyn. De tekening die men daar op Tab. IX. vind, zoude onze Licuala al tamelyk wel kunnen verbeelden, waaren de bladſteelen maar geheel gedoornd, en de Bloemſteng langer. De vrugt op deeze Tafel by (a) afgebeeld, verſchilt door haare langwerpigheid, en door eene punt die de vrugt van onze Licuala niet heeft.

F. v. *W.*

DE HEESTERACHTIGE POELPALM.

De reden waarom de Nypa den nederduitſche naam van Poelpalm heeft verkreegen, is reeds vermeld in de Orde der Palmboomen, Verhand. I. p. 349. alwaar ook mede rekenſchap word gegeeven, omtrent de bynaam van *Frutiçans* of heeſterachtig, met welke de daar bekendgeſtelde zoort beſtempeld is.

Deeze heeſteragtige Palm zoude de eenigſte thans bekende Poelpalm zyn, zo ze volgens RUMPHIUS veronderſtelling een en dezelfde zoort uitmaakte, met de boomachtige Nypa, en geen verder verſchil tuſſchen byden gevonden word, als de korte ſtam, der laatsgenoemde.

Maar om dat deeze Palm hier omſtreeks Batavia nooit als een boom gezien word, en onze luchtſtreek niet verſchillende is van die, in dewelke RUMPHI-

PHIUS het vaderland der boomachtige plaatst, zo is 't mogelyk dat er dog wel eenig weezentlyk verschil plaats hebben en de boomachtige eene byzonde zoort konde uitmaaken; Ook spreeken onze Inlanders van eene stamgeevende Nypa schoon dezelve hier omstreeks niet gevonden word, die zy *Rumbia* en *Sagoe Papedo* noemen en voor eene byzondere zoort houden.

Een nauwkeurig onderzoek zal hier in ligt kunnen geeven, en om de vrienden der Natuurlyke Historie, die op plaatzen woonen, daar deeze Palm met stammen gevonden word, in staat te stellen, van hier omtrent naaspooring te doen, zoo geest men deeze omstandelyke beschryving van de hier altoos heesterachtig groeiende Poelpalm.

De Wortel is een bolagtige knots, om welke veele witte draad en vezelachtige takjes gesteld zyn, die zo ter zyden als naar beneeden in de grond slaan.

De stam ontbreekt.

De bladeren zyn enkeld gevind, en komen met ronde spitze scheuten voort, die

die ter lengte van 18. en meer voeten als regtuitgeſtrekte hoorens opſchieten, voor dat ze zig openen en haare veeren uitſpreiden. Volwaſſen zynde, beſtaan ze uit een dikke bladſteel, met aan de binnenſte zyde van dezelve, omtrent beurtelings geſtelde bladjes, berykende dan de langte van 28. en meer voeten. De bladſteel is aan de buiten kant, en kort boven de ſcheede met die hy het bovengedeelde der wortel omſluit rond, maar omtrent eenige voeten boven deeze ſcheede, ontbreekt hem zo veel van eene ronde gedaante, als de ruimte bedraagt, die de aan desſelfs binnenkant op een gepakt geweezen bladjes hebben ingenoomen, daar door hy twee vlakke verdiepingen verkrygt, die zig tot de punt uitſtrekken.

Deeze verdiepingen die maar enkeld door een ſmalle rug geſcheiden zyn, loopen digt naaſt malkaar heenen, worden de teegens het midden van het blad vlakker en breeder als beneeden, en naar boven toe weder ſmaller, ſchoon de bladſteel op het einde meer als de helft van zyne ronde gedaante door dezelve verlieſt. In deeze verdiepingen zyn de

twee

twee reien van bladjes in dier voegen overhoeks gestelt, dat elk bladje digter staat by een bladje van de andere ry, als by een van die ry tot welke het zelfs behoord. Byde ryen der bladjes staan teegens malkaar gerigt, in een hoek die spitzer is als een regte, en ieder bladje maakt mede een spitse hoek, met het naar bovenlopende gedeelte van de bladsteel. Beneeden is deeze bladsteel 8 en meer duim dik, maar by het begin der bladjes valt hy plotselyk af tot omtrent 3 duim, verdunnende zig daarop verders naar boven toe, daar hy een wynig terug gebogen is, allengskens, tot hy zig eindelyk in de zenuwe van het laatste bladje verliest. De holligheid der scheede die de stronk omgeeft, vervolgd met eene geutagtige voor, door die de jonge scheuten der nieuwe bladen voortkomen, in het ronde beneeden gedeelte van den bladsteel. De benedenste bladjes zyn heel smal en maar omtrent eene span lang: teegens het midden van dezelve worden de bladjes langer en breeder, en naar het einde toe neemt haare breede en langte weeder af, zynde de groot-

grootste omtrent 6 voeten lang en $2\frac{1}{2}$ duim breed. Zy zyn iets schuins aan de bladsteel aangegroeid, zo dat het eene gedeelte hunner basis meerder naar beneeden staat als het ander: egter loopt dit beneedenste gedeelde agterwaarts weder iets naar boven toe, maakende daardoor eene holle hoek, daar dauw en regen in blyft zitten. Aan de gladde glanzende binnenkant der bladjes ontwaard men eene scherpe ribbe, en aan de buitenkant onder deeze ribbe, bruine korte draatjes, die met de twee einden los staan, en alleenlyk maar in haar midden vastgegroeid zyn. De rand der bladjes is effen en iets naar buiten omgeslaagen; ze einden in eene span lange, styfe, maar egter niet steekende punt. De coleur van de bladsteel is grasgroen, die van de bladjes iets ligter groen, en helderder op derzelver buitenkant als binnen. De substantie van de bladsteel is een sponsagtig vleesch met sterke draaden doorreegen.

Men vind dikwyls 15-20. bladen op een stronk die schier regt op staan en tus-

tusschen de welke de bloemstengen uitschieten.

De bloemsteng groeid met de bloemen-en vrugt knoppen, ter hoogte van vier en meer voeten op, hebbende beneeden omtrent de dikte van een arm, maar boven daar ze met de vrugt knoop eindigt, schaars een en een halve duim in doormeeter. Ze komt uit verscheiden scheeden of bewaarzakken voort, die eerst in eene zamen liggen, en die, malkaar geopend hebbende, met de steng van dewelke ze een groot gedeelte met haar beneeden einde omgeeven, opgroeien. By het beneden einde der tweede scheede, en by dat van 4-5. volgende, verdeelt zig de bloemsteng in twee deelen, daarvan de een de hoofdtak blyft, en de ander een bytak word. De eerste brengt eene gelyke scheede voort, die men [A] zal noemen om by het tellen der veelen scheeden, die de vrugtmaaking van deeze Palm insluiten, verwarringe voortekomen. Ze vertoont zig als een langagtige zak, iets plat gedrukt, van buiten met een ronde rug,

en

en van boven met eene sterke, styve, egter geen steekel hebbende punt, en ze houd het vervolg van de bloemsteng met alle daarvan verders afstammende uitspreitsels beslooten. Het tweede der voorgenoemde deelen of de zytak, brengt eene schede [B] voort die aan de buitenkant rondagtig is, maar wier binnen. of teegens de hoofdtak toegekeerde kant, zig als eene langagtige, iets uitgeholde, en vooren rondagtig spits toeloopende zool, met scherp afgesneeden, egter niet snydende randen vertoond, en die door de in haar beslooten leggende bloemknoop, aan haar ronde buitenkant of aan die van de steng afgekeerde zyde geopend word, in steede dat zig de voormelde scheede zo als alle in 't vervolg met [A] bemerkte, aan die naar de steng toegekeerde kant opendoen. Meest naar de vyfde of seste uitbotting der zytakken, die naar boven toe kleiner en kleiner worden, eind de hooftak met de vrugt knoop; mede uit eene rondagtige toegespitste scheede voortkoomende, buiten dewelke hy nog van eene ander gelykaartige maar dunner scheede omgeeven word. De Vrugtknoop deeze

laaste scheede, in die hy zonder steel vastzit geopend hebbende, vertoond hy zig als een rondagtige Pyn-appel boven een weinigje spits toelopende, en beneeden van 5 onregelmatige bladjes omgeeven. Uitbottende is dezelve omtrent van groote als een ganzen ey, en hy bestaat uit langwerpige, hoekkige, onregelmatige naakte lichaamtjes, die rondom het einde der boomsteng digt by elkaar gestelt zyn. Deeze lichaamtjes welke de wyfjes bloemen, en met een ook de vrugtbeginzels zyn, hebben meest allen boven aan de eene zyde eene scherpte of punt, by welke men een spleetje ontwaard met een lymerig zap vervuld, door het welk het stofmeel der mannetjes bloemen opgevangen word.

De Mannetjes bloemen komen van de zytakken voort, zittende aan katjes, daar van de eerste of benedenste zytak zomtyds twaalf, en de laatste of bovenste enkeld maar een uitleverd het welk digt by de vrugtknoop staat en het eerst in bloeij komt. De 12. katjes van de benedenste en grootste zytak liggen in 26. scheeden of bewaarzakken beslooten, en haare uitbotting geschied opvolgende wyze.

De

De scheede [*B*] met welke de eerste zytak by zyn uitgroeii eindigt, opend zig zo als reeds boven gemeld is aan haar buitenkant, om de bloemknoop doortelaaten, die dan uit dezelve in de eene of andere rondagtige en met eene punt voorziene scheede [A 2] ingepakt, ten voorschyn komt. Deze scheede [A 2] verder geopend zynde, verdeelt zig de bloemknoop van deeze tak voor de eerste keer in twee deelen, daarvan een in eene rondagtige en gepunte scheede [A 3] en de andere in een scheede met een platte scherpgekante zool [B 2] bewaard is. Deeze laatste ofgekante [B 2] geopend zynde, komt 'er het gedeelte van de bloemknoop dat ze inhoud in eene rondagtige gepunte scheede [a 3] uit, die open geborsten eene tweede gelykvormige verdeeling in twee partyen uitleevert: de eene weder zo als by de eerste verdeeling in eene rondagtige gepunte scheede [a 4] en de ander in eene scheede met scherpe kanten [B 3] beslooten. De gekante scheede [B 3] bevat verder eene rondagtige en gepunte [*a* 4] daarin twee bloemkatjes naast malkaar liggen,

het eene meest naakt, en enkeld maar beneeden aan de eene zyde een smal blaadje tot dek hebbende, daar in tegendeel het ander nog met eene scherpgekante scheede [B 4] bekleed is. De andere of afgedrukt rondagtige scheede [a 4] bevat drie bloemkatjes, daar van twee by elkaar liggen in eene rondagtige scheede [a 5] zynde egter het een weer door eene scherpgekante scheede [*B* 3] van het ander afgescheiden; het derde katje ligt alleen in eene rondagtige gepunte scheede [*a* 5] die nog van eene andere scherpgekante scheede [B 3] omgeeven word. Het ander en grooter gedeelte van den bloemknoop dat ten voorschyn komt, als hy de tweede rondagtige scheede [A 2] opend, word zo als reeds gedagt is, van eene gelykvormig rondagtige gepunte scheede [A 3] omgeeven, die geborsten zynde, mede eene tweede verdeeling uitleeverd, zynde de eene der daar uit voortkomende deelen wederom in eene rondagtige gepunte scheede, [A 4] en de andere in eene scheede met scherpe kanten [b 2] beslooten. Deeze laatstgenoemde scheede [b 2] bevat verder eene rondagtig gepunte scheede

de [*A*4] uit dewelke op gelyke wyze als boven by de scheede [a4] gemeld is drie bloemkatjes uit vier byzondere scheeden voortkomen. Het ander gedeelte het welk de rondagtige scheede [A4] inhuld, verdeeld zig, dezelve doorbrooken hebbende, nogmaals in tween, wordende de eene deezer deelen verders in eene rondagtige gepunte scheede [A5] en de andere in eene scherpgekante scheede [*b*2] bewaard. Uit de rondagtige scheede [A5] komen twee bloem-katjes, het eene maar slegts uit nog een gelykvormig rondagtige scheede [A6] maar het ander komt uit eene rondagtig gepunte scheede [*A*6] die nog van eene ander scherpgekante scheede [*b*2] omgeeven word. Het tweede gedeelte dat uit de scheede [A4] voortkomt en in de scherpgekante scheede [b2] bewaard word, geeft meede twee katjes, die in eene rondagtig gepunte scheede [A5] by een liggen, het een naakt en het ander nog door eene scherpgekante scheede [*B*3] bekleed.

De bloemkatjes zyn omtrent een vinger lang, rolagtig rond, als een kleine ping dik en iets gekromd, heb-

bende een kort rondagtig steeltje en een rond spil, dat digt met de mannelyke bloemetjes begroeid is. Deeze bloemetjes zitten zonder steel en kelk op het spil vast, en hebben alleen maar 6 kleine, smalle, langwerpige nagelvormige, boven iets uitgeholde bladen, in welkers midden een enkeld meeldraatje (*) gevonden word, dat als het katje buiten gekomen is ter lengte van de bladen uitgroeid en het helmpje buiten het bloemmetje uitsteekt. Het helmpje bestaat uit 6 langwerpige aaneengegroeide en een rondagtig geel lichaampje maakende deeltjes, daar het stofmeel als zeer kleine geele aan 't bloote oog ontzigtbaare klootjes uit voortkomt. De coleur der bloemsteng, der vrugt en bloemknoppen, benevens derzelver scheeden is een bruinagtig geel, de bloem-katjes zyn ligter geel; jong zynde geeven de bloemen en scheeden een theeagtige reuk van zig.

Als de vruchten beginnen te rypen zoo zet zig de vruchtbooden, die eerst maar

(*) In de Orde der palmboomen Verhand. 1. p. 349. staat 6 Meeldraadjes dat een Meeldraadje moet heeten.

maar eene verdunde voorzetting was van de bloemsteng, als een vleeschachtige spons, ter dikte van eene groote vuist uit, en de vruchtbeginzels neemen mede aan dikte en lengte toe; zoo dat de vruchtknoop op het laast 13 en meerder duimen in doormeeter bekomt.

De rypgeworden vruchten zyn langwerpig, vooren rondachtig met een stompe punt en breed, achter regt uit en smal, en met verscheiden langloopende ploogen en rimpels omgeeven. Haare langte bedraagt zomtyds meer als een afgerukte duim, de voorste breede drie, en de grootste dikte twee duim: agter daar ze aan devruchtbodem vastzitten, hebben ze zelden meer als een duim breede, en meest maar een halve duim dikte De coleur der rypgeworden vruchten is vooren kastanien bruin, en achter bruin geel. Haar getal beloopt zig in een vruchknods, zomtyds boven de hondert stuks. Ze bestaan uit eene houtagtige, van veele veezelen en draaden zamen gestelde kapzel, dewelke een ronde witte pit van groote als een kastanie besluit, die eerst week en glibberig als eene gely, maar ryp geworden zynde steen hard is. Als deeze pitten nog jong en week zyn, zo wordenze door

de inlanders ruuw genuttigd, maar haar smaak is laf; iets minder ouderdom en vastigheid verkregen hebbende, worden ze met zuiker geconfyt.

Na dat de bloemen uitgekoomen zyn duurt het wel 6 maanden voor dat de vrugten ryp worden, en ter rypet gekomen blyvenze wel tot in 't derde jaar op de stam zitten voor dat ze afvallen of bederven. De woonplaats van deeze Palm is een moerassige grond, of poelen van stilstaand brak water. Op zommige plaatsen in Indiën word er een drank uit derzelver bloem steng getyferd die men in 't Maleitsch *Ayer boeti* noemt: maar het voornaamste nut dat men van deeze Palm trekt komt van derzelver bladen, die tot matten en tot het dekken van huizen gebruikt worden.

De afbeelding van de Nypa by Rumphius in 't *Herb. Amb.* 1. *Tab.* XVI. heeft groote overeenkomst met onze heesteragtige Poelpalm, en schoon 'er by de vrugtknoppen en vrugten eenig verschil gevonden word zoo schynt dit egter meer een verzien van den aftekenaar als eene wezentlyke afwyking der natuur te zyn.

F. v. W.

BEKROOND

ANTWOORD

DER VYFDE ALGEMEENE

PRYSVRAGE.

PREFACE.

BEKROOND ANTWOORD

DER VYFDE ALGEMEENE

PRYSVRAGE.

Welke zyn de oorzaken der meeſten, voor-al Epidemique, *of gewoone ziektens van Batavia, inzonderheid van de Rotkoortze? En welke zyn de geſchikſte middelen, die tot voorkominge en tot genezinge derzelve, voortaan moeten worden aangewend?*

ONDER DE ZINSPREUK

Eerſt wel bedagt, Daar na volbragt.

DOOR

JAN ANDR. DUURKOOP.

IN deeze Verhandelinge zal ik noch van de verbeteringe der waterleidingen, noch van het wegneemen der moeraſſen, naar de zee toe, ſpreeken: hoewel onbetwiſtbaar die beide byzonder-

derheden van het grootſte gewigt zyn voor de gezondheid van *Batavia*. Zy zullen denkelyk, by de eerſte gelegenheid, met opzet worden behandeld, onder de oogen der Hooge Regeringe en van het Bataviaasch Genootſchap. Myne bedoelinge is geheel anders. Ik zal de oorzaken van de luchtbeſmettinge elders zoeken; te weeten, in de morſigheid der zamenwoninge en andere huishoudelyke misbruiken van het volk. En dit komt des te beter te pas, om dat men, in die betrekkinge, met de Natuur niet behoeft te worſtelen: daar alle verbeteringen der burgerlyke ſamenlevinge van de wyze ſchikkingen en het veel vermogend gezag onzer Overheden, voor een groot gedeelte, zal afhangen. Behalven dat de groote warmte van de luchtſtreek, de moerasſige grond en het drabbig water ons zoo veel te meer oplettende behoorden te maaken op het weeren van andere ongemakken, die gemakkelyker zyn weg te ruimen. De verblyfplaatzen der levendigen en der dooden, de groote geſtichten, waar in luchtverdervende en ſtank verwekkende handteeringen gehouden worden, zoo wel als de vee-

fok-

fokkeryen, behoorden zoo ingericht te zyn, dat zy geene merkelyke ſchade toebragten aan de inademinge van de burgers en ingezetenen onzer ſchoone Hoofdſtad, en harer volkryke Campongs en buitenſteden.

I.

Van de Huizen.

Sedert dertig jaren en daarboven is men begonnen de lucht en de opdampingen binnen 's huis te beſluiten, door het gebruiken van glazen raamen en inzonderheid van ſchuifkazynen. Voor dezen plagt men niets dan rottingraamen, die de lucht laaten doorſpeelen, te gebruiken, en toen men al glas liet inzetten, deed men echter de bovenvenſters los maaken, om dezelve, zelfs by nacht te kunnen openzetten Maar niets heeft eindelyk den doortogt der lucht meergeſtremd, dan de Engelſche ſchuifraamen, vooral de zulke die alleen van onder naar boven, en halfwegen, kunnen opgeſchooven worden. De doortocht der windjes wordt 'er boven aan de vertrekken en zolderingen door verhin-

hinderd: en zoo moeten noodwendig de opdampingen van den grond, de uitwaaſſemingen van huisgenooten en ſlaaven en andere onreine luchten wederom nederdaalen, die anders naar buiten gedreeven worden. Om hier van overtuigd te worden, behoeft men ſlegts eenen emmer waters, vier en twintig uuren in een beſlooten vertrek te laaten ſtaan; en dan zal men niet alleen eene warme ſtinkende lucht in het vertrek ontmoeten; maar ook eenen glinſterenden vuilen huid op de oppervlakte van het water. Trouwens de warmte doet alle vochtigheden opdampen, die zich aan de zolder vereenigen en ſamendringen, tot dat zy door hare zwaarte gedrukt, wederom nedervallen: 't geen niet geſchiedt, indien zy door de zyluchten de venſters uitgedreeven, of ten minſten in eene gedurige beweginge gehouden worden. Uit dat zelfde beginzel moet men beſluiten, dat de kleine huizen, die geenen doortocht hebben, om dat zy van achteren en ter zyden toegemuurd zyn, nadeelig zyn voor de gezondheid: ook de zoodanige, die laag van verdiepinge zyn, en kleine ſmalle venſteren

ren hebben. Omtrend de ſlaven vertrekken is men tot hier toe ook niet omzichtig genoeg geweeſt, om dat dezelve meeſtal alleen van voren deuren en kleine venſters hebben, die toegeſlooten worden, zonder dat 'er eenige lucht door ſpeelen kan.

't Is eene uitgemaakte zaak, dat de Zeewind of Noordenwind ongezondheid aanbrengt, om dat de Moeraſſige dampen langs het Jaagpad, den Houtkap en ooſtelyker aan onverhinderd, over eene ruime morſige vlakte naar de Stad overwaait, en de droevige ondervindinge daar van de nadeelige gevolgen op het Vierkant en de Noordzyde van *Batavia* ten allerlevendigſten vertoont. De huizen derhalven en de vertrekken, die naar het Noorden openſtaan, en geenen doortocht noch beſchuttinge hebben, ſchynen noodzakelyk voor ongezond te worden aangezien. De Hoofdwachten van het Kaſteel zyn omtrend in dat geval: en wie weet, of de Soldaten en Dragonders daar door aan geene beſmettinge van de lucht zyn bloot geſteld: en of 'er iets diergelyks geene plaats heeft in het Binnen-Hospi-

pitaal: daar, behalven dat, de doortocht bekrompen en gebrekkig is.

Men zou ook, met recht kunnen vooronderſtellen, dat de Zinkputten, welke altyd dieper zyn, dan de Rioolen, door welke de onreine vochtigheid uit de huizen gelooſt wordt, in zekeren zin, iets toebrengen tot het vermeerderen der ongezonde opdampingen. Dus ook deze byzonderheid niet uit het oog moet verlooren worden.

Indien nu deze beſpiegelingen wigtig geoordeeld worden, zullen, hope ik, ook deze raadgevingen ter verbeteringe der byzondere en openbare gebouwen, niet onaanneemelyk zyn.

1. Vooreerſt zou ik de Rottingramen, wederom in gebruik brengen; en teffens zoo groote en zoo menigvuldige kruiskaſynen maaken, als met eenige mogelykheid, behoudens de ſterkte der muuren, konden geplaatſt worden: uitgenoomen aan de Noordzyde, daar ik venſters minder in getal en kleiner zou laaten toeſtellen.

2. De

2. De Slavenvertrekken, die meeſt al boven zyn, en andere bovenhuizingen, vooral binnen de Stad, ſchynen minder beſchut te zyn, voor het inkomen der verderffelyke Zeewinden en luchten, dan de benedenwoningen. Maar indien men dezelve doorluchtig maakt, het zy boven in de zolderinge door een zoort van luiken of ſchoorſteenen, of door rottingramen boven de venſters en deuren, of wel door venſters of luchtgaten achter uit of ter zyden in de muuren te brengen, zal men gewisſelyk, daaromtrent, voordeel doen.

3. De onderwoningen, of de huizen van ééne verdiepinge moeten, ten minſten, twee voeten boven de aarde ryzen met haare vloeren, en vyftien voeten hoog van verdiepinge zyn, van den vloer tot aan den zolder gerekend. Ook mogen de houten ſluitvenſters ſlegts de helft der kaſynen beſlaan; en de bovenhelft, met goede kolommen voorzien, moet alleen met rottingramen afgeſloten worden, om den noodigen doortogt tebehouden: zonder dat de lichamen der ſlapende daar van merkelyk gevoel, of van den doortocht der wind eenige verſtyvinge of knokkelkoorts te vreezen hebben.

4. Rondom langs den ganſchen zolder moet de zy-muur een voet beneden de pannen openblyven, om alle de dampen van ademen, lampen, kaerſen, zweet en andere onreinigheden te doen wegvliegen.
5. Rondom het gebouw moet een breede gang zyn, onder een ſchuins afloopend dak, of zoo veel mogelyk eene buitengaldery, om de ſterke lucht en heete zonneſtralen, uit het huis te houden.

Er behoorde ook vooral zorge gedraagen te worden, dat de *Rioolen* en *Zinkputten* niet dieper waren, dan de uitwateringen derzelve, en dat zy alle, zoo binnen als buiten de huizen met goede rooſters voorzien waren: daar de vuiligheid niet mede door kon ſpoelen. En er behoorde, ten minſten eens in de week, van Stadswege onderzoek gedaan te worden, of de onreinigheden voor de rooſters behoorlyk zyn weggenoomen, en alle de rioolen behoorlyk worden doorgeſpoeld. En hier omtrent zal de Regeringe wel zulke maatregelen weeten te neemen, welke iederen huisbewoner zorge zullen doen dragen, dat dit, zoo wel binnens huis, als buiten in de gaanbare Kanalen en Rioolen geſchiede.

II.

II.

Van het Drinkwater.

Al het Rivierwater, zelfs dat geen, het welk van de Waterplaats in de Stad gebragt wordt, is onrein en min of meer drabbig, en kan niet zuiver geheeten worden, voor dat het in groote Potten is doorgezakt. In groote Potten, zegge ik, om dat de kleene daar toe niet genoegzaam zyn: behalven dat men eene menigte van zulke Potten moet hebben, om het water niet te gebruiken, voor dat het reeds eenen langen tyd is doorgezakt; en van zulke voorrechten zyn de Armen meeſt al ontbloot: hoe zeer er ook de Hooge Regeringe, ten jaare 1753. reeds voor gezorgd heeft, dat er dubbelde Potten en Vaten by de Wachten zouden voorhanden zyn.

Lekſteenen, welke anders te *Gouda* en in andere Steden van Nederland met nut gebruikt worden, heeft men hier niet voor handen. Ondertuſſchen zou men miſſchien iets kunnen uitvinden, 't geen tegen den dienſt der Lekſteenen opwoeg.

Men zou, by voorbeeld, achter de Wacht op de Waterplaats eenen ſteenen bak kunnen metzelen van 20 voeten breed en 40 voeten lang, waar van

de eerſte water-ontvanger ten zuiden met loſſe ſteenen, keyen en ſchoon rivier water aangevuld, de onreinigheden ophield en het helder water, als door eene zeef, doorliedt in den Noordelyken Waterbak, alwaar het nog wat kan doorzakken, terwyl het helderſte en zuiverſte water naar de Stad wordt afgeleid. En 't ſpreekt van zelf, dat die laatſte Waterbak, nog van tyd tot tyd moet gezuiverd worden, even gelyk de Potten, als er langen tyd water in geſtaan heeft.

Daarenboven zou men nopens de Watergoten uit de Waterplaats naar en door de Stad, nog dit volgende kunnen aanmerken; dat de Waterbakken vooral waterdicht moeten zyn, om geen vreemd en ziltig water binnen te laaten, dat zy inwendig voorzien moeten zyn van eene openinge veel grooter dan de drie openingen der buizen te ſamen, om, by verſtoppinge, eene genoegzame doorſpoelinge toe te laaten. Dat die doorſpoelinge by nacht geſchieden moet, om den gemeenen man over dag niet te ontrieven. En dat na de doorſpoelinge alle die bakken recht met wel bezorgde ſchuiven aanſtonds worden toegemaakt.

Mogelyk zou het ook niet ondienſtig geoordeeld worden de groote watergo-

ten

ten door kleine looden waterbuisjes alomme af te leiden, om dat het gemak ende luiheid veeltyds, in dit warm geweſt, veele menſchen, voor al ſlaven, en diergelyken verhinderen om goed water, op eenen zekeren afſtand, te gaan zoeken. Trouwens drie buizen van 9. duimen middellyns, gelyk de groote watergoten zyn, zouden naar myne rekeninge eenen kolom van 191. duimen quadraat water kunnen geeven, en dus dertig looden buisjes aan den gang houden: die alomme, in 't Kwartier, in 't Kaſteel, aan de Uitterſche Poort, en tot in het Vierkant en aan de Timmerwerf genoegzaam drinkwater zouden verzorgen. Maar dan zullen ook die buizen evenwydig moeten zyn, om aan geene onvermydelyke verſtoppingen te worden bloot geſteld.

III.

Van het Begraaven der Dooden.

Gelyk wy nu voor de gezondheid van de Lucht, en het water binnen de Stad gezorgd hebben, zoo zouden wy ook gaerne, de oorzaken der ongezondheid van binnen, en uit de nabuurſchap der Stad, verdreeven zien.

In Europa heeft men reeds begon-

nen, de begraafplaatzen, naar de wyze der Oosterlingen, buiten de Steden te verleggen: en er zyn menigte van geschriften voorhanden, die het verderffelyke en besmettelyke van het begraaven binnen de Stads wallen ontegenzeggelyk aantoonen. Ook zyn de drie Kerkhoven te kleen om alle de menigvuldige lyken te bergen. By het openen van zommige Grafkelders, gaat een vuile stinkende damp op, die delucht besmet: en op het buiten Portugeesche Kerkhof, worden er de Kisten, met halfverrotte lyken uitgehaald, vervolgens op een gestapeld en verbrand, om plaats voor andere lyken te maaken. Zoo bekrompen begraaven de Chineezen niet. Zy openen geene graven, om dat zy hun heilig zyn, gelyk ook by de Javanen, Mooren en andere Oosterlingen. En in der daad het is zeer afzienelyk, dat men met de lyken onzer arme Europeezen zoo onverschillig omspringt, als geevende dit een jammerlyk vooruitzicht, voor de Soldaten en Matroozen, die ziek worden, en een afkeer aan anderen in Europa, om herwaards te komen.

Wel is waar, de Chineezen hebben machtig groote en overschoone landstreeken rondom Batavia reeds ingezwol-

zwolgen, voor hunne graffteden: en men begint zelfs verlegen uit te zien, naar uitgebreider ftreeken, om nieuwe graven aan te leggen. Maar wy behoeven daar omtrend niet verlegen te ftaan. Eene ftreek van 45. Morgen, gelegen tuffchen het Horendragers pad en de Zuider weg, en tuffchen de weg van Ansjol en de Rivier de Sonthar heeft men aan den Inlander verkogt voor omtrend naar giffinge Rs. 60000. na dat men er de fchoone Tuinen en Huizen van wegens de ongezondheid, gefloopt had. Dit land zou wederom voor den Koopprys, of iets meer kunnen worden te rug geeifcht, om tot eene openbare Begraafplaatze te dienen. Daar zou men dan 50. jaaren en meer kunnen begraaven; eer er een enkellyk behoefde geroerd te worden: 't geen gewiffelyk alle die befmettelyke luchten zou voorkomen, welke het gedurig en ontydig openen der graven veroorzaakt.

Om het Geld tot den inkoop van die Begraafplaats magtig te worden, zou er eene Collecte kunnen uitgefchreeven en dezelve van den Predikftoel aangepreezen worden. Van de groote giften tot dit heilzaam gebruik, zouden Aanteekeningen ter gedachteniffe kunnen gehouden worden: en zoo zou men

de mildadigheid genoegzaam kunnen opwekken, tot het verleenen van de noodige penningen. Behalven dat men voor Familie-graven de quadraatroede tegen Rds. 30. of daaromtrend zou kunnen verkoopen: en nog andere middelen uitvinden om dit ontwerp gemakkelyk ter uitvoer te brengen.

IV.

Van de Varkenfokkeryen en Leerbereideryen in de Chineeſche Campong.

De Leerbereideryen maaken kort onderde Stad zulken vervaarlyken ſtank, dat men er bezwaarlyk voorby durft ryden, en dit niet doen kan zonder de neus te ſtoppen. Zy zyn meer dan twintig in getal en altyd bezig. En het is ongeloofelyk, hoe veele kudden Varkens er, by duizenden, worden aangekweekt. By die Varkens en in de kitten daaromtrend, ſtinkt het ruim zoo verſchrikkelyk, als by de Velleplooteryen. Men moet het zelf in perſoon hebben opgenoomen, of men kan er geen denkbeeld van vormen.

Ondertuſſchen zyn die ſtinkpoelen, gelegen tuſſchen de Stad en de Landwind, verhinderende dus, dat de Landwind de noodige zuiveringe en verfriſſinge aan de Stadlucht te weeg brengt.

Men-

Men zou die onreine Varkensdryvers en Leertouwers eene andere plaats kunnen aanwyzen, daar zy hun werk onverhinderd konden verrichten, als, by voorbeeld, langs den weg naar de Fluyt, boven de twee bruggen, of elders. En overal, voornamentlyk tusschen de Land-en Zeewind, zal men naerstig moeten doen toezien, dat alle overige stinkpoelen en onzuiverheden worden weggeruimd.

V.

Van de Araksbranderyen.

In de Zuidervoorstad en buiten de Rotterdammer Poort staan kort by, twaalf Araksbranderyen, die altyd morsige damp en ongezonden stank aan de lucht mededeelen, welke wy in Batavia moeten inademen.

Men zou dezelve gevoegelyk tot op eenen verderen afstand kunnen verplaatzen, by voorbeeld op de Amanus gracht, alwaar de meeste Tuynen en Huizen afgebrooken, ofdeerlyk in verval geraakt zyn. De verplaatzingen dezer Branderyen zou gewisselyk veel kosten en eenigen stilstand in dat bedryf veroorzaaken. Maar de Eigenaars dier panden konden eenigzins schadeloos gesteld worden met een somma van

Rds. 4000. naar gelang van het verlies, 't geen zy, by die verplaatzinge leeden.

VI.

Van de Kalkovens.

De vyftien Kalkovens tuſſchen den Landwind en de Stad Batavia gelegen, mogen gerekend worden, de eene meer dan de andere, het geheel jaar door, eenen dikken rook en ſtinkenden nevel naar de hoogte en vervolgens over de Stad te verheffen, en dus de lucht, ter inademinge geſchikt deerlyk te vervuilen. Er zyn 't is waar, eenige Geneesheeren die durven ſtaande houden, dat de Kalkbrand en damp de lucht zou zuiveren; en dus meer voordeel dan ſchade zou aanbrengen. Maar hoe is dat te gelooven, daar men in Nederland en elders het tegendeel gewaar wordt, en daarom de Kalkovens zoo verre van de Steden en Dorpen verwydert, als maar doenlyk is. Elk kan er hier ook de proeve van neemen, als hy des nachts, wanneer de Kalkovens aan 't branden zyn, en de dikke rook over de Stad vliegt, zich op ſtraat begeeft en de lucht inademt.

Ook heeft de Hooge Regeringe, reeds ten jaare 1753, aan Heeren Heemraden opgedraagen de bepalingen van meer afgelegene plaatzen, om er

Kalk-

Kalkovens op te richten. En ſchoon 't my niet gebleeken is, dat Heeren Heemraden zoodanige plaatzen nog hebben aangeweezen, wil ik het echter waagen, om dit thans te doen; Ten einde eene zoo heilzame veranderinge niet langer uitgeſteld möge blyven. Langs de Groninger weg, op 300. Roeden van de Stads Buitengracht, en vervolgens Weſtelyk aan, vindt men de geſchikſte gelegenheid voor de Kalkovens. Men heeft er water overvloediger, en er zal nog meer kunnen gebragt worden. Daarenboven kan er het hout en kunnen er de Kalkſteenen gemakkelyk worden aangebragt.

Edog voor het koopen der gronden en andere noodige onkoſten zouden de Eigenaars ook eene vergoedinge van Rds. 1500. moeten genieten.

VII.

Van de Schorren en het Zeeſtrand.

Niemand kan of mag 'er aan twyffelen, of het aangroeiend Zeeſtrand en de vermodderde buitenſchorren, ten Noorde van Batavia, geeven eene ſchadelyke opdampinge, welke met den Zeewind ſtedewaards en landwaards in wordt overgevoerd: om welke reden men zich zoo verre van het Zeeſtrand ver-

verwydert met zyne woninge, als mogelyk; en de Angiolſche vaart, Groninger en Amanusgrachten verlaaten heeft, en zelfs Jacatra begint te verlaaten. Om dat ongemak eenigzins te matigen, zou ik 'er zeer voor zyn, om in den afſtand van twintig roeden, in eene Zuidelyke en Noordelyke ſtrekkinge, breede ſlooten te graaven, daar het Zeewater rechtſtreeks uit en in kan loopen. Met het ſlyk en de aarde, welke men uit die ſlooten haalt zou ik de tuſſchen in liggende ſchorren ophoogen, en 'er dan Antjak- en Warongboomen in planten, die den eerſten aanval van den Zeewind eenigzins zouden afſtuiten, en dus den laagen voortvloeienden en onzuiveren dampkring, eenigzins ten minſten, van Batavia afhouden. 't Geen ook de zaak zou zyn, ten Ooſten en ren Weſten van de Stad, indien men het beplanten der ſchorren zoo verre zou willen doorzetten.

VIII.

Van de Hospitalen.

De laatſte ſchikkingen omtrend de Hospitalen gemaakt, maaken het byna onnoodig, om over de misbruiken, welke daar oudtyds plaats hadden, iets te berde te brengen. Het eenige, 't geen

ik

ik 'er op weet, is de winzucht ten voordeele der kranken te doen verſtrekken.

1. Vooreerſt zouden de Medicamenten, benevens het eeten en drinken, van de Compagnie verſtrekt, alleen door de Practizyns genooten worden, van de Patienten, die in leeven blyven; maar geenzins van de ſtervende: waar voor niets, of ten minſten zoo weinig, als maar mogelyk was, zou moeten verſtrekt worden.

2. Vier bekwaame Chirurgyns zouden de zieken verdeelen, en zy, die de minſte dooden hadden, maandelyks eene premie genieten. By het verdeelen van de zieken zou de Binnenregent de beſte evenredigheid en zulks tot genoegen der Buitenregenten moeten in acht neemen. Anders kan men het lot gebruiken. En dan moeſten nog die vier Chirurgyns, en hunne onderhoorige naar mate van het minder getal hunner dooden, in hunne bevorderingen, den voorrang hebben! 't Geen ook omtrend alle de Europiſche bedienden ſtand moeſt grypen.

3. Indien 'er in een der vier Wyken van het Hoſpitaal eene meerdere ſterfte vernomen wordt, moeten de drie andere Chirurgyns de oorzaken

daar

daar van opſpeuren, er verſlag van doen aan den Binnenregent en den Preſident der Buitenregenten: ten einde de nalatigen in die wyk, indien men het daar zoeken moet, naar behooren geſtraft worden: of ſpoedige hulpmiddelen ter ſtuitinge van het kwaad mogen worden beraamd. Ook zullen de bedienden beloond worden, die de oorzaken van dat kwaad zullen ontdekken en aanbrengen: indien hunne berichten waar bevonden worden.

4. By het overbrengen der zieken van de ſchepen naar het binnen, en vooral naar het buiten-hospitaal zal men zorge dragen, dat 'er Orangbaijs en Prauwen voor handen zyn, met matraſſen voorzien en met linnen overdekt: zullende 'er altyd een Quartiermeeſter of Corporaal als Gezaghebber mede moeten, die verantwoordinge zal moeten doen van het ſpoedig en vroegtydig overbrengen der ongezonde manſchappen: zonder dat men die zorge voortaan; aan, ſlaven of eenen zwarten Mandoor zal toevertrouwen.

5. In plaats van den overtoom by de Waterplaats, zouden 'er ſchutdeuren kunnen gemaakt worden, waar door de

de zieken ten ſpoedigſten in de Molenvliet kunnen geraaken, om naar het buiten-hospitaal getrokken te worden.

6. Men kon ook het Hospitaalſchip zoo wel als de andere ſchepen op de reede zeer gevoegelyk 200 roeden Ooſtelyker of Weſtelyker verplaatzen, op dat de Landwind, zoo min mogelyk, de ſchadelyke luchten van Batavia, over dezelve verſpreiden mogte.

IX.

Van den Krygsdienſt.

Niets is 'er zekerder, dan dat het invoeren der nieuwe exercitie, ten tyde van Zyn Excell: den Heer BARON VAN IMHOF, en het geduurig verplaatzen der bezettingen op de poſten, dat is het overbodig vermoeden der Soldaten, aanſtonds eene ongeloofelyke ſterfte onder dezelve verwekt heeft. Voormaals bleeven zy, dikwyls hunnen tyd, op eenen poſt, uitdienen, werden aan dien poſt gewend, hadden 'er hun gemak en ſtonden onder hoofden, die niet alleen hunnen dienſt, maar ook hun huishouden gade ſloegen. Die Ambachten verſtonden of iets anders, daar wat mede te winnen was, beſteedden hunne wachten: en alles leefde rykelyk en vergenoegd:

zoo

zoo zelfs, dat men voor het jaar 1744: doorgaans meer Soldaten had, dan men plaatzen kon. In den tegenwoordigen bekrompen toeſtand van het Guarnizoen vallen 'er weinige Marſchen en Contra Marſchen. Zoo dit gebrek eens vervuld wordt, moet men vooral blyven zorge draagen, dat in dit warm Climaat, de menſchen zoo weinig vermoeid worden, als mogelyk, en zulk een onbekrompen, vroolyk matig en zuiver beſtaan hebben, als nu aan hun verzorgd wordt.

Wat de Matroozen betreft, die zou ik, zoo veel mogelyk, op de ſchepen houden, en zoo weinig doenlyk te Batavia laaten rinkelrooijen: als zynde hun ongeregeld leven meeſtal de oorzaak van hun eigen verderf; en van het verderf en droevig uiteinde hunner medemakkeren.

X.

De twee kaarten, welke ik hier heb bygevoegd, kunnen de Heeren van het Genootſchap gebruiken, ten minſten ter opheldering van het geen ik, in deeze Verhandelingen, van de Kalkovens, Arakbranderyen en het Begraven der Dooden heb bygebragt.

BEKROONDE
ANTWOORDEN,
EN
BERICHTEN.
II. DEEL.

De Boekbinder moet dit Alphabeth het laaſt binden.

OM HET TOENEEMEND HOUTGEBREK DER ZUIKER-MOLENS, IN DE BOVENLANDEN, spoedig en duurzaam te verhelpen.

Bekroond Antwoord van CHRISTIAAN JACOBI.

Onze Zuiker-molens hebben houts gebrek, terwyl die der Amerikaanſche Colonien, genoegzaam doorgaans, rondſchieten met het tras, of de houtachtige zelfſtandigheid, die van het riet, na dat het zap daaruit geperſt is, overblyft; en zulks niet alleen tot het kooken van het Zuiker-zap, maar ook tot het ſtooken van ſterken drank: behalven, het geen daar van, dagelyks, gebruikt wordt, tot het bereiden der ſpyzen voor de ſlaven.

Daar moet dan, tuſſchen beiden, eenig verſchil zyn, ten onzen nadeele, het welk hier de voormelde verderfelyke verteeringe van hout veroorzaakt.

Dit onderſcheid kan in niets anders liggen, dan alleen in de krachten van het vuur, in de geſteldheid van het zuiker-zap, of in de geſteldheid der molens, combuizen, en gereedſchappen. Want deze zyn de ingredienten, en middelen, tot het werk behoorende, zonder meer.

Het vuur hier kan niet ten onzen nadeele verſchillen, van het vuur ginter; om dat, in de Weſt-Indiſche Colonien, de warmte, en gevolgelyk ook de verdunninge der lucht, ruim zoo groot is, als hier; mitsgaders de tegenſtand, die de deelen van het vuur verhindert, zich te verſpreiden: zoo dat ook de kracht van het vuur, naar de meerdere of mindere dichtheid der lucht, moet geſchikt zyn.

Het zuiker-zap hier kan mede niet ſlegter zyn, dan het geen de Weſt-Indiſche rieten geeven; want vele andere vruchten en gewaſſen, die hier en ginter groeyen, toonen, daar door, dat ze, op onzen grond, ruim zoo goed, als daar, vallen, genoeg aan, dat hier geen nadeelige invloed voor hun is: terwyl men geen reden heeft, om dit, met opzicht tot het zuiker-riet, alleen te vermoeden; vermits vele der Americaanſche plantagien langs groote rivieren liggen, en

dus

dus, blykbaar, een vogtiger grond en lucht, dan onze bovenlanden, hebben: behalven dat ook de menigte en grootte van die rivieren genoeg bewyſt, dat de ſaiſoenen, ginter, ruim zoo regenachtig zyn, als hier: welk een en ander echter, volgens eene vaſtgaande ondervinding, voor oorzaaken van een ſchraal en waterachtig zuiker-zap, in de Weſt-Indien, en hier, worden gehouden.

Dan naardien het voorgemeld, voor ons ſchadelyk, verſchil niet is te vinden in de krachten van het vuur, noch in de geſteldheid van het zap der zuiker-rieten: zoo ligt het zelve, buiten twyfel, alleen in de geſteldheid onzer molens, combuizen, en gereedſchappen; mitsgaders voornaamelyk in den voortgang, welken deze werktuigen maaken, met het perſſen, en verdikken van het zap, terwyl het vuur tot de uitdampinge noodig, in den vereiſchten graad, moet worden onderhouden: want in geen ander opzicht, konnen die middelen de verteeringe der brandſtoffen vermeerderen.

Deeze bepaalende aanwyzing, en hare overeenſtemming, zoo wel met het getuigenis, het welk een ieder, die onze

Molens in de bovenlanden heeft gezien, zal moeten geeven: dat namelyk de beweeging der perſſende rollen in dezelve, die de ſpoed, waarmede het geheele werk voordgaat, zonder fout, toonen, zeer langzaam en kruipende is: als ook met het getuigenis, dat de perſſende rollen, in de Weſt-Indiſche molens, met een vliegende ſnelheid, worden omgedreeven (het welk ik van allen, als die de laaſtgemelde gezien hebbe, eenparig heb te verwachten) geeven my grond, om te beſluiten, dat de ſlegte geſteldheid onzer Molens, Combuizen en gereedſchappen, waar door de krachten van het vuur nutteloos verſpild worden, het toeneemend houtgebrek derzelven veroorzaakt; dat, door het verbeteren van het een en ander, naar het voorbeeld der Weſt-Indiſche Molens, of liever zoo veel mogelyk, de houtgebrekmaakende oorzaak, voor altoos, zal worden weggenoomen; en dat, als dit zonder uitſtel geſchiedt, gelyk zekerlyk het belang der Geintereſſeerdens zulks vereiſcht, het *toeneemend houtgebrek, ſpoedig, en duurzaam, zal zyn verholpen.*

Ik

Ik zoude derhalven den draad van deeze redeneering hier konnen afbreeken: doch naardien ik gelegenheid heb gehad, om eene onzer bovenlandſche Zuikermolens te bezichtigen, en geloofwaardige lieden my teffens hebben verzekerd, dat alle de overigen met deeze overeenkomen, daar in, te weeten:

1. Dat de perſſende rol wordt bewoogen, door een buffel aan een windboom, ter lengte van omtrend 20 voeten, zoo dat de voormelde rol maar eens wordt rondgedraaid, terwyl de buffel, met een langzaamen tred, een weg van omtrend 126 voeten aflegt.
2. Dat de Combuis beſtaat uit een klein, rondom met muur ingeſlooten, en boven gedekt, vertrek.
3. Dat de drie ketels klein van omtrek, en, naar evenredigheid van hunne wydte, vry diep zyn.
4. Dat de oven, onder elke ketel een ſtookgat heeft, en dat die, alle drie in de combuis uitkomen.

Zoo kan ik, ter beveſtiginge van myn voorgemeld gezegde, nog het volgende hier byvoegen.

Het gemeen is van begrip, dat het

Zuikerzap tot de vereiſchte verdikkinge, moet worden gebragt, door de kracht van 't vuur alleen: daarom mag men vaſtſtellen, dat het vuur, in de ovens van onze Zuiker-molens, geduurig zoo geweldig is, als het, met mogelykheid, door ſtooken kan gemaakt worden.

Echter doet het vuur, tot dat werk, niets meer, dan het oploſſen, en uitzetten der deelen van het vocht, zoo dat het tot de uitwaaſſeming bekwaam wordt.

En wanneer iets de uitdamping verhindert zoo ſpoedig te geſchieden, als anders wel mogelyk waare, dan verkrygt het vocht, zoo veel langzaamer, de vereiſchte dikte; en hoe geweldiger het vuur dan is, hoe meer daar van, en gevolgelyk ook van de tot dies onderhoud noodige brandſtof, inmiddels vruchteloos wordt verſpild.

Voorts is gewis, dat de hitte van den oven, en de ketels, in onze kleine, rondom beſlotene, Combuizen, en vooräl de hitte, die door de ſtookgaten in dezelve ſlaat, de lucht verdunt, en in een toeſtand ſtelt, waar in dezelve weinig bekwaam is, om veel vogt uit de ketels opteneemen; en dat de reeds opgepropte lucht, die tot het op-

opneemen van meer vocht, geheel en al, is onbekwaam geworden, door het dak en de muuren, wordt opgehouden: terwyl deze den indrang van verſche lucht teffens beletten; waardoor de Combuis, door de eerſtgemelde, zoo veel meer moet worden vervuld; naar maate ze minder kan vervliegen: en dat dus de uitdamping van het vocht, in onze combuizen, grootelyks wordt verhinderd, door de bekrompenheid van het dak, van de muuren en van de ovens.

Niet minder wordt de uitdamping verhinderd, door de voorafgemelde geſteldheid der ketels; want een en dezelfde hoeveelheid waters, die, op eene heete plaat, uitgegooten zynde, in weinig minuuten, geheel en al vervliegt, heeft, in een diepe en naauwe pot, zoo veel uuren noodig, om te verkooken; om dat het vuur dan minder vat op de deelen van het vocht heeft, en in het voordraagen van het zelve verzwakt, en de kleine oppervlakte maar weinig uitdamping teffens toelaat.

Dat deeze verhindering der uitdamping in de combuizen onzer Zuikermolens zeer groot moet wezen, blykt overvloedig daaruit, dat de traage voort-

gang van de Molens, die zekerlyk zeer weinig vocht, in de combuis, van het ter aanvullinge uitgedampte, levert, echter het kooken aan den gang houdt, zoo dat, voorzeker! het geen 'er uitdampt, ook maar zeer weinig moet wezen.

Maar, als de beletzelen der uitdamping wierden weggenoomen, zoude de Molen te kort ſchieten, in de aanvullinge van het vereiſchte zap, welke opleeveringe nogtans onvermydelyk noodig is.

Dus zouden de ovens, ketels, combuizen en molens moeten worden veranderd, om de nuttelooze ſpilling van het vuur, en de daartoe noodige Brandſtoffe te doen ophouden.

Dan dit kan niet geſchieden, zonder groote koſten! Edoch hoe groot de ſomme daar van ook moge vallen, zoo kan dezelve maar gelyk ſtaan met een bepaald bedraagen van de nutteloos verſpilde Brandſtof, in eenige jaren: terwyl de Molens enz: onveranderd gelaaten zynde, niet alleen een gelyk bedraagen, in dien tyd, ſtaan te verliezen, met de verder te verkwiſtene Brandſtof; ongerekend de daghuuren, en andere ongelden, die, met het langer draalen

van

van het werk, onafscheidelyk gepaard gaan; maar men zal ook, na het afloopen van een gelyken, of zelfs minderen tyd, zich al weder, even, als nu, tot de noodzaakelykheid gebragt vinden, om het geld, 't geen men niet tot verbetering der molens enz: wil besteeden, voor nuttelooze en verspillende Brandstof te betaalen; en dit, niettegenstaande het toeneemend houtgebrek en de ryzende prys van die Brandstof, voorttezetten, tot dat het een en ander de Molen, in 't geheel, zal doen stilstaan.

Nogtans geeft de bekende regel, dat veele hoofden moeilyk onder eenen hoed te brengen zyn, weinig hope, dat de gemelde drangreden, hoe krachtig ook, de geintereſſeerdens zal konnen beweegen, om dien grooten stap te doen: zonder welken wy blyven, daar wy zyn: te meer daar velen derzelven, alleen in de tegenwoordige, en niet in de toekomende voordeelen belang hebben. Dus is ook gewis, dat, om de algemeene verandering, met zekerheid en spoedig, ter uitvoer te brengen, nog zoude noodig zyn, dat alle Molens voortaan moesten komen in de hand van eenen en denzelfden verstandigen en vermo-

genden bezitter, en alle eens afhangen van eenen wille, die de algemeene welvaart voor de byzondere genoeg vooruitſtelt, waar toe nogtans, vooreerſt, weinig hope is.

Waarſchynlyk is deze vreeze gegrond; en daarom is 'er nu van dat werk geen ſpoedige voortgang te verwachten; als naar maate, dat de ondervinding en het nut der onkoſtelyke veranderingen, tot naarvolging, aanleiding geeven zal.

Uit dien hoofde, agte ik my verpligt, nog voorteſtellen, dat, indien, door het maaken van openingen in het dak en de zymuuren der combuis, mitsgaders door de verandering van den oven: indiervoegen, dat zyne ſtookgaten, zoo niet verminderen, ten minſten buiten de combuis vallen, de uitdamping waarſchynlyk zal worden verdubbeld, of, in eene mindere evenredigheid vermeerderd. Daarenboven zal door het gebruiken van twee korte, in plaats van den thans gebruikt wordenden eenen langen windboom, en het aanſpannen van een buffel aan elk der eerſtgemelde, de Molen, eens zoo ſpoedig, of in een minder vermeerderden voortgang, rond gaan.

Dit

Dit kan te gemakkelyker geſchieden, als de evengemelde korte windboomen, met uit-en inſchuivende leden, worden voorzien: die men, als er meer toevloed van vocht in de combuis wordt verwekt, kan inſchuiven, om de molen ſpoediger te doen rondgaan; en daarentegen, om deeze langzaamer te doen draayen uitſchuiven, als de toevloed van vocht te groot is.

Ook denk ik, dat tegen dit voorſtel van korte windboomen, in plaats van den eenen langen, te gebruiken, zal konnen ingebragt worden.

1. Dat de buffels, door het te ſpoedig ronddraayen, zouden duizelig worden. Want onderſteld zynde, dat de lange windboom was van 20. voeten, en dat men, in ſtede van dien, twee, van 10. voeten elk, bezigde, zoo zouden de buffels, met hun langzaamen tred, nog een weg van 62. voeten, omtrend, moeten afleggen, om eens rond te koomen
2. Dat er geen plaats genoeg zal overſchieten, om het riet tuſſchen de rollen te laaten ſteeken. Want, als de weg der buffels gerekend wordt

3. voe-

3. voeten te moeten breed zyn: en men, voor de helft daarvan, $1\frac{1}{2}$. van de lengte des Windbooms aftrekt, dan zal het overig gedeelte der ruimte, rondom de ſpil der perſſende rol, nog 226 vierkante voeten bedraagen.

3. Dat het toedraagen van riet tot de perſſende rol daardoor zal worden belet: want de weg der buffels zal dan wezen 62. voeten ruim; daarvan is de helft, of de afſtand van het einde des eenen windbooms tot dat van den anderen, 31 voeten, waarvan 11. voeten, voor den buffel en zyn tuig, afgetrokken zynde, nog 20 voor een toegang tot de perſſende rol overblyven, die door de beweeging van den windboom, wel verminderd, maar niet geheel weggenoomen wordt; voor den buffel, en ten minſten 20. voeten verder is; terwyl de weg voor den toegang tot de rol, maar 10. bedraagt; en deze, door het verlangen der ſpil van de perſſende rol, en het gebruik van kromme of ſchuinſche windboomen, nog gemakkelyker kan worden gemaakt. Dan

Dan, indien deeze of eenige anderezwarigheden, met der daad, tegenwerkten; verdient egter het belang der zaak, dat men die, zoo veel mogelyk is, eerder tragte uit den weg te ruimen, dan geheel werkeloos te blyven. Want de bezorging van eens zoo veel uitdamping, en teffens van eens zoo veel vocht, tot aanvulling, dienen zamen te gaan: en dan zal het werk, terwyl het vuur blyft, gelyk het thans gemeenlyk is, met een verdubbelden ſpoed, worden verricht; en dus maar half zoo lang duuren, als thans; en gevolgelyk de helft der bevorens noodige Brandſtoffe uitgewonnen worden.

De helft der Brandſtof uitgewonnen zynde, zoude het wel de moeite waardig weezen, door vermindering der openingen van den oven, zoo veel immers zal konnen geſchieden, het tras zoo verre te doen ſtrekken, als doenlyk zal zyn. En naar dien het Zuiker-riet, daar van, in tegenſtelling van het vocht, dat daaruit geperſt wordt, een groote hoeveelheid uitmaakt, zoo is teffens te denken, dat, als hetzelve nog niet mogte toereiken, de daarenboven noodige Brandſtof egter niet veel zal kunnen bedraagen. zoo dat, mitsdien, zal konnen in beden-

king

king koomen, of niet, daar alleen, een meerdere voorraad aan tras zoude ontbreken, en dat vooral op plaatzen, die houtgebrek hebben, de jaarlyks groeijende houtachtige planten, heesters, en het jong ligt opschietend houtgewas, tot vervulling, konden dienen?

Deze vermoedens konden ligtelyk tot meerdere zekerheid worden gebragt, door het laaten maaken van de voorgeslaagene veranderingen, op eene der Zuiker-molens, die wegens gebrek aan Brandstof, tot het uiterste is gebragt.

En naardien de uitwinning van de helft der Brandstof de helft der daghuuren, en andere ongelden, mitsgaders de voltooying van het werk eens zoo spoedig, als bevorens, voordeelen zyn, waarin alle geintéressëerdens belang hebben; zoo is te vermoeden, dat dezelve, gewillig, de te doene geringe onkosten zullen willen draagen, indien de eigenaar daartoe niet vermogend ware.

Het welk men, en zelfs meer, billyk van hen mag verwagten; ook daarom, dat, met de te makene verandering aan zulk eene Molen, schoon die niet tot een dubbelden, maar alleen tot een min-

minderen graad van ſpoed te brengen waare, door ondervinding nader, als in deezen kan geſchieden, zal worden beweezen, dat de ſlegte geſteldheid onzer Molens, Combuizen, en gereedſchappen de oorzaak is, van het toeneemend houtgebrek onzer Zuikerplantagien; en dat, met het verbeteren dier werktuigen, zoo veel verder mogelyk is, niet alleen het toeneemend houtgebrek ſpoedig, en duurzaam zal verholpen zyn, maar ook evenredig, met den graad van volmaaktheid, die aan gedachte middelen wordt gegeeven, de voordeelen der zuikermolens en zuikerplantagien zullen moeten toeneemen.

De Zinſpreuk was

Ceſſante cauſa, ceſſat effectus.

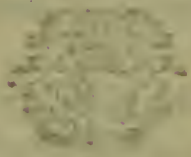

KORTE AANTEEKENING,

WEGENS EENE

ALGEMEENE ZIEKTE,

DOORGAANS GENAAMD DE

KNOKKEL-KOORTS,

DOOR

DAVID BYLON,

Stads Chirurgyn.

Deze zonderlinge ziekte nam eenen aanvang, met het begin van Maart: en nog heden, terwyl ik dit ſchryve, woedt dezelve. De waarneemingen daaromtrent zyn door, eigen bevindinge, ontleend uit een groot getal van allerhande perſonen, die ik behandeld hebbe.

Inlanders, Chineezen, Slaven, geene natie uitgeſlooten, noch geene van de beide Sexe, Kinderen, volwaſſene en bejaarden, alle zyn er, zonder onderſcheid, van aangetaſt geweeſt, niet alleen in deze Stad Batavia, maar ook in den omtrek derzelve, en in de Buitenſtad: ja zelfs verhaalt men, dat dezelfde ziekte, op de Eilanden, binnen de ſtraat Sunda

gelegen, als mede op de ſchepen, ter rheede, en aan de Eilanden geankerd liggende, wonderlyk gewoed heeft.

De toevallen beſtonden in eene aanhoudende koorts, van een, twee, en zelden drie, etmaalen.

Zederd boven gemelde tydsbepaling tot heden, heb ik 88. perſonen, onder myn bezorging, gehad, als 35. Mans, 24. Vrouwen en 9. Kinders, die alle aan deze ziekte hebben gelegen; en onder welk getal ik zelfs begreepen ben.

De ziekte begon, by zommigen, met eene geringe ongeſteldheid van het geheel lichaam, 't geen, den anderen dag, gevolgd wierd van een brandende heete koorts (*) die, by veelen, als de koorts op het heevigſt was, met ylhoofdigheid (*delirium*) wierd gevolgd. De pols was ſterk, gelyk en vol; en by de meeſte lyders, was het hoofd en het aangezigt zeer gezwollen, met eenen roozagtigen uit

(*) Eenigen kreegen eenen aanval van de koude Koorts, verzeld van eene pynelyke koude over het ganſche lichaam. *Aanteekening van het Genootſchap.*

uitſlag, die de ziekte, by zommigen, bepaalde tot onder aan de kaake; maar anderen hadden geen een deel des lichaams daar van bevryd.

Wanneer, by dezen, de uitwaaſſeming begon (die, by allen, van den aanvang der ziekte geſtremd was) hadden zy eene ſteekende en als jeukende pyn, in de oppervlakte van den huid des geheelen lichaams. By anderen begon de ziekte (zonder eenige voorafgaande ongeſteldheid ontwaard te hebben) met pynen in 't een of ander lid, of in meer leden te zamen. Aanmerkelyk was het, hoe de ziekte aan my zelven zich openbaarde.

Het was den 26 Mey jongſtleeden, des nademiddags om 5. uuren, dat ik, op myn ſtoep, in geſprek zynde met twee van myne goede vrinden, ontwaarde eene, als knagende, pyn in myne rechter hand, en de gewrichten van den onderarm, die, trapsgewyze, toenam; opklimmende naar den ſchouder, en zo vervolgens in alle myne leden: zoodanig, dat ik, om 9. uren, dien zelfden avond, reeds met eene hevige koorts op myn ruſtbed lag.

Den geheele nacht bragt ik onruſtig en ſlaapeloos door met de hevigſte pynen van het geheele lichaam, voor al die der ledemaaten, en der gewrichten. Wel haaſt zwol myn aangezicht met een geringen roozagtigen uitſlag, die de geheele oppervlakte van den huid beſloeg, vergezeld van eene bolle opzwelling.

De palmen myner handen en myne voetzolen waren, als kuſſens, opgezet, en, als marmerſteen, gevlakt. Eenige lyders konden niet ruſten van de jeuking, welke my echter weinig kwelde; velen, die, na de genezing, van den uitſlag, ontſierd zyn, gelyk men, aan my, heden nog ontwaar kan worden.

De dorſt was, by deze ziekte, niet eigen, en de eetluſt ontbrak: de tong was, by eenigen, ligt beſlaagen: echter was dit hier geen gevolg van vervuilde ingewanden; gelyk anders doorgaans. Meeſt alle de lyders hadden geenen ſtoelgang, 't geen nogtans weinig nadeel toebragt: en waar aan ik ſpoedig (door een zagte aarsſpuiting) herſtel verzorgde.

Twee

Twee lyders heb ik behandeld, by wie de ziekeſtoffe zich had geplaatt in de darmen, met gevolg van een hevig kolyk; by anderen had zy zich op het tandvleeſch geveſtigd, met zwelling, pynen en losheid der tanden.

By eenigen was de ſtoffe op de oogbollen gevallen, en verwekte pyn met ontſteeking. Hoe eer de doorwaaſſeming voor den dag kwam, des te ſpoediger brak de koorts. En als die met een ſterk zweeten eindigde, waren er velen, die, als dan, ten eenemalen, van de pynen verloſt waren: waar door dus de geheele ziekte geneezen was.

Edoch het grootſte aantal der zieken, na dat de koorts was geſtuit, hebben pynen in de gewrichten, en verſtyvingen overgehouden. Het is nu drie weeken geleeden, dat ik (gelyk ik reeds heb gemeld) met de ziekte wierd aangetaſt, en daar voor, 5 dagen lang, het huis heb moeten houden; maar, nu nog op heden, heb ik, by aanhoudendheid, de pyne en verſtyvinge, in de geledingen van

de beide voeten, met zwelling der beide enkels; dermaten, dat, wanneer ik des morgens op-ſtaa; of een weinig, op den dag, heb opgezeeten, en my weder in beweging zal begeeven, ik niet dan zeer bezwaarlyk gaan kan, en my het op en neder-klimmen allerpynlykſt valt. Dit toeval beſpeure ik by velen, en het ſchynt hardnekkig te zyn.

Sommigen zyn weder ingeſtort, en langer ziek gebleeven, dan by den eerſten aanval: doch meeſt allen zyn zelve de oorzaken daar van; gelyk ik my zelven daar ook niet vry van durve ſpreeken. Men begeeft zich al te ſchielyk in de lucht: de dagelykſe oeffeninge wordt te ſpoedig hervat: en in het drinken en een onmatigen eet-regel, verwaarlooſt men zich zelven.

Tot deze (Knokkelkoortze) dien ik eene rooz-agtige zinking-koors noem, geeft aanleiding, al wat ſcherpe, vogtige en dikwyls veranderlyke lucht,(*) en

(*) De ragen, en dus de vochtige en veranderlyke lucht heeft veel langer aangehouden, dan in andere Jaren; en in dit jaar denkelyk zullen de groenten inzonderheid, en de uitwaaſſeminge der lichamen, daar iets zonderlings uit hebben verkreegen. *Aanteekening van het Genootſchap.*

en alles, wat de werking van ſcheiding en uitloozinge, inzonderheid van doorwaaſſeming belet, waar door er een ſcherpe wey, in het lichaam, ontſtaat, die, in de vaten der oppervlakte van het lichaam, inzonderheid, die van den huid, ſtil ſtaande, de zelve ſteekt, prikkelt, en tot ontſteeking, aandoet.

En hier van die roozagtige uitſlag te voren beſchreeven.

Deze Stoffe vereiſcht meerder uitbreiding, om de afgelegene oorzaken van deze doorgaande ziekte, met meerdere nauwkeurigheid, te beſchryven.

Hier toe dient, en wordt vooral vereiſcht, eene nauwkeurige waarneeminge van de geſteldheid van de lucht, van den aart der winden, der hitte en droogte, van den vogtigen dampkring, enz.

Maar ik verzoeke, dieswegens, verſchooning, als geene gelegendheid hebbende (door myne uitgeſtrekte be-

zigheden) die waarneemingen zelf te maaken.

Derhalven zal ik tot de eenvoudige geneeswyze dezer ziekte overgaan.

Deze Roozagtige Zinkings-koortſe is van geenen kwaad-aartigen aart. Alle die, ik behandeld hebbe, zyn herſteld, in zoo verre, dat er eenigen pynen, ſtyfheid in de gelederen, vooral in die der voeten, met verzwakkinge, hebben overgehouden; gelyk wy, te voren, reeds gezegd hebben.

Met het aankomen der pyne, gedurende de koors, heb ik dunne doorſpoelende dranken voorgeſchreeven, heet theewater met verſch limoen-ſap en ſuiker voor den dorſt, huy van melk, gekookt met azyn; of voor die geen ſtoelgang hadden, met *Cremor tartari*, om hier van, naar genoegen, te drinken.

De doorwaaſſeminge was, by de meeſten, zeer bezwaarlyk, hoewel er eene ontlaſtinge verwekt was, door de aarsſpui-

ſpuiting; maar, na het veel drinken van den volgenden beſchreeven drank, kwam die zeer ſpoedig voor den dag. ℞. *Cremoris tartari* een once, *Salis Nitri*, twee Drachmas: deze te ſmelten in 2. pinten water, en, by het doorzygzel, mengde ik wat Kandy-ſyroop, en ook veeltyds eene halve once Limoen-ſap. Hoe heeter die drank wierd gedronken, hoe ſpoediger het zweet doorbrak, met verligting van pynen; en de koorts ging ten eenemalen af.

Sommigen, die eenen af keer hadden van den beſchreeven drank, in ruime mate te drinken, liet ik gebruiken den volgenden koeldrank:

℞. *Aq. Sambuci unc.* iv.
Sp. Nitridulcis gutt. xxx.
Syrup Limon. unc. Sem. m.

Hier van liet ik den lyder, om de 2. uren, ½. theekopje vol inneemen. By eenigen bleef de doorwaasſeming nog geſtremd, die eindelyk evenwel, na 't gebruik van dit volgende buik-openend middel, ſpoedig, by de meesten, ten voorſchyn kwam.

℞. *Rad. Rhei.*
Fol. Sennæ aa *dr.* j. *ſem.*

Met drie oncen water gekookt, tot op de helfte, en, by het doorzygſel, mengde ik een half once Manna. By anderen voegde ik er tweedrag mas *Sal. Glauberi* by, en liet de lyders zulks, met gevolg van 4 á 5 ſtoelgangen, gebruiken: als wanneer ik, den derden dag, vele lyders ten eenemale van de ziekte, door een ſterk zweet, bevryd zag.

Een groot getal waaren zoo gelukkig niet: en ſchoon de koorts een einde had genoomen, wilde het zweet niet altoos volgen: 't geen dan, meer en minder, eene ongeſteldheid van loomheid, pyne &c. veroorzaakte. Om dan te tragten die zondigende ſtoffe ten onder te brengen, ware het mogelyk, door de doorwaaſſeming te bevorderen, ſchreef ik dit mengſel voor:

℞. *Sal Nitri.*
Ocul Cancr. aa *dr*, j.
Aq. Simp. unc. iij.
Aq. Flor. Samb. de ſtill. dr j.
Liq. Anod Min. Hoffm. gutt: xxx.
Syrup. Sacc. albi dr. ij.

Om de 3 uuren, een klein kopje vol in te neemen. Maar hier van geen voldoende of zichtbaar voordeel ziende, liet ik vervolgens gebruiken deezen drank:

℞. *Floe*

℞. *Floo Sambuci m. ſem:*
Flor Chamomillæ Rom:
Crem Tartari aa *Unc.* j.
Nitri dr. ij.

Dit gekookt zynde met 2 pinten water, mengde ik het doorzygzel, met een once *Rob. Sambuci*, en liet den zieken hier van, om het uur, een theekop vol, warm drinken, met een gewenſcht gevolg.

Die een tragen ſtoelgang hadden, liet ik, in voorſchreven drank, wat *Sal Policreſti* ſmelten; waar door een zachte afgang verwekt wierd.

By de genen, die pyn en verzwakking der leden behielden, liet ik ſtovinge, uit verzagtende kruiden, aanleggen, waſſchinge met azyn, en de waaſembaden. Indien de pynen hartnekkig bleeven aanhouden, en zich, op het een of ander deel, bepaalden, en het lichaam, voor het overige, zonder hitte, koorts, en welgeſteld was; liet ik de pynelyke deelen aanleggen, en dezelve waſſchen met arak, waarin gember gekookt was: en dit heeft velen geholpen.

Sommigen, ſchoon nog lang met pynen van dien aart gekweld, wilden

ech-

echter niets inwendig meer gebruiken.

Anderen, die zich, van het nadeelige wilden onthouden, en binnens huis bleeven, heb ik, met een gewenscht gevolg, laaten gebruiken:

℞. *Camph. Baros dr Sem*
Sal Nitri dr. ij.
Ocul. Cancr: dr. j.

Heel fyn gewreeven en gemengd, in tien inneemsels verdeeld, om de drie uuren: en dit middel had ook eene gewenschte uitwerking, by ettelyke lyders, die, door eene verkeerde behandeling, als waare verlammingen, verzeld van groote verzwakkingen, hadden overgehouden.

Anderen heb ik, om de uitwaasseming te bevorderen, en de hardnekkige bepaalde pynen, die vooral, in de geleden der voeten voorvielen, te verbeteren, het volgende voorschrift: (getrokken uit PRINGLE) laaten gebruyken:

℞. *Gum Guajae dr sem*
in vitell ovi qv. Solut:
Aq. Simplic unc iij.
Aq Alexiter Spir dr ij.
Spir: Minderer unc. j.
Sacchar misa alb dr. ij.

Dit,

Dit, om de 3. uuren, 2 lepels vol, van in te neemen. (*)

Door deeze eenvoudige wyze van behandeling, zyn er velen herſteld, en volkomen geneezen: ſchoon, onder het getal van 88. verſchillende perſoonen, die ik heb bezocht, er velen noch de reeds opgenoemde naweenen hebben van ſtyve pynelyke leden. Maar zy zyn de zulke, die, in 4, 5, a 6 dagen, zich geneezen dachten; hebbende zy zich in hare dienſten en bezigheden begeeven, en hunne vorigen leevensaart aangenoomen, als of zy volkomen gezond waren.

Ik heb dikwils waargenoomen, dat die zich, eenen geruimen tyd, in huis hebben gehouden, de winden en nachtlucht hebben gemyd, en ook veele zachte doorſpoelende dranken hebben gedronken, wyn en bier gemeeden, ook zachte voedzels, die ligt te verteeren zyn,

(*) Andere Geneesheeren hebben thee met ſaffraan doen drinken, den Lyder wel toegedekt, te bedde gebragt, en zoo de Knokkelkoorts ten ſpoedigſten overmeeſterd. *Aantekeninge van het Genootſchap.*

zyn, hebben gegeeten, in volkomene gezondheid ſchielyk herſteld zyn.

Maar het getal van de zulken was gering; daarom is het, dat men er zoo velen ziet, die ſukkelende en ziekelyk blyven: gelyk ik ook aan my zelven bevinde.

Zie daar dan eene korte aanteekeninge, wegens eene zeer bekende ziekte, welke echter, by geheugen van menſchen, alhier, binnen Batavia, nimmer zoo ſterk, als eene *Epidemique* ziekte, heeft gewoed, en die daarom, den inwoonderen, tot een wonder verſtrekt heeft.

Offchoon nu wel deze ziekte van een goedaartigen aart is, is het echter van de uiterſte noodzakelykheid, dat men van dezelve, ten allen tyde, en bygevolg, ook nu, eene naauwkeurigea anteekening houde; om, ware het mogelyk door kundige waarneemers, te ontdekken, de afgelegene oorzaaken van zulke eene ziekte, hoedanige ontdekkingen altyd ſtrekken zullen tot nut van het menſchdom.

Batavia, den 19. *Juny* 1779.

FLU-

FLUXUS VENTRIS,
OF DE
BUIKLOOP.

DOOR

BERNARD WOLF
Oppermeester.

HET is een ziekte, die den lyder overtollige en dikwyls herhaalde ontlastingen, door den stoelgang, doet uitwerpen. Definitio.

Deeze ziekte verschilt, naar mate van hare hevigheid. Want zy wordt *Diarrhea*, van 't Griekſche *Diarrhein* (doorvloeijen) genoemd, als 'er geen hevige pyn of koorts by is, en geen bloed, of vezelachtige slym mede afgaat. Maer de ziekte word *Dysenteria* (van *Dys* en *Enteron*) kwade gesteldheid der ingewanden, genoemd, als 'er zwaare pynen bykomen, zonder, of met koorts; als men vliesachtige slymen van de bekleedzelen der ingewanden, zonder, of met bloed, afgaat; en eindelyk, als 'er de *Tenesmus*, Persing, of stoeldwang by is, waar by de lyders dikwyls tot afgaan aangedrongen worden, en te vergeefs moeijte doen, om Differentia.

om iets anders kwyt te worden, dan eenige druppels of kleine hoeveelheid van ſcherpe ſlymen. Maer als de lyders veel bloed, of maar bloed alleen, afgaan, wordt de kwale Bloed- of Roodeloop genoemd.

Cauſa proxima. Als de zenuwachtige deelen der ingewanden van iets aangedaan worden, trekken zich de ſpierachtige vliezen geweldig te zamen, veroorzakende teffens pyn, en ſterken toevloed van vochten. Indien nu, op iedere kramptrekkinge, eene verflauwing der deelen volgt, zoo moeten hier, als de kracht van tegenſtand die verflauwt, de vochten los geraaken, en zich loozen.

Door de hevige ſamentrekkinge der ſpierachtige vliezen maakt zig de ſlym der ingewanden los, en gaat dus, met den afgang, weg. Is de *Materia peccans Corroſyf*, dan byt en knaagt zy de bloedvaten, en werpt het bloed mede uit. Edoch, als zy ſterk bytende wordt, dan gaan de vezelen der vliezen alleen, door die bytinge, mede, maar geen Bloed; indien de bloedvaten ontſtooken, en, gelyk als door eene verſchroeijinge, geſlooten blyven.

Cauſæ remotæ. Onder de verder afgelegene oorzaken mag men tellen alle bytende en hevi-

vige buikzuiverende, en andere ſcherpe ſtoffen, die ingenoomen worden. Ook behoort hier toe de ſcherpe ſtoffe, die het bloed naar de ingewanden leidt, om ze, langs dezen weg, uit het lighaam te brengen. Insgelyken de Gal, die, in heete dagen, en, inzonderheid, als 'er nog vlug *alcaliſch* zout bykomt, zeer bytende (*corroſyf*) wordt.

Eene vuile lucht, en inzonderheid eene warme en vochtige, wordt, door het ademhaalen, aan 't ſpeekſel mede gedeeld; 't geen verder, by 't inſlokken, de maag aandoet. Ook kunnen, by gebrek van uitwazeming, de *Vaſa abſorbentia* eene kwaade ſtoffe, uit de lucht, inzuigen.

Hier toe behooren ook ongewoone voedzels, waar van de Maag en Ingewanden, in den beginne, doorgaans, aangedaan worden.

Eene *Plethora*, die zich door de *Meſeraica*, uit het lyf ontlaſt; en eindelyk, eene wonde, of verzweering in de ingewanden, of op eene andere plaats, *per Metaſtaſin*, de etter naar de ingewanden toevoerende.

De toevallen, die deze Ziekte ver- Symptomata.

zellen, zyn, naar de trappen van heftigheid, ook, min of meer, hevig. By de *Diarrhea*, vindt men, dat de afgang doorgans met vele winden verzeld gaat; en dat de lyder eene eenigzins hardere pols heeft: de uitwazeming en de eetluſt zyn ook minder, als in den ſtaat der gezondheid: dikwyls is 'er pyn in 't lyf, boven den navel, met hoofdpyn, en leelyke ſmaak in den mond: het gemoed is verdrietig, de ſlaap onruſtig, en de armen en beenen loom. By de *Dyſenteria* vindt men de evengenoemde toevallen heviger, naar mate de ziekte kwaadaardiger is. De pols is dikwyls flaauw, met tuſſchenpozingen: en zodanige pols, zelfs, is, meermalen eene voorbode van de ziekte. De pynen, in 't hoofd en in 't lyf, zyn hevig, met ſnydingen en krimpingen; waar by zig ook de koorts zomwylen voegt, gebrek van ſlaap, geduurig afgaan by nachte; bittere, zoutagtige of andere leelyke ſmaaken, in den mond. Perſingen tot ſtoelgang, zonder iets, dan eenige droppels, te kunnen kwyt geraaken. Afgang van vliezig ſlym; bloedafgang; en ook graauwe ſlym.

De

De afgang ſtinkt, als eene doode kreng, en is buiten gewoon rottig. Gebeurt het, dat, den lyder, ſtinkend dun bloed, 't geen lange rookt, en geen dik bloed-ſtremzel achterlaat, by menigte, wegloopt, zonder de minſte zamentrekkinge van de aars-ſluitſpier; dan gaat het verzeld van eene zwakke en zeer radde pols, koude, in armen en beene, als meede heete brandende pyn onder den navel. Ook komt 'er, nu en dan, witte afgang, als melk, groote verflauwing en verdorring van 't ganſch lichaam, eene drooge tong, pyne in den ſlokdarm, ſterke onleſchbare dorſt, en groote afkeer van alle ſpyzen. Eindelyk volgt er op de Verſterving (*Gangræna*) in de ingewanden.

De Kenteekenen zyn de overtollige dunne ſtoelgang, in de *Diarrhea*, en de zwaare pyne, met veele ſlymen en bloed, in de *Dyſenteria*. En geeven de boven opgegevene *Symptomata* den graad der ziekte te kennen. Signa diagnostica.

De *Diarrhea* is veel minder gevaarlyk, dan de *Dyſenteria*; maar, als zy verzuimd wordt, gaat ze graag in de *Dyſenteria* over. Als de winden de pyn in 't lyf verminderen, en de Prognoſtica.

ſtoffen gebondener worden, en de andere *Symptomata* van de *Diarrhea* verdwynen: zoo begint de beterſchap. Als zy, door *adſtringerende*, of opſtoppende middelen, geſtuyt wordt, zoo volgt doorgaans, dat een geſpannen lyf en benauwtheid den lyder, met eene andere ziekte, bedreigen; en geſchiedt het ook dikwyls, dat 'er een heete koorts op volgt. De *Diarrhea* is zeer gevaarlyk, als zy, *Symptomatice*, by de Pokken, of eenige andere ziekte met uitſlag, invalt; en dat zy de natuur verzwakt, en dus den uitkomenden uitſlag vertraagt, of geheel belet. Evenwel is zy, in verſcheidene andere ziektens, als een goede *Criſis*, aan te zien: en, op het eind van veele ziekten, is zy zeer heilzam, om het lighaam glad en gaar te zuiveren.

De *Dyſenteria*, daar en tegen, is altoos zeer gevaarlyk, hoewel de graauwe afgang nog gevaarlyker is, dan de roode; en gevaarlyker, in zwakke en uitgeputte lighaamen, dan in ſterke en vaſtgeſpierde. Hevigere Perſſingen zyn zoo veel gevaarlyker, als zy de krachten ſchielyker wegneemen.

Witte afgang, als melk, is meeſtal dood-

doodlyk, als die uit de verſtoppinge der Melkvaten ontſtaat, en dus bedorven melkſap uitlevert. Zulken afgang vindt men meeſt, na de langduurige ziektens van verſlyming, en, inzonderheid, na de waterzugt, en de lang verſtopte veranderingen by de vrouwen.

Als 'er ſtinkend bloed, in eene groote hoeveelheid, geloſt wordt, dat geen dik bloed (*cruorem*) zet, lang dampt, en dun opgeloſt blyft, ſterft de lyder zeer ſchielyk, als hy niet aanſtonds kan geholpen worden.

Een zeer groote dorſt, gepaard gaande met een grooten afkeer van alle ſpys, bewyſt, dat de ingewanden zich verkankeren. Als dan de armen en beenen koud worden, en de Lyder zeer benauwd wordt, dan is het al ver, met de *Gangræna*, of de verſtervinge, gevorderd.

Een drooge roode tong, en, 't geen nog erger is, een bruine of zwarte, met zware halspyn en bezwaarlykheid van ſlokken gepaard, is ook zeer doodelyk.

En, als de *Dyſenteria* tot beterſchap overgaat, verandert zy doorgaans in eene *Diarrhea.*

Tot de geneezing der *Diarrhea*, moet men deze drie dingen in acht neemen. Methodus medendi.

1. De *materia peccans* moet *gedilueerd* worden, zoo 't mogelyk is, of afgeſpoeld, door het gebruik van een olyagtigen, zachten en verkoelenden drank. En dient hier toe inzonderheid het afkookzel van ryſt, met wat limoenſap, aangenaam gemaakt.

2. Ook wordt de kwade ſtof, door zachte braakmiddelen, uit de maag verdreeven; en, gedurende eenige dagen, door zachte buikzuiveringe, uit de ingewanden, afgedreeven. Voor een braakmiddel is het bekwaamſte, *Ipec*: ℈j, met wat *Cremor tartari*, in een poeder, of een ſyroop, als een *Bolus*, of Concerf, genoomen. Tot ontlaſtinge is beſt de gerooſte *Rhabarber* ʒj$^{\beta}$, dagelyks, verſcheiden reizen, genoomen. Met de *Rhabarber* moet zoo lang voort gegaan worden, tot dat de *Diarrhea* overwonnen is; waar toe de regelen voor de leefwyze, of *Dieet*, veel voordeel zullen kunnen aanbrengen.

3. Als de *Diarrhea* overwonnen is, moet de Eetluſt, door de *Tinctura Abſynthii*, of andere bittere *Elixirs*, als het *Elixir propr. Parac.*, of de *elixir Stomach.*, by 60. druppels, tweemaal dagelyks, in witten wyn, of genever, gebruikt, herſteld worden.

Tot

Tot de geneezing der *Dyſenteria*, zyn, naar de verſchillendheid der ziekte, met betrekkinge tot hare eerſte oorzaak, ook verſcheide zeer verſchillende kunſtgreepen in acht te neemen: Maar deze vyf algemeene moeten, meeſt altyd, waargenoomen worden.

1. Men moet de kwaadaartige Stoffe, door't gebruik van een olyachtigen zachten en verkoelenden drank, wegſpoelen: en hier toe is dienſtig, gelyk in de *Diarrhea*, het afkookzel van ryſt, met limoenſap zuur gemaakt.

Is de lyder flauw, dan kan men hem gerooſt brood, behoorlyk afgekookt, of iets diergelyks, laaten gebruiken. Is de pols klein en driftig, en de afgang zeer rottig ſtinkende, kan men, met goed gevolg, in plaats van limoenſap, in elken bottel van dien drank, 30. droppels *Sp: Vitriol: Acidi* inmengen.

2. Ook moet de kwaadaartige ſtoffe, door zachte braakmiddelen, uit de maag, en, geduurende eenige dagen, door zachte buikzuiveringen, uit de ingewanden, geloſt worden.

De *Ipecacuanha* is hier weer het beſte braakmiddel; en kan, aan zwakke lyders, naer believen, in een drankje,

gegeeven worden, om, in 3 of 4. teugen, met een halfuur tuſſchentyd, genoomen te worden; waar by de pogingen tot braaken veel minder geweldig zyn; hoewel niet minder werkzaam: indien de eerſte en tweede teuge de maag en de ſtoffe, tot de ontlaſtinge, voorbereiden.

De braakmiddelen worden, tegen den avond, beſt gegeeven; om dat de lyder, na 't braaken, ruſten kan.

Den morgen daarop wordt een Buikzuiverend middel van *Rbe: toſt.* gegeeven; en alzoo gaat men voort, eenige dagen lang, tot dat de leelyke ſmaak, in den mond, zigh verbetert.

3. Om den Lyder tot ruſt te brengen, die hem hoogſt noodig is, op dat hy niet, ten eerſten, zonder vernieuwing van krachten, verflaauwe, wordt een ſlaapmaakend middel vereiſcht, waar toe, hier te lande, het *Opium purificatum* het beſte is. Ik heb, met eene pil van 4 grein, nooit dit oogwit bereikt, maar wel met 5, 6 à 7 grein. De lyders ſlaapen hier op, tot den anderen morgen, ruſtig, zonder afgang, en

en de ſtilſtand van pynen duurt nog, in den voormiddag, eenigen tyd voort (*).

4. Wanneer de lyder geen bitteren, of anderen kwaden ſmaak, in den mond, heeft; en de perſſingen en krimpingen geen groote hevigheid meer hebben, dan gebruikt men zachte *adſtringeerende*, en te gelyk verſterkende, middelen, by de *Rhabarber*.

Het *ſpecificum* is hier, gelyk in Europa, de *Cortex Simarubæ*, die opſtoppend en verſterkend is, en het laaſtte nog meer, dan het eerſte. Van dezen *Cortex* worden ʒj. in *decocto*, of *in pulvers* gebruikt. Edoch, *in pulvere* is hy onfeilbaarder. Met de *Rhabarber* word die aldus gebruikt:

℞. *Pulv. Rhei. dr.* ij
Pul Cort. Simarub dr. j *et ſem*
Misce. fiunt pulveres Sex;
3. dagelyks te neemen.

5. Als, na een vier-dagig gebruik van deze poeders, de lyder nog altoos, met de ziekte, voortgaat, zoo wordt eindelyk de *Cortex Simærubæ* alleen gebruikt.

De *Doſis* is ʒj ß. dagelyks, in drie

(*) 10. of 12. druppelen *Laudanum liquidum Sydenhami* zyn genoegzaam, in den uitterſten nood. Vyftien Proeven zyn 'er mede gedaan, met goed gevolg. *Aanteekeninge van het Genootſchap.*

of vier poeders. Daarmede wordt zoo lang aangehouden, tot dat de afgang volkomen, in zyn natuurlyken ſtaat, gebragt is.

Tot deze vyf byzonderheden moeten nog de volgende, na de verſchillendheid der ziekte, gevoegd worden.

6. Als een lyder zwaare hoofdpyn heeft, en een volle pols, met veel drift en hette, teekenen van een zware *Plethora*, moet er eene laatinge, van ℥vjj. gedaan worden; en deze laating zelfs, moet, naar vereiſch, als de evengedachte *Symptomata* niet verminderen, verſcheidene malen, herhaald worden, om het vuur te ſtuiten, 't geen anders zeer ſchielyk voortgang maakt. En als de lyder zwak is, en zomwylen reeds den hik heeft, moeten er kleine *revulſive* laatingen gedaan, en het bekende Kampherdrankje van AMADÆUS, hem gegeeven worden.

7. Als een lyder, voor dat hem de *Dyſenteria* overvalt, aan een Venusziekte gelaboreerd had, en te vermoeden ſtond, dat het bloed de nog overgeblevene ſcherpe ſtoffen, naar de ingewanden voerde: en inzonderheid, als de lyder niet

niet alleen eenige zinkingspynen, maar ook nog pynen in de beenderen voelt, waar van hy te voren vry was; zoo moet hy ook, met *Mercurialen* geneezen worden; en, in zulk geval, zyn de volgende pillen aanteraaden:

℞. *Pulvis Mercurius dulcis ſcr.* j.
—— *gum arabicum uuc* j. *ſem.*
—— *Rhei unc* ij. *et ſem.*
Solvatur Merc. in Gummarab. huic poſtea Rheum misceatur: fiant. Pillulæ 160, *quarum octo pro Doſi Quotidiana.*

Met het gebruik dezer pillen, kan hy, zes of acht dagen, aanhouden, en, by volgende beterſchap, na acht dagen, twee dagelyks minder neemen. Na opvolgende acht dagen wederom twee verminderen, en eindelyk de genezinge daar meede beſluiten.

8. Als een lyder, van het begin af, al zeer flauw is, zoo moet ook de koortsbaſt, van begin af, in gebruik gebragt worden, en zelfs de ryſtdrank voor geduurig gebruik, met *Cortex*, voorzien worden. En, inzonderheid, waar de pols zeer klein en koortzig is, waar er bruine, groene of zwarte, zeer ſtinkende, afgang bykoomt; en, in 't wa-

water van gelyke geſteltheid, zich een *Sediment* opdoet, als Koffy: zynde deze alle teekenen der zwarte Gal, en van een groot gevaar, 't geen, op een algemeen bederf der zappen, volgt. Van den Vitrioolgeeſt is al, in de eerſte behandelinge, geſprooken. Ook kan het baaden in het water, met de lucht, in gelyken graad van warmte geſteld, hier goede dienſten doen.

9. Indien de lyder al te veel krimpingen heeft, zoo moet hy, van de Arabiſe Gom, gebruik maaken; en wel, alle twee uuren, 3j., in poeder, of in drank, opgeloſcht. Ook kunnen *Lavementen* van ryſtwater, met *Gum. Arab.* daar in opgeloscht, tot twee of drie achter een, warm, gegeeven worden: tot dat de pyn bedaart. En gelukt het, hier mede, nog niet; zoo moeten 10 à 20. druppels *Laud. Liquidi* gegeeven, en dit herhaald worden, tot dat de pyn bedaart. Zoo dient ook, tot dit oogmerk, het baaden. Edoch het water moet, met de lucht, in een gelyken graad van warmte gebragt zyn: gelyk wy reeds hebben aangemerkt.

10. Zoo de lyder geen ſlot, in *Sphinctro ani*, meer heeft, en eene menigte

te dun en rottig ſtinkend bloed kwyt raakt, 't geen, ongevoelig uitloopende, geen dik bloed nalaat; dan is 'er ook weinig tyd, om de uitwerkinge van andere *Medicamenten* af te wachten. *Opium* alleen is hier het promptſte middel, om den bloedafgang te ſtremmen. Ik heb die uitwerkinge, op zeven grein *Opii Purificati*, gevonden.

De lyder, een Jongman van 16. Jaaren zynde, ſliep er niet op, maar de bloedafgang ſtilde, in minder, dan vyf minuten. De ziekte bleef naderhand, te weeten de Roodeloop, met, veel koorts, perſſingen, en groote zwakheid, verzeld. De lyder werd geneezen, in tien dagen, met de gebruik van *Rheum*, en *Cort. Simarubæ* en *Cort: pruv.* in een gemengden drank, gegeeven, die rykelyk met *Op. vitr: acid.* voorzien wierd. De gewone drank was theéwater met limoenſap, ook ryſtdrank; maar baaden was van geen nut. Het eeten van de lyder was zaleb met melk.

11. Als de *Tenesmus* hevig is, en daar mede de Endeldarm al te pynlyk wordt, zoo mag men wel aanraaden, over een pot af te gaan, waar in warm wa-

water is. En ingevalle, met eenigen grond, te vermoeden ſtaat, dat 'er *Ascarides*, of eene andere zoort van wormen, in den endeldarm, de geduurige prikkelingen voortbrengen, dan moeten *Trochisquen* of kaartsjes, met *Ung. Mercuriale* voorzien, in den endeldarm, ingeſtooken worden. En als eene geduurige mislykheid, en dikwyls ſlymbraaken, de *Lumbricales* of andere wormen, in de ingewanden, doen vermoeden; zouden, tot afdryvinge derzelven, vier pillen dagelyks, van de, in de 7. voorſtellinge, beſchreevene Mercurialpillen, vele voordeelen kunnen aanbrengen.

12. Als de lyder koude extremiteiten begint te ontwaren en zeer benauwd is, dan moeten de *Lavementen*, te vooren aangeweezen, met *Cort Peruv.* voorzien, alle twee uuren, herhaald worden: en, op de kuiten en dyen, *Empl: Veſicatoria* geappliceerd worden. Kampher, in een drankje, doet hier ook goedendienſt.

13. Waar de afgang wit is, als melk, moeten de Opiaten geheel buiten gebruik blyven; maar, in de plaats, verſterkende middelen, zoo veel te meer gebruikt worden. Een goed glas rhyn-

ſe

ſe wyn en *Martialia* moeten hier goed doen: inzonderheid, waar eene *Obſtructie* in *Meſenterio* te vermoeden is. Vindt men eindlyk eene drooge tong en Esquinancie, dan is ook doorgans de dood niet meer ver af.

14 Zoo de lyder *Scorbutyk is*, moeten *Antiſcorbutica*, en byzonderlyk alle zuuragtige kruiden gebruikt worden.

Dikwyls 's daags, moet men den mond met limoenſap zachtjes zuiveren, en voornamentlyk eer en wanneer de lyder eenige voedzels neemen wil; om dat anders het rottige ſpouwzel, met de voedzels, in de maag gebragt zynde, zodanigen lyder ongemeen aandoet.

Regelen der leefswyze, voor de Zieken.

1. Voor alle ſpyzen moet hy zich wachten, die bezwaarlyk gekleinſd worden, en die veel luchten aanhouden, als kool en peulgewaſſen. evenwel gebruikt den Inlanders door ondervinding geleerd in deeze ziekte geen ander voedzel dan ryſt en vis.

2. Vlees

2. Vlees en vis, zoo veel als mogelyk, buiten gebruik houden; om dat zy de *Alcaliſche* ſtoffe, in de ingewanden, vermeerderen zouden.
3. Alle heete drogeryen en heete dranken zyn nadeelig. Edoch kan iemand wel een enkel glas rooden wyn drinken.
4. De beſte ſpys, voor een *Dyſentericus*, is pappige gekookte rys, met wat melk, zuiker en kaneel. Edoch moet de kaneel matig gebruikt worden; want hoewel zy verſterkend en ſtoppend is, zoo is zy daar tegens ook heet. Hoenderſoep, niet al te krachtig gekookt, is ligt te verdouwen en voedzaam: er kan dus ook ryſt, met hoendernat, gegeven worden. Tot verandering kan ook de zaleb met melk genoomen, en ouden lieden of zeer verzwakten, waar geene drift in de pols is, Zaleb met wyn. Sago is ook goed tot gebruik: maar zy is minder voedzaam, dan de Zaleb.
5. Diep en veel nadenken verzwakt de verdouwings krachten; en een *Dyſentericus* moet dat vermyden.

6. Ver-

6. Vervolgens is het nodig, dat de lyders zig, in deeze ziekte, voor-al warm houden, en gedurig zagtelyk uitwaſemen, maar een ſterk zweet is ſchadelyk en verzwakt te veel.

7. Dewyl den afgang zeer beſmettelyk is, moet dezelve altoos, ten eerſten werden weggedragen, ook moet de lugt in de kamers zoo veel mogelyk, gezuivert werden, het welk, wanneer dezelve warm en vogtig is, kan geſchieden, door het ontſteeken van buskruit, ten einde de nodige zwaarte en veerkragt aan de lugt te rug te geven, ook door het verbranden van Zandelhout, ofhet rooken met Genever bezien.

In tegendeel als de lucht heet en droog is, zoo doet men beſt, met dagelyks azyn op een gloeiende ſteen te laaten rooken, of by vermogenden lieden, veele bloempotten in de kamers te plaatzen. De lucht mag ondertuſſchen buiten zoo ſlegt zyn, als ze wil, de lucht moet nogtans in de kamers altoos vernieuwdt en verfriſt worden; om dat eene be-

ſlootene lucht altoos de ſlegſte is. De kamers met een vryen doortogt van lucht, zyn dus de beſte. Evenwel moet zich een ziekte, of zwaklyke wel in agt neemen, van zich aan zoo eene togt, niet rechtſtreeks bloot te ſtellen.

BERICHT

WEGENS DE ZWAARE

AARDBEVING,

van den 22. Jannuary 1780.

DOOR

Mr. J C. M. RADERMACHER.

§. I.

Op den 15. January begon met het eerſte quartier de wind uit den Weſten ſterk te waayen, met zwaare regens, 't geen dien zelven dag nog de geheele beneden Stad wel een voet onder water zette: dit weer hield aan tot den Nagt tuſſchen den 21. en 22. wanneer het zwaar ſtormde. Aardbeving op BATAVIA.

Saturdag den 22. was het volle Maan s'morgens om 1. uur 43. min: tegen den middag, begon het weder wat te bedaaren, dog om 2. uuren 39.

minuten hoorde men een zagt geluid en gedreun, en een weinig daar na een onder aards gedruis als van zwaar geladene Wagens, en een trillende en golvende beweging: om 2. uur en 40. minuten begon de Slingering van het Ooſten na het Weſten, het geen tot 2. uuren 42. minuten duurde; terwyl het water in de rivier tegen en over de oevers ſloeg.

Deze Aardbevinge heeft dus omtrent drie minnuten geduurt, hoewel het aan veele door de ſchrik veel langer heeft toegeſcheenen.

Door dezelve ſtorte in de Stad ſes-en-twintig Huizen, en buiten de Stad drie, in de Stad wierd niemand gekwets, dog buiten, heeft er eene Vrouw en een Kind het leven by verlooren.

Geduurende de Aardbeving was het zeer ſtil, de *BAROMETER* was maar eenliny gedaald, en ſtond op 28. duim 5. linien, en de *THERMOMETER* op 79. Graden.

De Nagt na de Aerdbeving had men weder een zware Storm, die afne-

nemende, en met zware regen verzeld duurde tot den 29., wanneer men 's Nagts een zwaar Donderweer hadt: 't geen een ſcheiding in het Weer heeft gemaakt, dewyl ſedert die tyd het water gezakt is, en het weder zig ten beſte geſchikt heeft.

Na deze verſchrikkelyke ontſteltenisſen der Natuur, zyn zwaare Ziektens ontſtaan, en veele zyn door Rotkoortze heen geſleept, 't geen door de zeer vogtige grond die daar op door droogte veele dampen op geeft, kan veroorſaakt zyn.

Op Zondag, den 20. February 's avonds om elf uuren, heeft men nog een ligte ſchudding gevoelt.

§ II.

In het omliggende Land.

Men vernam korte dagen daar na dat het op *Tangerang*, 5. uuren bewesten *Batavia* gelegen, twee uuren voor de Aardbeving zwaar gedonderd hadde.

Op *Tjipannas* aan den voet van de Berg *Pangerango* of *Gedé*, hadt men

door den zwaaren regen niets bezonders ontdekken kunnen als dat de Berg zedert die tyd eenige reizen gerookt heefd.

Dog op *Buitenzorg*, 13. uuren van *Batavia*, en omtrend zo verre van den berg *Pangerango* gelegen, was aan het Woonhuis van den Heere GOUVERNEUR GENERAAL, veele ſchaden geſchied, en men heeft twee minuten na de Aardbeving een zwaare ſlag in het Weſten, na den Berg *Salak* gehoort, als of verſcheiden ſtukken Geſchut op eens losgebrand wierden: denkende ſommige, dat dezelve geborſten is, waar van men egter tot heden geen ſekerheid heeft kunnen bekomen, door de ontoegangelykheid van dat zwaare Gebergte.

Van *Cheribon* en *Javas Ooſt-Cuſt*, heeft men ook tyding van eene Aardbeving, dog niet zeer zwaar.

Op *Bantam* is dezelve ſterker geweeſt, en moet zig verder weſtwaards uitgeſtrekt hebben, alzo de Scheepelingen van het Schip WILLEM FREDRIK, buiten Straat zunda, daar van de Zeebeving onwaardt hebben.

§. III.

§. III.

Men heeft ſedert den Jaare 1699. geene zoo zwaare Schudding hier gehad. Egter ſchynd de laatſte zoo ſterk niet geweeſt te zyn. (*a*) De

(*a*) Zie de Reſolutie der Indiſche Regeering van den 7 en 14 January 1699. ook ABRAHAM BOGAERTS, Hiſtoriſche Reizen, 1. Boek pag. 170. Nu was my eene gelegenheid gebooren, om veele zaken, welke my voor dezen onbewuſt waren, naukeurig te kunnen onderzoeken. Doch niets trok in den beginne myn oog meer dan de watergrachten, welke Batavia doorſnyden, en op myn Jongſte vertrek naar Holland die ſtad zo veel luiſter, den bewoonder zo veel vermaak toebrachten, maar nu door een bittere Aardbeving onbevaarbaar, en op veele plaatzen droog waren, zynde de groote Rivier, welke dwars door de Stad loopt, niet dan in 't midden door kleene en platgeboomde Vaartuigen te gebruiken. Deze ramp overkwam die Stad tuſſchen den vierden en vyfden van Louw-maand des Jaars 1699, 'sNachts de Klokke half twee. Even voor de ſchudding zag men in de Lucht geweldige Blikzemſtraalen, gevolgt van een gedruis, als van eenen van verren aanrollenden Donderſlag, baarende zulk een geweld in d'ooren, als of men honderden van Wagenen met Paarden over eenen zolder hoorde hollen. Thans kon men onderſcheidelyk drie ſlagen tellen, even als zwaare Kanon-ſchooten, diep in een boſch uitgedondert, waar op de beweging, verzelt met zwaare ſtooten en ſchuddingen, aanſtonds volgde; zynde deze Aardbeving zo ſterk en verſchrikkelyk, dat nooit diergelyke by menſchen geheugen aldaar beleeft was, en yder vreesde, dat alles overhoop zou ſtorten: omtrent een half quartier duurde deszelfs hevigheid, gevolgt ten half vieren van noch eene zwaare Schokking, die 's morgens ten vyf uuren vernieuwt

wierd

andere Aardbevingen daar men aantekening van gehouden heeft zyn van

den 13. Febr. 1684.
— 24. Auguſtus 1757.
— 14. Mey 1758.
— 25. Jan. 1769.
— 10. Mey 1772.

— 4.

---

wierd, mitsgaders zo nu en dan in de volgende dagen, alhoewel die ſchuddingen met d'eerſte bevinge niet in 't minſte te vergelyken waren. Jammer baarde dit aan de Bewoonders, ſchaade aan de gebouwen, zo binnen als buiten de Stad gelegen. want de meeſte huizen of muuren waren geſcheurt, of de toppen der gevelen afgevallen, of deszelfs daken ingeſtort, behalve een groot getal menſchen, die ellendiglyk verzeert waren, verlooren noch 28 door 't inſtorten van 21. ſteene Woonhuizen, en 20. Pedakken het leven, bedolven onder deszelfs Puinhoopen. Hier uit rees eene byſtere verſlagentheid, en was de vreeſe voor een tweede ſchudding by veele zo groot, dat ze in d'opene lucht onder Tentjes, en in Prauwen op 't water in de gragten eenigen tyd de nachten ſleeten. Geen merkelyke ramp kwam nochtans het Kaſteel over, welkers zwaare Gebouwen in d'eerſte bevinge ſcheenen te zullen inſtorten; overmits deszelfs muuren ſlechts op eenige plaatzen geſcheurt zyn. Zelfs *Bantam* gevoelde de ſchokking, en liep zy voort tot aan den Ooſthoek van *Sumatra*, bewegende deszelfs Zuidweſtkuſt op eene matelyke wyze; doch was haar woede tot *Lampon* zo hevig, dat meeſt alle de huizen te gelyklyk kwamen in te ſtorten. 't voornaamſte onheil, veroorzaakt door deze Aardbeving, was de verſtopping der groote Rivier, en die van *Tangerang*, waar van d'eerſte uit den berg *Pangerango*, de laatſte uit den berg *Salak* haaren oorſprongk neemt, beide achter Ba-

ta-

— 4. Jan. 1775. 2. dagen na Vollemaan.
— 12. February 1778. by Vollemaan.
— 28. July 1779. by Vollemaan.
— 22. January 1780. by Vollemaan.

tavia gelegen, zynde de eerſte de bronader, waar door die Stad bewatert word, vloeyende thans ten oceaan in. want door 't inſtorten van eenige afhangende heuvelen der twee gezeide Bergen, doch voornamentlyk door dien van *Salak*, oorzaak des onheils, overmits hy by na geheel uit Zwavel beſtaat, en een tydlang te voren zwaar gebrand had, wierden die twee Rivieren door eene ongelooffelyke meenigte van zwaare Boomen, gerukt van den wortel, en opgewelt door de ſchudding, ruim een Myl boven de Stad, alwaar zy zich op eene verte van eenige hondert Roeden door de kracht der Stroomen vaſt gezet hadden, zodanig verſtopt, dat het water de Landeryen overſtroomde, en eenen anderen uitgang zocht. Hier volgde zo groot eene menigte van Slik, Modder en Zand op, dat niet alleen die twee Rivieren; maar zelfs de Stads-gragten en andere Vaarten daar ten eenemaal mee gevult, en onbruikbaar gemaakt wierden; zynde hier door het drinkwater bedurven, en elk genoodzaakt dat verre, en uit de Rivier *Paſſangrahan* te halen; door welke ramp ook de Viſch geſtorven is, latende zich honderden, als bedwelmt door de beroering van 't Water, met de handen in de rivieren grypen. Maar 't allergrootſte der ongmakken, hier door veroorzaakt, was de vervuiling van de mond der groote Rivier, alwaarze zich in Zee ſtort, en der kielen van de daar voorgelegene Zandbank aan d'Ooſt en Weſtzyde; zodanig vervuilt en verdroogt door d'afgeſpoelde modder, dat geene geladene Vaartuigen, dan met het hoogſte water, dezelve paſſeeren konden, noch by laag getyde voor geene gemeene Scheeps-ſchuiten te gebruiken waren; een ramp, die de Maatſchappye in 't loſſen en laden der Scheepen veel arbeids en moeite veroorzaakt, en mogelyk nimmer, wat koſten en yver men daar toe ook aanwend, naar behooren herſtelt zal worden.

§. IV,

Bedenkingen over de Ooorzaak.

Wy bewoonen een Eiland dat eenige vuurbrakende Bergen heeft, als die van *Loehoe*, (*a*) gelegen vyftien uuren ten Z. O. van *Samarang* op Javas Ooſt-Cuſt, den Berg *Papondayang* (*b*) in het *Cheribonſche*, en de Berg *Gedé* of *Pangerango*, (*c*) bezuiden Batavia, die in 1747 en 1748. nog zwaar gewoed heeft, en ſedert nog rook opwierp. 't Geen egter ſedert den 3. January 1775. niet gezien is: hoewel dezelve Zwavel en Salpeterſtoffen opwerpt, en ſedert deze tyd zyn de Aardbevingen hier omſtreeks ook menigvuldiger.

Ik

(*a*) De Berg Loehoe is den 1. Mey 1752. geſprongen, zie het 14. Deel der Haarlemſche Maatſchappy. pag: 92.

(*b*) De Berg Papondayang is den 11. Auguſtus, 1772. geheel ingeſtort, zynde dit droevig voorval beſchreeven door Wylen den Predikant J. M. Mohr in het veertiende Deel van de Haarlemſche Maatſchappy. pag: 82.

(*c*) Zie 1. Deel der Verhandelingen. pag: 21.

Ik verbeelde my dus, dat de zwaare Aardbevingen alhier, die gemeenlyk by Vollemaan geſchieden, groten deels veroorzaakt worden door den invloed van den Maan op onzen dampkring voornaamelyk deze keer daar de Maan in deszelfs *Perigeum*, of naaſte ſtand by de Aarde was: en dus door hooge watervloed in Zee, de rivieren die door de zwaare regens gezwollen zyn, beletten afteloopen, een opſtopping in het Gebergte maaken, en de Zwavel en Salpeter-Stoffen ontvlammen tot dat zig hier of daar eene opening maakt.

Even gelyk in het bekende Experiment van LEMERY, daar men een door kunſt gemaakte Aardbeving voorbrengt, als men een Deeg van gelyke hoeveelheid Zwavel en Yzer vylzel, met eene genoegzame quantiteit water vermengt, in de Aarde begraaft; waar op men na eenige Uuren, een ſterke rook ziet opgaan, dan Vlam, en vervolgens, een beweging in den grond, tot dat dezelve barſt.

DOODLYSTEN

VAN DE

STAD BATAVIA

van 1759—1778.

DE mening is niet met het bekent maken dezer Doodlyſten, de Compagnies Dienaren optetellen van de Militie en Zeevaard die in de Hospitalen overleeden zyn, want dit zoude van geen het minſte nut voor het algemeen zyn, dewyl *Batavia*, als de Hooftplaats van Neerlands India, in een Jaar, met dertig Scheepen uit Nederland, en zoo veele van hare bezittingen van India een grote menigte volk ontfangt waar onder ook veele zieke, en dus hier op geene de minſte rekening te maken.

Onse oogmerk is jaarlyks te geven de Doodlyſte der Ingezetenen van Batavia. Beſtaande

1. In een matig getal gequalificeerde Compagnies Dienaren (*a*) en Europee-

(*a*) Deze ſtaan alle by het Naamboek bekent en beloopen omtrent ſevenhondert.

peeſche Burgers die meeſt begraven worden in de Hollandſche Kerk of haar Kerkhof.

2. De Inlandſche Chriſtenen in beide Portugeeſche Kerken.

3. De Chineezen boven de poſt Jacatra.

4. De Mahumedanen uit de 18. Campongs die om de Stad liggen in haare Campongs.

5. De Slaven uit de Stad, en voorſteeden op twee Kerkhoven. (*a*)

Om het getal der levende hier uit te beoordelen is niet wel mogelyk, dewyl het zelve, volgens de Zielbeſchryving die egter gants niet accuraat is, zoude beſtaan in.

1138 Gequalificeerde en Europeeſche Burgers.
895 Inlandſche Chriſtenen.
22000 Chineezen.

68000.

(*a*) Zie I. Deel. Verhandelinge, pag. 61.

68000 Inlanders.
17000 Slaven.

129003 Menſchen in de Stad *Batavia* en haare voorſteden die zig een half uur om de Stad uitſtrekken tot aan de Poſten *Antjol*, *Wilgenburg*, *Jacatra*, *Noordwyk*, *Ryswyk*, *de Keten* en *Ankee*.

Wat verder landwaards in ligt, is met geene mogelykheid te begrooten, om dat ieder zyne doode, op zyn eige land begraaft.

Overledene in en rondsom de Stad *Batavia* geduurende de 20. laatste Jaren.

Jaaren.	Holl. Kerk, Europeesche Burgers en gequalificerden.	Binne en Buite Portugeesche kerk Mistise of Inlandse Christen.	Chinese kerk hof boven de post Jacatra Chineezen.	in de 18 Campongs Mahomedanen.	op de 2 slave kerkhoven Slaven.	Samen
1759	121	632	463	482	1218	2916
1760	117	577	547	472	1441	3154
1761	129	523	547	552	1288	3039
1762	109	503	605	610	1180	3007
1763	170	732	1071	1048	1370	4391
1764	199	612	706	942	1236	3695
1765	106	537	552	685	1261	3121
1766	148	574	743	940	1343	3748
1767	137	564	802	912	1382	3797
1768	108	498	626	816	1571	3619
1769	140	578	728	805	1120	3371
1770	183	662	1026	1052	1268	4191
1771	113	573	895	1152	1287	4020
1772	148	615	1060	1253	1448	4524
1773	132	505	1072	1109	1103	3921
1774	81	461	829	770	884	3025
1775	127	620	843	1000	1505	4095
1776	112	629	782	1304	1390	4217
1777	110	546	751	1107	1509	4023
1778	133	589	731	1177	1598	4228
Zamen	2623,	11530,	15379,	18188,	26534,	74254

NB. In vergelyking van de Jaaren blykt dat 1763. het nadeeligste is: dog sedert het Jaar 1770. moet Batavia meer bevolkt zyn, of men moet beter aantekening gehouden hebben.

Vergelyking der Maanden, in 20. Jaren overleden van 1759-1778.

	Europeesche Burgers.	Mistise.	Chineezen.	Mahomedanen.	Slaven.	Samen.
January.	258	979	1307	1600	2378	6522
Febr.	194	821	1310	1472	2088	5885
Maart.	183	549	1398	1421	2067	5618
April.	214	871	1201	1215	1863	5364
Mey.	233	919	1178	1261	1899	5490
Juny.	214	909	1356	1490	2123	6092
July.	238	1035	1382	1462	2433	6550
Augusst.	259	1166	1362	1776	2981	7544
Sept.	228	957	1141	1646	2419	6391
Octob.	228	1063	1109	1611	2276	6287
Nov.	211	963	1141	1495	2129	5939
Decemb.	224	999	1494	1739	2339	6795
Zamen	2623,	11530,	15379,	18188,	26534,	74254

NB. Uit deze Lyst blykt dat de Maanden van Decemb. January, July en Augustus de vier slegste zyn.

BERIGT
WEGENS DE HOOGTE DER
BAROMETER
EN
THERMOMETER

de geſteldheid van Weêr en Wind, en hoogte van het Water aan het Zeehoofd, en in de Rivieren in 1779, op *Batavia*. en van Weêr en Wind tot *Caap de goede Hoop, en Nangazaki.*

Het Genootſchap heeft van *Japan en Cabo de goede Hoop*, eenige Berigten van Wind en Weêrs geſteldheid ontvangen, die met die van *Batavia*, een geheel deel uit zouden maken, en heeft verkozen, daar van, voor eerſt, een uittrekzel te geeven.

I.

BATAVIA. 1779.

Barometer.	*Januar.*	Hoogſte	28	d. 4	l. 7	tdn.
		Laagſte	28	-- 3	-- 1	--
		Middeſtand	28	-- 3	-- 9	--

§. 1 BAROMETER.

Febr.	Hoogſte	28	d.	4	l.	5	td.
	Laagſte	28	--	3	--	0	--
	Midden	28	--	3	--	9	--
Maart.	Hoogſte	28	--	4	--	9	--
	Laagſte	28	--	3	--	5	--
	Midden	28	--	4	--	2	--
April.	Hoogſte	28	--	4	--	6	--
	Laagſte	28	--	3	--	5	--
	Midden	28	--	4	--	1	--
May.	Hoogſte	28	--	4	--	6	--
	Laagſte	28	--	3	--	0	--
	Midden	28	--	3	--	8	--
Juny.	Hoogſte	28	--	4	--	6	--
	Laagſte	28	--	3	--	0	--
	Midden	28	--	3	--	8	--
July.	Hoogſte	28	--	5	--	5	--
	Laagſte	28	--	3	--	4	--
	Midden	28	--	4	--	5	--
Aug.	Hoogſte	28	--	5	--	0	--
	Laagſte	28	--	3	--	4	--
	Midden	28	--	4	--	2	--
Sept.	Hoogſte	28	--	5	--	9	--
	Laagſte	28	--	3	--	4	--
	Midden	28	--	4	--	3	--
Octob.	Hoogſte	28	--	4	--	9	--
	Laagſte	28	--	3	--	1	--
	Midden	28	--	3	--	4	--
Nov.	Hoogſte	28	--	4	--	9	--
	Laagſte	28	--	3	--	1	--
	Midden	28	--	4	--	2	--
Dec.	Hoogſte	28	--	4	--	7	--
	Laagſte	28	--	3	--	0	--
	Midden	28	--	4	--	3	--

§. 2

§. 2 THERMOME. *Janu.* Hoogſte 84 grad:
Laagſte 77 --
Midden 's Morgens 77 --
's Middags 83 --
's Avonds 81 --

Febr. Hoogſte 85 --
Laagſte 75 --
Midden 's Morgens 78 --
's Middags 82 --
's Avonds 80 --

Maart. Hoogſte 84 --
Laagſte 79 --
Midden 's Morgens 79 --
's Middags 81 --
's Avonds 81 --

April. Hoogſte 84 --
Laagſte 79 --
Midden 's Morgens 80 --
's Middags 82 --
's Avonds 81 --

May. Hoogſte 83 --
Laagſte 79 --
Midden 's Morgens 80 --
's Middags 82 --
's Avonds 81 --

Juny. Hoogſte 82 --
Laagſte 77 --
Midden 's Morgens 79 --
's Middags 81 --
's Avonds 81 --

THERMOMETER.	*July.*	Hoogſte		80 gra.
		Laagſte		78 - -
		Midden	's Morgens	77 - -
			's Middags	80 - -
			's Avonds	79 - -
	Aug.	Hoogſte		80 - -
		Laagſte		76 - -
		Midden	's Morgens	77 - -
			's Middags	80 - -
			's Avonds	79 - -
	Sept.	Hoogſte		83 - -
		Laagſte		76 - -
		Midden	's Morgens	78 - -
			's Middags	81 - -
			's Avonds	80 - -
	Octob.	Hoogſte		83 - -
		Laagſte		79 - -
		Midden	's Morgens	79 - -
			's Middags	82 - -
			's Avonds	82 - -
	Nov.	Hoogſte		84 - -
		Laagſte		77 - -
		Midden	's Morgens	79 - -
			's Middags	81 - -
			's Avonds	80 - -
	Dec.	Hoogſte		85 - -
		Laagſte		79 - -
		Midden	's Morgens	80 - -
			's Middags	84 - -
			's Avonds	82 - -

§. 3 WEER en WIND.

January. Van het Zw. tot het Nw. agt dagen Regen, 22. goed Weer.

February. Van het Zw. tot Nw. twee dagen Regen, 26. goed Weer.

Maart. Van den 1. tot den 18. Nw. en W. van den 18. tot 31. NO. ZO. 28. dagen goed Weer.

April. Van den 1. tot 12. Nw. W. van den 12. tot den 30. ZO. tot NO. vier dagen Regen, 26. goed Weer.

May. Meeſt van ZO. tot NO. geen Regen.

Juny. Van ZZO. tot NO. twee maal Regen.

July. Van ZZO. tot NO. geen Regen, den 27. Aardbeving.

Auguſtus. Van ZZO. tot NO. geen Regen.

September. Van ZZO. tot NO. geen Regen.

October. Van ZZO. tot NO. geen Regen.

November. Variabel, twee maal Regen.

December. Weſtelyke Winden, 6. maal Regen.

§. 4 Hoog en Laag Water aan het ZEE-HOOFD.

Januar. Den 3. Vollem. Hoog water. om 6. mor. 5. v. 7 d^m.
Laag --- - 9. nam. 2. - 8. --
Middel Hoog --- - 5. - 2. --
Laag --- - 2. - 7. --

Febr. Den 1. Vollem. Hoog --- - 6. mor. 5. - 8. --
Laag --- - 9. nam. 2. - 6. --
Middel Hoog --- - 5. - 10. --
Laag --- - 2. - 9. --

Maart. Den 2. Vollem. Hoog --- - 5. mor. 6. - 2. --
Laag --- - 4. nam. 2. - 5. --
Middel Hoog --- - 5. - 5. --
Laag --- - 2. - 7. --

April. Den 1. Vollem Hoog --- - 6. mor. 5. - 10. --
Laag --- - 9. nam. 2. - 4. --
Middel Hoog --- - 5. - 7. --
Laag --- - 2. - 4. --

May. Den 30. Vollem. Hoog --- - 7. nam. 5. - 8. --
Laag --- - 6. mor. 2. - 6. --
Middel Hoog --- - 5. - 5. --
Laag --- - 2. - 6. --

Juny. Den 29. Vollem. Hoog --- - 9. nam. 5. - 6. --
Laag --- - 6. mor. 2. - 5. --
Middel Hoog --- - 5. - 6. --
Laag --- - 2. - 6. --

Ju-

July. Den 28.	Vollem.	Hoog water.	om	9.	nam.	5. v^{t}. 4. d^{m}
		Laag ---	-	6.	mor.	2. - 7. --
	Middel	Hoog ---	-			5. - 3. --
		Laag ---	-			2. - 4. --
Aug: Den 27.	Vollem.	Hoog ---	-	9.	nam.	5. - 4. --
		Laag ---	-	6.	mor.	2. - 7. --
	Middel	Hoog ---	-			5. - 4. --
		Laag ---	-			2. - 6. --
Sept. Den 25.	Vollem.	Hoog ---	-	9.	nam.	5. - 7. --
		Laag ---	-	6.	mor.	3. - 3. --
	Middel	Hoog ---	-			5. - 7. --
		Laag ---	-			3. - 3. --
Octob. Den 25.	Vollem.	Hoog ---	-	6.	mor.	5. - 7. --
		Laag ---	-	9.	nam.	2. - 4. --
	Middel	Hoog ---	-			4. - 8. --
		Laag ---	-			2. - 6. --
Nov. Den 24.	Vollem.	Hoog ---	-	6.	mor.	5. - 5. --
		Laag ---	-	9.	nam.	2. - 4. --
	Middel	Hoog ---	-			4. - 9. --
		Laag ---	-			2. - 7. --
Dec. Den 23.	Vollem.	Hoog ---	-	6.	mor.	5. - 3. --
		Laag ---	-	9.	nam.	3. - 2. --
	Middel	Hoog ---	-			5. - 3. --
		Laag ---	-			3. - 2. --

§. 5 Hoogte van 't Water in de

		July hoogst	July laagst	Aug. hoogst	Aug. laagst
Groote River	by Mr. Cornelis	4- 4	1-2	1- 8	1-0
	by de Mond der Slokan	- 8	-4	. - 6	0-3
	by Godong Badak	1- 4	-4	1- 3	0-4
Slokhaan	by Mr. Cornelis	10- 2	0-9	-10	0-3
	by Mond	1- 6	-6	-10	0-3
	by Tiloar	1- 6	1-	-11	0-7
Tjesidane	by Buiteforg	1-11	1-6	1-10-9	
	by Tangerang	8- 6	6-5	7-6-5-6	
Mokervaart	by Piſing				
	by Ankee				
	by de Fluit				
Om de Stad	by de Punt Groningen				onder / boven
	Boere Verdriet				
	Diespoort				buiten / binnen
	Nieuwpoort				buiten / binnen
	Heemrade Tuin				

Ri-

Rivieren rondsom de Stad.

Sept.		Oct.		Nov.		Dec.	
hoogst	laagst	hoogst	laagst	hoogst	laagst	hoogst	laagst
1- 2	0-7	10- 0	2- 0	5- 0	1-0	7- 0	4-0
0- 9	0-3	0-11	0- 2	0- 8	0-6	1- 5	1-0
0- 7	0-3	1- 0	0- 6	0-10	0-8	1- 6	1-4
0- 9	0-1	2- 0	0- 6	2- 0	1-0	3- 0	1-0
0- 9	0-2	1- 1	0- 7	0-10	0-7	1- 8	1-6
0-10	0-3	1- 6	0- 5	1- 3	0-5	2- 0	1-7
1- 6	1-1	1- 6	1- 2				
6- 6	4-3	17- 8	5- 3	16- 8	8-7	19- 6	11-9
		3- 5	1- 0	5-11	3-4	9- 5	7-5
		3- 5	1- 1	4- 4	3-3	4- 9	3-2
		3- 9	2-11	4- 9	3-2	4- 7	4-1
		4- 6	3- 7	5- 1	4-3	5- 6	4-7
		5- 8	4-11	5- 1	4-3	4- 9	2-8
		5- 1	4- 4	4- 9	3-9	3- 7	3 0
		3- 8	2- 7	4- 2	2-4	4-10	4-4
		3- 9	2- 6	4- 2	3-5	4- 8	4-2
		3- 0	1- 5	3- 5	2-4	4- 0	3-4
		2-11	1- 4	3- 0	2-0	3- 9	3-3
		3- 1	2- 2	3-10	3-1	4- 5	4-0

§. 6 Lyſt der Huisgezinnen Ult.. December 1779. in de Stad *Batavia*, en *Ommelanden*, waar onder geene Compagnies Dienaren als de Gequalificeerdens die by het Naamboekje ſtaan, gereekend worden.

		Ooſt.	Weſt.	z.Voorſt.	Totaal	
Europeeſen	Mans.	214	179	50	443	
dito	Vrouw.	115	93	24	232	
dito	Kinderen.	68	77	17	162	
						837
Chriſten Inl. of Mixtieſen.	Mans.	59	55	56	170	
dito	Vrouw.	128	75	64	267	
dito	Kinderen.	53	43	47	143	
						580
Malejers	Mans.	75	65	46	186	
dito	Vrouw.	74	110	46	230	
dito	Kinderen.	56	94	46	196	
						612
Mooren.	Mans.	6	335	20	361	
dito	Vrouw.	6	186	23	215	
dito	Kinderen.	7	136	16	159	
						735
Chineezen	Mans.	314	105	314	733	
dito	Vrouw.	160	98	144	402	
dito	Kinderen.	115	77	122	314	
						1449
Slaven	Mans.	1491	1655	586	3732	
dito	Vrouw.	1189	1307	408	2904	6636
		4130,	4690,	2029,		10849

Oos-

OOSTERVELD WESTVELD

		Camp. rond de Stad Blok L.	Buiten de Poſten Blok A-K.	Chineeſe Camp: Blok O. 5 deelen.	Camp. Rond de Stad M. N. O. 6. 7 8 P. 1. 10.	Buiten de Poſten P. 11. en 12. Q. en R.	Samen
Europeeſen	Mans.	60	1	- - -	90	-	157
dito	Vrouw.	22	-	- - -	50	-	72
dito	Kinderen.	32	-	- - -	40	-	72
Chriſten Inl. of Mixtieſen.	Mans.	80	2	- - -	11	-	93
dito	Vrouw.	77	2	- - -	11	-	90
dito	Kinderen.	88	-	- - -	14	-	102
Mardyker	Mans.	523	71	- - -	293	7	894
dito	Vrouw.	696	104	- - -	389	7	1196
dito	Kinderen.	577	87	- - -	729	52	1445
Chineezen	Mans.	235	1172	7966	2150	1148	15671
dito	Vrouw.	144	641	4130	1538	1405	7858
dito	Kinderen.	184	718	2380	2045	1637	6973
Amboneeſen	Mans.	48	52	- - -	23	- - -	123
dito	Vrouw.	50	43	- - -	35	- - -	128
dito	Kinderen.	72	80	- - -	40	- - -	198
Bandaneeſen	Mans.	- -	- -	- - -	149	- - -	149
dito	Vrouw.	- -	- -	- - -	175	- - -	175
dito	Kinderen.	- -	- -	- - -	294	- - -	294
Mooren	Mans.	1	-	1	218	23	243
dito	Vrouw.	2	-	-	319	18	339
dito	Kinderen.	4	-	3	699	28	734
Transporteere.		2895	2979	14489	9308	7825	37496

		Oosterveld.			Westerveld.		
		Camp. rond de Stad Blok L.	Buiten de Posten Blok A-K.	Chineese Camp. Blok O. 5. deelen.	Camp. rond de Stad M. N. O. 6. 7. en 8. P. 1-10.	Buiten de Posten P. 11. en 12. Q. en R.	Saamen.
Fr. Transport		2895	2979	14489	9308	7825	37496
Maleiers	Mans.	499	240	16	- -	- -	755
dito	Vrouw.	568	218	19	- -	- -	805
dito	Kinderen.	532	280	26	- -	- -	838
Boetonders	Mans.	- -	89	- -	307	- -	396
dito	Vrouw.	- -	99	- -	319	- -	418
dito	Kinderen.	- -	120	- -	606	- -	1026
Maccaſſaren	Mans.	408	98	- -	992	116	1614
dito	Vrouw.	444	114	- -	1298	125	1981
dito	Kinderen.	692	281	- -	1860	215	3048
Boegineezen	Mans.	393	485	- -	465	205	1548
dito	Vrouw.	424	470	- -	492	197	1583
dito	Kinderen.	723	560	- -	912	338	2533
Timoreezen	Mans.	- -	- -	- -	594	30	624
dito	Vrouw.	- -	- -	- -	545	38	583
dito	Kinderen.	- -	- -	- -	844	46	890
Mandareezen	Mans.	- -	- -	- -	599	46	645
dito	Vrouw.	- -	- -	- -	798	36	834
dito	Kinderen.	- -	- -	- -	2213	40	2253
Transporteere.		7578	6033	14550	22453	9257	59871

Oos-

		Oosterveld.			Westerveld.		
		Camp. rond de Stad Blok L.	Buiten de Poſten. Blok A - K.	Chineeſe Camp. Blok O. 5. deelen.	Camp. rond de Stad M. N. O. 6.7.8. P. 1-10.	Buiten de Poſten P. 11-12. Q. en R.	Samen.
Pr. Transport.		7573	5033	14550	22453	9257	59871
Sumbauwaresen	Mans.	- -	85	- -	701	44	830
dito	Vrouw.	- -	86	- -	867	46	999
dito	Kinderen.	- -	186	- -	1425	57	1668
Baliers	Mans.	258	574	- -	1608	755	3295
dito	Vrouw.	362	581	- -	1746	751	3440
dito	Kinderen.	436	713	- -	3304	679	5132
Javaanen	Mans.	655	2515	- -	4954	4260	12384
dito	Vrouw.	662	1405	- -	5055	2681	9803
dito	Kinderen.	624	1804	- -	20441	3749	26618
Slaaven	Mans.	1903	956	3285	7300	244	13688
dito	Vrouw.	1607	467	2487	6668	235	11464
dito	Kinderen.	508	135	479	6829	153	8104
Te Samen.		14593	15640	20801	83351	22911	157296

Stad

	Stad en Zuider. voorſt.	Chineeſe Cam-pong.	Benede de Poſten O.	Benede de Poſten W.	Boven de Poſten O.	Boven de Poſten W.	Samen.
1. Europeezen.	837	—	114	186	1	—	1138
2. Chriſten-Inlanders of Mixtie.	580	—	245	36	4	—	865
3. Chinezen.	1449	14485	563	5733	2531	7189	31950
Mahumedanen. Mardykers.	—	—	1790	1411	262	66	3535
Ambonezen.	—	—	170	98	181	—	449
Bandanezen.	—	—	—	618	—	—	618
Mooren.	735	4	7	1236	—	69	2051
Maleiers.	612	61	1599	—	738	—	2960
4. Boetonders.	—	—	—	1532	208	—	1740
Macaſſaren.	—	—	1544	4150	493	556	6743
Boeginezen.	—	—	1540	1879	1515	740	5674
Timorezen.	—	—	—	1983	—	114	2097
Mandarezen.	—	—	—	3610	—	122	3732
Sumbauwrezen.	—	—	—	2993	357	147	3497
Baliers.	—	—	1056	6658	1968	2185	11867
Javanen.	—	—	1941	30450	5724	10690	58805
5. Slaven.	6636	6251	4018	20797	1558	632	39892

Stad en Z. Voorſt.	10849	20801	14593	83351	15640	22911	168145
Cineeſe Camp.	20801						
Binne Poſten. O.	14593						
Dito W.	83351						
Zamen benede de Poſten		129594					
Buiten de Posten O.	15640						
Dito W.	22911	38551					
Totaal - -	- -	168145					

§. 7

§. 7 In 1779. zyn op BATAVIA, binnen de Poſten overleden de Hosſpitalen ongerekend,

	Holl. Kerk.	Binnen Kerk.	Buiten Kerk	Samen.
Europeſen Gequalificeerde Dinaaren -	45	41	37	123
Europeſe Burgers- - - - -	11	11	2	24
Chriſten Inlanders. - - - - - -	2	41	47	90
Vrouwen. - - - - -	28	80	86	194
Kinderen. - - - - -	30	55	62	147
Chineezen. - - - -	—	—	—	793
Mahumedanen. - -	—	—	—	872
Slaven. - - - - - -	—	—	—	1287

Overledene 3530.

In 1779. Zyn 82, Chriſten Paaren getrouwt.

In 1779. Zyn gedoopt

By de Gereformeerde 143. Jong.
122. Meisj.

By de Luterſche - - 13. Jong.
8. - Meisj.

De Onegte 'er ondergerekend

Ca-

II.

CABO DE GOEDE HOOP. 1779.

§. 1 Barometer.

January.	Hoogſt	29.	d.	4.	l.
	Lengſt	28.	–	20.	–
	Middelbare.	29.	–	–	–
February.	Hoogſt	29.	–	3.	–
	Laagſt	28.	–	20.	–
	Middelbare.	29.	–	1.	–
Maart.	Hoogſt	29.	–	3.	–
	Laagſt	28.	–	21.	–
	Middelbare	28.	–	23.	–
April.	Hoogſt	29.	–	8.	–
	Laagſt	28.	–	20.	–
	Middelbare	29.	–	–	–
May.	Hoogſt	29.	–	6.	–
	Laagſt	28.	–	18.	–
	Middelbare	29.	–	–	–
Juny.	Hoogſt	29.	–	6.	–
	Laagſt	28.	–	17.	–
	Middelbare	29.	–	–	–
July.	Hoogſt	29.	–	11.	–
	Laagſt	28.	–	23.	–
	Middelbare	29.	–	4.	–
Auguſtus.	Hoogſt	29.	–	8.	–
	Laagſt	28.	–	21.	–
	Middelbare	29.	–	–	–
September.	Hoogſt	29.	–	8.	–
	Laagſt	28.	–	20.	–
	Middelbare	29.	–	–	–

§. 2 THERMOMETER.

Janua.	Hoogſte		76 O.
	Laagſte		69 =
	Midden	's Morgens	71 =
		's Middags	73 =
		's Avonds	72 =
Febru	Hoogſte		71 =
	Laagſte		70 =
	Midden	's Morgens	72 =
		's Middags	74 =
		's Avonds	73 =
Maart	Hoogſte		78 =
	Laagſte		70 =
	Midden	's Morgens	73 =
		's Middags	76 =
		's Avonds	75 =
April.	Hoogſte		73 =
	Laagſte		74 =
	Midden	's Morgens	67 =
		's Middags	71 =
		's Avonds	79 =
May.	Hoogſte		71 =
	Laagſte		73 =
	Midden	's Morgens	65 =
		's Middags	66 =
		's Avonds	54 =

THET-
MOMETER.

Juny.	Hoogſte		63 =
	Laagſte		56 =
	Midden	's Morgens	61 =
		's Middags	62 =
		's Avonds	62 =
July.	Hoogſte		62 =
	Laagſte		59 =
	Midden	's Morgens	60 =
		's Middags	61 =
		's Avonds	61 =
Augus.	Hoogſte		62 =
	Laagſte		59 =
	Midden	's Morgens	60 =
		's Middags	61 =
		's Avonds	61 =
Sept.	Hoogſte		68 =
	Laagſte		59 =
	Midden	's Morgens	64 =
		's Middags	68 =
		's Avonds	66 =

WIND en WEER.

§ 3 *Jannuary.* Tien dagen Z. tot ZO.
20. dagen NW. tot WZW.
goed Weer.
droog

Februarij. Seftien dagen Z. tot ZO.
14. dagen NW. tot W.
goed Weer.
droog.

Maart. Vier en twintig dagen ZO.
6. dagen NW. tot W.
goed Weer.
Eens Regen.
Eens Weerligt.

April. Dertien dagen ZO.
17. dagen Weerligt.
goed Weer.
Twee maal Regen.

May. Vyf dagen Ooften.
vyf en twintig NW. waarts
6. maal Regen.
Eens Hagel.
Eens Donder en hooge Zee.

Juny. Drie dagen ZO.
de overige dagen NW.
agt maal Regen.
twee maal Donder.

July. Seven dagen van O. tot ZO.
24. dagen van NW. tot ZO.
6. maal Regen.

Auguftus. Vyf dagen ZO.
drie van ZW. tot NW.
drie dagen Regen.

September. Elf dagen ZO. Wind.
de overige van ZW. tot NW.
Vier maal Regen.

III.

JAPAN.

Janu. THERMOMETER. Hoogſt 58
Laagſt 27
Middelbaar 's Morgens 36
's Middags 44
's Avonds 42

Agt en twintig dagen NW. Wind.
drie dagen Z. Wind.
2. dagen Storm.
3. maal Regen.
1. Vorſt.

Febru. THERMOMETER. Hoogſt 60
Laagſt 33
Middelbaar 's Morgens 36
's Middags 47
's Avonds 41

Vyf en twintig dagen NO. tot N.
drie dagen Zuiden.
vier maal Regen.
twee maal Ryp.

Maart. deTHERMOMETER. Hoogſt 66
Laagſt 29
Middelbaar 's Morgens 48
's Middags 52
's Avonds 48

Seven dagen N. Wind.
Negen dito O. Wind.
Ses dagen Z.
Negen dagen W. tot ZW.
Agt dagen Regen.
Twee dagen Stormagtig.

April.

April. de THERMOMETER. Hoogſt 69
Laagſt 39
Middelbaar 's Morgens 52
's Middag 62
's Avonds 53
Vyftien dagen N. Winden.
Agt dagen Zuiden.
Vyf dagen Ooſt.
Drie dagen Weſt.

May. de THERMOMETER. Hoogſt 80
Laagſt 40
Middelbaar 's Morgens 62
's Middags 70
's Avonds 64
Vyf dagen Ooſten Wind.
Vyftien dagen Noorden Wind.
Ses dagen Zuiden.
Vyf dagen W. tot ZW.

Juny. de THERMOMETER. Hoogſt 84
Laagſt 56
Middelbaar 's Morgens 70
's Middags 83
's Avonds 71
Vyf dagen Ooſten Wind.
Seven dagen Noorden.
Veertien dagen van ZO. tot ZW.
Vyf dagen Weſten.
14. maal Regen.
2. maal Donder.
2. maal Storm.

July. de THERMOMETER. Hoogſt 92
Laagſt 73
Middelbaar 's Morgens 83
's Middags 91
's Avonds 83

Drie dagen Weſte Wind.
Ses dito Ooſte.
Seventien dagen Zuidelyk.
Vyf dagen Noordelyk.
Vier maal Regen.
Eens Donder.

Augus. de THERMOMETER. Hoogſt 98
Laagſt 76
Middelbaar 's Morgens 84
's Middags 88
's Avonds 84

Ses dagen Ooſten Wind.
14. dagen Zuidelyk.
10. dagen Noordelyk.
1. dag Weſt.

Sept. de THERMOMETER. Hoogſt 52
Laagſt 60
Middelbaar 's Morgens 76
's Middags 88
's Avonds 84

12. dagen Zuider Winden,
15. dagen Noorden.
3. dagen Ooſten.
11. maal Regen.

Oct-

Octob. de THERMOMETER. Hoogſt 79
Laagſt 48
Middelbaar 's Morgens 60
's Middags 70
's Avonds 62

Vier dagen Zuide Winden.
overige dagen de Winde.
Noordelyk.
6. maal Regen.
Den 9. en 11 Aardbeving.
Den 28. Storm.

Novem. de THERMOMETER. Hoogſt 79
Laagſt 32
Middelbaar 's Morgens 48
's Middags 52
's Avonds 48

De Winden Noordelyk.
5. maal Regen.
1. maal Sneeuw.
Den 15. en 16. Storm

NB Het Genoodſchap hadde gaarne gewenſcht deze Waarnemingen volmaakter uittegeven, dan het gebrek aan de nodige Inſtrumenten heeft dit niet mogelyk gemaakt, en zy hoopt daartoe in het vervolg beter in ſtaet te zyn ondertuſſen dient men aantemerken dat het Weer en Wind op Pag. 63 alleent ten tyde der obſervatie is aangetekend.

BLADWYZER.

Bladz:

VOORBERICHT. . . . . 1.

VERHANDELINGEN

Verhandelinge over de Hiſtorie-Kennis, door J. VAN IPEREN. . . . 1.
Vervolg der Beſchryving van het Eiland Timor en der naby gelegen Eilanden, door Mr. W. VAN HOGENDORP. 63.
Verzameling van eenige Timoreeſe-woorden, door den zelven. . . . . 102.
Beſchryving van het Eiland Borneo, voor zoo verre het zelve tot nu toe bekend is, door Mr. J. C. M. RADERMACHER. 107.
Lyſt der geeſtelyke en wereldlyke KEIZERS *van* JAPAN, *zynde een vervolg op de Beſchryving, van den* Heer E. KÆMPHER. . . . . 149.
De Belemmeringen, Treurgezang, door J. VAN IPEREN. . . . . 151.
Toezang aan het Bataviaaſch Genootſchap, door den zelven. . . . . . 161.
Vervolg der Verhandelingen over den Land-bouw, door J. HOOYMAN. . . 162.
Proeve over de Verſchillende gedaante Koleur der Menſchen, door Mr. J. C. M. RADERMACHER. . . . . 213.

Be-

Beſchryvinge van eene blanke Negerin, door J. VAN IPEREN. . . . 229.
Beſchryving van de groote Borneoſche Orang-Outang, door F. BARON VAN WURMB. . . . . 245.
Vervolg van eene Javaanſche Hiſtorie Sadjara Radja Jawa, door-wylen J. VAN IPEREN . . . . . 263.
Froeven van Hoog, Gemeen en Berg Javaans. . . . . . 289.
Kort verhaal van de Deenſche Zending op de Kuſt Chormandel, door J. HOOYMAN. . . . . 298.
Verhandeling over de Dood Straffe en het Pynigen, door Mr. J. C. M RADERMACHER. . . . . 319.
Waarneemingen over de Verbetering onzer Hollandſche Zee-Kaarten, door Mr. J. C. M. RADERMACHER. 327.
Redenvoering der Inentinge tot de Ingezetenen van Batavia, door Mr. W. VAN HOGENDORP. . . . . 332.
Bericht aangaande de Gamber, door A. COUPERUS. . . . . 356.
Beſchryving van de Wouwouwen, door wylen J. v. IPEREN en F. SCHOUMAN. 383.
Bericht omtrent het Katoen Spinnen en Weven, door J. HOOYMAN. . . . 416.
Hiſtoriſche opheldering over I. *Chronyk*:22. *vs.* 14, *door* Mr. W. VAN HOOGENDORP. . . . . 438.

Bydragen tot de Natuurlyke Hiſtorie, bekroond Antwoord der vyfde algemene Prys-vrage onder de Zinſpreuk Eerſt wel bedagt, daar na volbracht. 455.

BEKROONDE ANTWOORDEN en BERICHTEN. . . 491.

Verhandeling om het toeneemend Hout gebrek der Zuiker-moolens ſpoedig en daurzaam te verhelpen, door D. JACOBI. 1.

Korte aanteekening wegens eene algemeene Ziekte de Knokkel-Koorts genaamd, door D. BYLON. . . . . 17.

Verhandeling over de Fluxus Ventris of Buikloop, door BERNARD WOLFF. 31.

Bericht wegens de zwaare Aardbeeving van den 22. January Ao 1780, *door* Mr. J. C. M. RADERMACHER. . . 51.

Dood Lyſten van de Stad Batavia van Ao. 1759 tot 1778. . . . . 60.

Bericht wegens de hoogte der Baromether en Thermometer op Batavia, Cabo de Goede Hoop en Nangazaki. . . 65.

ZIN-

ZINSTORENDE

DRUK-FOUTEN.

Bl: 12. lin. 4.	staat. de onafhangkelyke Eenhoofdige	Lees de onafhangkelyke eene Eenhoofdige.
- - 14 - - 25.	- meende et ontdekken	—— meende te ontdekken.
- - 17 - - 19.	- woeſtenyen	—— woeſtenyen.
- - 24. - - 21.	- werjes	—— werkjes.
- - 33. - - 11.	- Don Juan en Ulloa	—— Don Juan d'Ulloa.
- - 40. - 16, 17.	- jemand der Leezers ders my &c.	—— lemand der Leezers my &c.
- - 53. - - 5.	- Romeinsch oudheden	—— Romeinſche oudheden.
- - 54. - 5.	- ons heilige Schriften	—— onze heilige Schriften.
- - 56. laatſte reg.	- Mindik ndigen	—— minku ndigen.
- - 90. lin. 5.	- zonder eenig ander voedzel hier te hebben	—— zonder eenig ander voedzel, dan dit te hebben.
- - 94. - - 11.	- eenen grooten Saber	—— eenen grooten Sabel.
- - 122. - - 17.	- beſchonken	—— beſchonken om dat.
- - 140. onder in de Noot lin. 5.	ſtaat preent	—— preſent.
- - 165. - - 16	- ten ten einde	—— ten einde.
- - - - - -	- 21. - kulpen	—— kuipen.
- - 171 - -	1. - byzondere geleegeid	—— byzondere gelegenheid.
- - 176. - -	9. - dee bovenlanden	—— de bovenlanden.
- - - - - -	- 11. - Leggen	—— Legger.
- - 178. - -	7. - die neegen jaaren laaren laater	—— die neegen jaaren laater.
- - 179. - -	7. - Jatr	—— Jaar.
- - 180. - -	19. - ptoducten	—— producten.
- - 188. -	11, 12. - hier in met hunnen ſlegen	—— hier in niet kunnen ſlagen.
- - - - - -	- 12. - een ſprutje	—— een ſpuitje.
- - - - - -	- 14. - Nytgeſtrektheid	—— uitgeſtrektheid.
- - 189. - -	15. - naaukeurig niet	—— naaukeurig uit.
- - 102. - -	13. - maunier	—— manier.
- - 211. - -	7. - haatſt	—— haaſt
- - 222. - -	23. - oorſrak	—— oorzaak.
- - 232. - -	17. - uytzie	—— uitzien.
- - 233. - -	7. - belaſt	—— betaſt.
- - - - - -	- 24. - doet	—— en doet.

Bl: 242,

Zinstorende Druk-Fouten.

Bl. 242. lin. 17. ſtaat. dat de ziekke	Lees dat die ziek e
- - 251. - 37. - - ouſide	—— oudſte.
- - 271. onder in de Noot lin. 10. ſtaat. Tſgerion	—— Tſjeribon, of Cheribon.
- - 273. onder in de Noot lin. 13. ſtaat. Toewak toppers	—— Toewak-tappers.
- - 275. onder in de Noot lin. 6. ſtaat. weet dan	—— weet, dat.
- - 355. onder in de Noot ſtaat. Sp. 137.	—— Pſalm 137.
- - 360. lin. 1. - - heef	—— heeft.
- - 371. onder in de Noot ſtaat. gebruik	—— gebruikt.
- - 401. lin. 7. - - ee dat	—— en dat.
- - - - - 9 - - oorzark von	—— oorzaak van.
- - - - - 13. - - aanſtonden	—— aanſtonds.
- - 404. - - 2. - - verbaardheid	—— verbaasdheid.
- - 414. - 6,7. - - engeſtaarte Apen	—— ongeſtaarte Apen.
- - 440. - - 19 - - niel	—— niet.
- - 498. - - 16. - - Linnæ	—— Linnæus.
- - 487. - - 11. - - ploogen	—— plooyen.
- - - - - 14. - - breede	—— breette.
- - 488. - - 7. - - ter rypet	—— ter rypheid.

NB. *De andere Druk Fouten, die in dit Tweede Deel gevonden mogten worden, gelieve de gunſtige Leezer zelve te verbeteren.*